קונטרס

נשתחוה ונכרעה

לפני ה׳

בירור יסודי בגדרי המצוה וההכרח
לכרוע ולהשתחוות לפני ה׳ יתברך,
הן בתפילות החובה והן בתפילות
היחיד.

מאשר חנני ה׳ בחסדיו

לצב״י עמיחי יעקב פרין
וברוך הנותן ליע״ף כח
תשפ״ו

מודעא לאורייתא!

מאחר ומכיר אני את מקומי, הריני מגלה דעתי, שאין במטרת חיבור זה להורות הלכה למעשה.

וכל אחד יעיין וישאל את רבותיו, ותועלת החיבור בבירור וחקירה שיהיה מונח לפני הלומד עיקר הסוגיה שאינה ידועה ומפורסמת אצל הלומדים, ובעזרתה יוכל לדון ולברר לעצמו ועם רבותיו, החובה והרצוי לפני ה' ית'.

מרנן ורבנן שנתנו הסכמות לספריו הקודמים של המחבר: שו"ת ליע"פ כח, פארך חבוש, ועוד.

הראל"צ הגר"י יוסף שליט"א
הראל"צ הגר"ד יוסף שליט"א
הגאון הצדיק הגר"ד קוק שליט"א
מו"ר הגאון הגר"מ פנירי שליט"א
הגאון הגר"א נבנצל שליט"א
הגאון הגר"א אברג'ל שליט"א
הגאון הגר"י רצאבי שליט"א
הגאון הגר"ח רבי שליט"א
הגאון הגר"ש דבליצקי זצ"ל

הארות והערות יתקבלו בשמחה.
טל' 053-313-5730
ap0533135730@gmail.com

לצורך זיכוי הרבים מצוה לשכפל להעתיק לצלם להקליט לתרגם וכו'.

תוכן עניינים

דרך קצרה

*בקיצור אמרים * עבודה עתיקת יומין * הלוך וחסור * ראש המזרזים * כל ברך לך תכרע * עבודה ה' ה-מיחודת * הכול בזכות השתחויה * מראשית עולם * דרכי התפילה מגדולי האומה * דעת תורה בחז"ל * בחקירה ודרישה מהי כריעה * תקנת נפ"א בהשתחוויה * נבכי המנהג * חילול ה' נורא ואיום * חשש מעיד עדות שקר חמורה * מנהג ימים נוראים יוכיח * כולם חייבים בהשתחוויה לבורא * כך היה מנהגו * פרטי דינים במצוה יקרה * שיר שבח ותהילה *

פתח דבר ..... טז

פרק א

כריעה והשתחוויה בתנ"ך ובחז"ל.....כא

*בתורה ובנביא * הגדרת מושגים בחז"ל * בזוהר הקדוש * מקומות שאדם 'שוחה' בהן * 'הכורע בהודאה' * שחיה לעומת כריעה * ללמוד ממעשי הצדיקים * בראשונים המסורת במחלוקת * לשון חז"ל בחותם אמת * חלק עיקרי בתיקוני התפילה * 'תפילה' על שם השתחוויה

פרק ב

כריעה והשתחוויה בדברי הפוסקי ..... לג

* דעת הרמב"ם * בדעת שאר רבותינו הראשונים * דעת רבנו אברהם בן הרמב"ם * כריעה והשתחויה של כבוד * השתחויה בנפילת אפיים * מחצלות ושטיחים בבית הכנסת * מנהג התפילה בימים נוראים * ובלבד שלא ישוח יותר מדי * מחזיק טיבותא לרישיה * בדברי המקובלים * באחרונים

פרק ג

הרהורי תשובה ..... סט

* ניסיון ללמד זכות על המנהג * האם השתחוויה רק לבעל מדרגה * שינוי המנהג מימי חז"ל * השתחוויה עבודה שלמה היא * מקום חשבון נפש * חשש עדות שקר * לבטל הכריעה מפני הגויים * להשתחוות במקום שלא נהגו * מה נדע אנחנו שלא ידעו רבותינו * תיקון מנהגים וחיפוש האמת * יחיד הזועק נגד רוב גדולים שבדור * פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה * לא עין לא מועיל * נטיית לב בחכמי דורות אחרונים * דיין הנגוע בדין * חכם הנוגע בדין * הנכתב בספר לא כנאמר בפני עם הארץ * חשש זלזול בחכמים * במוסיף לו יראת שמים * חשש יוהרא * האם ראוי להרעיש על כל זה * להתפלל בעזרת נשים בכריעה והשתחוויה * להתפלל יחיד בכריעה והשתחוויה

פרק ד

פרטי דינים.....קיא

* אמתי כורע וזוקף * פוסע לאחוריו בכריעה * להוסיף כרצונו השתחוויה וכריעה * נפ"א בהשתחוויה חובה או מנהג * פניו כבושות בקרקע או מטה לצד * נפילת אפיים לאיש חשוב * לא להפסיק בין תפילה לנפ"א * ליפול על פניו שלא בסמוך לתפילה * קרמיקה של היום

פרק ה

ענייני תפילה 'נעלמים' ..... קלח

*פרישת כפיים בתפילה * לבישת שק והנחת אפר

פרק ו

שבח ההשתחוויה.....קעו

*ירושה היא מאבותינו * מראשית היותנו לעם * משה איש האלוקים * דוד מלכנו *

עיקר עבודת ישראל במקדש * השתחוויה עבודה שלמה היא * הכול ראויים להשתחוות לפני ה' * כל העם גדול וקטן * תכלית כל בני האדם * דניאל איש חמודות * עיקר התפילה בעבור ההשתחוויה * 'תפילה' על שם השתחוויה * אחת משמונת תיקוני התפילה * המשתחווה כתינוק ברחם אימו * חילול ה' נורא ואיום * חשש עדות שקר * שבח ריבוי הכפיפה * ללמוד ממעשי הצדיקים * יהא מורא שמים כמורא בשר ודם * כעבד הנפטר מרבו * המנהג אינו חותמת כשרות * לא כל מנהג תורה הוא * מה נדע אנחנו שלא ידעו רבותינו * מוסיף הטפל והעיקר חסר * שבח המקובלים בה * המזלזל בכריעה – גרוע מנחש * לא כורע – לא קם בתחיית המתים * נפ"א תקנה גמורה - לא מנהג * נפילת אפיים לאיש חשוב * רבי אליעזר הגדול * שירת הכלבים * סוד הגאולה ותחיית המתים

דרך קצרה

בקיצור אמרים

אפתח בעיקרי המאמר בדרך קצרה, למען ירוץ הקורא החפץ בקצירת האומר. ובאו הדברים בקיצור נמרץ והם כמעט על הסדר האמור בתוך המאמר, שיוכל לדלג בין הקצר לארוך כפי צורכו ורצונו.

אציע הדברים לפני בני גילי, והבוחר יבחר אם לקרב או לרחק, והיה ה' עם השופט ובלבד שיכין לבבו לשפוט משפט אמת, לדרוש ולחקור ולחתום דבריו בחותם אמת. ותפילה אשא לפני אדון כל הארץ שיאיר עינונו בתורתו, ונזכה לעבדו באמת ותמים. ויהי נועם ה' אלוקינו עלנו ומעשי ידינו כוננה עלנו.

עבודה עתיקת יומין

הכריעה וההשתחוויה בהכנעה לפני אדון כל הארץ, הייתה עבודה קבועה ונוכחת בעבודת הבורא ית', והיא עתיקת יומין וקדושתה עולה עד עתיק יומין. בדרך זו עבדו אבות האומה את האל הנעלה, ובדרך זו צעדו כל נביאי ה' ומשה רעיא מהימנא בראשם, והיא לנו מסורה מתנאים ואמוראים קדושי עליון שכך עשו מעשה, וכך סדר העבודה לאל חי אחד יחיד ומיוחד, ועתידה היא להיות נחלת כל באי עולם בהתבטלות והכנעה לפני בורא עולם.

הלוך וחסור

אך דא עקא, שצרות הגלות ותוקף הצרות השכיחו דרכי עבודה זו, והולכת ופוחתת היא מדור גאוני בבל, שמצאנו כבר בדורות חכמים בדורות הראשונים שכבר הלוך וחסור, עד שיש מקומות שכבר בטלה העבודה לגמרי, ומדחי אל דחי עד ימינו שאין בנשמע אפילו קהילה אחת, שתעבוד את ה' בעבודה זו שהיא עבודה תמה ושלמה. וכל כך שכוחה היא בימינו, עד שאפילו יחידים בודדים לא שמענו שעושים כן, ועד כדי כך נהייתה זרה לעובדי ה', עד שהעושה אותה ייחשב כשוטה חסר דעת שאין בו יראת ה'. ויש שעוד יגזמו ויגערו בעושה כן, ויאמרו לאסור איסר ולהרחיק עד קצה, אפשר מחוסר ידיעה ואפשר ח"ו מרוח גסה, והכול כלול כאחד במחיר גלות ארורה וארוכה. על כן עתה באתי, לעורר עצמי וכל החפץ לשמוע, לעורר על מצוה יקרה וחביבה זו וסגולתה אדירה לפני השוכן במרום ממרומים.

ראש המזרזים

וקודם שנבוא אל שורשי הדינים ונבכי המנהגים, הסכת ושמע דברי ראש המחזקים והמזרזים לעבוד את ה' בהכנעה זו, הוא אדוננו דוד מלכא משיחא, שחזר וזירז עשרות פעמים בדבריו הנאמרים כולם ברוח הקודש, בואו נשתחווה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו (תהילים צה, ו). רוממו ה' אלוקינו והשתחוו להדם רגליו קדוש הוא (תהילים צט, ה). הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש (תהילים כט, ב). השתחוו לה' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ (צו, ט).

כל ברך לך תכרע

והיא התכלית האחרונה על כל בני עולם שנאמר, יבושו כל עבדי פסל המתהללים באלילים, השתחוו לו כל אלהים (תהילים צז, ז). ואומר (תהילים כב, כח), יזכרו וישבו אל ה' כל אפסי ארץ, וישתחוו לפניך כל משפחות גוים. ואומר (פו, ט), כל גוים אשר עשית יבואו וישתחו לפניך אדני ויכבדו לשמך. והיא רוח ה' ביד נביאיו כמו שנאמר (צפניה ב, יא), נורא ה' עליהם כי רזה את כל אלהי הארץ וישתחוו לו איש ממקומו כל איי הגוים. ע"כ.

עבודה ה' ה-מיוחדת

ועד כדי כך שבח עבודת ה' בהשתחוויה זו, שהיא אחת מד' עבודות המיוחדות לעבוד בהם הבורא יתעלה, שהמעיז לעבוד בה לאחר בלתו יתברך,

נכשל הוא בעבודה זרה הבזויה והחמורה. וכל כך מיוחדת היא ההשתחוויה עד שחייבה התורה מיתה לעובד בה אלילי שווא, ואפילו אין זו דרך עבודתה (סנהדרין ס ע"ב). והיא מכונה בשם שבח יקר וגדולה 'עבודת פנים' (שם).

הכול בזכות השתחויה

ולא נחו רבותינו מלשבח ההשתחוויה לפני ה' עד שאמרו (בראשית רבה פר' נו סו"ס ב) וזל"ק, א"ר יצחק הכל בזכות השתחויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה, ונשתחוה ונשובה אליכם, ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות ד) ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו, התורה לא נתנה אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות כד) והשתחויתם מרחוק, חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחויה שנאמר (שמואל א) וישתחו שם לה', הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחויה שנאמר (ישעיה כז) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים, בית המקדש לא נבנה אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צט) רוממו ה' אלהינו והשתחוו להר קדשו, המתים אינן חיין אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צה) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. ע"כ. וראה שכל בניין העם וקדושתו ודבקותו בתורה ובמקדש ותחייתו לעתיד לבוא תלוי בעבודת ההשתחוויה, ואנחנו בעוונותינו חסרים מכל עבודה זו לגמרי.

מראשית עולם

הארכנו בפנים בפסוקים מכ"ד כתבי הקודש, להראות נכוחה כי כך היא העבודה החל מאבות האומה, דרך ראשית בניין האומה עוד בהיותם עבדים במצרים, והיא עבודה השייכת לכל העם זקנים ונערים נשים וטף, ובאו כל העם כאחד בהשתחוויה זו לקבל התורה ובכל עת השראת שכינה, וראו בעיניהם איך היא עבודת הקודש הנעלה של משה איש האלוקים שהיה רגיל בהשתחוויה לה' תדיר, והשתחוו כל העם לה' בימי המשכן והמקדש ראשו ושני, וגם בימי החורבן שבניהם לא בטלה עבודת ההשתחוויה, שאינה מצומצמת לא למקום ולא לזמן, והכול שייכים בה איש ואישה גדול וקטן, ואפילו גוי וערל מצוה לו להשתחוות לפני אדון כל הארץ ה' יתברך ויתעלה שמו.

ורבותינו הקדושים תנאים ואמוראים קדושים אשר בארץ, היו רגילים גם הם בכריעה והשתחוויה, ושיבחו והעלו על נס את המיוחדים בדרכי עבודה זו כרבי עקיבא (ברכות לא ע"א) שכך היה מנהגו כשהיה מתפלל ביחיד 'אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מפני כריעות והשתחויות'. וכיו"ב (ברכות לד ע"ב) באו בשבח רבא רב ששת ורב נחמן שהחמירו על עצמם 'במודים' שהיו כורעים בכל כוחם, וכן (יומא נג ע"ב) באו בשבח אביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות בכריעה אחת. ועוד דוגמאות לרוב. וכדי שלא נתבלבל בהגדרת המעשים הנזכרים בכמה לשונות, וחזרו והגדירו ותיארו דרכי העבודה ואמרו (ברכות לד ע"ב, מגילה כב ע"ב, שבועות טז ע"א), תנו רבנן קידה על אפים, שנאמר ותקד בת שבע אפים ארץ. כריעה על ברכים, שנאמר מכרע על ברכיו. השתחואה, זו פשוט ידים ורגלים שנאמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה. ע"כ.

דרכי התפילה מגדולי האומה

והדגישו פעמים רבות, שכל דרכי התפילה נלמדות הם מדמויות ההוד שבתנ"ך, אם מדניאל (דניאל פ"ו פי"א) דעל לביתה וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלם, וזמנין תלתה ביומא הוא 'ברך על ברכוהי' ומצלא ומודא קדם אלהה, כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה. ע"כ. ואם מקודמו החכם מכל אדם הוא שלמה המלך בשעת חנוכת המקדש (מלכים א

ח, נד) ככלות שלמה להתפלל וכו' קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו וכפיו פרשות השמים. ע"כ. וכמובן אדוננו משה נביא ה', שדינים רבים נלמדים מכל פרט ממעשיו, וכל שכן מהגדולה שבפעולותיו דכתיב (דברים ט, יח) ואתנפל לפני ה' כראשנה ארבעים יום וארבעים לילה. ע"כ. שמשם למדו חז"ל ההכרח לעבוד את ה' גם בהשתחוויה ארצה, וכמ"ש רבנו בחיי (דברים ט, יח) וז"ל, הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, 'נפילה', שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר. נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל.

דעת תורה בחז"ל

ויש להפנים כאן דעת תורה נקיה ולשרש מקרבנו דעת שוטה ונבער, שלא אמרו חכמינו כאלה הטוענים ברפיון, שאין אלה המעשים שייכים לנו אלא רק לגדולי האומה ונבחריה. שדעת תורת אמת שברבותינו ממש להיפך, שמאחר וגדולי האומה ונבחריה כך עבדו את ה', הוראה וחובה היא לנו להידמות להם ולמעשיהם, ועל כן פסקו ותיקנו וחייבו לעשות כן הלכה למעשה, להתפלל ג"פ ביום, בעמידה, נוכח ירושלים, בכריעה על ברכיים בברכות המשובחות שבתפילה, וגם להשתחוות בפישוט ידיים ורגליים בנפילת אפיים בתחנונים. ויסוד כל דבריהם תמצא בתנא דבי אליהו (תדא"ר, כ"ה) וז"ל, כל אחד ואחד מישראל, 'חייב' לומר מתי יגיעו 'מעשי' למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. ע"כ. והגם שלמדרגותיהם הרוחניות לעומק מחשבתם וגודל דבקותם, אנחנו רחוקים מאוד מאוד, אך לעשות 'מעשה' בכריעה והשתחוויה לה' כמותם, זה בודאי בכוחנו ולכן גם מחובתנו ממש.

ועל דעת ישרה זו פסקו הפוסקים והרמב"ם עטרה לראש, שמעשי תנאים ואמוראים הגם שלא נאמרו כחובה גמורה אלא הנהגתם הפרטית הייתה, לנו הבאים אחריהם היא כבר חובה והלכה פסוקה, כי יש ללמוד ולעשות ככל מעשה טוב ונכון של גדול בישראל, ואפי' לא אמר כן הלכה למעשה. לדוגמא בגמרא יומא (נג ע"ב) דחזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות 'בכריעה' אחת. ע"כ. ובודאי לא היה בזה 'חיוב' וגם רוב רבותינו לא עשו כך אלא רק פסעו לאחור, לדידן הבאים אחריהם מעשיהם נפסקו כהלכה פסוקה כמ"ש הרמב"ם (תפילה פ"ה ה"י) וכ"פ בשו"ע (קכג ס"א). וכן מוכח הוא במילתא מעלייתא שאמר רב (ברכות יב ע"א) כשהוא 'כורע' כורע בברוך, וכשהוא זוקף זוקף בשם. רב ששת כי 'כרע' כרע כחיזרא כי קא זקיף זקיף כחיויא. ע"כ. שמנהגי חכמים או דרשה נכונה וטובה זו נהפכה להלכה גמורה, אעפ"י שהם לא הורו כן כחיוב אלא עשו כן לעצמם, נפסקו דבריהם הלכה פסוקה בשו"ע (קיג סעי' ו-ז). וכן הנזכר ברבא (ברכות לד ע"ב) 'שכרע' בהודאה תחלה וסוף, ועוד דוגמאות לרוב. והצד השווה שבכולם שיש לנו להתחקות אחר מעשי גדולים וצדיקים כדי לעבוד את ה' הנעלה בכל צדדי שבח ותהילה, וכל הבא בענווה פסולה שלנו אין ראוי לעשות כן כוונתו לטובה אך מעשיו אינם רצויים, שממעט הוא את שבח עבודת ה' ומקלקל הוא ולא מתקן.

ואם לב מבין לך הרי שבודאי כבר הרגשת, כי יש הכרח ללמוד כאן קל וחומר ברור וחזק, שאם על מעשה טוב שבאמוראים שלא כתבוהו מסדרי התלמוד כחיוב גמור התקבלה אצלנו לחובה יסודית, על אחת כמה וכמה מעשיהם של אבות האומה שנכתבו בתנ"ך כהוראה והדרכה, וטרחו חז"ל בתלמוד להביא הפסוקים 'להלכה ולמעשה' וגם להגדירם באר היטיב, שכל כריעה על ברכיים

והשתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, שהוא הכרח גמור לנו להידבק בדבריהם ולעשות כמעשיהם.

בחקירה ודרישה מהי כריעה

וכדרכה של תורה שבעל פה העוברת מדור לדור, אחר דחזינן דברי תנאים ואמוראים הגיע עת דודים, לברר דעת רבותינו הגאונים והראשונים. והארכנו בפנים הרבה להוכיח בדעת הרמב"ם שבלא ספק הוא מכריח ומחייב בכל כריעה בתפלת העמידה שתהיה על ברכיים ממש, ועל נפ"א שבסופה שלא ימעט מקידה או השתחוויה גמורה. והראנו שכך היא דרך פשוטה בהבנת דברי הגאונים, ושבדרך זו צעדו הרבה מהראשונים לבאר בדרך פשוטה את הפסוקים מהם למדו חז"ל, שכל 'בריכה' ו 'כריעה' הנזכרת בדניאל ושלמה על ברכיים היא, ודין 'שחיה' הנזכר בחז"ל הוא כהמשך לכריעה על ברכיו שיהיה מכופף גבו לפני אדונו ולא בזקיפות.

ועם זאת וכדרכה של תורה, לא כיחשנו ולא התעלמנו מדברי כמה מרבותינו הראשונים, שהסבירו שכריעה שבתפילה היא רק 'שחיה' ופירשוה בכיפוף הגב והוא עומד על רגליו. והראנו שכך גם פירשו את ההלכה במקומו של רבנו אברהם בן הרמב"ם ואעפ"י שהאריך לעודד ולדחוף כל איש ישראל לכריעה והשתחוויה גמורה, לא סתר להלכה את פירוש ההלכה של בני דורו. ופלפלנו בדברי קודשם, והראנו חולשת הטענה להגדיר את חובת הכריעה שדי לה 'בשחיה', ועוד הראנו נכוחה שגם אותו הסבר דחוק שטרח בו רבנו אברהם לקיים דברי חכמי דורו, שטען שכריעת שלמה על ברכיו אינה כפשוטו אלא רק בכיפוף הגב, הראנו נאמנה שבדברי הימים מתוארת תפלת שלמה ויברך על ברכיו, שבזה אין צד לדחוק שאינו כפשוטו על ברכיו. ע"ש.

ומסקנת הדברים הראנו שהיא מחלוקת ראשונים, והגם שלכל הדעות יוצא ידי חובת תפילה גם בלי כריעה על ברכיו, אך לקיום הדין בלכתחילה מאחר ולדעת הרמב"ם והגאונים שדעתם מכרעת בכל מקום, ובפרט שהיא הפשטות בחז"ל בלא שנצטרך לדחוק דבריהם כלל, להם משפט ההכרעה. ועוד עיקר גדול הוא בדרכי ההלכה, שמאחר ואין כלל ספק שכך הייתה דרך התפילה של אבותינו ורבותינו, וכל הספק הוא רק אם יש חיוב גמור גם או רק הידור ומצוה מן המובחר. ונמצא הכורע ומשתחווה כפשוטו בודאי משובח הוא, ואפשר שאף חובה יש בו, ועצה טובה היא שלעולם יהיה קרוב לרווח ורחוק מהפסד.

תקנת נפ"א בהשתחוויה

ואחר דיני הכריעות שבתפלת העמידה, הבאנו דברי חז"ל והראשונים על נפילת אפיים בהשתחוויה, והוכחנו שהיה הדבר פשוט שהיו נופלים על פניהם בקידה או השתחוויה גמורה, וכל כך היה פשוט שהיא הסיבה שבכל בתי כנסיות היו פורסים על הרצפה מחצלות ושטיחים כדי שיוכלו להשתחוות בלא חשש לאבן משכית. והראנו נאמנה שכך היה המנהג פשוט ברור בזמן הגאונים עד ראשית זמן הראשונים, ומאז החלו שינוי המנהגים בקהילות השונות בפזורת הגלות, שבחלקם כל העם היה משתחווה ורק הש"ץ לא היה נופל על פניו [מאירי], ומהם ממש להיפך שרק הש"ץ היה נופל על פניו [תוס'], ומהם שכבר לא היה מצוי בימיהם כלל מי שייפול על פניו [רבנו יהונתן מלוניל], עד שהגענו לזמנים שכבר הגדירו את צורת נפילת אפיים שהיא בכלל בישיבה [ריב"ש]. והרי לפניך השתלשלותה של ההלכה בפזורת הגלות, והיא תקנה גמורה שהתבטלה לגמרי, ואין אחד מקמאי שמסביר או מבאר טעם הגון לביטול ההשתחוויה, ורק מתארים את המציאות והמנהג, אך לא דנים אם חזק הוא או הרפה.

וטרחנו הרבה להוכיח בדברי מדברי חז"ל ובמדרשים ובדברי הראשונים, שנפילת אפיים בהשתחוויה היא 'תקנה' גמורה של חז"ל ולא איזה 'מנהג' כמו שרגילים היום לטעון כדבר מוסכם, והראנו שכל עיקר 'תקנת נפילת אפיים' הייתה רק בעבור 'נפילה' ארצה בקידה או השתחוויה, כדי לקיים מצות השתחוויה וללכת בדרכי אבות העולם. ועוד הראנו שזאת 'הנפילה' ארצה היא 'מעיקרי התפילה' ממש, ולא זו אף זו שעל שמה נקראת 'תפילה' מלשון ואתנפל לפני ה', וכל שלא השתחווה ארצה חסר הוא מאוד בעבודת התפילה בצורתה הנכונה כפי שמסורה היא לנו.

נבכי המנהג

ואחר הגיענו עד פרק זה, כבר התברר לנו היטיב שכך היא דרכה של גלות, שאין המנהג הרגיל אצלנו בנוי על אות מופת וראיה, כי כל מנהגינו נסמך על דור שקדם לנו ומאחר והתברר שוב ושוב, שגם דברי הראשונים הם כניסיון להסביר דברי חז"ל כי אין מי שראה עין בעין צורת עבודתם, ונחלקים הם הראשונים בניהם עד שדברי חכמים מקבלים כמה פירושים והם סותרים זה לזה. על כן, כל הטוען שהמנהג יכריע הוא כמתעלם מכל הגלה לעינינו, והוא כטומן ראשו באדמה ובלבד שלא להעמיק חקר. ועל אחת כמה וכמה חולשת המנהגים בזה זועקת, שאפילו על נפילת אפיים שהייתה ברורה לכל לא עשו אותה כהוגן, עד שהוקבע המנהג שלא לקיים שום דבר מהתקנה בחז"ל, שהם אמרו שיתחנן בתחנונים שירצה שהיא התפילה המקורית ויעשה כן בהשתחוויה לה', והיום אומרים 'מזמור' קבוע בישיבה על כסא, ואין זכר לתקנה כלל. וקשה מן הכול ועליה יש לקונן קינה, שבטלה מישראל עבודת ההשתחוויה לאל גדול ונורא.

ואם תאמר שהמנהג הוא לנו לעיניים, ויש לדחוק כל הכתוב כי אין לנו ההבנה במילים אלא רק למראה עין. גם לזאת עין במר בוכה, כי באמת המנהג הנראה לעין כך הוא, שבימים נוראים ימי הדין באורח פלא דעת הכול פתאום מסכמת, שכריעה בתפילה והשתחוויה בעלנו לשבח ובסדר העבודה היא כפשט לשון חז"ל ממש, שאין כריעה אלא על ברכיים ואין השתחוויה אלא בפישוט ידיים ורגליים, וממש הפלא ופלא שלומדים מעשיהם מאותם פסוקים מדניאל ושלמה המלך שמהם למדו חז"ל על כל התפילות בכל ימות השנה. ולא זו אף זו, שיש מקהילות אשכנז שהיו כורעים על ברכיהם ממש כל תפלת העמידה, ודימו עצמם ביום הדין למלך הנידון בכל יום שכל תפילתו בכריעה אחת ממש כדברי חז"ל. וכעת הבן שואל, וכי דברי התורה מתפרשים לפי ימים שונים בשנה, שיש ימים שהפשט כפירוש אחד ויש ימים שהפשט פושט צורה ולובש צורה אחרת. ואם כך היא ההבנה בימים נוראים למה לא מצאנו אחד מיני אלף שיבין כן גם בשאר ימות השנה הרגילים, אלא זה ברור ואין צריך עוד ביאור, שדינים אלה כמו הרבה דינים אחרים לא הוקבעו בחקירת הדין ולא בכינוס חכמים, אלא התפשטו להם כמנהג הנהוג ובמרוצת הימים כבר נעשים כדינים פשוטים, אך ייסורי המצפון ויראת ה' המפעפעת ביותר בימים נוראים, לא נתנה מנוח לבני נביאים וכולם מתעוררים מעצמם להיות כורעים ומשתחווים כפי האמת, בימים נוראים בהם מלך יושב על כסא דין.

ומאחר והמנהג בימים נוראים מעיד שכך הוא הפשוט בפירוש הכריעה וההשתחוויה, וגם מבואר במנהג הימים נוראים שאין כלל חשש איסור להתפלל כך, אלא אדרבה מעלה ושבח הוא לעבוד את ה' בהכנעה. הרי ברור מעתה שגם העושה כן בכל ימות השנה, לא רק שאין בו אפילו סרך רחוק של איזה קלקול, אלא אדרבה יש בו

שבח גדול והכרת אמת בעבודת האל שחותמו אמת.

חילול ה' נורא ואיום

ואחר ראותי כל זאת והתיישבה ההבנה בדעתי, כי אנחנו חסרים מעבודת ההשתחוויה לגמרי ואין בה שום טעם לשבח אלא רק מנהג גלות ארורה. חיפשתי בדברי חכמי ישראל בדורות אחרונים לראות מי נגע בזה, שבודאי לא יימלט שלפחות אחדים מחכמי ישראל ירגישו בזה, וכשמצאתי דבריהם שבאים כמתרצים שאמת הוא שכך הפשט אך 'טורח גדול הוא' ומה נעשה עם הזקנים. וראיתי דבריהם והייתי כלא מאמין רתח דמי בקרבי ואין משיב רוחי, קנא קנאתי לה' צבאות ועצור במילים לא אוכל עוד, וכל דברי רק בדרישת טובה לבני אברהם יצחק ויעקב, ולנגד עיני ודאגת ליבי על כבוד שכינת עוזנו, שצריכים אנחנו להתעורר ולהזדעק על טענות סרק כאלה, ולקום ולעורר להשיב העבודה למקומה, שכל יום שאין אנחנו משתחווים בהכנעה לפני אלוקי ישראל, הוא חילול ה' איום ונורא.

והמציאות הנראית לעין כל במעשי גויי הארץ ידועה היא לכל, שרבים הם גויי הארצות כחול הים ופרושים הם בכל ארצות תבל, שעושים כן דבר יום ביומו לכרוע ולהשתחוות לאלוהיהם בלא שום טענת פטור. ומהם זקנים ישישים עם צעירים יחדיו, ללא הבדל איש או אישה כולם מכופפים ומכניעים עצמם לפי אמונתם. והמוסלמים לבדם שהם כשני מיליארד בני אדם, והם רבע מכל בני האדם החיים על פני הארץ, עושים כן לפני אדון כל הארץ, וכורעים ומשתחווים על ברכיהם בתפילותיהם 'שבע עשרה פעמים ביום' בחמש תפילותיהם. והרי ידוע ומפורסם שלמדו מעשיהם מעם ישראל שבמקרא ובדברי הנביאים כמובא בספריהם, והעתיקו עבודת ה' אשר ראו בימי הגאונים. ואיך זה נטען בלא בושה שרק אנחנו בני אבות הקדושים רק אנחנו ח"ו כנכים וחלושים שלא יכולים לעבוד את ה', עד שאיננו יכולים אפילו לכרוע לפני אל חי צורנו, יש בטענה זו עיוות גדול וחילול ה' נורא ואיום.

ומספר שני מיליארד האמור הוא רק במוסלמים המאמינים באל אחד יחיד ומיוחד, ומה נענה ומה נאמר על חילול ה' שאין כדוגמתו, שמלבד המוסלמים יש עוד גויים רבים עובדי עבודה זרה ממש עץ ואבן, ואלה הגויים המשוקצים הטועים אחרי ע"ז רבים הם כחול הים, רק במדינת הודו הם יותר 'ממיליארד' גויים המכנים את טעותם 'הינדואיזם' על כל שלוחותיה וזרמיה. והם עדיין כבימי תרח משתחווים בפישוט אברים בפני עץ ואבן, ועליהם הזהירה התורה לא לעשות כמעשיהם אלא להשתחוות לבורא יתעלה לבדו. ובנוסף להם, הרי הנצרות שהתפשטה טעותה ברוב העולם, שעוברים על ע"ז בשיתוף, הרי גם הם רובם בורכים וכורעים לפני שטותם, ואין מתלוננים על הטורח ולא מתעצלים ולא מצטדקים בטענות שווא.

ואיך נקשה ערפנו ונחציף כלפי שמיא, ונצטדק בטענת סרק ושקר, שמכל בני העולם מיליארדים רבים של בני אדם הם כולם יכולים ועושים להבל וריק, ורק אנחנו מכל בני העולם נכים וחלושים ומסכנים עד שלא נוכל להשתחוות לאלוהים חיים מלך עולם. ואלה הטועים טורחים עם זקניהם ונשותיהם וילדים רכים, ואנחנו אפילו בבחורינו לא יכולים, חלילה לנו בני אברהם יצחק ויעקב, לשקר בנפשנו ולהעיז פנינו ולטעון כך נגד ה' אלוקינו.

והוא תימה גדול מאוד עלנו, איך זה שבמאות שנים האחרונות בטלים אנחנו מעבודת ה' מרכזית זו שירושה היא לנו מאבותינו הקדושים, ובה צעדו נביאים ועליה הורו חכמים, ואין פוצה פה ומצפצף

ואין מי שמבאר טעם המנהג או יסודותיו. ולבושתנו וכלימתנו היא, שהמשתחווים לעץ ואבן יש בכוחם ורק אנחנו חלושים ונרפים, וכל שכן שהמוסלמים המאמינים באל יתעלה כורעים לפניו ומשתחווים לה', ואנחנו עם ישראל בני אברהם יצחק ויעקב המלמדים אמונת האל בעולם, האומה המקודשת ממלכת כוהנים וגוי קדוש ללמד העולם דרך עבודת האל, 'עם הספר' הוא התנ"ך תורת האל הנועד להורות הדרך לכל בני העולם את עבודת ההשתחוויה לפני ה' לבדו, ואנחנו לא מקיימים האמור בו, ועוד טוענים מחמת טורח העבודה ושכינה זועקת אין זאת אלא נרפים אתם נרפים.

ועל כן חובה היא על כל איש, ואין חולקים כבוד במקום שיש חילול ה', יש לכל איש ישראל להיכנס בעבודה יקרה זו בהכנעה לפני ה' יתעלה, שהוא חילול ה' נורא שאנחנו נגרע מגויי הארצות ומשפחות האדמה שהם משתחווים להבל וריק ומפללים לאל לא יושיע, ואנחנו 'לא' משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו בשמים ממעל'.

וגם אם נקבל דברי האומרים שבתפילה אין חובת כריעה על ברכיו כלל רק כיפוף גב, אין בזה כדי להצדיק ביטול הכריעה וההשתחוויה לה' בנפילת אפיים, ובכלל בעת עבודת היחיד את בוראו, שהרי ברור שכריעה והשתחוויה שבתנ"ך אינה 'רק' בתפלת שמונה עשרה, שתפילה המצויה לנו יסודה בשלהי בית שני. ולמה נאחז התוספת בחז"ל ונתבטל העיקר הכתוב לעבוד עבודת ה' הכתובה בתנ"ך, וחקוקה במעשי כל גדולי אומתנו אבותינו ורבותינו.

חשש מעיד עדות שקר חמורה

ושים ליבך לזאת, שלא רק שאנחנו חסרים מעבודה יקרה זו, ויש בזה חשש חילול ה' נוראי לעומת שאר גויי הארץ. עוד יש כאן גם קלקול וחשש גדול שאנחנו כמשקרים כלפי שמיא, והוא חשש לעוון פלילי.

שאם על הקורא קריאת שמע הלכה היא שבלא תפילין, יש לחשוש לעדות שקר, כמאמר חז"ל בברכות (יד ע"ב) וזל"ק, אמר עולא כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. ע"כ. וכך נפסקה ההלכה בשו"ע (סי' כה ס"ד) שצריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש ותפלה. ע"ש.

האומר נוסח עלנו לשבח הוא עדות שקר חמורה מק"ש ללא תפילין, והוא קל וחומר פשוט וברור, שאם בקריאת שמע שאינו אומר 'ואנחנו מניחים תפילין' אלא רק קורא את לשון הפסוק 'וקשרתם לאות', אמרו חכמים שהוא מעיד עדות שקר. על אחת כמה וכמה באומר בלשון שמשמעותה קיום המעשה 'ואנחנו משתחוים לפני מלך מלכי המלכים' שבאינו משתחוה הוא גרוע בהרבה.

ועוד יש כאן גריעותא גדולה, שאם בקורא ק"ש ואין תפילין עליו, הרי אינו כ"כ עדות שקר כי בשמים יודעים שזה האיש מניח תפילין כל יום, וגם היום יניח הוא כשיהיה באפשר לו, ועדיין חששו חכמים לעדות שקר. על אחת כמה וכמה בעלנו לשבח שאומר כל יום ויום שלוש פעמים 'ואנחנו משתחוים' וגליא קמי שמיא שהוא שקר גמור שהרי זה לא השתחוה מעולם לפני אדונו, וכבר הוחזק בשקרו זה שגם לא ישתחוה בהמשך היום ולא ביום שיבוא אחריו. הרי שהיא עדות שקר חמורה בהרבה מקורא ק"ש בלא תפילין.

ואוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר, כי עוד חמור הוא בהרבה, שהוא כמבזה כלפי מעלה ח"ו, שחוזר כל תפילה שלוש פעמים ביום ומזכיר עוונו באמירה שקרית מול אדון כל הארץ. והרי הוא כאומר, שגויי הארצות ומשפחות האדמה, הם משתחווים

להבל וריק ומתפללים לאל לא יושיע, ואנחנו 'לא' משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו בשמים ממעל. זו הרי אמירה שיש בה מבזה ממש כלפי שמיא, והרי עדיפה שתיקה מדיבור שלא יאמר כלל את נוסח עלנו לשבח שאינו חיוב גמור ובטח לא לעיכובא, אך באומרו ולא מקיים אמירתו להשתחוות הוא מעורר המקטרג עליו, שאומר ואינו מקיים ולא חש לכבוד קונו לכל הפחות כמו שמכבדים הגויים הטועים המשתחווים לטעותם, אם כן למה זה נאמר סרק ושקר וכמכעיסים כלפי שמיא, והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. ואין צריך לומר שעדיף מן הכול, להיות באמת עובד את ה' בכריעה והשתחויה, ואם אומר 'ואנחנו משתחווים' יכניע ליבו וכל אבריו בפישוט ידיים ורגליים לפני אדון כל הארץ, ששבח זה גדול ואדיר לאל אדיר וגדול. ויהיה אומר ועושה ושומר מוצא שפתיו.

מנהג ימים נוראים יוכיח

וראה זה תימה גדולה שאין השכל סובלו, שמנהג בני אשכנז מפורסם הוא מאות שנים שגם בימי ראש השנה וגם ביום הכיפורים, כשאומרים עלנו לשבח במוסף כורעים ומשתחווים ממש באומרם 'ואנחנו משתחווים'. וממה נפשך, מאחר והם מבינים להלכה ולמעשה שיש 'חובה' להשתחוות משום 'עדות שקר' כמ"ש במשנה ברורה (קלב סק"ט, קיג סקי"ב) וראה עוד עשרות פוסקים הסוברים כן לדין [תפלה לאיש עלנו לשבח (עמ' תכו)], אם כן מדוע זה לא חששו לעדות שקר בכל השנה כולה שלוש פעמים ביום. ואם לחולקים שלדעתם אין זה חובה להשתחוות למה זה עושים כן להשתחוות שלא לצורך. ואם תאמר שמחמירים בעלמא למה לא החמירו כן בתפלת הלחש ששם העיקר שאומר כן בתפילה, ואילו בחזרה אינו ממש מתפלל אלא רק ש"ץ. והמנהג בזה לא מובן בטעמו. [ויש שהשמיטו לשון 'כורעים' כאילו רק הוא על ברכיים, והוא תמוה שלשון חז"ל ברורה שהשתחוויה היא על הקרקע ולא הועילו כלום בהשמטה זו.] וגם מנהג הספרדים רחוק מלהיות נקי משאלות, כי מצוי הוא בהרבה מקהילות ישראל במעט כולם, שביום הכיפורים בשעת אמירת עבודת כהן גדול, מנהג ידוע ומפורסם הוא שבשעה שאומר הש"ץ 'והכהנים והעם כשהיו שומעים את השם המפורש יוצא מפי כהם גדול הטהרה היו כורעים ומשתחוים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וחוזרים ומשתחווים שלוש וארבע פעמים.

ואני תלמיד בור שאינו מבין דבר וחצי דבר שואל, איך זה שעל 'זכר' לעבודה עושים השתחוויה גמורה 'לזכר בעלמא', ואילו 'בעבודת' ה' עצמה ממש לא משתחווים אפילו לא על ברכיים, והוא היפוך ממש של העיקר והטפל, וביותר הוא קשה גודל ההיעדר, שבכל ימות השנה אנחנו בטלים מעבודה שלמה להשתחוות לפני ה' יתברך.

כולם חייבים בהשתחויה לבורא

וראיתי לאחד מן החכמים המפורסמים, שכתב לתרץ שאין לאיש חשוב להשתחוות אא"כ נענה כיהושוע בן נון וגם חשש דאורייתא הוא לאבן משכית. ואני קורא דבריו שוב ושוב כלא מאמין איך התהפכו המצוות לאיסורים ואיך הוצאנו דברי חז"ל מהקשרם לגמרי היפך כוונתם, רק בעבור לתרץ המנהג. וכל דבריו בזה מקשה אחת וסותר החכם דברי עצמו כשמביא מנהגם בימים נוראים. שהרי משתחווים הם ובוודאי אינם במדרגת יהושע בן נון, ופורסים בד ואין חשש לאבן משכית, וא"כ מה תירץ ומה הסביר על ימות שנה, וכי לא יכולים לפרוס בד קודם השתחוויה בכל ימות השנה. ואדרבה, אם בימים נוראים שהסיבה להשתחוות 'שעושין דוגמת מה שעשו במקדש' (כלשונו של החכם) שהוא זכר בעלמא לכהנים במקדש, ואנחנו

לא כהנים ואין מקדש והוא רק זכר בעלמא, איך זה שלא נשתחווה לצורך 'עבודה גמורה' לא זכר בעלמא, אלא לקיים המצוה בעצמה להשתחוות לה' כעת ממש בעלנו לשבח.

ועל טענה ראשונה שאין אנו ראויים להשתחוות בפני רבים, האמת טענה זו זרה ומוזרה ולא שייכת כלל להיאמר ע"י גאון ישראל, ובודאי אינה אלא פליטת קולמוס. שהוא היקש שבטעות יסודו, שאין לדמות כלל את האמור בנפילת אפיים (מגילה כב ע"ב) שלא ייפול על פניו איש חשוב אא"כ נענה כיהושע בן נון, ששם הטעם 'שמבקש בקשה' ומבקש על צרכי עם ישראל, שבזה אם לא יהיה נענה כיהושע בן נון הוא ביזיון שייצא עליו הלעז. אך להשתחוות לה' לשם כבוד ה' וקבלת מרותו ולהיכנע לפניו, בזה לא דיברו כלל וכלל, וכולם שווים לפניו יתעלה להיכנע לפניו. וחלילה לומר שאין ישראל ראויים להשתחוות לה', שזה ממש היפך תורתנו הקדושה, שהרי נצטוו כל ישראל להשתחוות לה' הן בקבלת בשורת הגאולה או בהר סיני או במקדש, ובכלל זו המצוה והעבודה להשתחוות לה' יתעלה שמו לעד, בכל עת ובכל זמן ובכל מקום בין איש ובין אישה זקן וילד יחדיו.

ואני מתפלא מאוד על גאון ישראל שכך יאמר, ובודאי בלא תשומת לב נכתב ויאהב הצדיק וישמח בדברי לתקן אמירתו זו, שחפץ אמת הוא. שמה שכתב 'ואנו על אחת כמה וכמה' שאין לנו להשתחוות זה ממש היפך הגמרא, שהרי כל הציבור נפל על פניו ממש ורק 'רב' שהוא איש חשוב נמנע, והוא הפשט ברש"י שאיש פשוט בודאי משתחווה. ואיך למד קל וחומר ממש היפך דעת חז"ל. ויותר מזה יש לדחות, שהרי פסוקים מפורשים הם שתכלית עם ישראל ללמד את כל 'גויי הארץ' שישתחוו לפני האדון ברוך הוא, ואם הוא רצון ה' שגויים ישתחוו לפניו, ברור ופשוט הוא שכל יהודי באשר הוא חייב להשתחוות לה' יתברך שמו. ואם כבר באיש חשוב עסקינן הרי שיש לדון אם יש בכלל בזמן הזה 'איש חשוב', שזה מאות שנים שאין לנו 'יחיד מומחה' אפילו להתיר נדר, ומחלוקת פוסקים מפורסמת אם בכלל יש גדר ת"ח בזמה"ז, וכ"ש שאין מי שיחזיקו בו שתפילתו מרעישה שמים עד שיתבזה אם לא יהיה נענה, שאנחנו ורבותינו צועקים ולית מאן דמשגח בן. ואלי רק צדיק מופלא כסידנא בבא סאלי ויחידים הדומים לו, או מי מגדולי ישראל שבאותו דור, אך להגיד זה על ת"ח מצוי וכל שכן על בעלי בתים זה היפך גמור מהאמת. ותועלת גדולה יש מלראות דברי גאון ישראל האמורים, כי בדבריו שנדחק לתירוצים כאלה רק מוכיחים כאלף עדים שלדעתו החשש עדות שקר אמיתי ושלא מצא שום טעם הגון ומסתבר למנהג שהתפשט, עד שהודחק למה שנדחק. ויסוד הכול מוסכם שהשתחוויה היא כפשוטה על הרצפה ממש. ואחר כן ראיתי לכמה מגדולי ישראל שתפסו על דברי החכם, אך לפלא הוא שלא אחד מהם הביא טעם אחר להסביר המנהג, וגם הם השאירו המנהג על מקומו.

ובפנים הארכתי בדעת מרן הרי"ח הטוב בשו"ת תורה לשמה (סי' מח) שכתב לתרץ שהגם שההשתחויה היא בפישוט ידים ורגלים, עכ"ז הרכנת הגוף והראש היא 'מקצת' השתחויה, ואין זה שקר ח"ו. ע"ש. והארכתי אחר הקידה והשתחוויה שדברי אור עינינו לא מובנים כלל, שלא הביא שום מקור לדבריו שיש בזה אפילו 'קצת' השתחוויה שבחז"ל המשמעות ממש היפך, שהרי בעמידה נקרא 'שחיה' או לאיזה שיטות בראשונים נקראת כריעה, אך אין מי שיסביר כיפוף זה שהוא השתחוויה. והיכן ראה רבנו 'שמקצת' השתחוויה מועילה כהשתחוויה גמורה, וכי נאמר שבכיו"ב צריך לחוש לאבן משכית, וכי נאמר שבשחיה כזו יוצא יד"ח השתחוויה במקדש, ובחז"ל חזינן

שטרחו ואמרו כמה פעמים, שהשתחוויה היא דווקא בפישוט ידיים ורגליים או בקידה שנופל על פניו. ובפנים התקשתי מאוד בדברי רבנו שהרי בספרו בא"ח (פרשת מקץ אות ז) בחשש קל מזה כתב לשנות הנוסחים בסידור מחשש 'מחזי כמשקר' כשאומר 'ואנחנו משכימים ומעריבים', וזה אינו אמת כי הרבה אינם משכימים. ע"ש. ומחק נוסח התפילה שמקורו בתנא דבי אליהו (פכ"א) וסדר רב עמרם גאון (מט ע"א), ואעפ"י שאפשר לפרש לשון 'משכים' על כל שעות הבוקר ולאו דווקא קודם עלות השחר, וכן במעריב על כל הערב, ולכל הפחות ייקרא משכים 'במקצת' כמשקל הלשון בה תירץ ההשתחוויה 'במקצת', ואינו מחזי כשקר כלל. ואעפי"כ החליט בדעתו זיע"א שמפני חשש 'למחזי כשקר' שווה למחוק ולשנות הנוסח. אם כן כל שכן וקל וחומר, יש לחשוש באומרו 'ואנחנו משתחווים' ושחיה וכיפוף גב אינה במשמעות השתחוויה כלל.

עוד הארכנו להוכיח מדברי מרן השו"ע (סי' קלא ס"ב) שכיפוף הגב כשהוא עומד אין בו שום צד של השתחוויה, ואם כבר הרי שביושב ומתכוף יותר קרוב הוא לזה מאשר בעמידה. ולכן הכריח שנפילת אפים מיושב, ולא מעומד. ע"ש. ואם לא מועילה שחיה כנפילת אפיים בעלמא, בטח שלא נחשבת בשום אופן כהשתחוויה גמורה להוציא 'מעדות שקר', שכל תקנה ההשתחוויה בתפילה היא בנפילת אפיים. ודו"ק. וזה מלבד הפשוט בתנ"ך ובחז"ל וכנ"ל שאין השתחוויה אלא קידה או פישוט ידיים, ונמצאת רואה שוב שמלבד ביטול העבודה החשובה, ומלבד חילול ה' הנורא, עוד יש בזה חשש נורא בעדות שקר ממש כלפי שמיא. ומאידך אין שום חשש או סרך רק הידור ושבח, ואין משיב ליבי בסברא אפי' קלה על מה ולמה נתעקש שלא לעבוד עבודה תמה.

וחיפשנו חיפוש מחיפוש בספרי האחרונים, ולא התיישבה דעתנו רק התחדדה ההבנה היסודית, שאין כאן אלא שינוי מנהג לחוד בלא טעם לשבח. ובפנים המאמר טרחנו על כמה מהטענות שרצו כמה אחרונים לבנות המנהג עליהם, וראה והבן מעצם הטענות כמה נדחקו בזה. והנה טענה הנשמעת מכמה אחרונים, שיש איסור 'חוקות הגויים' בהשתחוויה לה', וטעמם שמאחר ויהודים הפסיקו להשתחוות נתפס הדבר כמנהג גויים. ומה אומר ומה אדבר, שמלבד שצריך לכורע בגדינו רק על עצם הטענה לקרוא למשתחווה לה' 'חוקות גויים' שאין לך חילול ה' גדול מזה, עוד זאת בטענתם באו לעקור יסודות הדת שהתורה היא לא תשתנה לעולם ואיך הגיעו לעקור המצוה להשתחוות לה', ובמקום שנלמד מוסר וקל וחומר מגוי הגיעו עד המצאת איסור נגד כללי הפסיקה המסורים בידינו, שהרי קימ"ל בשו"ע (יו"ד סי' קעח ס"א) שלא נאמר בזה איסור חוקות הגויים אלא בדבר שיש בו פריצות או חסר הבנה שיש בו חשד. אך להשתחוות לה' אין לך יראת ה' גדולה מזה והוא רצונו ית' הכתוב בתורת אמת. והארכנו בזה והבאנו דברי רבנו אברהם בן הרמב"ם במילותיו חיצי אש נגד טענה זרה זו, וכנראה לא ראו אותם אחרונים דבריו, ועל כן חזרו על טעות דחויה. והלב דואב על טענה שכזו.

כך היה מנהגו

והארכנו להוכיח ממעשי תנאים ואמוראים שלא היססו מלכרוע ולהשתחוות לה' גם בקהל עם, וגם בדברים שלא היו רגילים הציבור בהם, ואפילו במקום שהיו גדולים מהם לא ראו בזה פגם. וסברתם פשוטה כי כל העובד את ה' יעשה הטוב שיכול, ומה לי ממעשה של אחרים, ודבריהם הובאו בתלמוד ולהלכה כדבר פשוט. ומינה תלמד, שלא טוב זה המעשה שכל אחד עושה חשבונות על חשבונות מה יאמרו ומה יחשבו, ועיקר

החשבון מהו רצונו יתברך נדחק לצד. והארכנו בדברי הפוסקים מה גדרו וכוחו של מנהג שיש בו ספק טעות, ואם ברשות האדם להחמיר בפני רבים בדבר שיש בו ספק הלכתי, ובכלל בגדרי יוהרה כשכוונתו לשמים או במקום שיש מחלוקת הלכתית. ומהי דרך ההשקפה הנכונה הלכתית, האם להתבטל למעשה צדיקי הדורות האחרונים שנהגו כך או שיש חובה לברר ולעיין מהי דעת התורה המסורה לנו מחז"ל. וראה בפנים ותרווה צמאונך.

פרטי דינים במצוה יקרה

עוד הגענו לשאלות המעשיות, שהרוצה לקיים כריעה והשתחוויה כדבעי וכלשון חז"ל והראשונים, טוב לו שיתפלל בעזרת נשים אעפ"י שיש ספק אם נחשב תפלה במניין. והארכנו שאליבא דאמת זה פשוט שעדיף להתפלל יחיד בכריעה והשתחוויה גמורה, מאשר להתפלל במניין בכיפוף גב בלא נפילת אפיים. והדברים מוכיחים ומוכרחים כאשר יראה המעיין בפנים.

ואחר שהתבררה דרך אמת לכרוע ולהשתחוות כדבעי בצורה המקורית בתנ"ך ובחז"ל, ביארנו צורת המעשה אמתי כורע וזוקף, ומהי הדרך הנכונה להרוויח כל השיטות בבלי וירושלמי וגם דברי המקובלים גם יחד כפי הנלע"ד. וגם צורת הכריעה בפסיעה לאחוריו הראנו שהיא כפשוטה שהוא על ברכיו ופוסע לאחוריו, כתלמיד הנפטר מרבו והוא על ברכיו. והוכחנו שכך היה נהוג מעולם וכך מתואר בחז"ל וגם בכמה מרבותינו הראשונים. ע"ש.

ואחר שסיים תפילתו בהגיע לתחנונים, הראנו ממדרשי חז"ל וראשונים שיש הבנה חזקה שתחנונים אלה הם תקנה גמורה אצל חז"ל, ולא מנהג בעלמא כמו שרגילים היום לומר. ותקנתם הייתה בהשתחוויה דוקא, והבאנו השיטות האם יטה ראשו על הצד או ממש נגד הקרקע, ומשם ביאור דין אבן משכית ומהו החוצץ הנצרך, ואם בקרמיקה שלנו בכלל שייך חשש 'אבן משכית'. ע"ש. והדגשנו הדרך הנכונה שצריך ליפול על פניו בלא הפסק כלל בין התפילה לנפ"א, ושאם הוצרך להפסיק או ברוצה להתחנן באמצע היום כפי הצורך, יאמר קודם להשתחוויה נוסח 'תפילה קצרה' ותכף ייפול על פניו.

שיר שבח ותהילה

ואחר החקירות ופילולי הדינים, סיימנו בדברי שיר שבח ותהילה לזו העבודה התמימה,

שיהיה כל איש כורע ומשתחווה בהכנעה גמורה לאל שוכן מעונה, וסגולתה כי רבה היא לפני המתרצה ברחמים ומתפייס בתחנונים. והבאנו כמה לימודים יפים ומתוקים וכמה דרשות מחזקות, לעורר לב נרגש לעבודה תמה כעבודת אבותינו הישרים ותמימים. ויהי רצון לפני אלוהי השמים והארץ, שייתן בליבנו חכמה ותבונה להתבונן דרכי עבודתו השלמה, ונהיה שלמים בדעת ורגש לעובדו בלב שלם, ונזכה ונחזה בניין אריאל בתפארה, ושם נשתחווה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו.

פתח דבר

בחמלת ה' עלי האיר ה' רוחי, על דרך עבודת ה' והיא עתיקת יומין וקדושתה עולה עד עתיק יומין, דרך בה עבדו את הא-ל הנעלה אבות האומה, ובדרכם צעדו כל נביאי ה' ומשה רעיא מהימנא עטרה לראשם, והיא לנו מסורה מתנאים ואמוראים קדושי עליון שכך עשו מעשה, וכך סדר העבודה לאל חי אחד יחיד ומיוחד.

אך דא עקא, שצרות הגלות ותוקף הצרות השכיחו דרכי עבודה זו, והולכת ופוחתת היא אחר דור גאוני בבל, ועם דורות חכמים שבדורות הראשונים כבר הלוך וחסור עד שיש מקומות שכבר בטלה העבודה, ומדחי אל דחי עד ימינו שאין בנשמע אפילו קהילה אחת, שתעבוד את ה' בעבודה זו שהיא תמה ושלמה. וכל כך שכוחה היא, עד שבימינו גם יחידים לא שמענו שעושים כן, ועד כדי כך אינה במצוי ולא בנראה, עד שהעושה אותה ייחשב כשוטה חסר דעת ויראת ה', ויש שעוד יגזמו ויגערו בעושה כן ויאמרו לאסור איסר ולהרחיק עד קצה, אפשר מחוסר ידיעה ואפשר ח"ו מרוח גסה, והכול כלול במחיר גלות ארורה וארוכה.

וכדי להרגיע רוח המתלהט הממהר לזעוק ולצעוק קודם שיבוא על הבנת המאמר, אקדים ואומר שלא באתי לטעון בעבודה זו 'חיוב' מוחלט שהבטל ממנה ענוש ייענש, אך מאידך יבואר היטיב שאין זו חסידות בעלמא או מנהג חסידים לשרידים אשר ה' קורא, אלא כך היא העבודה לכל איש אשר בשם ישראל יכונה, איש ואישה נער עם איש שיבה, ותכלית הכול שגם כל גויי הארץ יראו וכן יעשו. וכשנעמוד על שורשי העבודה ודברי רבותינו, תתגלה ותראה אור יקרות עבודה זו, שיש צד גדול שהיא מצות חכמים ממש, ועוד צדדי לימוד עם דעת נוטה ברורה שמקיים בה מצות עשה גמורה מהתורה, גם בזמן הזה שאין המצוה בה רק על זמן או מקום מסוים.

ורצון ה' מתבאר בתורת אמת, ובפסוקי התורה הקדושה מבוארות דרכי עבודת הבורא, ומן ההכרח הוא שעד שתבוא דעת בני אדם לחדש ולהסביר מה לדעתם דרכי העבודה, יש לנו להתחיל בלקבל דעת תורה ממקורה מה הוא רצונו יתברך, ואיך היא דרך העבודה הרצויה לפניו. ואמת היא שרגילות אצלנו כמה מדרכי העבודה בקיום המצוות ועסק התורה, אך יש מהם שנשתכחו ואינם בנמצא כמעט בכלל, ואעפ"י שהייתה עבודה זו מצויה בישראל עד כמה מאות שנים, היום בטלה היא ואין לה זכר.

על כן עתה באתי, לעורר עצמי וכל החפץ להתחזק עימי בזה, והיא מצוות ההשתחוויה והכריעה לפני ה' יתעלה. ויתבאר לנו שמצוה זו הייתה חביבה אצל אבות האומה, ומרכזית מאוד אצל כל עם ישראל מראשית דרכו ועד הגלות, ובה השתבחו חכמים ועודדו עליה גדולי האומה. וראש המחזקים והמזרזים לעבוד את ה' בהכנעה זו, הוא אדוננו דוד מלכא משיחא שחזר וזירז עשרות פעמים בדבריו הנאמרים ברוח הקודש, בואו נשתחווה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו (תהילים צה, ו). רוממו ה' אלוקינו והשתחוו להדם רגליו קדוש הוא (תהילים צט, ה). הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש (תהילים כט, ב). השתחוו לה' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ (צו, ט).

והיא התכלית האחרונה על כל בני עולם שנאמר, יבושו כל עבדי פסל המתהללים באלילים, השתחוו לו כל אלהים (תהילים צז, ז). ואומר (תהילים כב, כח), יזכרו וישבו אל ה' כל אפסי ארץ, וישתחוו לפניך כל משפחות גוים. ואומר (פו, ט), כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך אדני ויכבדו לשמך. והיא רוח ה' ביד נביאיו כמו שנאמר (צפניה

ב, יא), נורא ה' עליהם כי רזה את כל אלה-י הארץ וישתחוו לו איש ממקומו כל איי הגוים. ע"כ.

ועד כדי כך שבח עבודת ה' בהשתחוויה, שהיא אחת מד' עבודות המיוחדות לבורא יתעלה, שהעובד בה לאחר בלתו יתברך, היא ע"ז בזויה וחמורה. ולמדו חז"ל שכ"כ מיוחדת היא ההשתחוויה עד שחייבה התורה מיתה לעובד בה אלילי שווא, אפילו אין זו דרך עבודתה. כמבואר בסנהדרין (ס ע"ב) וזל"ק, אחד העובד כדרכה ואחד 'המזבח' ואחד 'המקטר' ואחד 'המנסך' ואחד 'המשתחוה', ואפי' שלא כדרכה. ע"כ.

ואלו העבודות המיוחדות, מכונות בשם שבח יקר וגדולה 'עבודת פנים' (שם), והלומד דברי חז"ל במקורן יראה נכוחה כי ההשתחוויה היא עיקר העבודה לה' וממנה עיקר הלימוד לשאר עבודות שממנה בנין אב לד' העבודות העיקריות כנלמד מהפסוק 'לא תשתחווה לאל אחר'. והבט וראה כמה חשיבותה שהיא עיקר גדול בעבודת הבורא לכרוע לפניו, שאין דומה לה אלא קורבנות.

ולא נחו רבותינו מלשבח ההשתחוויה לפני ה' עד שאמרו (בראשית רבה פר' נו סו"ס ב) וזל"ק, א"ר יצחק הכל בזכות השתחויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה, ונשתחוה ונשובה אליכם, ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות ד) ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו, התורה לא נתנה אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות כד) והשתחויתם מרחוק, חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחויה שנאמר (שמואל א) וישתחו שם לה', הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחויה שנאמר (ישעיה כז) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', והשתחוו להי' בהר הקדש בירושלים, בית המקדש לא נבנה אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צט) רוממו ה' אלהינו והשתחוו להר קדשו, המתים אינן חיין אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צה) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. ע"כ. וראה שכל בנין העם וקדושתו ודבקותו בתורה ובמקדש ותחייתו לעתיד לבוא תלוי בעבודת ההשתחוויה, ואנחנו חסרים מעבודה זו.

ואציע הדברים לפני בני גילי, והבוחר יבחר אם לקרב או לרחק, והיה ה' עם השופט ובלבד שיכין לבבו לשפוט משפט אמת, לדרוש ולחקור ולחתום דבריו בחותם אמת. ותפילה אשא לפני אדון כל הארץ שיאיר עינונו בתורתו, ונזכה לעבדו באמת ותמים.

פרק א - כריעה והשתחויה בתנ"ך ובחז"ל

בתורה ובנביא

במקרא נביאים וכתובים חוזרת ונשנית עבודה זו פעמים אין מספר, ונתבונן במעט מזעיר מהנאמר בפסוקים להבין מעט מיסודות המצוה. במושכל ראשון אחוז שיסוד עבודה זו כבר באבות הקדושים וכאמור באברהם ויצחק (בראשית כב, ה), ואני והנער נלכה עד כה, ונשתחווה ונשובה אליכם. ומפורסמים דבר התנא דבי אליהו (תדא"ר, כ"ה) לפיכך הייתי אומר שכל אחד ואחד מישראל, חייב לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. ע"כ. והגם שלמדרגותיהם הרוחניות לעומק מחשבתם וגודל דבקותם, אנחנו רחוקים מאוד מאוד, אך לעשות 'מעשה' כמותם זה בכוחנו ובחובתנו ממש.

מלבד הנזכר כדרך עבודת ה', יש בפסוקי התורה שצטווינו בהם בחיוב מצות ההשתחוויה, הראשון כהוראת שעה במתן התורה כמ"ש (שמות כד, א) ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחוק. ע"כ. אך גם מצוה לדורות שמצוה וחובה היא על כל ישראל בשעת הבאת הביכורים, שנאמר (דברים כו, י) והשתחווית לפני ה' אלקיך. ע"כ. ולקמן נראה המצוה להשתחוות בהר ה' וההיקש בחז"ל מביכורים לעבודת התפילה.

וזה ברור ומבורר בלשונות התורה והנביאים, שאפילו נשים וילדים משתחווים לפני ה' 'כל העם' כפשוטו איש ואישה זקן וטף. ולדוגמא ראה הנאמר בדור המדבר (שמות לג, י), וראה כל העם את עמוד הענן עמד פתח האהל וקם 'כל העם' והשתחוו. וכן הוא אומר (דברי הימים ב ז, ג), 'וכל בני ישראל' ראים ברדת האש וכבוד ה' על הבית ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו והודות להה' כי טוב כי לעולם חסדו. ואומר (דברי הימים כט, כח-ל) 'וכל הקהל' משתחווים והשיר משורר, ואומר (דברי הימים ב כט, כט) וככלות להעלות כרעו המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו. ואומר (דברי הימים ב כט, ל) ויאמר יחזקיהו וכו' ויקדו וישתחוו. וכהנה רבות מאוד. ושים ליבך היטיב לזה, שאינה עבודה וציווי למיוחדים שבעובדי ה', אלא מצוה היא על כל העם כולו, כל שירא את ה' משתחוה הוא לפניו בהכנעה, וכך למדנו מעבדי אבות באליעזר עבד אברהם, שבעת הודאה שהצליח ה' דרכו למצוא שידוך ליצחק אבינו, כתיב (כד, כו) ויקוד האיש וישתחו לה', ויאמר ברוך ה' אלהי אדוני אברהם אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדני כגו'. ועל זה אמרו חכמים יפה שיחה של עבדי אבות.

וברור ומובן שכך הייתה העבודה פשוטה לפני הבורא, ולאורך רוב ככל דורות עם הקודש, קודם בנין בית ה' ואחריו, פעמים שהיא מצוה ופעמים שהיא חובה גמורה מהתורה.

ומן המפורסמות שהשתחוויה הייתה מרכזית ביותר בעבודת המקדש והקורבנות, ויש בזה אריכות גדולה ורק לדוגמא בעלמא אציין שבכל יום בכל קורבן התמיד פעמיים בכל יום 'כל העם' שבעזרה משתחווה 'תשע פעמים' בהקרבת התמיד, כמבואר במסכת תמיד (פ"ז מ"ג) וברמב"ם (תמידין פ"ו ה"ז). וזה מלבד שלוש עשרה השתחוויות, שהיו בעצם הכניסה להר ה' ולמקדש (שקלים פ"ו משנ' א-ג). וכמובן גדולה ומרכזית הייתה עבודת ההשתחויה בשבת חודש ומועד, ועל היעדרה בעוונותינו אנחנו מתפללים בתפלת המוספים, אלוקינו ואלוקי אבותינו מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו ואין אנחנו יכולים לעלות ולראות 'ולהשתחות' לפניך וכו' אלוקינו ואלוקי אבותינו מלך רחמן רחם עלינו וכו' ושם נעלה ונראה 'ונשתחוה לפניך'. ע"כ. חוזרים וכופלים

התחינה 'לעלות ולהשתחוות' שזוהי עיקר העבודה לפני ה' כשבא להראות לפניו.

ודרך אך טבעית היא ליהודי להודות לה' בהשתחוויה, שכך למדנו מעבדי אבות שבהודאה לה' שהצליח דרכו למצוא שידוך ליצחק אבינו, כתיב (כד, כו) ויקוד האיש וישתחו לה', ויאמר ברוך ה' אלהי אדוני אברהם אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדני כגו'. ועל זה אמרו חכמים יפה שיחה של עבדי אבות. וכך העידה התורה על ישראל בשמיעת בשורת הגאולה, שנאמר (שמות ד, לא) ויאמן 'העם' וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עוניים ויקדו וישתחוו. ע"כ. ואך טבעי הוא שלמדו מכאן חז"ל (פסיקתא זוטרתא שמות סי' לא) וז"ל, ויקדו וישתחוו. מיכן שצריך אדם להודות 'ולהשתחוות' על בשורה טובה. ע"כ. והדברים מוכרחים מצד עצמם כמה עבודה זו פשוטה וטבעית, ויסודית בעבודת האל יתעלה שמו.

והוא דבר פשוט וברור ללא ספק כלל, שכל כורע במקרא פירושו על ברכיו ממש כמבואר בפסוקים בהדיא 'מכרוע על ברכיו', ועל אפיים הביאור השגרתי בו הוא בכריעה ובכיפוף גופו עד שפניו על הארץ ממש, והשתחוויה בסתם היא בפישוט ידיים ורגלים. וחז"ל קבעו בזה מסמרות. ונתחיל בלשון המקרא שכל דמיון הכריעה נלמד הוא מדוגמת מעשה הכריעה שבטבע, ונזכר בתורה בלשון דמיון לאריה שנאמר (בראשית מט פ"ט) כרע רבץ כאריה. וראה לשון רבנו מיוחס (שם) וז"ל, כרע. לשון כרעים על שכופל כרעיו ויושב עליהם, וכן ויכרע על ברכיו. ע"כ. וכן הוא במצודות (שופטים פ"ה פכ"ז) באשר כרע הנאמר בסיסרא, ענין נפילה על הברכים. ע"ש. וכ"ה במלבי"ם שם שכורע לבעילה על ברכיו הוא. ומבואר שהתורה דימתה כריעת אריה ואדם לעניין אחד על ברכיו ממש.

ויותר פשוט וברור הוא בדברי הנביאים, ראה בנביא ישעיה (פמ"ה פכ"ג) כי לי תכרע כל ברך. וכן הוא פשוט בספר שופטים (פ"ז פ"ה) וכל אשר יכרע על ברכיו לשתות. וכן הוא עיקר ויסוד גדול בתפילה הנלמדת משלמה המלך (מלכים א פ"ח פנ"ד) כמ"ש, ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו וכפיו פרשות השמים. ע"כ. וכך היא דרך התחנונים לפני כל בעל שלטון כדאיתא במלכים (כ פ"א פי"ג) ויבא שר החמשים השלישי ויכרע על ברכיו לנגד אליהו ויתחנן אליו. ועל זה גבר כעסו של המן על מרדכי היהודי אשר לא יכרע ולא ישתחווה. ויש עוד מקומות לרוב וכבר עניינו מבואר היטיב, שכל כריעה אינה כיפוף קומה לחוד, אלא ירידה על ברכיו ממש שסתם כריעה על ברכיו, ואם נאמר גם אפיים ושחיה או כיפוף הרי שיש בו תוספת גם של כיפוף הגב מלבד ירידה על ברכיו. וכדלקמן בלשונות חז"ל.

הגדרת מושגים בחז"ל

והנה בדברי חז"ל יש כר נרחב לדון ולבאר דעת קודשם מה הן כריעות והשתחוויות ומתי מצוותן, הן בתפילת העמידה והן בעבודת המקדש, ונדקדק בדבריהם בקצרה גם על המצוה וגם בתיאור המעשה.

ותחילה בלשון קצרה, מצאנו ברבותינו דיבור יסודי בהגדרת מושגים בסיסית, ולשונם חוזרת ונשנית בכמה מקומות (ברכות לד ע"ב, מגילה כב ע"ב, שבועות טז ע"א). וכך היא לשון קדשם, תנו רבנן קידה על אפים, שנאמר ותקד בת שבע אפים ארץ. כריעה על ברכים, שנאמר מכרע על ברכיו. השתחואה, זו פשוט ידים ורגלים שנאמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה. ע"כ.

וקודם שניכנס בפרטי הסוגיות וגדרי המצוות, שים ליבך שבשלושת המקומות בהם הובאו דברי 'תנו

רבנן', עוסקים חז"ל בנידונים שונים. בגמ' ברכות עוסקים חז"ל בכריעות שבתפלת העמידה, בגמרא מגילה עוסקים בנפילת אפיים שלאחר התפילה, ואילו בגמ' בשבועות בכלל עוסקים חז"ל בשיעור זמן שמתחייב הטמא על שהייה במקדש. ע"ש. וכבר מעתה מבואר שאותן ההגדרות שוות הן בכל דיני תורה, הן הנלמד מהפסוקים כדיני המקדש, והן בדיני חכמים המדמים מילתא למילתא הכול בלשון אחת.

ובדרך כלל תדע, שלשון כריעה בכלל השתחויה היא וכן להיפך, וכמבואר במדרש תנחומא (תחילת כי תבוא) וזל"ק, בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו (תהלים צה), והלא כריעה בכלל השתחויה והשתחויה בכלל כריעה. ע"ש. ונדבר בזה לקמן בפרוטרוט, ולעת עתה מבואר הוא שמעשה השתחויה וכריעה בכל מקום זהים הם ביסוד הירידה על הארץ ממש שהיא מעשה כניעה לפני ה' יתברך.

וכן תראה בעקביות בדברי התרגום אונקלוס, שכריעה וסגידה והשתחוויה עניין אחד להם, שעל הפסוק (בראשית כב, ה), ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם, בא התרגום ונסגוד ונתוב לותכון. וכ"ה במיוחס לרבנו יונתן שכתב, ונסגוד למרי עלמא. וכ"ה בתרגום והשתחויתם מרחוק (שמות כד, א) ותסגדון מרחיק. ע"כ. וכן הוא בדניאל (ב, מו) באדין מלכא נבוכדנצר 'נפל על אנפוהי' ולדניאל 'סגד'. ומצאנו להבדיל שורש ביאור המילה בנביא ישעיה (מד, יז) ושאריתו לאל עשה לפסלו יסגוד לו וישתחו. ע"כ. ונמצא כן בעוד כמה מקומות בנביא (מו, ו) (מד, יט) ובתרגומו, ומבואר שלשון סגידה באה על לשון כריעה על הארץ שאחריו ההשתחוויה. ויש עוד מקורות רבים מאוד לזה, אך אין צורך להאריך בדבר הברור שכך היא לשון המקרא, כי באמת לא מצאנו חולק בזה.

בזוהר הקדוש

וכריעה על ברכיו נזכרת גם בזוה"ק (רע"מ דף רע"א ע"ב) ביחס לתפילת העמידה ונקט לשון זהה כאמור בחז"ל וזל"ק, וע"ד בצלותא ב"נ כורע בברוך וכו' ברוך דצלותא ב"נ כורע ביה 'בברכוי' וגחין רישא באתה. עיין שם. מבואר שכך היא הכריעה בתפלה שמונה עשרה 'כורע ביה בברכוי', וכריעה חזינן לעיל שאינה כיפוף הגב בעלמא אלא כריעה ממש בירידה על ברכיו. וע"ע בתקו"ז (תיקון ע' דף קכ"ג ע"א).

ודע, שכריעה על ברכיו הנאמרת בזוהר היא מלבד הצורך בכיפוף הגב המבואר ומקרי 'גחין רישא', וכן תראה בדברי הזוה"ק (שלח קסב ע"ב) וזל"ק, אילנא דתמני סרי כד כפיף יזקוף ויתקיים, אי לא כפיף חויא בישא אכיל ליה. עכ"ל. וכן הוא עוד (שם קסד ע"א) שדרתו דב"נ כד כפיף קמי מאריה יזקוף ויתקיים לתחיית מתייא. ע"ש. ותדע עוד שבלשונו הקדושה מצאנו התייחסות גם ללשון שחיה וגם ללשון כריעה, ראה זוהר חדש (רות מז ע"ב) בברכות שאדם שוחה בהם. ע"ש. וא"כ המובן הוא מדברי הזוה"ק שישנן שלבים בכריעה השלמה והן כריעה על ברכיו, וגם שחיה וכיפוף הגב.

וראה עוד בהגדרת לשונות הזוה"ק המובא בריקאנטי (שמות ד, לא) ויאמן העם וישמעו וגו' ויקדו וישתחוו. אמרו רז"ל בספר הזוהר (ח"א מ"ד ע"א) קידה באנפין לארעא לאיתגברא על דינא השתחואה לאיתדבקה בריחומוי דמריה, והבן זה היטב. ולכן הקדים הקידה להשתחוואה בסוד החטאת הקודם לעולה. ע"ש. והדברים ברורים בסדר וצורת המעשה.

מקומות שאדם 'שוחה' בהן

ונבוא כעת לראות כן בלשונות חז"ל גם תפלת העמידה, שמבואר היטיב שאעפ"י שיש חילוק ברור בין לשון שחיה שהיא כיפוף גב לבין כריעה

שהיא על ברכיים, הרי שהלכה למעשה מבואר בחז"ל שהחיוב בתפילה הוא גם בכריעה וגם בשחיה.

ותחילה נחזה בהגדרות שחיה וכריעה שבחז"ל כנ"ל, גרסינן בגמרא ברכות (ל"ד ע"א), תנו רבנן אלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף, ואם בא לשוח בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה. אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא, הדיוט כמו שאמרנו. כהן גדול בסוף כל ברכה וברכה, והמלך תחלת כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה וכו' שנאמר ויהי ככלות שלמה להתפלל וגו' קם מלפני מזבח ה' 'מכרוע' על ברכיו. תנו רבנן קידה על אפים שנאמר, ותקד בת שבע אפים ארץ. 'כריעה על ברכים', שנאמר מכרע על ברכיו. השתחואה זו פשוט ידים ורגלים, שנאמר הבוא נבוא אני ואימך ואחיך להשתחוות לך ארצה. ע"כ.

ומבואר היטיב בהגדרת המושגים בסיסיים אלו, שהגדרת 'כריעה' היא 'על ברכיו' וכנלמד מהפסוק במפורש, וכמובן מוכרח הדבר שהגדרת כריעה זו היא לדיני התפילה ולא איזו הגדרה כללית כמו שדחקו כמה חכמים בדורות אחרונים לומר, שאם כדבריהם הוא הרי שלא היה למסדרי התלמוד לערבב הדברים ועוד בכזאת סמיכות לדיני כריעה בתפילה שאחרי שדרשו דיני תפילה מהפסוקים הביאו את הגדרת המושג כריעה. אלא שברור וכל הלומד מבין שהם רצף אחד, ואחר לימוד הפסוק חתמו דבריהם בהגדרות ברורות. ולקמן נוכיח כן בכמה ראשונים בהדיא.

והנה שמעתי מסבירים לומר, שחכמים לא היו 'כורעים' בתפילתם על ברכיים אלא רק מתכופפים בעמידה דהיינו 'שוחין', ומה שלמדו מהפסוק בשלמה המלך שכרע על ברכיו זה רק לעניין כמה פעמים יתכופף בתפילה ההדיוט לעומת מלך, אך לא שצריך לכרוע ממש.

וביאור זה לענ"ד דחוק ביותר ואינו מן האמת, שכבר אמרו חז"ל בלשון ברורה (ברכות כח ע"ב) המתפלל צריך 'שיכרע' עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, ועוד אמרו (ברכות לד ע"ב) חזינא לרב נחמן 'דכרע' וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי. ע"כ. וכן בגמרא יומא (נג ע"ב) אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות 'בכריעה' אחת. ע"כ.

וכן ברור הוא בדברי רבותינו (ברכות יב ע"א) אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב, המתפלל כשהוא 'כורע' כורע בברוך, וכשהוא זוקף זוקף בשם. ע"כ. הרי מבואר שעיקר הלשון בה השתמשו חז"ל היא לשון כריעה, והמקום שנזכר בו 'שחיה' הוא הטפל למעשה כריעה הנזכר בכל מקום. ומאחר ומתואר שחכמים היו 'כורעים' ולא 'שוחים' הרי ברור שכוונת מסדר התלמוד על כריעה על ברכיים, שהרי בסמוך הגדיר בדיוק כך את מעשה הכריעה שהיא על ברכיים בדווקא ולא בעמידה.

ומעתה שלשון כריעה עיקר ושחיה טפלה לה, גם יתבאר היטיב שדברי חכמים הנ"ל 'ששוחין' רצונם לומר כיפוף הגב בנוסף על כריעה על ברכיו, ולא כיפוף גב והוא עומד על מקומו שזה שוחה אך לא כורע.

ומאחר ובאו לפרש היטיב את הגדרת המעשה אשר יעשה בתפילה, ברור אם כן שהגדרת המושגים בחז"ל על צורת התפילה באה. והדוחק להוציא פשט דבריהם בחילוקים דחוקים, היפך פשט לשונם לענ"ד נגד רצון חכמים הוא, שהם באו בביאור ברור שכל כריעה על ברכיים היא, וכך הגדירו את מעשי התנאים ואמוראים, ואנחנו נדחוק בהם שלא בהכרח גמור ואינו מן הצדק ואמת.

וכיו"ב תראה בדברי התוס' (ברכות לד ע"ב ד"ה קידה) שיש לאחוז בלשון חז"ל כפשוטו במקום בו למדו דין מהפסוקים גם בדין כריעה והשתחוויה וז"ל, קידה על אפים - ומייתי קרא. אף על גב דאשכחן נמי בענין אחר, יש לומר דקים ליה מקבלה דקידה על אפים ומייתי קרא דמסייעו. ע"כ. ומיניה תידוק על כריעה שלמדו משלמה כריעה על ברכיים בדווקא, והוא הפשט בפסוק ואין פסוק נוגד לזה, אין לדחוק בדבריהם פי' אחר בדוחק אלא הברור בדבריהם ובלימוד הפסוק בלבד.

'הכורע בהודאה'

ובפרט לענ"ד מוכרח הוא מלשון הגמרא בהמשך הסוגיה (ברכות לד ע"ב) ומאחר והיא סוגיה מרכזית מאוד בהבנת דברי חז"ל והראשונים, נתעכב בה מעט. וכך היא לשון הגמרא, תני חדא 'הכורע בהודאה' הרי זה משובח ותניא אידך הרי זה מגונה, לא קשיא הא בתחלה הא לבסוף. רבא 'כרע' בהודאה תחלה וסוף, אמרי ליה רבנן אמאי קא עביד מר הכי, אמר להו חזינא לרב נחמן 'דכרע' וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי. והתניא הכורע בהודאה הרי זה מגונה ההיא בהודאה שבהלל, והתניא הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה, כי תניא ההיא בהודאה דברכת המזון. ע"כ.

ואם תתבונן תחזה שכל דיון הגמרא בברכת הודאה על 'כריעה' ולא על 'שוחה', וההבנה הפשוטה היא שכן החיוב לכופף גופו 'לשחות' כבר נאמר למעלה בלשון 'תנו רבנן' בלשון חיוב, אלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף. ע"ש. ומאחר ומבואר בתנו רבנן שהיא חובה גמורה להתכופף ולשוח בהודאה תחילה וסוף, וכך ברור שאכן היו עושים כולם, אם כן מוכרחים לומר שכל הדיון והקושיה על 'מעשה רבא' אינה על 'שחיה' שאין להקשות מדוע עשה את שחייב לעשות, אלא שאלת המקשה על 'הכריעה' על ברכיים, שבזה איתא מחלוקת על סוף הודאה אם הכריעה שם לשבח או גנאי, ומבואר שלשון כריעה לחוד ולשון שחיה לחוד.

ומאחר ומבואר שיש חילוק יסודי בהגדרת המושגים בחז"ל בין שחיה לכריעה, ובמקום שכתוב 'כריעה' היא על ברכיים כפשוטו גם בתפלת עמידה, וכן מבואר בלשונות ראשונים רבים, ולא אבוא כעת לברר שיטותיהם בזה שלזה נייחד פרק לעצמו, ובעת לא נבוא אלא רק בדבריהם העוסקים בביאור המילים להבין לשון חז"ל.

שחיה לעומת כריעה

ונתחיל בדבריו המפורשים של בעל ספר המכתם (שיטות קמאי ברכות לד ע"א) שכתב וז"ל, אלו ברכות שאדם שוחה בהן באבות תחלה וסוף וכו'. יש להקשות על זאת המשנה מה שאמרו בגמ' (ע"ב) שהכורע בהודאה בתחלה הרי זה משובח ובסוף הרי זה משונה, והכא תנן תחלה וסוף. ויש לתרץ דחילוק יש בין כורע לשוחה, 'דכורע' הוא על ברכיו 'ושוחה' אינה אלא כפיפת קומתו מעט. ע"כ. וכ"ה בלשון ברורה בפסקי רי"ד (שם) שכתב לפרש כן בהדיא וז"ל, תני חדא הכורע בהודאה הרי זה משובח, ותניא אידך הרי זה מגונה. לא קשיא, הא בתחילה הא בסוף. פי' כריעה על ברכים, שנ' והמלך שלמה קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו. ע"כ.

וגם לכמה מרבותא שלמדו אחרת, שהמחלוקת בהודאה אם כורע שבח או גנאי היא עומדת בסתירה גם לתנו רבנן שחייב לשחות בהודאה תחילה וסוף, ומשמע מהם שלשון שחיה וכריעה היינו הך. הרי גם לשיטתם בזה מבואר היטיב בגמרא בסמוך ממש שכריעה היא על ברכיים

דוקא, ואם כן כך גם פירוש לשון שחיה שהיא מילה נרדפת לכריעה שהכוונה על ברכיים ממש.

וכן מבואר בספר הבתים (תפילה שער שמיני אות יז) וז"ל, הכריעה כיצד, המתפלל צריך לכרוע חמש כריעות בכל תפלה ותפלה. ואלו ברכות שאדם שוחה בהן, באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף, ואם בא לכרוע בסוף כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה. יש מי שכתב שהכורע בסוף הודאה הרי זה מגונה, לפיכך 'אין כורעין בו אבל שוחין בו'. והראב"ד כתב שיחיד המתפלל שלא בצבור הוא שכורע תחלה וסוף, אבל יחיד המתפלל עם הצבור אינו שוחה בסוף בהודאה אלא במודים. והראשון עיקר וכן דעת הר"ם. עכ"ל.

ומבואר היטיב שברישא לא מחלק בין כריעה לשחיה שמדלג מלשון ללשון, עד שמגיע לשחיה במודים שם מבאר שלכרוע הוא מגונה אבל לשחות בודאי צריך, והוא כדברי המכתם לעיל שברור בלא ספק ההבדל בין שחיה לכריעה. ולאחר שהביא תירוץ הראב"ד לחלק בין לחש לחזרה, וזה אומר שאפשר ששחיה וכריעה היינו הך, ומכריע שהרמב"ם שהוא כתירוץ ראשון שצריך לכרוע ממש על ברכיו גם בהודאה תחילה וסוף בלי חילוק כלל, וזה ברור הוא ברמב"ם כאשר באמת נוכיח במקומו. ודו"ק.

עוד שנית, מבואר בגמרא כאן 'שהחיוב' בתפילה הוא בשחיה ובלשונם אלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן, וכהשלמה לזה להסביר עד כמה צריך לכופף עצמו גרסינן (ברכות כח ע"ב) אמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, המתפלל צריך 'שיכרע' עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ע"כ. ומבואר שהכיפוף הוא לא כיפוף מעט, שלכתחילה צריך כיפוף גדול, ומעשה זה מכונה 'כריעה' ולא שחיה בלבד.

ומאחר וחזינן שביארו קמאי במעשה מהאמוראים הנ"ל (ברכות לד ע"ב) שהיו 'כורעים' שהוא בהכרח כפשוטו בכריעה גמורה על ברכיים ולא רק שחיה, ויש הבדל גדול ומהותי בין המושגים. הרי שברור שכך יפרשו כל לשון כריעה בחז"ל בהקשר לתפילה, ולשון 'שחיה' וכיפוף היא 'תוספת' על מעשה 'הכריעה' שהיא ירידה על ברכיו, דהיינו שמלבד שהוא כורע על ברכיו גם צריך לכופף גבו, ולא יהיה גבו ישר זקוף. ומאחר וברור ופשוט למסקנה הגמרא בלא חולק, שלא רק שאין גנאי 'לכרוע על ברכיו' במודים תחילה וסוף, אלא אדרבה זהו עיקר הדין או לכל הפחות שבח גדול שכך נכון וראוי לעשות ושכך עשו חכמים. ולענין כריעה ברכת אבות תחילה וסוף, פשיטא שהוא שבח בלא ספק כלל, שהרי לא היה שם מי שטען לגנאי אפי' לא בגירסא דחוקה, וכמובן שגם על ברכת אבות נאמרה החובה 'לכרוע' עד שיתפקקו חוליות שבשדרה שפירושה ברור על ברכיו.

והבן שגם לשיטות קמאי הנ"ל שביארו את 'הגנאי' בכורע 'במודים דרבנן', וכן משמע בחי' רבנו ניסים גאון על אתר, וכנ"ל מבעל ההשלמה (שם) הרשב"א ונימוקי יוסף (שם) בשם הראב"ד. הרי מבואר שבסתם 'כורע' ו 'שוחה' הוא כפשט לשון חז"ל בכל אתר, וחזינן שסתם כריעה היא על ברכיים. ונמצא, שגם אם אינם מכריחים ביאור המושג כריעה שהוא רק על ברכיים, גם אינם חולקים או מחלישים ההבנה שכל כריעה גם בתפילה היא על ברכיים ממש.

ותדע עוד, במאי דגרסינן כל מימרא זו של אלו מקומות ששוחין בהן בתפילה בלשון 'תנו רבנן', אינו מוחלט כלל. ראה לשון הרי"ף על אתר שלא גורס תנו רבנן אלא 'מתניתין', וכ"ה בנמוק"י בציטוט הרי"ף. [ור' בראי"ה שמפרש מתניתא שהיא ברייתא, מו"ל ריטב"א מוסד הרב קוק].

והמאירי קורא לה 'המשנה החמישית', וכ"ה במכתם שקרא למימרא זו 'משנה', וכן מפורש ברשב"א שמסביר לשון הקושיה 'והרי מתניתין היא'. ע"ש. ולדבריהם שזו לשון משנה הרי שאת לשונה ידעו חכמים, וא"כ דברי גנאי ושבח בהודאה הם בסתירה גמורה למשנה, ולא רק למעשה האמוראים, ולא שייך לטעון לא שמיע להו ברייתא זו כי אינה אלא משנה רשומה.

ללמוד ממעשי הצדיקים

ועוד תן ליבך לזאת, שמאחר והתלמוד מביא מעשי האמוראים בלשון כריעה ולא שחיה, ובסמוך נאמר שכריעה על ברכיים, הרי ברור שאם היה חשש בתוספת זו של כריעה על ברכיו, היו מעירים עליהם כדחזנין שהעירו במוסיף לשוח בסוף ובתחלת כל ברכה וברכה 'מלמדין אותו שלא ישחה'. ועל כריעה לא העירו כן, אלא אדרבה הובא כמעשה לשבח בלשון כריעה דווקא. ובפרט שיסוד מעשיהם לשבח הוא הנלמד ממעשה שלמה המלך, שהוא יסוד הכריעות בתפילה שלא היה רק 'שוחה' אלא 'כורע' ממש וכמעשה דרב נחמן. ובעלי התלמוד הביאו מעשה רבא רב נחמן ורב ששת, ללמוד מהם הלכה למעשה כמו שלמד רבא מרב נחמן, וכמעשה שלמה המלך שהוא יסוד הלימוד בזה, ומבואר שגם אם אין חיוב בכריעה אלא בשחיה, בודאי כריעה היא שבח המצוה בצורה המעולה.

וכבר חזינן כמה הלכות בפרט בתפילת העמידה, שנפסקו הלכות למעשה ממעשה יחידים מרבותינו האמוראים, ואעפ"י שיסוד מעשיהם לא נמצא לא במשנה ואפילו לא בדברי התנאים, וברור שהם חידשו כן מעצמם כי כך היה נראה בדעתם הרחבה שהוא שבח עבודת ה'. לנו הבאים אחריהם הוקבעו מנהגיהם כהכרח גמור והלכה פסוקה בחיוב גמור, להידמות ולעשות כמעשיהם הנזכרים בתלמוד.

לדוגמא ראה המבואר בגמרא יומא (נג ע"ב) אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות 'בכריעה' אחת. ע"כ. ומבואר שקודם חתימת התלמוד בודאי לא היה בזה 'חיוב', ורוב רבותינו לא עשו כך אלא רק פסעו לאחור, ואיי ורבא שעשו כן מדעתם הרחבה, לדידן הבאים אחריהם מעשיהם נפסקו כהלכה פסוקה. ראה ברמב"ם (תפילה פ"ה ה"י) וז"ל, וכשגומר התפלה כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, וכשהוא כורע נותן שלום משמאל עצמו ואחר כך מימין עצמו 'ואח"כ מגביה ראשו מן הכריעה'. ע"כ. ומבואר שפסק מעשה אביי ורבא להלכה שהכול בכריעה אחת, וכך נפסק בשו"ע (קכג ס"א), כורע ופוסע ג' פסיעות לאחריו, בכריעה אחת. ע"כ.

וכן ההלכה למעשה כמילתא למעלייתא שאמר רב (ברכות יב ע"א) כשהוא 'כורע' כורע בברוך, וכשהוא זוקף זוקף בשם. רב ששת כי 'כרע' כרע כחיזרא כי קא זקיף זקיף כחייא. ע"כ. שמנהגי חכמים או דרשה נכונה וטובה זו נהפכה להלכה גמורה, אעפ"י שהם לא הורו כן בחיוב אלא עשו כן לעצמם, יש ללמוד קל וחומר וכל שכן על 'מעשה' הכריעה והשתחוויה שעשו רבא ורב ששת ורב נחמן שכריעה זו יסודה בלימוד פשט פסוקי התורה, ורבא למד הלכה מרב ששת שהבין שיש ללמוד לחיוב המעשה מיניה, כל שכן שיש לחזקו ולתת בו תוקף הלכתי גמור שהוא הפשוט והישר בלימוד והמעשה במשובח שאין בו גריעותא כלל. וגם למתעקשים בזה מסיבה שאיני מבין, הרי יודו וישבחו ויאמרו 'שלכל הפחות' יש לנו ללמוד להיות עושים כריעה גמורה על צד 'לכתחילה' ו'הידור' גם אם אינה חיוב גמור.

ולעת עתה נמצאת למד, שמבואר מרצף דברי הגמרא בברכות הנ"ל כמה יסודות חשובים, חדא

כל לימוד הכריעה בהקשר של תפלת שמונה עשרה נלמד ממעשה שלמה המלך, והוא היה כורע על ברכיו כפשוטו עד שהיה צריך 'לקום' מכריעה זו, וכן הוא מפורש בנביא (מלכים א פ"ח פנ"ה) שהיה מתפלל על הארץ ממש עד שנאמר 'ויעמוד' ויברך את כל קהל ישראל וגו' שמבורר שהיה על הארץ ממש. עוד חזינן הגדרת חז"ל בלשון ברורה, שמעשה 'כריעה' היא 'כריעה על ברכים' דווקא שנאמר 'מכרע על ברכיו'. וחזרו על הגדרות אלה כדבר פשוט ומוסכם במגילה (כב ע"ב) ובשבועות (טז ע"ב), וכ"ה בילקוט שמעוני (וישב לז אות קמא) כריעה על ברכיים, וכן הוא אומר מכרוע על ברכיו. ועוד חזינן שמהכרח ההבנה בסוגיה למדו כמה מרבותינו הראשונים, שיש לחלק לגמרי בין לשון שחיה וכריעה שהיא על הארץ ועפי"ז תתפרש כריעה בתפילה על ברכיים, וגם החולקים עליהם אין בהם לימוד לסייע דברינו אך גם אין שם הבנה להכחיש הכריעה שהיא על ברכיים.

ומאחר והנהגה זו להיות כורעים ומשתחווים ממש, הייתה פשוטה ומצויה לא רק בזמן אבותינו הקדושים עד בית המקדש, אלא גם בזמן חז"ל, שמלבד הנזכר באמוראים הנ"ל, כן הוא הפשט בתיאור חז"ל במנהגו של רבי עקיבא (ברכות לא ע"א) וז"ל, כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות. עכ"ל. וזה פשוט שכריעות האמורות על ברכיו והשתחוויה הנזכרת היא על הרצפה שכך היא הגדרתם וכנ"ל, וזה באמת גורם התזוזה של כל הגוף ממקומו, שאם רק מכופף הגב אינו זז ממקומו שהרי אין בו תזוזה ברגליו כלל. מאחר והם פשט הדברים ואין להם סתירה כלל, כך יש לעשות בלכתחילה.

בראשונים המסורת במחלוקת

ושים דעתך כמתבונן מן הצד להבין, שאם ירד הערפל להבין דברי חז"ל ומנהגם ומסורת הדורות הנמשכת מהם בהלכה זו, ואעפ"י שדינים אלה היו פשוטים ומצויים בכל יהודי ובכל יום בשלוש תפילות ביום, ונזכרים בפסוקי התנ"ך לרוב, ומבוארים היטיב בלשון חז"ל בכמה מקומות שכריעה על ברכיים. אצל רבותינו הראשונים לא מצאנו שום 'קבלה ומסורת' שיש בה ידיעה גמורה או חצי עדות על צורת 'כריעה' בתפילה שתיקנו חז"ל. ואפי' איזה צד הכרח וראיה להבין צורת התפילה בחז"ל לא מצאנו, אלא מחלוקת בפרשנות המילים בלבד.

בהכרח יש להבין מכאן, שאם המנהג המצוי בימיהם של ראשונים כמלאכים אינו מוכרח ואינו מוחלט בידיעה שכך עשו חז"ל, והראיה לכך שהרי נחלקים בו בפרשנות מילים בסיסיות בחז"ל. ברור ופשוט בלא צל של ספק, שמנהג שלנו שאין אנחנו כורעים ומשתחווים כלל אלא רק מכופפים הגב, לאו בריה דרבינא חתים עליה, ואין לנו יסודות ברורים לייסוד המנהג, שאם לראשונים לא הייתה ידיעה ברורה לאחרונים מנין, ואם הם הסתפקו ונחלקו בדברים פשוטים בלשון חז"ל אין המנהג שלנו מכריע כלום, לא במחלוקת הראשונים ובטח שלא להוציא מפשט לשון חז"ל והפסוקים שכריעה על ברכיים כפשוטו. ודו"ק כי זה עיקר גדול, ורק המתעקש ומתכחש לאמת לא יראה זאת.

כריעת כרעיים

ולענ"ד יש להוסיף על האמור, ביאור מילים בדרך פשוטה וברורה כביעתא בכותחא, שברור הוא כי כל מילת 'כריעה' היא משורש כרע, וכבר באה לשון חכמים במקומות רבים לקרוא 'לרגליים' 'כרעיים', ראה לדוגמא מסכת תמיד (לא ע"א) חתך את הכרעים ונתנן למי שזכה בהן. ופי' רש"י, רגלי

הבהמה כרעים על שם כריעה קרי להו כרעים. ע"ש. ויסוד הלשון בתורה הקדושה (ויקרא יא, כא) אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע אשר לא לו כרעים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ. ע"כ. וראה במפרשים דקאי על אותן 'קרסוליים' שיכול לקפץ בהם שמתכופפים ונזקפים לקפוץ בהם. ומשם יצא שמם של הרגליים. וחוזר ביאור זה בפסוקים רבים, כרע רבץ כארי (במדבר כד, ט), וכן (שופטים ה, כז) בין רגליה כרע נפל בסיסרא, וכ"ה בנביא ישעיה (מו, א) כרע בל קרס נבו. ועוד מקומות רבים.

ואם כן שאמרו חז"ל לשון כריעה, בהכרח שברכיו ורגליו חלק הם מאותה כריעה, שאם לא כן העיקר חס כי מה שייך כיפוף הגב ללשון כריעה, שכריעה ברגליים היא ולא בגב.

לשון חז"ל בחותם אמת

ואחר כל האמור לא אכחש לומר את הנלע"ד אמת בדעת רבותינו, שכבר אחר דברינו לעיל כבר מתבהרת דעתם זיע"א בצורה קלה, שכל דברי רבותינו האמורים בכיפוף גב המכונה בלשון 'שוחה' הוא לא לומר שעושה כן בעמידה, אלא תוספת על מעשה הכריעה שהיא ירידה על ברכיו. ובכך יבואו דבריהם בשלמות ובהירות, שמה שלמדו משלמה המלך 'צורת' התפילה גם להדיוט וגם למלך, שאין שינוי כלל בצורת הכריעה אלא רק באיזה ברכות צריך לכרוע כן.

ולכן גם הגדרת יסוד הכריעה שהיא על ברכיו, נאמרת ברצף אחד עם כריעה של תפילה. ואין כאן שום סתירה ללשון 'שחיה' אלא ביאור ישיר לצורה המחייבת בהבנת הפסוק, שאחר שמפורש בו 'כורע על ברכיו' השלימו חז"ל הביאור בזה שצריך גם 'לשחות' בכיפוף הגב ולא רק בריכה על ברכיו וגבו זקוף.

ובאו עיקר דבריהם לבאר שלא די להיות 'בורך' על הקרקע, אלא גם מכופף גבו כשהוא על ברכיו ושכך יתבאר הפסוק המתאר את תפלת שלמה המלך ודניאל.

וכעת גרוס שוב דברי הגמרא בברכות הנזכרת, ותראה הדברים כפתור ופרח דאמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא, הדיוט שוחה בהן באבות ובהודאה תחלה וסוף, המלך כיון שכרע שוב אינו זוקף. ורצונם לומר, שכל יהודי כורע על ברכיו ומכופף גבו באבות והודאה, אך המלך מלבד שהוא על ברכיו הוא מוסיף להיות כפוף בשחיה אחת כל התפילה, ואינו זוקף גבו עד סוף התפילה שבולה בשחיה אחת ארוכה שהיא 'כריעה גמורה'. ולכן גם אמרו תכף בלשון ברורה שכל כריעה על ברכיו היא, שהוא דבר הפשוט, ולא באו להסביר בו אלא שצריך גם שחיה וכיפוף גב. ולכן המשך דברי חז"ל שכל כריעה על ברכיים, דבר ברור הוא שהולך ביחד עם הכיפוף שהם שני חלקי המעשה השלם.

ונלע"ד שיש להוכיח כן גם מנוסח 'מודים דרבנן' דבר קפרא (ירו' ברכות פ"א ה"ה) שמפרט את הכריעה וההשתחוויה בהם אנחנו מתפללים לה' וזל"ק, בר קפרא אמר, לך 'כריעה', לך 'כפיפה', לך 'השתחויה', לך 'בריכה', כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון. ע"ש. שמבואר היטיב שהיה לחז"ל כינוי נפרד לכל פעולה שאין כאן כפל לשון, בריכה היא כיפוף רגליו לארץ כנ"ל, ומוסיף עליו כפיפה שהיא השחיה, ומוסיף עליו כריעה שהיא נפילה על אפיו, ומוסיף עליו השתחוויה שהיא פישוט ידיים ורגליים. ודו"ק.

ושים ליבך לזאת, שהחכם 'בר קפרא' בנוסח מודים דרבנן הנ"ל בירושלמי, הוא אותו חכם 'בר קפרא' שממנו מקור השמועה הנ"ל בבבלי, דאמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום 'בר

קפרא', הדיוט 'שוחה' בהן באבות ובהודאה תחלה וסוף, המלך כיון שכרע שוב אינו זוקף. ע"כ. ומוכח מיניה שלשון 'שחיה' שנקט בכריעה בברכת אבות והודאה, היא גופא לשון 'כיפוף' שהזכיר בנוסח מודים דרבנן דיליה. ומינה מוכח שלשון 'שחיה היא משמעות נפרדת מלשון 'כריעה', ונמצא שחיה היא תוספת כיפוף הגב על מעשה הכריעה ולא עניין אחד עם כריעה כמו שחשבו לומר. ואל תקשה לומר כי כריעה היא דוקא על אפיו, וכריעה של תפילה שהיא בריכה עם שחיה לא מקרי 'כריעה', כי באמת חז"ל למדו משלמה המלך ע"ה שהפסוק מכנה את פעולתו כריעה למרות שמדובר שם שגבו זקוף וידיו פרושות לשמים, דמוכח שגם שהוא מכופף ולא ממש פניו על הקרקע מקרי 'כריעה'. והכול כפתור ופרח.

ולקמן נביא לשונות גאונים וראשונים שפי' כן בהדיא שכל כריעה היא על נפילת אפיים ארצה, אלא שגם בצורה כזו שהוא בורך על קרקע ומכופף מקרי כורע.

ובהגדרת 'כריעה' שהיא בהכרח על ברכיו על הארץ ממש, ראה לדברי חז"ל בגמרא שבועות (טז ע"ב) שחילקו במפורש בין השתחוויה 'גמורה' לכריעה 'בעלמא', שם עסקו בדין איש שנטמא ונשאר לשהות בעזרה מאמתי חייב על שהייתו וזל"ק, השתחוה או ששהה כדי השתחואה וכו' היכי דמי השתחואה דאית בה שהייה והיכי דמי השתחואה דלית בה שהייה, דלית בה שהייה זו 'כריעה בעלמא' היא דאית בה שהייה פישוט ידים ורגלים. ע"כ. ומבואר היטב שההבדל בין כריעה להשתחוויה הוא הפישוט ידיים ורגליים אך כריעה על ברכיו מחויבת היא בלא ספק כלל. ותכף בסמוך חזרו ואמרו בהדיא שלא נטעה וז"ל, כריעה על ברכים, וכן הוא אומר מכרוע על ברכיו. השתחואה, זו פישוט ידים ורגלים וכן אומר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה. ע"כ. וא"כ מדחזינן שחז"ל 'כרעו' בתפילה ברור שכוונתם על כריעה האמורה בכל מקום שהיא על ברכיים, ושחיה האמורה תוספת היא על ירידה על ברכיו.

ומעתה תבין היטיב גם דברי רבותינו בתוספתא שקלים (פ"ב הי"ז) וזל"ק, שלש עשרה 'השתחואות' היו במקדש וכו' ושאר השתחואות שבמקדש שעל גבי קרבן חובה היו, קבע היו, וכאן וכאן לא היתה שחייה אלא כריעה ופשיטה בלבד. עכ"ל. שדבריהם כאן באו ללמד על 'השתחוויות' במקדש, וזה ברור שאינו בעמידה כי כבר חזינן שכל כריעה היא על ברכיים והשתחוויה בפישוט ידיים ורגליים. וכדי שלא נטעה לומר שגם במקדש מספיק בכריעה על ברכיו עם כיפוף גב הנקרא שחיה כמו בתפילה, ואין צריך נפילה על פניו ממש, באו להוציא מטעות זו ואמרו 'לא היתה שחייה אלא כריעה ופשיטה בלבד'. שלגבי המקדש אין מספיק לעשות שחיה על ברכיו כמו בתפילה, אלא דווקא כריעה גמורה עם נפילה על פניו שרק היא נכללת בלשון השתחוויה או שישתחווה לגמרי בפישוט ידיים ורגלים הנקראת בלשונם 'פשיטה'. ואעפ"י שיש מקומות שגם בריכה עם שחיה נקראת 'כריעה' כמו בתפילה, הבא למקדש לא די בזה אלא צריך כריעה גמורה על אפיו שתיקרא השתחוויה.

ועוד יש בידי הוכחה מוכרחת לזה שאין דין כריעה שייך בעומד מכופף אלא רק ביורד על ברכיו ממש, והוא בשיעור הזמן הנצרך לכריעה כמבואר בגמ' הנ"ל. שאמרו חז"ל וז"ל, וכמה שיעור שהייה, פליגי בה ר' יצחק בר נחמני וחד דעימיה וכו' חד אמר, כמימריה דהאי פסוקא. וחד אמר, כמויכרעו לסיפא. ע"כ. והם עוסקים בנאמר בפסוק (מלכים א פ"ח פנ"ד) וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד

ה' על הבית 'ויכרעו' אפים ארצה על הרצפה וישתחוו והודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו. ע"כ. ומבואר שגם לשיטה האוחזת בזמן 'הקצר' שהוא כדי קריאת המילים ויכרעו עד סוף הפסוק, הרי הם י"ג תיבות, שהוא זמן ארוך כשיעור ג' פעמים שלום עליך רבי ומורי. וראה בגמרא (ב"ק עג ע"ב) ששני 'תוך כדי דיבור' הוי, חד כדי שאילת תלמיד לרב 'שלום עליך רבי ומורי' ויש שאילת הרב לתלמיד 'שלום עליך'. שמבואר שהחשבון לפי שאילת תלמיד לרב, ולהיפך הוא שיעור זמן ארוך יותר מו' פעמים כדי דיבור.

והרי זמן 'שחיה' אינה אלא כשיעור ג' תיבות, שהלכה היא ששוחה בברוך וזוקף בשם ה' כנ"ל, והם לכל היותר ג' תיבות [וי"א ב' תיבות ראה ירושלמי (ברכות פ"א ה"ה)]. ואם כן ברור שזמן כדי 'כריעה' ארוך פי כמה וכמה, וזה אומר בהכרח שמדובר לא רק על מכופף גבו אלא יורד על ברכיו ממש וקם, שזה אכן לוקח זמן יותר מתוך כדי דיבור, ונחלקו אם לוקח כדי אמירת י"ג תיבות או כ"ג תיבות.

ובזה יובנו כפתור ופרח גם דברי הגמרא ברכות (כח ע"ב) וזל"ק, אמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, המתפלל צריך 'שיכרע' עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, עולא אמר עד כדי שיראה איסר כנגד לבו, רבי חנינא אמר כיון שנענע ראשו שוב אינו צריך אמר רבא והוא דמצער נפשיה ומחזי כמאן 'דכרע'. ע"כ. שאם תאמר שצריך שחיה ולא כריעה על ברכיו, למה נקט לשון 'כריעה' שמשמעותה הוגדרה ע"י חז"ל שהיא בירידה על ברכיים, היה לו לנקוט כלשון תנו רבנן וכך היה לו לומר 'המתפלל צריך לשחות עד שיתפקקו', וגם דברי רבי חנינא לא מובנים הם כלל בשחיה, שאם הוא עומד על רגליו איך שייך לומר 'שמנענע' ראשו ייראה ככורע, והרי אינו נראה אלא כמהנהן ולא ככורע.

ולדברינו הכול מובן היטיב, שכל דבריהם באו ללמד על 'כריעה' שהיא בודאי על ברכיו, ולא באו אלא לחדד ההבנה שלא מספיק בריכה אלא צריך 'גם' כיפוף הגב 'שיתפקקו החוליות'. ורבי חנינא שמיקל בנענוע ראש שנראה ככורע, היינו בהכרח כשהוא על ברכיו שבזה הוא אכן 'נראה' ככורע, אך בעומד על עומדו ורק מרכין את ראשו לא נראה כלל ככורע, ולא היה קורא לנענוע ראש 'כריעה' ובטח לא נאמר שזה נראה כמצטער.

ובזה יובן היטיב למה בחז"ל אפשר לפרש שלשון שחיה וכריעה מקבילות הן, כההיא דרבא ורב נחמן ורב ששת שכורעים בהודאה וכן לימוד שחיה משלמה המלך שכורע על ברכיו ושאר דוגמאות דלעיל, שלכאורה לא ברור 'ערבוב הלשונות' שהרי חז"ל הגדירו משמעות שונה לכל פעולה, אך לדברינו מובן כי באמת שתיהן בכלל כריעה אחת שלמה, ופעם מדגישים את רמת הכיפוף הנצרכת ופעם את הכריעה עצמה.

ומעתה תבין פשט דברי המדרש תנחומא (תחילת כי תבוא) וז"ל, והלא כריעה בכלל השתחויה והשתחויה בכלל כריעה. ע"ש. שאם כדברי האומרים שכריעה רק כיפוף הגב והוא עומד, מה שייך לומר 'שכריעה בכלל השתחוויה', שהרי ברור הוא שאין שום השתחוויה בעומד על רגליו, אלא ברור שכריעה שהיא על ברכיו עם כיפוף פניו ארצה, פעולה זו תיקרא כריעה והשתחוויה כמו שראינו לעיל בהדיא. ובמקום שרצו לדקדק בדיוק מהי צורה המיוחדת של כל מעשה, ביארו היטיב הגדרת המושגים מהי כריעה קידה והשתחויה.

ועתה תראה, שעיקר לשון הכריעה היא בירידה על ברכיים, ודרך תפילתם הייתה כך על ברכיהם כבר מימים ימימה. ראה בילקוט שמעוני (תהילים לה, סי' תשכג) וז"ל, אמר רבי תנחום אין לך כל אבר ואבר שלא קלס דוד להקב"ה בו וכו' רגל שמאל קודם

לשלש פסיעות אחר התפלה. כרעים, כריעת ברכים בתפלה. ע"ש. שהוא מפורש היטיב שכריעה בתפילה היא על ברכיים. וכבר ידעת שכל פרטי מדרש זה נזכרים להלכה ולמעשה בספרי הפוסקים, ובפרט תן דעתך שמלבד שכריעה זו פשוטה בתנ"ך במשמעותה כנ"ל כאן מבואר שכך הוא דרך התפילה דווקא, ונזכר בדברי רבי תנחום לא כסיפור מילי אלא כפרטי הלכה למעשה.

וראה בשו"ת תורה לשמה (סי' לט-מ) שכתב על מדרש זה וז"ל, דברים אלו ודאי יש בהם טעם ע"פ הסוד ואינם מנהג בעלמא, אלא בכלל המצות הם, והנה הם דברים עתיקים מן הראשונים ואפשר כי הם קבלה מן מרע"ה, יען כי מפורש בדברי רז"ל שהם היו נהוגים מזמן דוד הע"ה, וא"כ אין זה רחוק שקבלום מן מרע"ה. ע"ש.

ושים ליבך, שאותו רבי תנחום שהביא במדרש דברי דוד המלך הוא אותו רבי תנחום בגמרא ברכות (כח ע"ב) שהביא דברי רבי יהושע בן לוי, שהמתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ע"ש. שברור ופשוט הוא שלא סותר עצמו ממקום למקום, ולא יעשה את ריב"ל חולק על דוד המלך, אלא פשוט הוא כדברינו שאין כאן שום סתירה ששוחין הכוונה שגם יכופף הגב כשהוא כורע על ברכיו, שהם שני חלקי המעשה השלם לכרוע על ברכיו ולכופף גבו וראשו. והדברים ברורים וישרים.

ואחרי שראית לשונות חז"ל בהגדרות ההלכה, כעת נראה שגם לשונותיהם הקדושים שבאו כמשל ומליצה מדויקים כן מאוד. ונתחיל בדברי הגמרא בברכות (יב ע"ב), רב ששת כי 'כרע' כרע כחיזרא, כי קא זקיף זקיף כחויא. ע"כ. ופי' רש"י ועוד שמגביה הראש תחילה. והנראה לכל עין, שהכורע על ברכיו ממש וסיים השחיה ובא ליישר גבו מהכיפוף, אכן דומה הוא בזה לנחש המרים שליש גופו הקדמי ונשען על חלק גופו המוטל בארץ. ואם תפרש דבריהם על העומד על רגליו שזוקף גבו, זה נראה לא מתאים כלל לדימוי הנחש, שאם רצו לדמות את הקדמת זקיפת הראש לגוף היה פשוט ומובן יותר לדמות לכל בעל חיים המהלך על ארבע שמרים ראשו תחילה וגבו עדיין כפוף, שתלמד זקיפת הראש תחילה והייתה גם לשון נקיה לא לדמות המתפלל לנחש. וכל שכן למסבירים שתחילה זוקף הגב ואח"כ מרים ראשו (עי' שעה"כ כוונת העמידה דרוש ב) שיותר מתאים הדימוי כשהוא על ברכיו ממש.

וכן מובן ביתר שאת מליצת דברי חכמים (יומא נג ע"ב) וזל"ק, אמר ליה רב מרדכי כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו התם איבעיא ליה למיקם, משל לתלמיד הנפטר מרבו, אם חוזר לאלתר דומה לכלב ששב על קיאו. עכ"ל. לפי ביאורנו שכל כריעה היא על ברכיו לאחוריו, הנה גם יובן היטיב משל הכורע לאחוריו שנראה 'ככלב' המהלך על ארבע, שבאמת דומה הכורע והולך לאחוריו כן בפרט עם נשען על ידיו ופוסע לאחוריו. ואעפ"י שאין הכרח לפרש על זאת דווקא, שאפשר הדמיון על עצם זה ששם לאותו מקום מיד גם בלי צורת הכיפוף, אך לדברינו הוא משל מדויק על כמה מפרטיו.

ופנינה יש לי בזה, ראה בפרק שירה כלבים אומרים, בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. ע"כ. ומאחר והכריעה היא שירת הכלבים דימה את הכורע והולך לאחוריו ככלב, אך אל יחזור מיד שלא נראה דרך כבוד כשירה הכלבים שהיא דרך שבח לבורא, אלא דרך כלב השב על קיאו שלא רק שאינו דרך כבוד אלא ביזיון הוא. ואם תשאל למה דווקא כלבים אומרים פסוק זה, ראה בספר העיקרים (מאמר ג פ"א) שהכלב מכיר

בטובת בעליו, ונכנע תמיד לפניו, ועל כן נלמד אנחנו לכרוע ולהיכנע לפני הבורא יתעלה.

ואל יקפוץ המתעקש לדחות בדקדוק בביאורים אלה את יסוד הדברים, כי איני אומר להכריח מכאן כראיה והוכחה, אלא שכך מובן בדרך קלה גם המשל והמליצה לנוי הביאור, אך עיקר טענתי מהאמור לעיל, שחז"ל הגדירו היטיב שכריעה על ברכיים, וחז"ל בעצמם כינו את מעשיהם כריעה, ושאר ראיות דלעיל, וזה כבר מוכרח ששחיה היא תוספת על הכריעה ולא תחליף לה. ומאחר שלא רק דלא חזינן סתירה לזה בחז"ל אפילו מקום אחד שיהיה מוכרח בו שהוא כיפוף בעמידה בלי כריעה על ברכיו, ורק ההכרח הוא להיפך שבלא כריעת ברכיו אינה כריעה כלל כמו שקבעו בזה מסמרות שכל כריעה היא על ברכיים, על כן יבוא נוי ויופי ביאור לשונות חז"ל שגם כל משל ומליצת לשון חכמים מדויקת היא ונאה כדומה לעניין ממש.

חלק עיקרי בתיקוני התפילה

וכל האמור הוא הקדמה והכנה לעיקר הלימוד, ואת עלית על כולנה, שכעת נוכיח היטיב שהכריעה וההשתחוויה ארצה היא חלק בלתי נפרד מתיקוני התפילה ממש, ולאחר מכן נביא מדברי חז"ל שמשמע שהכריעה וההשתחוויה 'חשובים יותר' מהתפילה עצמה. ומכל הלין מילין תבין שאין שום שכל וחכמה לומר, שחז"ל דיברו נכבדות בכריעה והשתחוויה ארצה שהם מעיקרי התפילה ועל שם הנפילה נקראת התפילה, אך להלכה למעשה יסתרו כל זה ויגידו שיש להתכופף בעמידה היפך כל המשמעות, שאלה דברים שאינם בהיגיון הדברים כלל.

וראש בית אב לכריעה בעיקרי התפילה, מפורסם הוא שלמדו חז"ל הרבה מדיני התפילה מדניאל איש חמודות מדכתיב ביה (דניאל פ"ו פי"א) ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלם, וזמנין תלתה ביומא הוא 'ברך על ברכוהי' ומצלא ומודא קדם אלהה, כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה. ע"כ. ומפורש הוא שכך היא דרך התפילה שלוש פעמים ביום 'ברך על ברכוהי' וזה כדרך הלימוד הנ"ל משלמה המלך. וראה בירושלמי (ברכות פ"ד ריש ה"א) שדרשו הפסוק וזל"ק, וכן הוא אומר אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך, וכי יש פולחן בבבל ואיזו זו תפילה. יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת, פירש בדניאל וזמנין תלתא ביומא הוא ברך על ברכוהי וגו', יכול יהא מתפלל לכל רוח שירצה, ת"ל וכוין פתיחין ליה בעליתה נגד ירושלם. יכול משבאו לגולה כן, ת"ל כל קבל דהוה עביד מן קדמת דנא. ע"כ. הרי שכל פרט בפסוק למדו ממנו הלכה למעשה לתפילה בלי שינוי כלל. והבן.

ודרך צורת תפילה זו של דניאל נזכרת כבר בספר יוסיפון (פרק שלישי) וז"ל, ויהי בלכתם כה וכה סביבות בית דניאל וימצאו עלמה קטנה משחקת נכח פתח השער אשר לדניאל, וישאלוה לאמר איה דניאל ומה הוא עושה ותען להם לאמר הנה הוא בעלייתו נותן שבח ותהלה לאלהיו, ומתפלל נכח החלון הפונה נגד בית האלהים אשר בירושלם. ויאמינו האנשים ויחשו לעלות אליו אל העליה אשר הוא מתפלל שמה וימצאוהו 'כורע על ברכיו ארצה' וכפיו פרושות השמים, כי שלש פעמים ביום היה דניאל מתפלל אל ה' ומודה לאלהיו. ע"כ. ומבואר שעל ברכיו ארצה הוא כפשוטו, וכך הוא מתפלל ב-ג' תפילות ביום, ולכן למדו ממנו דיני תפילות שלנו.

'תפילה' על שם השתחוויה

ותדע יותר מזה, שתפילה נקראת בעשרה לשונות כמ"ש במדרש דברים רבה (תחילת ואתחנן) וזל"ק, א"ר יוחנן, עשרה לשונות נקראת תפלה ואלו הן: שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה, ביצור, קריאה,

ניפול, ופילול, ותחנונים. ולשון 'ניפול' מדכתיב (דברים ט, יח) ואתנפל לפני ה'. ע"כ. ותרגום ואתנפל תרגם באונקלוס ואשתטחית קדם ה'. שהיא לשון כריעה והשתחוויה, וכ"ה באבן עזרא (שם) ואתנפל - על פניו ארצה. ומבואר שנפילה על פניו היא חלק בלתי נפרד מדרכי התפילה, ועל שם הנפילה היא נקראת.

ותא שמע מדרש פתרון תורה (כת"י אורבך עמ' 239) המיוחס לגאונים שכל התפילה נקראת על שם נפילה זו בכריעה והשתחוויה וז"ל, בכריעה והשתחויה צריך להתפלל, שנ' בואו נשתחוה ונכרעה וג' ואומר והמלך שלמה קם מלפני מזבח ה' וגו', וגם בנפילה על פניהם 'חייבין' להתפלל שנאמר ויקדו וישתחוו לה' אפים ארצה, וכתיב וירא כל העם ויפלו על פניהם וגו' ופתרון תפלה נפילה הוא שיפול על פניו. 'ואין לתפלה פתרון אחר אלא נפילה', לפיכך 'תיקנו חכמים' כשיעשה תפלה יפול על פניו, ואומר אפים ארץ ישתחוו לך, ואומר ויאמר ה' אל יהושע קום לך וגו', ללמד שתפלה נפילה על פניהם הוא. עכ"ל. והוא דבר גדול שבאו ללמדנו שזו עיקר התפילה ההשתחוויה והנפילה לארץ שכריעה בכללה.

וכן מבואר הוא במדרש תנחומא (תחילת כי תבוא), היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וש"ה בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו (תהלים צה), והלא כריעה בכלל השתחויה והשתחויה בכלל כריעה ומה ת"ל נשתחוה נכרעה נברכה, אלא צפה משה ברוח הקודש וראה שבית המקדש עתיד ליחרב והבכורים עתידין ליפסק, עמד והתקין לישראל שיהיו מתפללין שלשה פעמים בכל יום, לפי שחביב תפלה לפני הקדוש ברוך הוא מכל מעשים טובים ומכל הקרבנות. עכ"ל. וכידוע בהבאת הביכורים מצוה היא מהתורה על כל ישראל להשתחוות שנאמר (דברים כו, י) והשתחוית לפני ה' אלקיך. ע"כ. ועל זה בא המדרש לומר, שהצטער משה רבנו דווקא על ביטול 'הביכורים', ומה צער על הביכורים משאר קורבנות, שבביכורים הכריעה והשתחוויה חיוב גמור וכחלק מהמצוה, וכדי שלא יתבטלו 'מהשתחוויה' בחורבן הבית, התקין להם 'תפילה' בכריעה והשתחוויה. ואנחנו היפכנו היוצרות, שאת דיני התפילה לקחנו אך את הכריעה וההשתחוויה ביטלנו, ונמצאים מעשינו היפך תקנת משה רבנו והפכנו את העיקר לטפל והטפל לעיקר.

וראה לשון רבנו בחיי (דברים ט, יח) שכתב וז"ל, טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר, נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל.

ואטעים לך מתיקות לשון המדרש (שוחר טוב תהילים מזמור צ אות ו) וז"ל, תפלה למשה. זהו שאמר הכתוב ואתנפל לפני ה', ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני אמרו לא הניח משה זווית ברקיע שלא נתפלל עליו, שנאמר ואתנפל לפני ה'. ואתה מוצא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקדוש ברוך הוא, ולא בא הכתוב לייחס אלא משה בלבד, וכל כך למה, לפי שהיו מעשיו משונים מכל הבריות, כיצד אדם עומד ומתפלל שעה אחת או שתי שעות, וכשהוא צדיק הרבה יום אחד, אבל משה התפלל ארבעים יום וארבעים לילה, אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת אני מדמה אותו עליכם, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ) זה משה, שהיה מאיר אפילתן של ישראל, ומגיד להם דבריו של

הקדוש ברוך הוא, הוי תפלה למשה איש האלהים. ע"כ.

והתבונן לשון המדרש 'לא הניח משה זווית ברקיע שלא נתפלל עליו' כלשון מנהגו של רבי עקיבא, להדגיש המשותף ביסוד התפילה ששבחה בנפילה על אפיים בכריעות והשתחוויות שכך היא דרך העבודה, והמרבה בכוחו וצדקותו ירבה בהם כפי יכולתו.

ומכל הלין מילין מבואר, שכריעה והשתחויה צורך גבוה הוא וכחלק בלתי נפרד מהתפילה, עד כדי כך שהתפילה עצמה נקראת על שם ההשתחויה והכריעה שבה. וכנזכר לעיל שתפילות כנגד קורבנות שהשתחויה חלק בלתי נפרד מהם ושווה להם כנ"ל שהשתחויה נקראת 'עבודת פנים'. וכך הוא סדר העבודה במקדש כמבואר במשנה (תמיד פ"ז מ"ג) וז"ל, ושתי חצוצרות של כסף בידם תקעו והריעו ותקעו באו ועמדו אצל בן ארזא אחד מימינו ואחד משמאלו, שחה לנסך והניף הסגן בסודרין והקיש בן ארזא בצלצל ודברו הלוים בשיר, הגיעו לפרק תקעו 'והשתחוו העם' על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה, זה הוא סדר התמיד לעבודת בית אלהינו יהי רצון שיבנה במהרה בימינו אמן. ע"כ. ואת תפילות כנגד תמידים תקנום, ואת הכריעות והשתחוויות שבה אין אנו עושים.

ואם לא די בכל זה ראה דברי הנשר הגדול רבנו הרמב"ם (תפילה פ"ה ה"א) שכתב וז"ל, שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה, ונוכח המקדש, ותיקון הגוף, ותיקון המלבושים, ותיקון המקום, והשויית הקול, והכריעה, והשתחויה. ע"כ.

ומבואר שחלק בלתי נפרד מדיני התפילה היא הכריעה וההשתחויה, ואעפ"י שאינן 'לעיכובא' בודאי חובה גמורה הם כמו החיוב שיהיה מעומד ונוכח המקדש ושאר המובאים במנין, שאעפ"י שאינן לעיכובא דין גמור הם.

ונמצאת למד מדברי חז"ל האמורים, שמאחר ונאמר מפורשות שהכריעה וההשתחויה הם יסוד התפילה ונקראת ע"ש הנפילה לפני ה', וזו הייתה דעת משה רבנו בשעה שתיקן לישראל חובת התפילה, והם מוגדרות 'כתכסיס התפילה', וכל גאולת ישראל תלויה בהם. אין שום היגיון ונטיית הדעת הישרה לבוא ולומר, שבניגוד לכל זאת בכריעה שהוגדרה בחז"ל על ברכיים דווקא,

ונזכרה בהקשר ישיר לתפלת העמידה, לא התכוונו לכריעה ממש אלא לשחיה בעלמא. וגם השתחוויה שאמרו בכל מקום ובפרט בסגולת התפילה, הטוען שלא מדובר על תפילה ודי בכיפוף ולא השתחוויה ממש.

אלה הסברות והטענות נראות דחויות וקלושות מעצמן, ואם רק לא ניתקע לקיים המנהג, תכריע סברה ישרה שדברי חז"ל מדוקדקים היטיב, ושיסוד ההלכות בדווקא בכריעה והשתחוויה גמורה, כמבואר בכל דבריהם, והכול מעלין בקודש.

פרק ב – כריעה והשתחוויה בדברי הפוסקים

דעת הרמב"ם

ומאחר ודברי רבנו הרמב"ם באו כדרכו בקודש מבוררים י"ג נפה הלכה למעשה, וכידוע דבריו בעלי משקל גדול ומכריע בהלכה. נבוא לדקדק בדבריו ובמה שכתבו בביאורו כמה מהחכמים, לברר מקחו של צדיק.

כותב הרמב"ם (תפילה פ"ה ה"א) וז"ל, שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה, ונוכח המקדש, ותיקון הגוף, ותיקון המלבושים, ותיקון המקום, והשויית הקול, והכריעה, והשתחויה. ע"כ.

ומבואר שחלק בלתי נפרד מדיני התפילה היא הכריעה וההשתחוויה, ואעפ"י שאינן לעיכובא בודאי חובה גמורה הם כמו החיוב שיהיה מתפלל בעמידה ונוכח המקדש וכו'.

ובהמשך דבריו (הלכה י-יג) מסביר ומגדיר במדויק דין הכריעות וההשתחוויות, תחילה (הל' י-יא) מונה את מקום הכריעות וז"ל, שהם חמש כריעות בכל תפלה ותפלה, בברכה ראשונה בתחלה ובסוף, ובהודיה בתחלה ובסוף וכשגומר התפלה. ולאחר שמפרט הכריעות נכנס בביאור הפסיעה לאחור ונתינת השלום לצדדיו.

ולאחר מכן מבאר את צורת הכריעות עצמן, שבהם כותב הרמב"ם (הל' י) וז"ל, וכשהוא כורע בארבע הכריעות, כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם. ע"כ. ועוד כותב הרמב"ם (בהל' יב) וז"ל, כל הכריעות האלו צריך שיכרע בהן עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה ויעשה עצמו כקשת, ואם שחה מעט וציער עצמו ונראה ככורע בכל כחו אינו חושש. ע"כ.

ומסיים ואומר (הל' יג) וז"ל, כריעה האמורה 'בכל מקום' על ברכים, קידה על אפים, השתחויה זה פישוט ידים ורגלים עד שנמצא מוטל על פניו ארצה.

והמבואר בצורה ברורה בלשונו הזהב, שלאחר שמבאר את מנין הכריעות ומיקומם בתפילה, משם מתאר את דרך כיפוף הגב והראש וזקיפתן, ומסיים ואומר שכל האמור הוא כשהוא 'על ברכיו' שכך היא הכריעה 'בכל מקום'. ונצמד רבנו בזה לסדר התלמוד, שתחילה מנה 'אלו מקומות ששוחה בהן' ולאחר מכן מובאת הברייתא שכל כריעה על ברכיים.

ובדבריו מוכרחים לפרש 'בכל מקום' האמור, הוא לכל הפחות בדיני תפילה בהם עוסק, כי באמת חיפשתי בכל יד החזקה אם מזכיר עוד איזו כריעה בדינים אחרים שלא בתפילת העמידה, ולא נמצא אפילו מקום אחד נוסף, וברור אם כן 'שכל מקום' דקאמר הרמב"ם הוא בכל מקום בדיני כריעות התפילה בהלכות הנזכרות באותו פרק, ור"ל שכל הכריעות בתפילה הם דווקא כשהוא על ברכיו.

ולא זו אף זו, שמעיקרא הוא דבר פשוט שכריעה היא על ברכיים, כי באמת אין בתנ"ך שום משמעות אחרת לזה, ומ"מ הגדיר הכריעה שהיא על ברכיים כלשון חז"ל להוציא מטעות.

וכן מבואר עוד בדבריו (שם ה"ד) וז"ל, וכשיגיע שליח ציבור למודים 'וכורע', כל העם 'שוחין' מעט ולא ישחו יותר מדאי. ע"כ. שברור שמחלק הוא בין מעשה 'כריעה' למעשה 'שחיה', ועוד מדקדק שיש ג' מצבים והם כריעה, שחיה מעט ושחיה מרובה. וברור שכל מקום שאמר כריעה כוונתו על ברכיו, ולא די לא בשחיה מעט ולא מרובה. ודו"ק.

וקצת יש ללמוד כן גם ממש"כ (תפילה פ"ט ה"ג) וז"ל, ואחר שיפסיע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו

'ויעמוד', מתחיל ומתפלל בקול רם. ע"כ. ואם צריך 'לעמוד', הרי שהיה על ברכיו בפסיעותיו לאחור. ואפשר שיעמוד הכוונה במשמעות עצירה.

וראיתי לכמה חכמים מפלפלים בדברי רבנו הרמב"ם (הל' י) במש"כ וז"ל, וכשגומר התפלה 'כורע' ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, 'וכשהוא כורע' נותן שלום משמאל עצמו ואחר כך מימין עצמו ואח"כ 'מגביה ראשו מן הכריעה'. ע"כ. וכתבו להוכיח מכאן שמאחר וצריך לפסוע 'בכריעה', בהכרח שלא מדובר שהוא על ברכיו כי זה דבר קשה לעשות, ולכן בהכרח לומר שהוא פוסע לאחוריו כשהוא 'עומד' על רגליו ורק מתכופף, ומשם הסיקו שכך הם כל הכריעות הנזכרות בדבריו. ומש"כ שכריעה בכל מקום היא על ברכיים כוונתו על ביאור 'לשון המקרא' ולא להלכה בהל' תפילה.

ובאמת דבריהם מרפסן איגרי, ותלו תניא בדלא תניא, את דרך הכריעה 'שהיא על ברכיים' כמבואר בפסוקי התנ"ך ובחז"ל ומפורש ברמב"ם שכן הוא פי' כריעה 'בכל מקום', והוא כותב כן בדיני כריעה בתפילה, את זה דחו בקש בטענת סרק שלא התכוון בתפילה, ומש"כ 'כל מקום' סרסו דבריו ועקרו הפשוט שבהם ואמרו שהוא כל מקום 'חוץ' מהלכות תפילה בהם עוסק. ובאמת שטענה זו דחויה מצד עצמה, שמי יאמין לטענה שכזו שהרמב"ם המפורסם בלשונו הזהב והמדוקדקת שכל מילה בסלע, יכתוב דברים מסורסים כאלה לשיטתם. ויותר מזה, חיפשתי בכל הרמב"ם אם מזכיר עוד איזה דינים שיש בהם 'כריעות', ואין עוד מקום שעוסק בכריעה מלבד תפלת שמונה עשרה, ואם כן ברור בלא ספק כלל שכל דבריו הם 'רק' בדיני תפילה, ומש"כ 'בכל מקום' כוונתו על 'כל' הסעיפים הנזכרים באותו פרק של דיני כריעות, ולא במקומות אחרים כי אין כאלה. וכל החפץ באמת לא יקבל העקום, ויסביר כפשוטו שהכול נכון ויציב וקיים.

ועל דבר 'קושייתם' מדרך הפסיעות לאחור 'בכריעה' שהיא קשה, הרי מפורש בגמ' יומא (נג ע"ב) שבכלל אין 'חיוב' מדברי חז"ל לעשות כן, ורוב ככל התנאים ואמוראים לא היו כורעים אלא רק פוסעים לאחור. והביאה הגמ' מנהגם 'הראוי לשבח' של אביי ורבא שהנהיגו לעצמם כן, בדרך של הידור הוד והדר לבורא, והביאם הרמב"ם להלכה. והרי ברור שאם קשה לעשות אותו 'הידור' שעשו לא יבוא על חשבון 'עיקר' הכריעה בכל התפילה שהיא על ברכיו, אלא בודאי באו 'להוסיף' על העיקר. ומאחר ורצו לעשות בדרך של כבוד גדול לבורא, לא יימנע מלומר שכך היו עושים שפוסעים לאחור 'והם על ברכיהם'. ולקמן בפרק העוסק בפרטי דין כריעה ופסיעה לאחור, נראה נכוחה שכך אכן הייתה דרך כבוד לגדולים להיות בא לפניהם על ברכיו, וכן בנפטר מאצלם הוא על ברכיו, וכך היה במקדש ומשם למדו לתפילה. והבאנו לזה ראיות גם מחז"ל וגם מדברי ראשונים כמלאכים. וביותר ראה שם שהוכחנו שכך היה מעשה 'רבא' בעצמו כשהיה נפטר מפני רב יוסף רבו, ובודאי היה עושה כן גם בתפילה, שנפטר מלפני אדון כל הארץ, ומה שלמד הרמב"ם ממנו הוא בהכרח על ברכיו. ע"ש.

וראה בספר אורחותיך למדני (ח"ה או"ח סי' כב) שדן בזה עם הגר"ד אזולאי שליט"א, ודחק הרב המחבר לומר שמש"כ הרמב"ם 'כריעה בכל מקום' ר"ל בפסוקי התורה ולא לתפלת העמידה. והעיר עליו בזה הגר"ד אזולאי שהוא דחוק מאוד לפרש לשון 'בכל מקום' חוץ מההלכה בו הוא עוסק בעצם דבריו בדיני תפילה, ואם אינו עניין לתפילה למה מזכיר הרמב"ם הגדרות המעשה

בהל' תפילה והיה לו לשתוק מהם. ודבריו אמיתיים מאוד וטעמו ונימוקו עימו, שבא הרמב"ם לפרש ולא להטעות.

וגם על עיקר טענת החכם מחבר ארחותיך, שמאחר 'שאין אנחנו רגילים בזה' והוא דבר קשה לכן לא סביר שזה הפשט ברמב"ם. אחר המחילה, אין במנהג כוח וסמכות להפקיע פשט המילים הכתובות בחז"ל, ולא להפקיע עבודת הבורא המבוארת בתנ"ך. והרי גם השתחוויה אין בנינו כבר מאות שנים, וזאת אעפ"י שאין חולק בכך שנפילת אפיים הייתה בהשתחוויה דווקא. ולכן אין במנהגנו כדי למחוק דברים המפורשים, אדרבה יש לחקור אחר רצון הבורא ותכלית עבודתו, ואם המנהג אינו לרצון ה' יש לשנותו ולא להידחק לקיימו.

וגם מה שראיתי מי שדקדק לחינם מדכתב הרמב"ם (הל' יג) השתחויה כיצד, אחר 'שמגביה ראשו' מכריעה חמישית. ע"ש. שמשמע שרק כופף ראשו. לדעתי, דקדוקי סרק הם, כי פשיטא שכרע לכל הפחות גם גופו ולא רק ראשו שכך הוא דין כריעה, וא"כ הגבהת הראש שכוללת גם הגבהת הגב כוללת גם הגבהת ברכיו. ובכלל דבריו בסדר נכון הם, כי אחר סוף התפילה שפסע לאחוריו והוא על ברכיו, אינו צריך לעמוד על רגליו לנפילת אפיים, ויכול לרדת מיד מכריעה להשתחוויה, ומגביה ראשו הוא על סיום הכריעה הנצרכת בכריעה חמישית.

ומ"מ נחזור להבנה היסודית בדברי הרמב"ם, שברור הוא ברמב"ם שבא ללמד דיני כריעות התפילה, ואומר שכל כריעה היא על ברכיים, כך היא בלא ספק דעתו. וכ"כ גם בפקודת אלעזר (סי' קכג ד"ה והנה השני). וכ"כ פשוט הוא לרמ"ע מפאנו בספרו אלפסי זוטא (ברכות סו"פ ה) עד שכתב וז"ל, והמלך כיון 'שכרע ושחה' בברוך אתה של תחילת אבות שוב אינו 'זוקף ראשו' עד הזכרה אחרונה של שים שלום. ופשיטא לן דמכבעי ליה נמי 'לכרוע על ברכיו' באבות תחילה וסוף 'דלא נרע משאר כל אדם', אכל אינו זוקף ראשו בזקיפת כרעיו. עכ"ל. והדברים ברורים.

ולענ"ד יש להוכיח שהוא דבר פשוט ומנהג קיים בזמנו שהיו כורעים ומשתחווים כפשוטו, שכתב הרמב"ם (הל' עכו"ם פ"ו ה"ז) וז"ל, במקדש מותר להשתחות על האבנים שנאמר 'בארצכם', בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש, ומפני זה 'נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן להבדיל בין פניהם ובין האבנים', ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן. ע"כ. ומפורש בלא כחל וסרק שכך הוא מנהג פשוט להבדיל בין פניהם לקרקע, ואם לא כורעים ומשתחווים מה יש להם לפרוש מחצלאות וקש לחינם.

ולענ"ד אינו מדבר רק בנפילת אפיים, ראה סדר התפילה ברמב"ם (נוסח הקדיש), שאחר הקדיש שהוא אחר נפילת אפיים כותב שכך מנהגם היה וז"ל, מנהגנו להתחנן 'בנפילת פנים' בדברים ופסוקים אלו, פעמים בכולן ופעמים במקצתן. לפיכך אני 'כורע ומשתחוה' ומתחנן לפניך אדון העולם אלהי האלהים ואדוני האדונים כי לא על צדקותינו וכו' נהגו העם להתחנן אחר 'נפילת פנים כשמגביה פניו מן הקרקע' בפסוקים אלו, ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו וכו'. ע"ש. ומבואר היטיב 'שנפילת פנים' זו בכריעה והשתחוויה ממש בנפילת פנים גמורה, ולכן מזכירים 'אני כורע ומשתחוה', ואם לא עושה כן אין לך עדות שקר גדולה מאוד.

ודקדק בלשון רבנו הגדול (בהל' ע"ז שם) שכתב שכך הוא מנהג 'כל ישראל', וזה היה ברור לו שכך הוא בזמנו בכל מקום מסיבה זו של כריעה והשתחוויה, והרמב"ם ידע ממנהגי מקומות אחרים וציין להם בכמה מקומות. ואם תתבונן תבין שיותר היה פשוט בזמנו שבבית כנסת יש מחצלות ושטיחים לכריעה מאשר המנהג לקרוא פרשה שלמה בס"ת בכל שבת, שהרי על מנהג זה כתב (תפילה פי"ג ה"א) שיש שנהגו לסיים אחת לשלוש שנים. והבן מהו המנהג הפשוט ומהו המנהג שהשתנה. וכן הוא בזמן חז"ל שנפלת אפיים הייתה מנהג פשוט במקומם כנסכר בגמרא מגילה (כב ע"ב) ואילו בסדר קריאת התורה מבוא באותה גמרא (מגילה כט ע"ב) שבני מערבא מסקי לאורייתא בתלת שנין, והיום התהפכו היוצרות שנפילת אפיים אבדה מאיתנו וקריאת התורה מנהג פשוט בנינו, ויש להחזיר העבודה למקומה.

ובכלל יש להקשות על המפלפלים בזה בדעת רבנו הרמב"ם, שהרי אם חז"ל למדו מהפסוקים לכרוע ומעשה אבות סימן לבנים לתקן התפילה בצורה הראויה, ובפסוקים הרי בודאי מדובר על כריעה גמורה על ברכיו, מנין לנו לחלק ולדחות ולהכריח חילוקים דחוקים בלא הכרח. ואדרבה כל הבא ללמוד הוא לדמות עצמו לנלמד, ועל כן ברור שאם אבותינו הקדושים וכל הנזכרים לתפארת עבודת הבורא בתנ"ך עשו כן כפשוטו, שכך היא לשון תורה ונביא על ברכיו ממש, הרי ברור שלא לחינם נכתבו מעשיהם בתנ"ך ולא נזכרו בחז"ל להלכות תפילה, ובטח שלא נכתבו מילה במילה להלכה למעשה ברמב"ם שלא לצורך כלל, ובודאי לא נכתבו לשווא אלא ללמד עבודת הבורא יתעלה. וגם אם לא יסכים ליבך שיש בזה 'חובה', הרי בודאי יש בזה הידור גדול בעבודת ה', ולא רחוק לומר שהוא חילול ה' נורא וקטרוג מרקד ביום דין איך זה שכל ישראל בטלים כריעה והשתחויה לבורא. ומי שאינו יכול מחמת זקנה וחולי יפטור עצמו בטענת אונס, אך הבריא והחזק לא יפטור עצמו בטענת טורח שלא לרצונו וכבודו יתברך.

בדעת שאר רבותינו הראשונים

אחר בירור דעת רבנו הרמב"ם נבוא בחקירת דעת שאר ראשונים כמלאכים, קודם תן דעתך לאשר כבר ראינו לעיל כמה מדברי קמאי שנחלקו בביאור קושיית הגמרא בברכות (לד ע"ב) על רבא ורב נחמן ורב ששת שכרעו במודים. בביאור הקושיה האם היא משום ששחיה וכריעה שני עניינים נפרדים הם, ולשיטתם כריעה היא על הברכיים ממש, וכך תתפרש כל לשון כריעה בתלמוד, וגם מוכח מדבריהם שכך באמת עשו מעשה אותם אמוראים לשבח, רבא רב נחמן ורב ששת, וגם לנו יש ללמוד מהם לעשות הלכה למעשה.

ויש בביאור גמרא הנזכרת יסוד ובית אב, להשליך בגילוי דעת גם על כל הראשונים הבאים בסתימת לשונם, ונבנה השיטות כפי שסיכמם בספר הבתים (תפילה שער שמיני אות יז) שריכז כמה שיטות בסוגיה וז"ל, הכריעה כיצד, המתפלל צריך 'לכרוע' חמש כריעות בכל תפלה ותפלה. ואלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן, באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף, ואם בא 'לכרוע' בסוף כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא 'ישחה'. יש מי שכתב 'שהכורע' בסוף הודאה הרי זה מגונה, לפיכך אין 'כורעין' בו אבל 'שוחין' בו. והראב"ד כתב שיחיד המתפלל שלא בצבור הוא שכורע תחלה וסוף, אבל יחיד המתפלל עם הצבור אינו שוחה בסוף בהודאה אלא במודים. והראשון עיקר וכן דעת הר"ם. עכ"ל.

הרי לפניך שהביא את שלושת הפירושים בסוגיה, ולפירוש ראשון ושלישי שמיאנו בלקבל את הביאור שיש הבדל בין שחיה לכריעה, הרי

בהכרח שחיה וכריעה חד הם, והגם שאין להכחיש כי יש מובן שונה ביניהם אך בודאי שכריעה האמורה היא 'על ברכיים' בלא ספק כלל, ולא רק כיפוף הגב. ואומרים בהדיא לשון כריעה על ברכיים, שכך צריך לעשות בתפלת הלחש תחילה וסוף. והעמיד את שיטת הרמב"ם כשיטה ראשונה שכתב במפורש שכריעה 'בכל מקום' על הברכיים, ועוד כאמור הוא ברור מעצמו שאם אין אתה מחלק בין כריעה לשחיה הרי פשט הגמרא כבר מכריחה שהוא על ברכיים כנ"ל. ואם כן, הרי שמצות חכמים לדעת דברי ראשונים אלה מתפרשים בהכרח כריעה היא כפשוטו על הברכיים בכל כריעות וזקיפות.

ובאמת כן ס"ל ספר הבתים הלכה למעשה בלא ספק, שאחר שביאר החילוק בין שחיה לכריעה, נבין היטיב דבריו שכתב בספר הבתים (הל' תפילה שער ח) שפותח בשמונה דברים שצריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן כמ"ש הרמב"ם, והחל לפורטן אחד לאחד בסדר, ובהגיעו לדיני כריעה והשתחויה (אות יז- כא) כתב גם כן כלשון הרמב"ם ממש, כריעה האמורה בכל מקום על ברכים. וכ"ה בספר השלחן (בלוי תפילה שער ג, עמ' רסט). ומבואר שדעתם שכריעה היא כפשוטה על ברכיים דווקא ולא שחיה בעלמא. ולא כהאומרים לסרס דברי הרמב"ם שכריעה בכל מקום אינה בתפילה, שהם אומרים בהדיא שעל כריעות שבתפילה קאתו ושגם הרמב"ם כך דעתו.

ואם תדקדק היטיב בדברי ספר הבתים, תראה שכלל אין בעיה לכרוע בכל הברכות, ורק על 'שחיה' מלמדים אותו שלא ישחה אלא באבות והודאה. שכתב וז"ל, המתפלל צריך 'לכרוע' חמש כריעות בכל תפלה ותפלה. ואלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן, באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף, ואם בא 'לכרוע' בסוף כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא 'ישחה'. ע"כ. וכבר חזינן בדבריו שאין לומר ששחיה וכריעה הם מילים נרדפות, שהרי בהמשך המשפט הביא מי 'שחילק' בדין סוף הודאה 'שאין כורעין אבל שוחין' שברור שהם שני מעשים נפרדים, ואם כן אותו 'מילון מושגים' גם בשורה לפני. ונמצא, שחייב לכרוע חמש כריעות, ובהם גם חייב לשחות. אך אם ירצה לכרוע יותר בכל חתימת ברכה אין מניעה רק שלא ישחה בהם. וכך הבין בדעת הרמב"ם ופשט לשון חז"ל. ודו"ק.

ותדע עוד, שגם לפי' אמצעי שציין בספר הבתים בלשון 'יש מי שכתב' שיש לחלק בין מעשה שחיה לכריעה ולכן בסוף הודאה 'אין כורעים אבל שוחין', הרי מילתנו אמורה שגם לדבריהם מאחר וחזינן שהאמוראים היו כורעים כפשוטו על ברכיים בהודאה תחילה וסוף, כמותם יש לעשות למעשה. ופשיטא שכך יש לפרש כל לשון של כריעה שהיא על ברכיים, שאינם חולקים בזה כלל.

ומינה תידוק לכל שאר קמאי כל אחד בדרכו, שכל שגרסו לשון שוחין וכריעה כעניין אחד שאין כלל חילוק בניהם, הרי ברור שהכריעה כוללת בתוכה גם ירידה על ברכיו וגם כיפוף הגב והראש, כפשט הגמרא. וכל שחילקו בין שחיה לכריעה הרי בהדיא אומרים שהמעשה הנכון הוא 'שיכרע עד שיתפקקו החוליות' והוא על ברכיו ממש, כי אם לא כן נקרא 'שוחה' ולא 'כורע', ורק בסוף הודאה יש לדון אם ישחה או יכרע. אך בתחילת מודים וכ"ש אבות תחילה וסוף ובכריעה חמישית שבסוף התפילה, שם הלכה למעשה בכריעה גמורה.

וראיה נוספת לזה תראה מדברי הרא"ה (חי' ברכות לד ע"א) שכיחש בחלוקה בין לשון שחיה לכריעה שלדעתו שניהם אחד הם. ומאידך על עצם הלימוד בחז"ל בצורת הכריעה כתב וז"ל, צריך שיכרע עד שיתפקפקו כל חוליות שבשדרה, עולא אמר עד

שיראה איסר כנגד לבו. פירוש, איסר בקרקע מונח כנגד לבו, ושמעינן מינה ודאי דכריעה כפיפת ראש 'ולא כפיפת ברכיו וגופו וראשו זקוף'. ע"כ. ומבואר מיניה שכל החידוש באיסר כנגד ליבו, הוא שלא די 'רק' בכפיפת ברכיו וגופו אלא חייב 'גם' כפיפת ראשו, ולנד"ד ברור מדוע כריעת ברכיו היא מילתא דפישטא ליה, שהרי גרסינן שכל כריעה על ברכיו היא וברור הוא מעצמו, ולא היה נצרך עולא לחדש כאן אלא על כפיפת הראש. הרי לפניך שמסביר שחיה וכריעה שאחד הם, ומאידך מבין שסתם כריעה כפשוטו על ברכיים וגם השחיה כן היא. ומינה תלמד לשאר לשונות הסתומים.

ועל דרך זו תראה נכוחה גם בספר המכתם (שיטות קמאי ברכות לד ע"א) שכתב וז"ל, אלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן באבות תחלה וסוף וכו'. יש להקשות על זאת המשנה מה שאמרו בגמ' (ע"ב) 'שהכורע' בהודאה בתחלה הרי זה משובח ובסוף הרי זה משונה, והכא תנן תחלה וסוף. 'ויש לתרץ דחילוק יש בין כורע לשוחה, 'דכורע הוא על ברכיו ושוחה אינה אלא כפיפת קומתו מעט'. ע"כ. ומבואר היטיב שכל מקום שציוו כריעה הוא על ברכיו, דהיינו באבות תחילה וסוף ובהודאה בתחילה. וגם המפרשים האחרים בגמ' זו לא חולקים בהגדרה זו אלא חולקים האם 'תחילה וסוף' הכוונה לתפילת לחש לעומת חזרה. ע"ש. ובהגדרת הכריעה כדבר מוחלט שהוא על ברכיים בלבד, כן הוא שם בשם בעל ההשלמה ובשם פסקי רי"ד וכנ"ל.

וכעת נבוא ללשונות החכמים הראשונים שבאו במפורש שלא בביאור הגמרא הנ"ל, שמצאנו עוד התייחסויות כלליות בביאור הכריעה והוראת המעשה שבה. ותחילה נבוא בדברי הגאונים שדבריהם דברי קבלה, ולא סבלו גלות נוספת ממקום האמוראים, ואשר ראו עשו כמותם, וזה מכריע ביותר משאר רבותינו הראשונים שנפוצו על פני כל הארץ, שלא ראו בעיניהם מנהג חכמי התלמוד אלא עוסקים בפרוש דבריהם, וגם היו מושפעים ומתמודדים עם מנהגי הגויים שהם במקומם, וחזינן בהו מחלוקת בביאור המעשה האמור בתלמוד.

ותחילה ראה סידור הדברים בסדר רב עמרם גאון (סדר תפילה סי' לא) וז"ל, כך היה מנהגו של ר' עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני כלם, וכשהיה מתפלל בינו ובין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מפני הכרעות והשתחואות וכו' כבר מפורש על ידי דניאל וזמנין תלתא ביומא הוה ברך על ברכוהי ומצלי ומודה קדם אלהיה, יכול משבא לגולה החלה, ת"ל שם כל קבל דהוה עביד מן קדמת דנא. ע"ש. ומבורר הוא שמביא ללמוד מדניאל דיני ג' תפילות ושכן היה 'מקדמא דנא' וחלק בסיסי בתפילה 'ברך על ברכוהי', והכול בהצמדה לרבי עקיבא ולדיני הכריעות שמוכח שהכול אחד.

וכן מוכח בדברי בה"ג (הל' ברכות פ"ה סי' א) שכתב ללמוד דיני התפילה מדניאל 'ברך על ברכוהי ומצלי ומודה קדם אלהיה' הוסיף דברי הגמ' ברצף דיני התפילה וז"ל, תנו רבנן אילו ברכות שאדם שוחה בהם אבות תחילה וסוף והודאה תחילה וסוף, ואם בא לשחות בסוף כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה. ת"ר (שם לד ב) קידה על אפים שנאמר (מלכים א, א, לא) ותקד בת שבע אפים ארץ. כריעה על ברכים שנאמר (שם ח, נד) קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו. השתחויה זו פישוט ידים ורגלים שנאמר (בראשית לז, י) הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה. ע"כ. וברור שהצמיד דיני כריעה לשמו"ע בלא כחל וסרק, והשמיט דין כה"ג ומלך שאינו נפק"מ והשאיר הגדרת כריעה על ברכיים בהדיוט, ומובן שכריעה על ברכיים כפשוטו.

ומבואר כן בלא ספק כלל בחי' ר"י מיגאש (שבועות על סוף דף טז) שכתב וז"ל, תנו רבנן קידה על אפים פי' בלי שישים ברכיו וזרועותיו על הארץ אלא כשהוא עומד על רגליו שוחה פניו עד שמגיע לארץ, וכן הוא אומר ותיקוד בת שבע אפים ארצה כלומר לא היה כל גופה על הארץ אלא פניה בלבד. כריעה על ברכים, שכורע את ברכיו ושוחה פניו 'עד שמגיע לארץ'. השתחוי'ה זה פישוט ידים ורגלים על הארץ, וכה"א הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה פי' דמשמע שהגוף כולו מתפשט על הארץ. ע"כ. ומוכח מביאורו שדווקא בקידה הוא על רגליו עומד ורק מכופף גבו, אך כריעה על ברכיו ושוחה עד שפניו בארץ כפשוטו ממש.

וכן מוכח בדברי האשכול (ח"א תפילה סי' ט) ואור זרוע (ח"א סי' צב) שהצמידו כריעות ללשון חז"ל שכריעה בכל מקום על ברכיים. וכנ"ל ברמב"ם שאין לעקם דברי הראשונים חינם, שאם הביאו על דיני כריעות דברי חז"ל שכריעה על ברכיים, כך היא כוונתם בלא ספק. ובדברי האשכול הנ"ל תראה חזור ובאר כן שכתב וז"ל, ואלו ברכות שאדם שוחה בהן, באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף. ואמר (י"ב א) ר' חנינא סבא משמיה דרב כשהוא כורע כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם דכתי' ה' זוקף כפופים. קידה על אפים, כריעה על ברכים, השתחויה זה פשוט ידים ורגלים. ואמר ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי (כ"ח ב) המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקפקו כל חליות שבשדרה וכו' כי הא דאמרי' (י"ב ב) רב ששת כי כרע כרע כחזרא [שנכפפת הרבה], וכי זקיף זקיף כחויא. ואמרי' נמי (ב"ק ט"ז א) שדרו של אדם לאחר שבעים שנה נעשה נחש. והוא דלא כרע במודים. ופירש גאון שאינו כורע 'בכל קומתו עם השדרה'. עכ"ל. ומבואר שהיפך סדר הגמ' שמנה תחילה אלו מקומות ששוחה, את הברייתא שכל כורע על ברכיים מביא ברצף דיני הכריעה דווקא, ולא פירוש פסוקים אלא ביאור הלכתי. וממשיך בעונש מי שאינו כורע 'בכל קומתו עם השדרה', ובהכרח 'כל קומתו' כולל חצי קומתו מברכיו למטה, ועליה הוא מוסיף 'עם השדרה' שלא רק שיורד על ברכיו אלא גם מכופף שדרתו. ודו"ק.

ולענ"ד זוהי כוונת ראבי"ה (מגילה סי' תקפ) שכתב וז"ל, קידה על אפיים כריעה על ברכים. פירש הרב רבינו שב"ט, קידה 'דוקא' על אפים, וכריעה 'אף' על הברכים כדכתיב מכרוע על ברכיו, ועל אפים 'נמי' כדכתיב ויכרעו אפים ארצה על הרצפה. ובפרק ידיעות הטומאה מייתי לה. ע"כ.

ורוצה לומר, שקידה בלא דיבוק פנים ברצפה אינה כלום, ולכן בין אם עושה קידה כלוי בעמידה או כבת שבע בכריעה קידה היא. לעומתה כריעה היא דוקא על ברכיים, ואפשר עם נפילת אפים ואפשר בלי אך על ברכים דוקא, ולכן מביא שתי אפשרויות בכריעה עם נפילת אפים ובלי נפל"א. ואין לטעות בדבריו לומר שמש"כ 'אף' על ברכים' הכוונה שגם בעמידה, כי מילת 'אף' הולכת על פירוש כריעה על אפיים שתכף ובסמוך, וברור מדבריו שמבאר לשון חז"ל בברייתא שציינו בקידה את המוכרח 'על אפים' שאין לפרש אחרת, וכיו"ב כריעה 'על ברכיים' שבלא זה לא מקרי כריעה ואם יעשה על אפים או לא אינו מעכב. ודו"ק.

ותא שמע עוד סימוכין דקשוט לזה בספר תניא רבתי (סי' ה) שכתב בשם גאונים וז"ל, והמתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ואם כורע מעט ונראה כמי שמצטער עצמו שוב אינו צריך. ובתשובת הגאונים ז"ל כשאדם כורע במודים צריך לו לכרוע עד ברכיו. לפי שהילד בעודו במעי אמו ראשו מונח בין שתי ירכיו והמילה שלו בתוך פיו, לפיכך צריך לשוח עד ברכיו. ע"כ. וזה ברור

שהיא כריעה גמורה על ברכיו כפשוטו ממש, ומשל התינוק במעי אימו יוכיח, שלשון חז"ל (נידה ל ע"ב) 'וראשו מונח לו בין ברכיו', וראה בברכי יוסף (סי' קכא) שגורס 'על ברכיו' והכול אחד.

וצ"ע מכאן בביאור דברי האור זרוע (תפילה סי' צב) שכתב, אסור לשוח יותר מדאי כדפרישנא לעיל בשער כ"ח דאמר בירושלמי מעשה באחד ששחה יותר מדאי והעבירו רבי, ר' אמי אמר ר' יוחנן הי' מעבירו. וקבלה בידי דהיינו אין לשוח כל כך עד שיהא פניו כנגד חגור של מכנסים שאינו דרך כבוד. ע"כ. וצריך ביאור שנראה ממש היפך דברי הגאון שהוא בדווקא שצריך שיהיה כתינוק שנראית מילתו בתוך פיו.

וראה נכוחה בפירוש ריבב"ן (ברכות לד ע"ב) וז"ל, גרסינן בסוף פרק קמא דבבא קמא שדרו של אדם לאחר ע' שנה נעשה נחש, והוא דלא 'כרע' במודים, לפיכך צריך אדם 'לכרוע על ברכיו' במודים. ע"כ. ומבואר היטיב שכל 'כורע' הוא על ברכיו דוקא, וברור מדבריו שהבין שלא מועיל בזה לשחות, כי העונש בא בהקפדה על מי שלא 'כורע' ממש ולכן אין מנוס מלכרוע על ברכיו דווקא לכל הפחות במודים, מה שאין כן לכאורה בשאר כריעות שלא נענש.

וכן ההבנה הפשוטה בדברי בעל האשכול (הל' תפילה) וז"ל, ואלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן, באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף וכו' קידה על אפים, 'כריעה על ברכים', השתחויה זה פשוט ידים ורגלים, ואמר ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי (כ"ח ב) המתפלל צריך 'שיכרע' עד שיתפקפקו כל חליות שבשדרה וכו' ר' חנינא אמר כיון שנענע ראשו שוב אינו צריך, ואמר רבא והוא דמצער נפשיה ומיחזי כמאן דכרע, ואף על גב דהלכתא כר' חנינא לפום מאי דפריש רבא, מאן דמחמיר טפי עדיף, כי הא דאמרי' (י"ב ב) רב ששת כי כרע כרע כחזרא וכו' ואמרינן נמי (ב"ק ט"ז א) שדרו של אדם לאחר שבעים שנה נעשה נחש. והוא דלא כרע במודים. ופירש גאון שאינו כורע בכל קומתו עם השדרה. ע"כ. ומבואר היטיב שמתחיל הגדרת הכריעה שהיא על ברכיים כהגדרת חז"ל, ומשם נכנס בפרטי צורת כיפוף הגב וגדריה. ודו"ק.

וכן מבואר בפשטות ברבנו חננאל (מגילה כד ע"ב) שפי' לשון המשנה, העושה תפלתו עגולה סכנה ואין בה מצוה. פי', פעמים שנופל על פניו ברחום וחנון, ואם הן תפילין על ראשו עגולין ירצצו מוחו וזו היא סכנה. ע"כ. הרי שהשתחויה כפשוטו פנים לארץ.

וכן מבואר במאירי (ברכות לד ע"א) שכתב וז"ל, וכל שהוא בינו לבין עצמו 'ומרבה' בתפלות ובתחנונים אף 'בקידה וכריעה והשתחואה' הרי זה משובח, וקידה הוא על אפים וכריעה על ברכים והשתחואה בפשוט ידים ורגלים. ע"כ. ומבואר היטיב שדן על כריעה גמורה על ברכיים שהרי מביא את ניסוח חז"ל בשלמותו, ומדבר בהדיא על תפילת שמונה עשרה כשמתפלל ביחיד שמרבה בתפילה וצורות השתחוויות שמשובח הוא, כמבואר ברבי עקיבא ע"ה. ומבואר שסתם כריעה גם בתפילה היא על ברכיים, ומשובח הוא 'כשמרבה' ומוסיף מעל החיוב וכן בעושה קידה והשתחויה. וראה בלשונו שמקפיץ בין לשון כריעה לשחיה שברור שאינו מחלק בהם, ובהכרח יש להסביר ששחיה היא כיפוף הגב בנוסך לירידה על ברכיו. וכ"מ ממש"כ שדין האמור 'שלא לשוח יותר מדי' הוא דווקא במודים דרבנן, והוא מובן כי כאמור בתפלת לחש הוא באמת צריך כריעה גמורה. ולכן גם סיים וכתב בלשון ברורה וז"ל, ולענין ביאור זה שאמרו רבא 'כרע' תחלה וסוף, פירושו במודים דרבנן, שאם במודים של תפלה היאך הקשו עליו בכך, והרי משנתנו היא. וכן כתבוה גדולי המפרשים. ע"כ.

ומפורש שכריעה ושחיה היינו הך, ולכן בהכרח צריך לתרץ שהקושיא הייתה במודים דרבנן וגם זה לא להלכה, כי למסקנת הגמ' הוא במודים של ברהמ"ז והלל. וכן הוא ברשב"א (שם).

ונלע"ד שמוכרח הוא לבאר כן גם בתוס' ר' יהודה שירלאון (ברכות לד ע"ב) שכתב וז"ל, באבות החלה וסוף שכן 'דרך ארץ כשבאים לפני המלך שמשתחוים', ויש דורשים אותו מן הפסוק 'ואקוד ואשתחוה' לה' ואברך את ה' אלקי אדוני אברהם. ע"כ. ששורש לימוד כריעות התפילה לומד בלשון השתחוויה וקידה, ונזכר לימוד זה בעוד קמאי כבעל האשכול, ואקוד ואשתחוה פשיטא שאינו לשוח בעלמא שזה אינו דרך ארץ אצל מלך, ובטח שלא לפני מלך מלכי המלכים.

ויותר מזה ראה עוד שם בדבריו, שקורא 'שחיה' על 'פישוט ידיים ורגליים בקרקע' שכתב וז"ל, וללישנא אידך קאמר דרב פישוט ידים ורגלים הוה עביד ולכך אסור להשתחוות שם, אבל האחרים לא היו עושים כן אלא פשוט ידים ורגלים היו עושים וכו' אבל לאידך לישנא, אסור מדרבנן אי לא מצלו אצלויי והאחרים מצלו אצלויי, ורב לא עשה כן אלא היה 'שוחה כדרכו'. עכ"ל. ומפורש שקורא 'שחיה' גם על השתחוויה גמורה על הקרקע בפישוט ידיים ורגלים, ואם כן פשיטא שמבאר לשון חז"ל אלו מקומות ששוחין בהם, דהיינו בנוסף לכריעה שהוא על ברכיו כפשט לשון כריעה.

ואם לא די בזה עוד מוסיף וכותב וז"ל, חזינא ליה לרב נחמן דכרע תחלה וסוף, והכי נמי הוה מצי למימר ברייתא דלעיל 'דשוחה' בהודאה תחלה וסוף, כי אין נראה לחלק בין לשון 'שחייה לכריעתו'. ע"כ. וברור שרוצה לומר שכריעה שהיא על ברכיים כך היא השחיה שבברייתא ביאורה על ברכיים. ודעתו זיע"א ברורה שכך היא סתמות לשון 'שחיה' הבאה כפרט נוסף במהלך הכריעה, ומינה תילף לבעלי תוס' ושאר ראשונים שביארו בדבריהם ששחיה וכריעה עניין אחד הם, כך הוא פירושם ששחיה היא כיפוף הנוסף על הכריעה. וכך הוא פשוט בשטמ"ק (ברכות שם ד"ה ההיא) המיוחס לריטב"א.

וכן המשמעות ברורה בפירוש התפילות לרבינו יהודה ב"ר יקר (מובא בקובץ על ברכות לד ע"ב) שהאריך בכל זה וז"ל, כאן נפרש ענין הכריעות ועל מה יבאו. מתחלה היו רגילין 'להשתחוות' על כל ברוך שלפני הזכרת השם, דכתיב מפני שמי נחת הוא. וזוקף לשם, דכתיב ה' זוקף כפופים. ולבסוף אמרו שישתחוה כהן גדול על כל ברכה וברכה, אבל מגונה הוא על שאר בני אדם. ומלך יהיה כל כריעתו בכריעה. ולמדנו כן משלמה. ועל דבר זה אמרו רבותינו שאע"פ שגנאי הוא לו להשתחוות על כל ברכה, מכל מקום צריך 'להשתחוות' באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף ובג' פסיעות. והחמירו רבותינו על השתחואה על מודים יותר מעל כולם וכו' וזהו הטעם על כל אלו, דאמרינן בבראשית רבה וירא אליו ה', אברהם לא חזר מהר המוריה אלא בזכות 'השתחואה' דכת' ונשתחוה. וישראל נגאלו בזכות השתחואה דכת' ויקוד העם וישתחוו ועתידין ליגאל בזכות השתחואה. וחנה נפקדה בזכות השתחואה. ובית המקדש נבנה בזכות השתחואה. ויש כאן חמשה דברים של זכות בזכות השתחואה. וכיון שאנו מזכירים אברהם בראש התפלה שהתפלל תחלה בהר המוריה, ועיקר הברכה על שם אברהם, ומתפללין אלהי אברהם, על כן אנו משתחוים בראש הברכה וכו' והשתחואה בסוף הברכה ליזכר שזכו ישראל ליגאל ושיזכו ליגאל בזכות השתחואה, ובמודים נמי שהוא אחר כך, לפי שאמרנו והשב העבודה לדביר ביתך והמחזיר שכינתו לציון, נמצא שמדבר בפירוש על בנין בית המקדש העתיד, ואנו עושין לו הודאה על זה.

והודאה אף על פי שאינה השתחואה עם ההודאה שהיא השתחואה, דכתוב אשתחוה אל היכל קדשך ואודה את שמך. והשתחואה זו על שם שאנו שואלים שיבנה בית המקדש בשכר השתחואה, כמו שנבנה בנין ראשון על ידי השתחואה וכו' ולכך הקפידו חכמים 'לכרוע הרבה בהודאה' כחויא שלא יהא דומה לכופר בבנין בית המקדש ותחיית המתים. אמ' במדרש תלים אמר רב כל מי שנותן פגם בדבר אל יראה באותה טובה, שנא' מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ע"ש. ומבואר מיניה ברור שדימה כל השתחוויות הנזכרות במדרש שהם בודאי כריעות גמורות לכריעת שלמה וכהן גדול שאין חולק שהיו כריעות גמורות על הארץ ממש כמבואר בפסוקים לעיל, ושכדוגמתם תיקנו חכמים 'כריעה' בשל תפילה, וקורא לזה השתחוויה בלא רק איזה כיפוף גב בעלמא שזה בודאי אינו כדוגמתן כלל.

וראה בריקאנטי (במדבר פ"י פרשת בהעלותך אות לה) ויהי בנסע הארון ויאמר משה וגו' בנס"ע בגמטרי"א יעקב, ועל כן הנו"ן הפוכה, כאדם 'הכורע על ברכיו לפני המלך' ומבקש ממנו צרכיו, וכן צורת יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד. ע"כ. וראה כמה גבוה עניינו שכך היא הדרך למתחנן ורמוז בתורה וחקוק במרכבה, וברור שכל דימוי הכריעה לאות נ' קיימת רק כשהוא על ברכיו וגם מכופף ראשו. שאם בעמידה, הוא דומה לאות 'ו' או 'ר', בודאי לא 'נ'. ודו"ק.

וחזיתי לכמה חכמים שכתבו לדקדק ברא"ש וברי"ף דלא ס"ל שכריעה היא על ברכיים, וכתבו להוכיח כן ממה שהשמיטו הברייתא שכל כריעה על ברכיים. ולענ"ד טעו בתרתי, חדא הרי הזכירו בהדיא כל לשונות חז"ל שהיו 'כורעים' בתפילה, וגם חילקו בין לשון שחיה לכריעה. ראה ברא"ש (ברכות פ"א סט"ו) שכתב וז"ל, המתפלל כשהוא כורע כורע בברוך וכו' רב ששת כי הוה כרע כרע כחיזרא. כי זקיף זקיף כחויא. פירש בערוך בשם רב האי גאון ז"ל חיזרא הוא אחד ממיני קוצים שמצויים בבבל וקורים אותו אלכס"ר 'וכשכורע לא יכרע מאמצע מתניו וראשו זקוף ועומד' אלא יכוף את ראשו כאגמון ויכרע. ירושלמי תני דבי חלפתא בן שאול הכל 'שוחין' עם ש"צ בהודאה. ור' זירא אמר ובלבד במודים ר"ש בר נתן משום ר' אבא בר חיננא מעשה באחד ששחה יותר מדאי והעבירו ר' יוחנן וכו' א"ר ירמיה ובלבד דלא נעביד כהדא חזרנא אלא כל עצמותי תאמרנה. ופי' בערוך בערך חזר הצב למינהו תרגום ירושלמי חזרנא. וכשהוא שוחה שוחה ממתניו וראשו עומד כברייתו. ע"כ. ומבורר היטיב שנוקט לשון כריעה לחוד בתפילה, ועל מודים דרבנן לשון שחיה.

ובפרט בלשון רב האי גאון שהזכיר הרא"ש הוא ניכר בפשטותו שהרי כתב, וכשכורע לא יכרע מאמצע מתניו וראשו זקוף ועומד אלא יכוף את ראשו כאגמון ויכרע. ע"כ. שהאופן האפשרי במציאות שיהיה 'כורע ממתניו' ועדיין 'ראשו יישאר עומד וזקוף', זה ייתכן רק אם תסביר כריעה שהיא כפיפת ברכיו שהוא יורד על ברכיו וגבו זקוף ונותר ראשו זקוף ועומד, אך אם כריעה היא כיפוף הגב לעולם לא יהיה ראשו זקוף ועומד כי הוא בהכרח נמשך אחרי שדרתו הכפופה.

ובפרט שכבר מבואר לעיל בדברי הגאונים שהביאו להלכה דברי הברייתא שכריעה היא על ברכיים כפשוטה למעשה כנ"ל, וסתם לשון כריעה כך היא, ולכן אמרו 'שלא רק' שיכרע ממתניו להשפילם לארץ כשיורד על ברכיו, אלא יקפיד גם על כיפוף הגב והראש. ולכן הביא בסמוך גם דברי הערוך שגם בשחיה של מודים שאינה כריעה על ברכיו גם יכופף ראשו, ואין כאן כפילות אלא ראשית דיבר בכריעה ואז בשחיה. וזה מוכיח

שהבין ששחיה וכריעה שני דברים הם, כל אחד כדינו ופרטיו.

ועוד יש להוכיח כן בדעת רב האי גאון, ממה שכתב בשבלי הלקט משמיה הלכה למעשה (תפילה סי' יח) וז"ל, ואם היה אדם מתפלל בחנותו ויש שם גוים או הבא בספינה ואינו יכול לפסוע שלש פסיעות. השיב רב האיי גאון זצ"ל, ששאלתם מי שאינו יכול לעזוב מקחו לאחרים ויש גוים מכאן ומכאן ומתירא מהו 'שישב במקומו' ויתפלל והרי הוא בטל מן 'הכריעות' ומן 'הפסיעות', כך שנו חכמים ר' אומר בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל מפני שאין דעתו מיושבת עליו. אמר רבא ואיתימא ר' יהושע בן לוי הלכה כר'. הכא נמי כיון דמתירא לעזוב מקחו ויש שם גוים, ישב במקומו ויתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו ואף על פי שבטל מג' פסיעות וכריעות. ע"כ.

ואם כריעות שלהם היו רק כיפוף הגב בלי ירידה על ברכיו, לא מובן מדוע מתבטל הוא מכריעות, שאין שום בעיה לכרוע כך גם בישיבה לכופף גבו ולכל הפחות מנענע ראשו שהוא בנקל ומועיל לעיקר הדין. אלא ברור שהבינו שכריעה היא בהכרח בירידה על ברכיים ממש, ובלא זה לא נקרא כלל כריעה גם אם יכופף גבו וראשו. ולכן אמר בפשיטות שאדם 'היושב' בהכרח שאי אפשר לו לכרוע על ברכיו, ולכן נקרא 'בטל' מהכריעות. ודו"ק שהדברים מוכרחים.

ונמצאת למד מרבנו האי גאון זלה"ה, שהוא דבר פשוט ביותר שכל כריעה היא על ברכיים כפשוטו, וכפשט לשון המקרא וכפשט לשון חז"ל, וגם הרא"ש שהביא דבריו להלכה דעתו מסכמת בפשיטות שכך הוא הנכון למעשה. וכל זה דלא כמו שדייקו כמה מן החכמים שהשמיט הרא"ש לשון חז"ל כריעה על ברכיים מוכח דס"ל שאינה הלכה.

ומה שראיתי למי שהבין דברי הגאון היפך האמור ולמד כן מדברי רב האי גאון בתשובה (אוצר הגאונים תשובות סי' סז, עמ' 34), אביא כל לשונו וישפוט השופט בצדק וז"ל, ואשר אמר עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה גם על העיקר הזה הוא, שיכוף את ראשו ויהי צוארו מעוקם שיתפקקו חליות שבו, אף יכרע עד שיתפקקו האחרות וכו' שנמצא ראשו כי חיזרא וכל החוליות מתפקקות, והמיקל שבכולן אמר כיון שנענע בראשו וקא מיחזי דקא כארע אינו צריך, ולא איפסקא הלכה. ודאי דרכנן היא ודעבד כקולא עבד ואין מחזירין אותו. אילא מיהו המהדרין כרעין כדי שיראה איסר וכו' ואפילו המנענע כופף צוארו, נמצאת כפיפת צואר לכולהו. ע"כ.

והרואה דבריו בהקשרם יבין נכוחה, שכל דבריו באו על חצי הגוף העליון, אם הוא עם ראש זקוף בקו ישר עם הגב או שיש כיפוף צוואר, ובכלל לא מדבר על רגליו אם ישרות הם או כפופות על הארץ. וגם הציור הנמצא שם הוא ברור שכוונתו לצייר רק את צורת חצי גוף העליון ולא הראה כלל את צורת רגליו, שתחילה צייר צורת אות 'ו' המציין גב ישר עם ראש ישר, ואילו על כפוף נראה כאות 'ף'. ומזה הוא מוכרח בלא ספק שמדבר אך ורק על חצי גופו העליון, שהרי אם על כל קומתו עם רגליו וצייר אות 'ו' הרי אין כאן ציור כפיפת הגב לפיקוק חוליות, וזה בודאי העיקר המדובר בדבריו. ודו"ק. וממקומו הוא מוכרח ששם ביאר 'לכוף כאגמון ראשו' ופי' כורע בחזרא. וכשתלך לפי' על שחיה וכריעה (סי' קסב, עמ' 48) תראה בבירור שמביא שכל כריעה על ברכיים.

ויש להוכיח כן מדברי ספר הבתים (תפילה שער שמיני, נתיבות הבית עמ' תקכט) שכתב בשם רבנו חננאל וז"ל, כתב רבנו חננאל כשיכרע צריך שיהא ראשו כפוף כאגמון, ולא יכרע מאמצעיתו וראשו זקוף.

ע"כ. וכספר הבתים הרי כתב לעיל מיניה לשון הרמב"ם מילה במילה שכריעה היא על ברכיים דווקא, וגם כתב (אות יז) וז"ל, המתפלל צריך לכרוע חמש כריעות בכל תפלה ותפלה. ואלו ברכות שאדם שוחה בהן, באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף וכו' יש מי שכתב שהכורע בסוף הודאה הרי זה מגונה, לפיכך 'אין כורעין בו אבל שוחין וכו' והראשון עיקר וכן דעת הר"ם. עכ"ל. הרי מבורר שכריעה שכתב על ברכיים היא בדווקא ובכל הכריעות, ודחה מהלכה מי שחילק בין כריעה לשחיה, והרי זה ברור שכוונתו כריעה גמורה על ברכיים כפשוטו. ומעתה גם ברור שדברי ר"ח שהביא בסופו הוא רק ללמד על צורת הראש שתהיה כפופה גם כן, וכלל לא דיבר בצורת הברכיים שזה כבר ביאר לעיל. והוא בדיוק כאשר ביארנו ברב האי גאון, וראה בנתיבות הבית שמבאר כן בהדיא וגם חושב לתקן הגירסה מר"ח לר"ה ור"ל רב האי גאון כי באמת בר"ח לא מצא נוסח זה. והכול אחד כדבריו.

ועוד טעו כמה חכמים באומרם שלא נזכר בא"ש בריית זו שכריעה על ברכיים, ראה שהביא בריית זו במפורש כלשונה בדבריו (מגילה פ"ג ס"ד) וז"ל, משמע מתוך דברי האלפסי שחיבר אלו המימרות יחד דס"ל דהא דמצלי אצלויי, היינו משום ההיא דר' אלעזר דאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו, ואין הטעם כן דהא הטעם דמייתי לה בשמעתין ובפרק אין עומדין (דף לד ב) בתר הך בריית דקידה על אפים השתחואה זו פשוט ידים ורגלים, ומשמע דאתא רב חייא בריה דרב הונא לאשמועינן אף על גב דמן התורה אין השתחואה אסורה על הרצפה אלא בפשוט ידים ורגלים, מדרבנן אסור אף בלא פשוט ידים ורגלים ולהכי הוו מצלי אביי ורבא. ע"כ. ומבואר שלא רק שגורס בריית זו הלכה למעשה, אלא גם מבואר היטיב שהבין שבריית זו באה ללמד בדיני התפילה ממש, והיא נפק"מ לנפילת אפיים להשתחוויה ובהכרח גם כריעה על ברכיים לתפילה עצמה, שבחד בריית באו ולא פלגינן דיבורא בדברי חכמים בלא צורך והסבר. וכ"מ במש"כ בתוספותיו (ברכות לד ע"א), באבות תחלה וסוף. שכן דרך בני אדם שכשבאין לפני המלך 'שמשתחוין' ורמז מן הפסוק ואקוד ואשתחוה להו' ואברך. ע"כ.

ומש"כ אחד מהת"ח, בדעת הרי"ף דלא ס"ל על ברכיים בדווקא. הוא תמוה מאוד, שהרי העתיק כל דברי הגמ' שצריך כריעה דווקא, ומה שתסביר בגמ' תסביר בדבריו. וזה פשוט.

ולא אכחד דמאידך חזיתי לתלמידי רבנו יונה (ברכות כב ע"ב) דלא משמע ככל האמור, שאפשר שלדעתם כריעה היא כיפוף הראש בלבד שכתבו בביאור מעשיו של רבי עקיבא וז"ל, מפני הכריעות והשתחויות, סתם השתחויה הוא פישוט ידים ורגלים, וכשהאדם משתחוה בזה הענין ועוקר רגליו, בשעה שעומד נמצא מרחיק עצמו ממקום שהיה עומד תחלה, וכריעה היא שכורע בראשו. ע"כ. ומשמע דווקא בראשו ורוצה לומר גם גבו, אלא שלא עוקר רגליו ומשמע שאינו כורע על ברכיו. אך באמת יש לדחות, שלא בא לומר שאינו מכופף גופו וברכיו על הארץ ממש אלא רק שלא עוקר רגליו להתרחק ממקומו, וזה אכן לא קורה בכורע על ברכיו וקם חזרה למקום שעמד שאינו זז ממקומו.

ומ"מ גם במאורות (לד ע"ב) משמע שרק שוחה בגופו וז"ל, ויש מפרשים איסר ממש, שאם עומד בקרקע לפניו 'יכוף ראשו ושדרתו' עד שיראה 'האיסר שבקרקע' מכוון כנגד לבו. ע"כ. וכ"ה בספר אוהל מועד (שער התפילה דרך ראשון). ע"ש. וגם בזה אינו מוכרח אך כך נראה יותר פשוט בדבריו.

עד כאן באתי בחקר הראשונים ואודה ואומר, שלא גמרתי העיון בדברי כל קמאי בכל דבריהם, כי אחר ונתבאר היטיב שכבר נחלקו בזה קמאי, דיינו לברר דעת הגאונים שדבריהם דברי קבלה, ודברי הרמב"ם הרא"ש והרי"ף שהם עמודי הוראה, ומאחר והם מסכימים שכריעה היא על ברכיים כפשוטו, כל שיטה הנוספת לכאן או לכאן לא תכריע המערכה. ובפרט שלקמן יתבאר שרוב הדברים נכתבים לפי מנהג אותו המקום והזמן, והביא לשינויים גדולים ביותר גם בדברים הפשוטים בחז"ל, כדלקמן.

ולסיכום האמור בקמאי נמצאת למד, שיש מחלוקת ראשונים ברורה האם לשון שחיה וכריעה דבר אחד הם או שיש חילוק ברור בניהם וכריעה היא על ברכיים לגמרי. ולאומרים שיש חילוק ברור הרי פשוט שיש לכרוע על ברכיים לגמרי, וגם לסוברים שאין חילוק בניהם הראנו מכמה קמאי שלא חילקו בניהם והבינו שלכן היא חובה גמורה על ברכיו כלשון חז"ל בהגדרת כריעה, או שלכל הפחות בלכתחילה והמהודר הוא שיעשה כריעה גמורה, אך לא חייבו בדין אלא על שחיה. והראנו כן גם בדעת הגאונים שדבריהם דברי קבלה, שכריעתם הייתה על ברכיים. והאמור הוא אחר בירור בדברי הרמב"ם שקיבלנו הוראותיו שדעתו ברורה לכרוע כריעה גמורה על ברכיו.

ומאחר וגם לאומרים שמספיק מהדין בשחיה, הרי מסכימים שבכורע הוא מצוה גמורה ולא חסרון. ואם כן הרוצה לעבוד את הבורא בשלמות לא ימעט בכריעתו מלרדת על ברכיו, שהוא שבח גדול וקרוב להיות דין, ופשט דברי חז"ל כן היא, ובפרט מלשונותיהם במדרשים ובביאור שמות התפילה שהעולה מדבריהם שכריעה היא על ברכיו דווקא.

דעת רבנו אברהם בן הרמב"ם

והנה אחר דעת רבנו הגדול הרמב"ם ירום הודו ושאר דברי קמאי, נבוא לברר דעת בנו רבנו אברהם זיע"א. שהאריך הרבה במצות כריעה והשתחוויה, והניח על עבודה זו כובד משקל גדול בעבודת ה' בכלל ובפרט בתפילה, ובאו דבריו בביאור המצוה גם בתשובה (סי' סב) וגם בארוכה בספרו הנפלא המספיק לעובדי ה' (פכ"ה).

ומאחר וראיתי שדבריו באו בהרכבה של כמה צדדי הבנה בהלכה למעשה, וכמה מן האחרונים שדנו בדבריו לענ"ד לא הרגישו ביסודות דבריו כל הצורך, על כן אייחד בו הדיבור לייסד דבריו, ומהם יסוד גדול מאוד. ודע שאיני מעתיק כל דבריו, כי ארוכים הם מאוד ואין תחליף אמיתי אלא ללמוד דבריו בפנים כסדרם, שמאירים הם מאוד בהבנת עבודת ה' מה היא וכל מילה מדוקדקת ומאירה, ולכן רק אבאר היסוד בביאורו שאיתו תרוץ לך הדרך בדבריו בדרך ישרה כפי הנלע"ד בס"ד.

וראשית אבוא לדבריו במספיק לעובדי ה' (הלכות פרק כה) שם האריך הלכה למעשה, וסדר דבריו כך הם, תחילה מגדיר מהם צורות התפילה המרכזיות ישיבה עמידה כריעה והשתחוויה, ולאחר מכן בתוך המושג 'כריעה' מפרט ד' סוגים הסובבים סביב הגדרה זו והם: בריכה שחיה קידה והשתחויה. ואחרי שההגדרות מסודרות בידו, מפרט מתי מצוה היא בכל צורת בעבודת ה' בפסוקי התנ"ך, ומשם מגיע לבירור 'החיוב' ההלכתי ומאריך גם להדגיש את 'הרצוי' לעובד ה', שמצוה גדולה היא לעשות כריעה והשתחוויה גמורה ולא להסתפק בעיקר הדין, ושטוב הוא להיות מוסיף כרצונו הטוב לעבוד הבורא עבודה תמה, ומאריך בצורך הגדול ודוחה כמה טענות של המתנגדים להשתחוויה.

ויסוד דבריו על עיקר הדין מה שהוא חובה גמורה בחז"ל, דן רבנו אברהם תחילה בפסקה העוסקת בביאור המילה 'רכוע' בערבית (עמ' 28), שמשמעות מילה זו בערבית הידועה לנו גם בזמן הזה היא 'שחיה' כשהוא 'עומד' על רגליו, דהיינו כיפוף הגב ולא 'כריעה על ברכיו', וגם בזמה"ז כך מכונה התכופפותם של המוסלמים בזמן תפילתם שהם עומדים על רגלים ומתכופפים. ומבואר שחיוב חכמים על עיקר הדין, אינו בירידה על ברכיו אלא די בשחיה.

אלא שרבנו אברהם מדגיש בדבריו בצורה ברורה, שביאור ההלכה 'כמו שהיא אצלם' להסביר שמספיק שחיה, אינו פשוט כלל וכלל, אדרבה מבין הוא שיש 'ראיות' שאין לפרש כריעה אלא על היורד על ברכיים ממש, שכך היא משמעות 'כריעה' בפסוקי התנ"ך וגם במאמרי חז"ל, ונקרא גם בלשון 'בריכה'. אלא שלא החזיק להלכה בביאור הפשוט בפסוקים ובדברי חז"ל מאחר 'שאינה על פי מה שמבינים אצלנו את ההלכה' [כלשונו].

ונצטט דבריו בקצרה שכתב וז"ל, צריך שתדע שלכריעה בשפה העברית יש מספר משמעויות, אשר מורות עליהן ראיות מהכתוב ומהתלמוד גם כן, ונבאר זאת בהמשך, 'ואינה' על פי מה שמבינים 'אצלנו' את ההלכה, משום שהמובן עפ"י ההלכה הוא, שה"כריעה" אצל החכמים ז"ל חלה 'גם' על "שחיה" שחייבוה בברכות התפלה. ע"כ. ומבואר מדבריו, שהפשוט הנלמד בפסוקים ובחז"ל שכריעה היא או 'בריכה' פירושם שיורד לארץ על ברכיו, או שהוא גם 'בריכה' וגם נפילה על פניו המכונה גם 'השתחויה'. ואעפ"י 'שאין' במשמעות הפסוקים וחז"ל הכרח לפרש כריעה שהיא רק 'שחיה' דהיינו כיפוף הגב, אלא שכך מבינים אצלם את ההלכה. [ומשמע מלשון זו שנקט 'אצלנו' כי באמת יש חולקים בזה, וכ"מ מדבריו בתשובה הנז' ע"ש.]

והנה קודם שנבוא בלימוד יסודות דבריו, על המושכל הראשון שתלה עליו הדין 'שכך מבינים אצלנו את ההלכה', חזינן לעיל שהרבה ראשונים ומהם גאונים בודאי לא הסבירו כך את ההלכה, וברור מדבריהם שצריך כריעה על ברכיים ממש. ועל כן כבר מעתה, שיסוד הכרעת הדין לרבנו אברהם זיע"א הייתה עפ"י מה שהיו 'רגילים אצלם' להבין את ההלכה, כעת יש לפתוח הדיון מחדש כשמבורר שרבים הם שהבינו אחרת לגמרי את ההלכה, ויש לחזור לשקול ולחקור הנכון בהבנת חז"ל בצורה נקיה מהנחות יסוד קודמות, כי לפנינו הוא לכל הפחות פלוגתא בקמאי.

ויש להתעכב מעט בעיקרון העומד ביסוד דברי ר"א, שכותב משפט שלם שלכאורה מיותר הוא אם לא שניכנס להבין המסר שרוצה להעביר לנו בכותבו, שאחר שכותב שבלשון הקודש 'כריעה' יש כמה משמעויות אך 'אינה על פי מה שמבינים אצלנו את ההלכה'. הרי שאם לדעתו זיע"א מוכרחים להסביר כך את ההלכה שהיא 'שחיה' לחוד ללא ספק, לא היה לו להאריך במשפט זה לחינם כי אין בו צורך ויפרש ישר את הדין, אלא נראה ברור שרוצה בדווקא לציין את הקושי המובנה בפי' זה שרגילים 'אצלם', שאינו פשט חז"ל אלא מצד מה שנהוג אצלם להסביר את ההלכה, ומסכים רבנו אברהם שהוא דוחק להסביר כן.

ותדע שאין אני אומר כן מדעת עצמי, שהוא דוחק גדול לפרש כריעה על שחיה בלבד, שכן כך הם דבריו אחר שביאר משמעות בריכה כריעה קידה והשתחויה כתב (עמ' 29) וז"ל, שמות אלה שכתבי הקדש השתמשו בהם לגבי צורת עבודת ה', והם בריכה, כריעה, קידה והשתחויה, אפשר לדעת

ולהבין הוראת כל אחד מהם בשפה העברית, עפ"י הקשר הפסוקים ומניתוח שורשי משמעויות הביטויים ומאמרי המפרשים וראיות אנשי המסורה. הראשון שבהם, "בריכה", הוא שם החל על ישיבת היושב, כמי 'שבורך' על ברכיו, מקפל שוקו לירכו כבריכת הגמל, נגזר מויברך הגמלים. ולגבי הצורה הזו נאמר על דניאל, עליו השלום הוא ברך על ברכוהי. ויש שבעברית חלה על הצורה וההזדקפות הזו הישיבה 'כריעה' ג"כ ואומרים, ויכרע על ברכיו וכו' נאמרת במשמעות זו או במשמעות 'שחיה' שהזכרנוה מקודם בהגדרת כריעה. 'וממשמעות הפסוק' נראה שהצורה הזו [א.ה ר"ל בריכה] היא צורת שלמה עליו השלום, בעת תפלתו ובעת קומו עליו השלום ממנה כדי לעמוד. ונאמר עליו, קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו. אלא שמדברי החכמים בתלמוד כריעה על ברכים 'נראה' שמשמעות כריעה היא שחיה, היא צורת שלמה בעת תפלתו. 'והם ז"ל בקיאים מאתנו בביאור הלשון משום שהם יותר בקיאים וקרובים יותר בזמן'. ע"כ.

והנך רואה שיסוד ביאורו כך הוא, שאעפ"י שברור בכל מקום שסתם כריעה היא על ברכים כמתוב בדניאל, וכן הפשטות בהבנת הפסוק בשלמה המלך 'מכרוע על ברכיו' שהכוונה על הארץ ממש, ולא רק כיפוף הגב בעמידה. בנידון כריעה בתפלה 'נראה' בהבנת חז"ל, שמאחר ואנחנו מסבירים שהחיוב הוא שחיה ולא בריכה, וחז"ל הרי למדו כן משלמה המלך ע"ה ואמרו 'שכל כריעה על ברכיים', צריך לדחוק ולומר 'שעל ברכיים' אמור בפסוק אין הכוונה כפשוטו עצורת 'בריכה', כי אם כן לא הייתה ההלכה מחייבת רק 'שחיה' אלא גם בריכה, בהכרח יש לדחוק ולומר שכריעה היא רק כיפוף הגב.

ומרגיש דוחק הדברים ולכן מסיים ואומר, שאעפ"י שאינו נראה כן בפסוק שכתוב 'על ברכיים', וגם ביאור זה הוא נגד המשמעות הרגילה בכל שאר מקומות שכריעה היא בריכה עם כיפוף ולא עמידה עם כיפוף, בהכרח יש לומר שמאחר וקימ"ל שמצות חכמים רק 'שחיה' והם למדו משלמה המלך, יש לנו לבטל דעתנו ולדחוק את הפסוק שעל ברכיים לאו דווקא, ועל מה שנראה לנו דוחק גדול בפסוק נאמר 'שהם ז"ל בקיאים מאתנו בביאור הלשון משום שהם יותר בקיאים, וקרובים יותר בזמן'.

ומובן הוא לדעתו למסקנה, שאעפ"י שהפשיטות בהבנת המושגים אינה שחיה בעמידה אלא על ברכיים ממש, מ"מ ביטלו דעתם על הגדרת 'החובה' כפי משמעות דברי חז"ל על פי 'מה שמבינים אצלם את ההלכה' שמדובר על שחיה. ומאחר וכן הוא צריך לדחוק ולומר, שכריעה הנזכרת בשלמה המלך אינה 'בריכה' על ברכיו, אלא 'שחיה' בעלמא ולא על ברכיו ממש.

איברא שאני הדל יתוש נטוש, אחר שחיה בריכה קידה כריעה והשחוויה לפני רבנו אברהם זיע"א, מלבד שדבריו אמת לאמיתה שיש דוחק אדיר לומר שחכמים יפרשו כן בפסוק עצמו, ששלמה המלך היה רק שוחה ולא על ברכיו ממש, שזה היפך ממש מהכתוב 'על ברכיו', עוד לא יובן איך פירש הנאמר בפסוק 'שכפיו פרושות לשמים' שזה לכאורה לא שייך אלא בגבו זקוף בלא שחיה גדולה, וא"כ בהכרח שכורע היינו יורד על ברכיו. וגם לדחוק בדברי חז"ל במה שתכף אמרו 'כל כריעה על ברכיים', להסביר שזה כיפוף גב ולא ירידה על ברכיים, זה באמת אבן רחוק מאוד מפשט דבריהם עד מאוד, שאיך נפרנס לשון כי לך תכרע כל ברך, שברור שהברך היא הכורעת ולא הגב.

אך לענ"ד יש לשאול יותר מזה, שלענ"ד אין אפשרות כלל לדחוק ולבאר במעשה שלמה המלך שעשה שחיה בלי בריכה, והיא ראיה מהימנא שאין עליה תשובה, שתיאור תפילתו של שלמה המלך לא נאמרה רק בספר מלכים בלבד שמשם למדו חז"ל, אלא חזרה ונשנתה שוב בשינוי לשון גם בספר דברי הימים (ב פ"ו פי"ג), ושם לא ניתן כלל לדחוק בפירוש כזה לומר שבריעה הכוונה שחיה בעמידה. שכך היא לשון הפסוק, "כי עשה שלמה כיור נחושת ויתנהו בתוך העזרה וכו' ויעמד עליו 'ויברך' על ברכיו נגד כל קהל ישראל, ויפרש כפיו השמימה."

הרי לפניך שתיאור המעשה בשלמה המלך הוא בלשון 'ויברך על ברכיו', שהוא מנוקד כניקוד הפסוק 'ויברך את הגמלים', שהיא בודאי בריכה על הארץ כדניאל שבריך על ברכוהי, וכך הוא פשוט וברור בסדר הפסוק וקריאתו, וכך הוא גם בתרגומו 'וכרע על ברכוהי' והסכמת כל המפרשים שם כן היא. ובריכה האמורה בכל מקום אינה מתפרשת אלא על כיפוף רגליו שוק על ירך על הארץ ממש, וגם רבנו אברהם זיע"א מודה לזה שהרי כתב בעצמו (עמ' 32) בהגדרת 'בריכה' וז"ל, והתבאר לך בדיוק שבריכה שם החל על 'ישיבת' עובד ה' כשהוא כורע על ברכיו, 'ואינו חל על זולת זה כל עיקר'. ע"כ.

ומאחר ומעתה ברור הוא, שלא שייך כלל לפרש גם לא על צד דחוק, ששלמה המלך לא ירד על ברכיו ממש אלא שחיה בעלמא, שזה היפך לשון דברי הימים, אין גם לסבול הפירוש 'על פי מה שמבינים אצלם' שבריעת שלמה המלך היא שחיה, שדברי הימים 'בורך על ברכיו' הוא דחיה גמורה לזה, שברור שמדובר ביורד על ברכיו ממש, וכך הוא הביאור בספר מלכים 'מכרוע על ברכיו', ושניהם מתארים מעשה אחד והוא ירידה על ברכיים בלי כחל וסרק. וכבר בזה המובן מרבנו אברהם זיע"א גופיה, שיש לדחות הפירוש 'שמבינים אצלם את ההלכה' שדי בשחיה, אלא לחזור לפשוט והמובן בפסוקים ומאמרי חז"ל שבריעה היא על ברכיים כפשוטו וכמו שהבין בתחילה בלא לדחוק לא פסוק ולא מאמר חז"ל.

ואם תתבונן במהלך דברי רבנו אברהם תראה נכוחה, שהייתה לרבנו אברהם זיע"א כמושכל ראשון ויסודי, הנחת יסוד אחת שממנה אין לזוז כלל, והיא ההבנה שמהלך הסוגיה בגמרא 'מחייב' שצורת השחיה נלמדת בהשוואה גמורה מהצורה בה התפלל שלמה המלך, ועל פי זה יש להסביר דברי חכמים 'שכל כריעה על ברכים', דהיינו בהתאמה מוחלטת לתיאור צורת תפלת שלמה המלך. שאין להפריד כלל בין ההלכה שנאמרה בלשון 'שחיה' לביאור הנאמר בפסוק 'מכרוע על ברכיו'. והנחת יסוד זו, היא הסיבה שנדחק כ"כ לפרש 'מכרוע על ברכיו' שלא כפי פשטות ההבנה בפסוקים וחז"ל. שאם לא תאמר כן, הרי יכול היה בקלות לבאר בדרך קלה ולומר, שאמת הפסוק הוא כפשוטו ביורד על ברכיו בצורת 'בריכה', אלא שחכמים לא 'חייבו' כריעה גמורה כמו שעשה שלמה המלך והחובה היא רק 'שחיה' כמו שמבינים את ההלכה אצלנו, ואם רוצה אתה להחמיר לכרוע על ברכיים אשריך אך אינה חובה. ואם היה מסביר בדרך זו, הרי שאין צורך לדחוק לא את הפסוקים ולא את מאמרי חז"ל.

ומדלא אמר כן בצורה קלה, והעדיף להידחק מאוד להטות פירוש הפסוק מפשוטו, דעת לנבון שלדעתו ז"ל מי שיפריד בין צורת הכריעה במסקנת ההלכה לבין צורת הכריעה הנלמדת בפסוק, הוא טועה טעות גמורה וחוסר הבנה בסיסי במהלך הסוגיה, ולכן העדיף לדחוק את הבנת

הפסוק, מאשר לדחוק שחכמים למדו מהפסוק בצורה חלקית. ודו"ק.

ומעתה נחבר אחת אל אחת ונאמר בדעת רבנו אברהם זיע"א, שמאחר והוכח בלא ספק שמעשה שלמה המלך שכרע על ברכיו הוא בדרך 'בריכה' על ברכיו כפשוטו, ככתוב בהדיא בדברי הימים, ועל כן אי אפשר יותר להעמיס אפי' בדוחק ששלמה המלך התפלל רק 'בשחיה'. ובנוסף לזה הנחת יסוד מחייבת היא, שאין לומר שחז"ל פסקו להלכה 'שחיה' אעפ"י שהבינו שלמה המלך עשה 'בריכה', שהאומר כן זו טעות גמורה כנ"ל. מוכרחים אנו לומר שרבנו אברהם זיע"א היה דוחה מההלכה את 'מה שרגילים אצלם להבין את ההלכה' שהם ביארו את הכריעה בתפילה ככינוי בערבית 'רכוע' שהיא שחיה בעלמא, והוכח שלא ניתן כלל להעמיס כן על מעשה שלמה המלך שהוא 'ברך על ברכיו', בהכרח יש לומר 'שמה שמבינים אצלם את ההלכה' אינו נכון, ויש לחזור להסביר כפשוטו שכריעה היא אך ורק ביורד על ברכיו, כמעשה שלמה שברך על ברכיו.

ואם כן כעת שההבנה האפשרית היחידה בפסוק היא גם הפשוטה בחז"ל, שכל כריעה ובריכה שנאמרה אצל שלמה היא על ברכיים ממש, הרי ברור ומבורר בלא ספק שמה שציוו חכמים לשחות עד שיתפקקו חוליות, הוא בנוסף לכריעה על ברכיו ולא במקום הכריעה. ולזה יסכים בהכרח כעת רבנו אברהם כנ"ל, כי כאמור לא עלה על דעתו כלל להסביר בדברי הגמרא שנפסקה הלכה בשחיה על אף שמעשה שלמה המלך היה בוודאות על ברכיו ממש, ובטח שלא היו קוראים חז"ל לזה 'כריעה' בכל מקום על ברכיים. וזה בהתאמה מושלמת לדברי הרמב"ם שכתב בפשוט שכריעה על ברכיים, ומה שכנראה 'רמז' להסתייג מדבריו 'שאינה כפי שמבינים אצלנו את ההלכה' שמובן שאינו מוסכם וגם הוא 'הסבר' ולא הכרעה כי זה אכן נגד דברי אביו, כעת יבוא הכול על מקומו בשלום ובשלמות. ופיקוק חוליות השדרה הוא עוד פרט בצורת הכריעה ולא הגדרה שלמה של כריעה. וחזינן כבר שהרבה מרבותינו הראשונים ומהם גאונים הבינו כך הלכה למעשה.

ובלשון 'מושאל' יש לדרוש כעת את דברי רבנו אברהם בעצמו על מה שהיו רגילים להסביר את ההלכה, שאחרי שהתבררו דרכי עבודת ה' בדרך נכונה נמליץ דבריו זיע"א שכתב (סוף עמ' 33) וז"ל, ומשום כך אמר דוד כי צריך לעבוד את ה' יתעלה במגוון מצבי עבודת ה' וכו' באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו, כוונתו נשתחוה וזה העדיף ועל כן החל בה, והואיל ואין אפשרות להתמיד בהשתחוויה אין עבודת ה' מתבססת עליה מבלי זולתה, אלא נכרעה גם כן, והואיל וגם בה קשה להתמיד – נברכה. ולא נותרה חוץ מאלו צורת עבודת ה' שיזכירה, משום שדוד 'לא הכיר' את צורות עבודת ה' של 'המתרשלים השיכורים עקב צרות הגלות', ומי שהכירן אמר: הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקתינו, כוונתו ואפילו "צדקתינו", כי הן בתכלית הביזוי והשפלות. אבוי אפוא למי שאינו מתעורר ואינו מתפכח ממה שהוא נמצא בו עד ישקיף וירא ה' משמים. עכ"ל.

ומבורר בדבריו שמנה דרכי העבודה בהולך ופוחת ברמת המאמץ, שהשתחוויה גמורה היא הטורח הגדול שקשה להתמיד, וגם בכריעה קשה להתמיד בכל עת, וקל ממנו להתמיד הוא בבריכה. ונמצא שמדברנו הנ"ל שבהכרח לדעת הרמב"ם ובנו רבנו אברהם, בריכה שהיא הקלה ביותר היא המינימום המחייב שעל פחות מזה כדוגמת המכופף גבו והוא עומד על רגליו אמר,

'שדוד לא הכיר את צורות עבודת ה' של המתרשלים השיכורים עקב צרות הגלות'. ודו"ק.

ומדבריו כאן הוא עוד ראיה שכריעה בהבנתה הפשוטה היא על ברכיים, כי בודאי קל יותר לכוף הגב מאשר לברוך על ברכיו, ואם כן היה צריך להפך הסדר נשתחוה ונברכה נכרע לפני ה', אך בכריעה על ברכיו עם כיפוף שהוא היתר על בריכה, מובן פשט הפסוק היטיב.

והלומד דברי רבנו אברהם שם על סדר, יראה שתכלית דבריו לא באו להוכיח שדי בשחיה, שכל עיקרו בא לבאר שעיקר העבודה לה' בהשתחויה ממש ולא נאמרה שחיה וכריעה אלא על צד החיוב לכל העם שאין לפחות ממנו, אך על הצורך לעבוד את ה' בהשתחויה גמורה כתב רבנו אברהם (עמ' 36) במסקנותיו להלכה וז"ל, והואיל וההשתחויה היא 'חובה' שנקבעה 'מצד הכתוב', 'מדברי המסורה' 'ומההיקש'. מצד הכתוב כפי שהבאנו, מצד המסורה כפי שביארה המשנה, וכבר הזכרנוה, בהיות ההשתחויה 'תכלית ההשתדלות' בעבודת ה' שבצורה החיצונית, ראוי לבאר באיזה מצב היא 'מחויבת' או אם רצונך אמור 'דרושה' וכו' למצב בו היא דרושה או מחויבת או מוטלת, הריהי ראויה בשלושה מצבים: בעת גידול שמו יתעלה, בעת ההכרה והתודה על חסדיו ובעת בקשת רחמיו. ע"כ. וממשיך שם לפרט שהכריעות בתפילה הם לפי האמור בגידול שם ה' הבקשה וההודאה בתוך תפלת העמידה.

ומבואר שעיקר דבריו באו ללמד, על ההשתחויה שביסודה היא כחובה ודרישה בעבודת ה', ושלא תטעה שמדובר רק על איש מיוחד או זמן מיוחד כותב בסמוך לזה פרטי הדינים למעשה וז"ל, ועל פי משמעות זו 'תיקנו' ז"ל 'לכלל הצבור' את הכריעה, שהיא 'מעין' השתחויה, בברכה ראשונה שלתפלה תחלה וסוף, משום שכוונת אותה הברכה היא הגידול, כפי שנאמר לך לעיל. 'ואם ישלים' העובד ירא ה', או העובדים יראי ה', 'את הכריעה בזה בהשתחוויה', הרי זה עדיף ומובחר יותר משום ששיעור הכריעה שחייבוה הוא "עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה", כפי שהתבאר בתלמוד. בכל זאת התירו למי שחלש בעבודת ה', למועט הזריזות בה או לחולה החלש במילוי שיעורה, כמי שגידיו יבשו אשר לפי דעתו קשה לו לקפל 'פרקיו' על - פי שיעור הכריעה, ואמרו: אם נענע בראשו שוב אינו צריך. ע"כ. והנך רואה שלא הביא את השחיה אלא כבסיס שאין לפחות ממנו עפ"י מה שרגילים ללמוד את ההלכה, את עיקר דבריו באו על העידוד והדרבנון להשתחויה גמורה.

וראה עוד בדברי רבנו אברהם בתשובה (סי' סב) שהם דיבורים יקרים מאוד לדעת אשר יעשה ישראל, וראוי היה להעתיק מילה במילה מדבריו שמלאים בחכמה ויראת ה', אך הכרח הקיצור מחייב לצטט רק מעט מדבריו. ואביא מעט מדבריו כדי להראותך שאעפ"י שהיו רגילים להסביר שהחיוב הגמור הוא שחיה, היה מצוי בזמנם גם כריעה ממש על הברכיים, גם אם אינה חיוב גמור. ואפילו השתחויה לארץ ממש כפשוטו, הייתה מצויה בניהם. ראה לשון השואל שלא בא בתלונה על אותם 'יחידים' אלא על כך 'שמוסיפים' במקום שלא חייבו חכמים, אך לא התלונן על 'צורת' הכריעה אלא על 'ריבוי' הכריעות מעל מה שציוו חכמים. וז"ל, החמירו על עצמם שתהיה ישיבתם כעמידתם לתפלה ויכרעו ארצה וישתחוו בכריעה 'בקדיש ובקדושה' ומקצתם או רובם משתחווים ארצה 'בעת שייכנע לבם ותוסיף כוונתם' גם באבות תחלה וסוף והודאה תחלה וסוף 'השתחויה במקום שחיה וכריעה', ובמקצת העיתים ישתחוו במקומות אחרים 'בפיסוקי זמרה' או 'בברכות קריית שמע' או 'בשאר ברכות' התפלה. ע"כ.

ומבאר הוא במסיח לפי תומו, שיש גם מהקהל הכללי שג"כ כורעים על הארץ, לכל הפחות במקומות שציוו בהם חכמים ולא היו רק 'מתכופפים' בעלמא, ומדוקדק היטיב מדברי השואל שהתלונן ואמר שהיחידים עשו השתחויה במקום 'שחיה וכריעה'. ומבואר שהיו עושים גם מהציבור כריעה מלבד שחיה, שאין מעליה אלא השתחויה שעל זה תלונת השואל.

ועל זה משיב לו רבנו אברהם באריכות שחכמים לא קבעו אלא מינימום המחויב אבל לא שנאסור על אדם לכרוע יותר פעמים או להשתחוות בפישוט ידיים ורגליים, שאם כן נמצא ר' עקיבא ע"ה עובר על דברי חכמים. ומבואר היטיב שכך היה מנהג פשוט בימיו שכך היו כורעים ושוחים ולא בעמידה, ולא דן אלא על המעלה לסיים הכריעה בהשתחוויה ממש וכן שיכול להרבות כריעות והשתחוויות בלכתחילה. [ואם תראה דברי רבנו אברהם על הסדר בספרו המספיק הנ"ל, תראה שבמקומות שיש שינויי מנהגים בציבור כמו לעניין עמידה בקדיש ודרכי הישיבה וכו' (עמ' 10 והלאה), מציין את השינוי בין המנהגים המצויים, וכאן לא חילק כלל במנהגים שמובן הוא שהוא מנהג אחיד במקומו, וזה בהתאמה ללשון השואל גם כן.]

וכעת אבוא להסיר אבן נגף מדרכך, שראיתי לאיזה חכם שכתב להכריח שמביאור רבנו אברהם למילה 'שחיה' כפי שהיה רגיל אצלם לפרש שהיא כיפוף גב בלא ירידה על ברכיים, יש ללמוד ביאור המילים כן גם ברמב"ם אביו, ושעל כן גם מש"כ הרמב"ם כריעה 'על ברכיים' אינה על ברכיו ממש ולשון שחיה מכריחה לו.

ולדעתי טעה בזה, ואוכיח שברמב"ם בודאי אין לטעון כן שלא כדברי החכם. שאם נדקדק בהגדרת המילים ברבנו הרמב"ם, נראה שלשון שחיה אינה מתפרשת על כיפוף הגב המכונה בערבית 'רכוע', אלא שחיה מתפרשת כפשוטה 'כיפוף' בהתאם למצב הגוף בו הוא נמצא. ולראיה לזה ראה דברי הרמב"ם (הל' עכו"ם פ"ו ה"ז) שכתב וז"ל, במקדש מותר להשתחות על האבנים שנאמר בארצכם, בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש. ומפני זה 'נהגו כל ישראל' להציע מחצלאות 'בבתי כנסיות' הרצופות באבנים או מיני קש ותבן 'להבדיל בין פניהם ובין האבנים', ואם לא מצא דבר מבדיל ביניו ובין האבן, הולך למקום אחר ומשתחוה או 'שוחה' על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן. ע"כ.

והנה עין רואה ואוזן שומעת, שמש"כ 'שוחה על צידו' הוא מבואר שמדבר על 'כיפוף' כשהוא 'שוכב על הרצפה', שהרי ברור שמדבר על השתחוויה גמורה שהיא על הקרקע ממש, בפישוט ידיים ורגליים בבית מקדש, ומדמה את הכריעה וההשתחויה בבית מקדש אחת לאחת לנאמר בהל' תפילה בכריעה והשתחוויה, ומבאר עפי"ז מנהג ישראל במחצלות 'בבתי כנסיות' משום שעושים קידה והשתחויה על פניהם ממש. 'ושחיה' על הצד לא באה אלא במקום שאין לו מפסיק בין פניו לקרקע.

ומלבד שמוכח מכאן שאין לרמב"ם חילוק כלל בין צורת הכריעה וההשתחויה במקדש לזו שבבית כנסת. עוד מוכח מכאן בהגדרת מילה 'שחיה' שאין במשמעותה 'רכוע' דהיינו כיפוף מעומד, אלא כיפוף נוסף למצב בו נמצא אם עמידה או ישיבה או כריעה אם שכיבה.

וכדרך שסיים ואמר, שאם אין לו דבר שיפסיק בין פניו לקרקע ישתחווה וישחה על צדו 'כדי שלא ידביק פניו באבן'. כן הוא הביאור בשחיה הנאמרת 'בכריעה' שבהל' תפילה, שאחר שהגדיר שכריעה היא 'על ברכיים' ברור שהצורך 'בשחיה' לכופף

הגב נעשה כשהוא על ברכיו. כדמוכח הכא שלשון 'שחיה' מתפרשת בהתאם לנידון אם עומד או יושב או כורע או משתחווה, ושחיה היא הכיפוף המצטרף למצב הגוף, ולא הגדרת מצב הגוף בפני עצמו.

ולסיכום נמצאת למד, שאעפ"י שבמקומו של רבנו אברהם היו שכורעים ממש לארץ אך לא הבינו 'ההלכה' בזה חיוב גמור, ופירשו בחז"ל ששחיה היא החיוב בכיפוף גב, ונאלצו בזה לדחוק לשון חז"ל והפסוקים שכריעת שלמה על ברכיו הכוונה 'שחיה' בלא שירד על ברכיו. אחר שהתברר שלא ניתן כלל לפרש כן, והוא עפ"י האמור בספר דברי הימים ששלמה התפלל 'בבריכה', הרי בהכרח שגם דעתו מסכמת דלא כפי שביארו ההלכה במקומם, אלא כפשט דברי חז"ל והרמב"ם ועוד קמאי שאין כריעה אלא על הברכיים ממש, ושחיה הנזכרת היא תוספת על הכריעה ולא במקום.

וגם למתעקש להשאיר את רבנו אברהם זיע"א כפי מה שהיו רגילים להסביר, סוף סוף אין חולק שלדעתו ז"ל הוא צורך גדול מאוד ועיקר תכלית העבודה להחמיר בכל הכריעות בתפילה, שיהיו על ברכיו ממש והשתחוויה גמורה, כמו שהוכיח שם הצורך להשתחוות בעת גידול ה' [ברכת אבות] והודאה [מודים] ובקשת צרכיו [נפלת אפיים].

ונמצא שגם רבנו אברהם זיע"א מחזק דברי הגאונים והראשונים המצריכים בעיקר הדין כריעה על ברכיים, אלא שלהם היא המצוה בעצמה ולרבנו אברהם הוא תכלית העבודה. ומסכימים שהמתבטל מכריעה והשתחוויה, לכל הפחות אינו קרוב לתכלית העבודה.

כריעה והשתחויה של כבוד

והנה מלבד שכך היה לעולמים שמשתחוים לפני אדם לכבוד ונימוס, כנאמר באברהם אבינו (בראשית כג, ז) ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת. וכן הוא ביעקב אבינו וכל ביתו המשתחווים לפני עשו, וכן הוא בכל הבא אצל מלך ואפי' הוא נביא חייב להיות משתחוה לפניו כמ"ש (מלכים א א, כג) בנתן הנביא, וכ"ה ברמב"ם (מלכים פ"ב ה"ח).

ומצאנו בזה שחז"ל באו בדרשה גמורה להתיר להשתחוות בפני אדם לשם כבוד, כדגרסינן בגמרא סנהדרין (סא ע"ב) להם אי אתה משתחוה, אבל אתה משתחוה לאדם כמותך. ע"ש. והשתחוויה לרבו כבר הובא בחז"ל בכמה מקומות. והוא הפשט בגמ' ביומא (נג ע"ב) משל לתלמיד הנפטר מרבו. ע"ש.

ואינה רק השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, שהרי קידה נלמדת במת שבע הבא לפני דוד המלך והיא קידה על אפיים, ומצאנו מפורש שגם היו 'בורכים' על ברכיהם, כנאמר על יוסף הצדיק (בראשית מא, מג) ויקראו לפניו 'אברך', וראה ברש"י בשם המדרש והוא בספרי (דברים סו"פ א) וז"ל, כיוצא בו דרש רבי יהודה וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך, זה יוסף שהיה אב בחכמה ורך בשנים, אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית, יהודה ברבי, למה אתה מעוית עלינו את הכתובים, מעיד אני עלי שמים וארץ שאין אברך אלא 'לברכיים' 'אבריכם' [אל ברכים] שהיו הכל נכנסים ויוצאים מתחת ידו. ע"כ. וביאר בשפתי חכמים וז"ל, והכי פירושו של אברך, דהכל היו באין אליו ואומרים לו 'אברך לך'. ע"ש. ורוצה לומר שכל הבא לפניו בורך על ברכיו לכבוד כבא לפני מלך.

וכבר מהנזכר בנתינת כבוד כזה לבשר ודם, בבריכה כריעה קידה והשתחוויה, רק מזה היה לנו ללמוד קל וחומר לבא להתפלל שלא יפחות מזה, שאם כך עושים כבוד לבשר ודם לכל הפחות אין למעט מזה לכבוד הבורא יתעלה. שהמכבד את הבורא פחות מכבוד בשר ודם מכובד איזה שיהיה, הוא חילול ה' חמור.

ומאחר והדברים מפורסמים, לא באתי עתה אלא להראות שגם בזמן הראשונים כמלאכים וכל שכן בזמן חז"ל, עדיין היה נוהג כבוד זה לאנשים גדולים, שהיו יורדים לפניהם על ברכיים כפשוטו ומנשקים רגליהם או ברכיהם. כאשר תראה בספר חיבור יפה מהישועה לרבנו ניסים ב"ר יעקב מקיראן (עמ' כו) שהוא מחכמי הגאונים שכתב לבאר במעשיות חז"ל ברבי אלעזר ור' יהושע שהתארחו אצל יוף הגנן וז"ל, באנו להתארח אצלך, נפל על פניו בהכנעה נשק את רגליהם. ע"ש. וכ"כ רש"י (ע"ז יז ע"א ד"ה אבי חדייהו) שכתב וז"ל, דרך בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת, מיד הוא נושק לאביו ולאמו ולגדול ממנו 'בארכובה' או בפס ידיו [משום כבוד]. ע"ש.

ותא ונחזי שגם בזמן ר' יהודה החסיד עדיין היה נוהגים בזה, לפני אדם המכובד ולפני אביו, ולא רק בירידה על ברכיו אלא גם 'בהליכה על ברכיו' כפשוטו שכתב (ספר חסידים מרגליות סי' תרלט) וז"ל, בעיר אחת באו איש ובנו, וציוה האב לבנו כשיקרא בתורה שלא 'ילך על ברכיו' לנשק, כי היה הרבה שם שלא היה להם בנים וציוה לבנו כן, כדי שלא יהא להם עגמת נפש. ע"כ.

וכך גם היו נפטרים דרך כבוד מרבותיהם על ברכיהם ממש כמבואר, וכבוד אלוקים גדול מן הכול, שאיך בכריעות של תפילה לא נהיה עושים לכל הפחות כדוגמת כבוד לאיש בשר ודם. וא"כ הוא פשוט לעשות כן גם בעבודת התפילה, שאם לא כן הוא חילול ה' נורא.

ובפרט כעת זכור ואל תשכח, שרבותינו חששו מאוד שלא יהיה מהדיר כבוד בשר ודם על כבוד האל הנעלה, אם שיהיה בית ה' גבוה מכל בית עבדיו, ואם בדינים המצויים ומפורסמים בסדר התפילות, ואולי המפורסם שבהם הוא האיסור להקדים שלום לאדם קודם שהתפלל (ברכות יד ע"א). וראה לרבינו ירוחם (נ"ג ח"ג כד ע"ג, הביאו ב"י סי' פט) שכתב וז"ל, אסור ליתן שלום לחבירו קודם שיתפלל ודוקא במשכים לפתחו וכו' פירוש 'שלום' כמו 'כריעה' אבל שלום בפה מותר כמו צפרא דמרי טב וכיוצא בו, ואפילו 'כריעה' אינה אסורה אלא במשכים לפתחו, אבל אם פגע בו בשום מקום או בבית הכנסת מותר. וכן כתב גאון בתשובה. ע"כ.

ומוכח מיניה שהחשש הוא דווקא 'בכורע' שנראה כמשתחוה לו, וזה הוא הפשט בגמרא ברכות (שם) משמיה דרב, כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל כאילו עשאו במה. ע"כ. וחומרת המעשה והדמיון לעבודה זרה ברורה כעת היטיב, שמאחר וזו הייתה הדרך לכבד גדולים בכריעה על ברכיו ממש, אם עושה כבוד לבשר ודם קודם שעשה כבוד לבורא נעשה כבונה במה לע"ז.

וברור שכריעה האמורה היא על ברכיים ממש, שאל"כ מה שייך עשאו במה על דבר שאין בו דמיון לע"ז, ואין צריך לדרשות מאחר ובאמת כבר כתבו כן בהדיא הפוסקים, שכריעה האמורה כאן על ברכיים היא, ראה בשו"ע הגר"ז (סי' פט ס"ג) שכתב וז"ל, ואין זה כבוד המקום לחלק כבוד בשמו לבשר ודם קודם שחלק לו כבוד בעבודת התפלה, וכן אסור 'לכרוע לו על ברכיו' אפילו בלא נתינת שלום, כי זהו כבוד גדול כמו כבוד שבתפלה 'שכורעים' בה להקב"ה ואסור להקדים כן לבשר ודם וכו' ויש אוסרין 'לכרוע על ברכיו' אפילו מצאו בשוק ואפילו בלא נתינת שלום כלל. ע"כ.

וכבר ילפינן שדרך העבודה במקדש כך היא, שבסוף כל עבודת מקדש היה העובד 'משתחוה ויוצא' (תמיד לג ע"א). ובטעמו ביאר הרא"ש (קובץ מפרשים שם) וז"ל, והשתחוה ויצא. לפי שנגמר עם העבודה היה משתחוה כעבד שמשמש את רבו ונוטל רשות ויוצא. ע"כ. ואין ספק שמדובר על השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, ויש ללמוד מכל

זה השוואת העבודה בדברי חז"ל בין מקדש לתפילה, ועל כן תיקנו כריעה והשתחוויה. ולו יהי שאין חיוב אלא הידור בכריעה על ברכיו, וכי לא נעשה לכבוד שמים לכל הפחות כריעה כמו שהיו עושים לאדם מכובד. וחייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי, וכך היו מעשיהם להשתחוות אפיים ארצה כפשוטו.

השתחויה בנפילת אפיים

עוד יש לך להתבונן, שהמנהג שלנו בזמן הזה איך שלא יהיה הוא דלא כרבותינו, שגם אם נדחק שבזמן הראשונים היו כורעים בשחיה בלבד בלא ירידה על ברכיים, אם מצד שסמכו על עיקר הדין שדי במנענע ראשו או מצד מחלוקת בהבנת ההלכה, שכאמור נחלקו הראשונים בביאור הגמ' האם שחיה וכריעה זה אותו מעשה או שיש הבדל בניהם שכריעה היא על ברכיים וכנ"ל.

שים ליבך שבעניין נפילת אפיים לא נחלקו כלל, והוא ברור לנו ולהם ולכל ישראל, שלשון 'השתחוויה' האמורה בחז"ל על נפילת אפיים, היא כפשוטה בפישוט ידיים ורגליים כמו הגדרת הלשונות הנזכרת בחז"ל בכמה מקומות, שכריעה על ברכים וקידה על אפים והשתחויה בפישוט ידים ורגלים. ויש שעשו 'קידה' אך בודאי היו כולם על הארץ ממש, ופניהם בקרקע לגמרי.

שכ"כ רבנו הרמב"ם (תפילה פ"ה הי"ג) כדבר פשוט והלכה פסוקה וז"ל, השתחויה כיצד, אחר שמגביה ראשו מכריעה חמישית ישב לארץ ונופל על פניו ארצה, ומתחנן בכל התחנונים שירצה, כריעה האמורה בכל מקום על ברכים, קידה על אפים, השתחויה זה פישוט ידים ורגלים עד שנמצא מוטל על פניו ארצה. ע"כ.

ואראך כמה פשוט היה כן בימיהם ועוד נדקדק בדבריו כמה צורך גדול הוא לדעתו שכתב (בהלכות ע"ז פ"ו ה"ז) וז"ל, ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן להבדיל בין פניהם ובין האבנים, ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן. ע"כ. ראשית הרי מבואר לפניך שכ"כ פשוט שהיו נופלים על פניהם בהשתחוויה גמורה, עד שבעבור זה מנהג כל בתי כנסיות להציע מחצלות על הרצפה, כדי שלא ייכנסו בחשש אבן משכית. ואם אין השתחוויה ממש לא שייך כלל חשש אבן משכית, ואין צורך בשטיחים. ועוד מבואר היטיב כמה יש לטרוח על נפילת אפיים זו, עד שכתב 'ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה', ולא פטרו בלא מאמין. ודבריו אלו יסודן בקושיית התלמוד (מגילה כב ע"ב) ששואל התלמוד על רב, מדוע לא טרח ללכת למקום שאין אבן משכית להשתחוות, ולמד הרמב"ם שהוא צורך גדול וע"כ צריך לטרוח. וזה היפך הגמור ממה שהתפשט המנהג בזמן הזה, שלא משתחווים כלל בנפילת אפיים, ואנחנו בטלים מההשתחוויה בלא בלא הכרח ובלא סיבה ולא עושים זכר לדבר כלל, והוא פלא.

ודברי הרמב"ם הם הסכמה גמורה בדברי כל הראשונים, שהרי הוא פשט הגמרא הנזכרת (מגילה כב ע"ב) נפול כולי עלמא אאנפייהו ורב לא נפל על אנפיה, שברור שהוא מנהג פשוט עד כדי תמיהה על רב, ומאריכה הגמ' בשקלא וטריא מה טעמו וסיבתו כי בלא זה אינו מובן איך ביטל ההשתחוויה. וכדברי הרמב"ם כן פשוט גם בדברי התוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה ואב"א) ושכך היה גם בזמנו של רב האי גאון שכתבו וז"ל, יש לתמוה על בתי כנסיות שלנו שיש בהן רצפה, היאך נופל שליח צבור על פניו, ונראה לי דמצלי אצלויי ובהכי שרי והכי נמי משמע בסמוך וכו' דחזינן להו לאביי ורבא דמצלי אצלויי. כן פירש רב האי גאון. ע"כ. ומבואר שבזמן

התוס' הוא דבר פשוט שהיו נופלים על פניהם בפישוט ידיים ורגליים.

ומנהג זמן הגאונים הוא ברור בלא ספק כלל, כמ"ש רב האי גאון בארוכה בתשובות הגאונים החדשות (עמנואל סי' קיז) שכך היא לשון השאלה לרבינו האי גאון וז"ל, ודשאילתון הא דאמר רב הונא בריה דרב חייא חזינן להו לאבוי ורבא דמצלי אצלויי, אבוי ורבא מנהג כולי עלמא נקוטי והכי חזי לן למיעבד, או דלמא אבוי ורבא שאנו משום דאמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו וכו' וכעובדא דרב דנפלי כולי עלמא אאפיהו והוא לא נפל וכו' או דילמא לא שנא ובהכי מיחייבי כולי עלמא, דאשכחן לרב יהודאי גאון דאמא וכי נפיל אניש אאפיה מצלי וכו' ואסתפק לן הדין טעמא.

והשיב רב האי גאון ע"ה וז"ל, ושמיע לנא מן שרי רבוואתא דהאי דמצלו ואין דובקין פניהם בקרקע דחיישינן לאבן משכית, ואף על גב דלא אית קדמיהן ריצפה של אבנים, כיון דהני אתרואתא לאו בתולת קרקע אינון אלא קרקע שהיתה כבר וחרב ונסתכ וסליק עליה כומא ואתא השתא בנין אחר. ראיה לדבר דכד חפרין משכחין יסודות של בנין. וכיוצא בהן חיישינן שמא יש שם אבן משכית מלרע ומצלי אצלויי, והכין חזינן ראשונים דעבדין. 'ומאן דלא מצלי משאר עמא מגמרין ליה לאצלויי'. עכ"ל. ומבואר שמנהג כל העם היה להשתחוות ארצה ממש, ורק הנידון היה מדין אבן משכית שצריך להטות פניו שלא יהיו על הקרקע ממש. [ועל נידון אבן המשכית עצמה, לקמן.]

וראה לרב ניסים גאון (ברכות לד ע"ב) שציין לגמרא ירושלמי (ע"ז פ"ד ה"א) רב מפקד לדבי רב אחא ר' אמי מפקד לאנשי ביתיה כד תהוון נפקין לתעניתא לא תהוון רבעין כאורחכון ר' יונה רבע על סיטריה ר' אחא רבע על סיטריה. ע"ש. שמבואר שכך היה מנהג פשוט בכל מקום בהשתחוויה גמורה, וכל הדיון רק על פניו אם בקרקע עם חוץ או בלי חוצץ ואם מוטה על ימין או שמאל, אך על ירידה לארץ הוא פשוט וברור. ויש בזה אריכות ע"ע שבלי הלקט (סי' ל).

וראה תיאור המנהג בזמן המאירי (מגילה כב ע"ב) וז"ל, ויש מי שאומר ששליח צבור בזמן הזה שדנין אותו 'כאדם חשוב' הואיל ולשם כל הצבור הוא מתפלל אין לו ליפול בתחנה אלא בהטייה, וכן המנהג. מ"מ אני אומר הואיל והכל יודעין מה שהוא אומר ודבר קבוע לכל הוא ואין אחד משנה ממטבע חבירו אין קפידא בכך, ומ"מ המנהג נאה ומקובל. עכ"ל. ומבואר שדוקא ש"ץ מקרי 'אדם חשוב' שצריך להטות אך כל העם בהשתחוויה ממש על הרצפה, וגם על ש"ץ פקפק בהכרח אם יש לדון בו דין אדם חשוב.

ואגב דברנו אציין בעניין נוסח נפילת אפיים, ראה במאירי (מגילה שם) בעניין הנוסח של נפילת אפיים, שבזמנו כבר כולם אמרו נוסח אחד קבוע, דלא כמ"ש הרמב"ם 'ומתחנן בכל התחנונים שירצה', וראה באשכול (אלבק יט ע"א) שכתב וז"ל, ונופלים על פניהם ואומר כל אחד ואחד תחנונים לפי חכמתו. ע"כ. ומבואר שיש בזה שינוי מזמן הקדמונים שהיו מתחננים כל אחד בלשונו על צרכיו, ומאוחר יותר נכנסה אחידות בתחינה כמו שמצוי היום.

וברור שהמנהג הוא עפ"י המיוסד בתנ"ך וחז"ל כאשר הבאנו בתחילת המאמר שכך היא צורת תפילה גם בהשתחוויה, ובפרט למתואר בגמ' מגילה (כב ע"ב) הנ"ל במעשה דרב. וכמו שקיבלו ביאור חז"ל במעשה ההשתחוויה מן הסתם כך קיבלו ביאור המעשה בכריעה שהיא על ברכיים.

ושים ליבך לזאת, דחזינן הכא דרך ביטול המצוה, שבגמרא מבואר שכולם משתחווים המתפללים

והש"ץ והשאלה הייתה רק על 'רב', וכך המנהג מבואר ברמב"ם ודעימיה שכולם נופלים על פניהם. ומאז הדורות הלוך וחסור בשינוי מנהגים גדול בזמן הראשונים, שאצל המאירי נשמע פשוט וברור שהיו 'כל' המתפללים נופלים על פניהם 'חוץ' מש"ץ שלא נופל על פניו. ואילו בתוס' קצת משמע שבתי כנסת שלהם בלי מחצלות 'ורק' ש"ץ היה נופל על פניו ולכן עסקו רק בו איך אין לחוש לאבן משכית, שאם כולם משתחווים היה לשאול על כל המתפללים. וראה בדברי רבנו יהונתן מלוניל (מגילה שם) כמסיח לפי תומו וז"ל, דלא שכיחי רצפות אבנים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, גם אין דרך לעשות פישוט ידים ורגלים. ע"ש. וכ"ה באור זרוע (תפילה סי' צג). ומובן שאצלם כבר לא היו משתחווים כלל.

ואם לא מספיק ברור לנו גודל השינוי בין מה שנהגו תנאים ואמוראים שכולם היו משתחווים לארץ, לזמן הראשונים שכבר התחילו להשתנות המנהגים בין מקום למקום ומזמן לזמן, ראה שמרן השו"ע (סי' קלא) כבר כותב וז"ל, נפילת אפים מיושב, ולא מעומד. ע"כ. ומקורו בריב"ש ולא מזכיר כלל שהיו משתחוים על הארץ ממש, ובעת רק דן אם בישיבה או עמידה. ועוד הדרדר המנהג בדורנו עד בלי היכר כלל שבימינו אין איש שם על לב להשתחוות על פניו אפילו כשהוא יושב, ועל האומר לעשות כן כבר יוצאים בקיתונות של בוז.

מחצלות ושטיחים בבית הכנסת

וכדי לחדד ההבנה שבקהילות ישראל רבות בזמן הראשונים היה כ"כ פשוט שהיו משתחווים לארץ ממש בנפילת אפים, אביא לפניך דברי כמה מחכמי ישראל שתלו את צורת בית הכנסת בשטיחים ומחצלות, הוא מטעם נפילת אפיים, כדי שהכורע ומשתחוה לה' לא ייכנס בחשש אבן משכית.

ובא כן מפורש ברמב"ם (הל' עכו"ם פ"ו ה"ז) וז"ל, במקדש מותר להשתחות על האבנים שנאמר 'בארצכם', בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש. ומפני זה 'נהגו כל ישראל' להציע מחצלאות 'בבתי כנסיות' הרצופות באבנים או מיני קש ותבן 'להבדיל בין פניהם ובין האבנים', ואם לא מצא דבר מבדיל ביניו ובין האבן, הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן. ע"כ. ומפורש בלא כחל וסרק שכך 'נהגו כל ישראל' בשטיחים כדי להבדיל בין פניהם לקרקע, ואם לא כורעים ומשתחווים מה יש להם לפרוש מחצלאות וקש לחינם.

וכן מבואר בסמ"ג (לאוין סי' מא-מג) שכתב, וראוי להציע מחצלות בבתי כנסיות הרצופין באבנים או מיני קש ותבן כדי להבדיל בין פני הציבור והאבנים. ע"כ. והובא מנהג השטיחים ומחצלות וטעמו כאמור גם במאירי (מגילה כב ע"ב ד"ה המשתחווה), ורבנו ירוחם (נ"ז ח"ד) ועוד. ונזכר גם בספר המצוות (לאו קסא) לבעל החפץ חיים וז"ל, שנאמר (ויקרא כא, א): "ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה" וכו' ובבית הכנסת שרצופה באבנים, צריך להציע מחצלאות, או מיני קש ותבן, על הארץ. ע"כ.

הרי לפניך שלכל הפחות בעניין נפילת אפיים, היה ברור לראשונים שלשון 'השתחויה' האמורה בחז"ל על נפילת אפיים, היא כפשוטה בפישוט ידיים ורגליים, וכך היה המעשה הברור והרגיל בניהם. וזה על סמך הגדרת הלשונות הנזכרת בחז"ל בכמה מקומות, שכריעה על ברכים וקידה על אפים והשתחויה בפישוט ידים ורגלים.

ויש ללמוד מכאן שני יסודות גדולים, הראשון הוא שאם הבינו שההשתחוויה גם לעניין תפילה, היא

ממש כהגדרת חז"ל בהשתחוויה שהוא שוכב ופניו לקרקע, הרי שגם כריעה האמורה שם באותה אמירה היא כפשוטה על ברכיים ממש.

והיסוד השני והוא חשוב ביותר לנד"ד, שאעפ"י שבראשונים היה ברור שכך יש לעשות הלכה למעשה וממש כמו שנזכר בגמרא, עינינו הרואות שאין אפי' בית כנסת אחד שנופל על פניו ככה כפשוטו שהמתפללים משתחווים לארץ, ואפי' גדולי חכמי הדור שבודאי יודעים מדברי הראשונים האמורים לא עושים כן. וזה לעצמו מלמד שאין ללמוד כלל מהמנהג אם הדין אמת או לא, והמנהג לא בהכרח מיוסד על האמת והמסורת גם כשהיא ברורה בחז"ל ובראשונים, וגם הטוענים בכל מקום 'המסורת והקבלה הם עמודי ההוראה', הרי כאן רואים מפורשות שהמסורת והקבלה מהראשונים כך הייתה ודורות אחרונים שינוי בלא טעם לשבח.

וכל אשר עיניים לו, יראה שאם רוצים אנו לעבוד את ה' בדרך הרציוה לפניו, יש לנו להיצמד לאבות האומה וחכמיה שהורו הלכה למעשה מהי דרך העבודה, ולא נסמוך בעיניים עצומות על כל מנהג, שהנך רואה ששנות הגלות העלימו דרך עבודה חשובה זו, ורחוקים הם מהמתואר בגדולי האומה וחכמיה.

ובכל דברי כאן איני בא לשאול על דורות עברו, אלא על מעשה אשר נעשה אנחנו, למה זה לא נחפש לעשות רצון ה' להחזיר עטרת תפארת עבודת ה' בכריעה והשתחוויה, כדבר אמת וצדק האמור בחז"ל במפורש, ועין רואה איך התדרדר מנהג הדורות עד שהגיע למציאות מנהגנו היום שהוא בהיעדר הגמור, ואין מי בראשונים שמגלה טעם ביטול מצות חכמים, וניכר שהוא מנהג מתגלגל בלא סיבה וגורם מבורר.

ושינוי הדורות לבטל את נפילת אפיים שתיקנו חכמים, היא דוגמא וביאור איך גם נעלמו הכריעות בצורתן המקורית על ברכיים, ולשונות חז"ל שכל כך פשוטות באמירתן שאין כריעה אלא על ברכיים, מקבלות דחיקות ודחיות בלא שום צורך וטעם מסתבר אלא רק קיום המנהג המצוי, וזאת על אף שכבר ברור שחז"ל נהגו בכריעה על ברכיים כשלמה ודניאל, ושיטות הראשונים שנחלקים בביאור מילים אומרות בפה מלא, שהמנהג היום אינו ממקום של בירור יסודי.

וכל שכן שכבר כעת יש לשאול, גם אם ונגיד איך חובה לכרוע ולהשתחוות בחיוב גמור, הרי בודאי כך היא עבודת אבותינו והנביאים, ומדוע איננו רואים ביראי ה' עבודת הבורא בכריעה והשתחוויה.

מנהג התפילה בימים נוראים

ואל תטעה לומר שמן הסתם יש איזה איסור בדבר לכרוע ולהשתחוות שבודאי לא היו נמנעים אם אין איסור. שבאמת לא רק שאין צד איסור כלל, גם נהגו בזה בכמה קהילות בתפילות שבימים נוראים בראש השנה ויום כיפור, לכרוע ולהשתחוות כדין ומהם כל תפלת העמידה ומהם רק בחלקים ממנה, וכולם שווים בהשתחוויה במוסך של יום הכיפורים בסדר העבודה, וזה מעיד כאלף עדים שאין כאן לא איסור ולא סיבה לביטול הכריעה וההשתחוויה בכל ימות השנה, אלא מנהג בלבד.

וראה בעיניך שהמנהג בימים נוראים מגלה שהבינו נכוחה, שכריעה היא אכן כפשוטו על ברכיים, וגם ההשתחוויה היא כפשוטו בפישוט ידיים ורגלים. וברור שאם כך הבינו בפשטות בדברי חז"ל למנהג ימים נוראים, הרי אותה פרשנות היא גם לכל ימות השנה. ומה שנשתנה המנהג שמסתפקים בשחיה בעלמא, אין בזה לסתור יסודות הדין ושבח העבודה.

ונתחיל בדברי הראשונים, ראה דברי בעל המנהיג שהביא האבודרהם (ח"ב פכ"ה אות ח) וז"ל, כתב אבן הירחי 'מנהג כל ישראל' להתפלל 'בכריעה' בראש השנה וביום הכיפורים, לפי שאנו עומדין בדין והעומד בדין צריך להתפלל בכריעה. וצא ולמד מדניאל דהוה 'בריך על ברכוהי' מצלי ומודה וגו' והוא היה עומד בדין שהלשינו עליו על התפילה וצא ולמד משלמה ויהי בכלות שלמה להתפלל אל ה' וגו' 'קם' מלפני מזבח ה' 'מכרוע על ברכיו' ומלך נדון בכל יום. ע"כ. ודבריו חקוקים גם בספרו ספר המנהיג (הל' ר"ה עמ' שז-שח). וברור שאם למד מדניאל שהוא בריכה אין הסבר אחר מלבד שכורע כפשוטו על ברכיו.

וכן מבואר ברבנו פרץ (סמ"ק סי' יא אות פד) שכתב וז"ל, ואני הצעיר שמעתי ונראה לי, שאף בסוף ברכה ובראשה יכול אדם 'לכרוע' בר"ה וביו"כ. לפי שכל העולם נידונין באותן הימים. וראיה משלמה המלך דכתיב ויהי' בכלות שלמה להתפלל קם 'מכרוע על ברכיו' אלמא 'שכרע' בכל הברכות. והטעם לפי שמלך נידון בכל יום שנאמר לעשות משפט עבדו. ע"כ. הרי שברור לו שהיא כריעה גמורה על ברכיים.

וכן מבואר הוא במחזור ויטרי (סי' שכד) בשם ר"ת וז"ל, למה אנו מתפללין בכריעה בראש השנה ויום הכיפורים. לפי שאנו נידונין באותו זמן. ומצינו במלך שהוא נידון בכל יום. שנאמר לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו (מלכים א ח). ומלך היה מתפלל בכל יום בכריעה. ומניין דכת' ויהי ככלות שלמה להתפלל אל י"י וגו'. קם מכרוע על ברכיו וגו' (מלכים שם). ובראש השנה ויום הכיפורים אנו כמלכים. ע"כ.

וראה בספר טעמי המנהגים (סי' תמשד) וז"ל, טעם ששוטחין עשבים ביוה"כ על הרצפה בביהכ"נ ובביהמ"ד, משום שביום הזה 'מרבים' בהשתחואות בפשוט ידים ורגלים, ועל כן שוטחין עשבים להפסיק בינו ובין הקרקע, ואפי' אם אין שם אבן משכית, דיש לגזור אטו אבן משכית שאסור מן התורה, דכתיב ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה. עכ"ל. ומשמע קצת שבכל השנה משתחוים אלא שלא מרבים, ובכל אופן מבואר שביו"כ כולם היו עושים כדברי חז"ל הנאמרים בכל יום.

ועד זמן האחרונים המשיך מנהג זה בקהילות אשכנז, רק בימים נוראים, ונזכר מזה גם בדברי מרן השו"ע (סי' תקפב ס"ד), יש נוהגים להתפלל בראש השנה ויום הכיפורים בכריעה, וצריכין הם לזקוף בסוף הברכות. ע"כ. ומקורו בדברי הטור שם שכתב שכך נוהגים באשכנז. אך לא מבואר מהם אם היה בכריעה גמורה על הארץ ממש או רק שהיו כופפים גבם והם על רגליהם יעמודו. ובט"ז (סק"ב) משמע שרק שוחים, כמו בכל השנה.

אך ראה במשנה ברורה (ס"ק יג) וז"ל, בכריעה - לפי שאנו תלוים בדין לפיכך יכוין להתפלל באימה וביראה. והנה מלשון זה משמע 'כשאר כריעה המוזכר בכתוב' אצל דניאל דהוה בריך על ברכוהי וכן בשלמה כתיב קם מכרוע על ברכיו וגו' אבל אין נוהגין כן אלא יתפלל בכריעת ראשו עם גופו בלבד [אחרונים]. ע"כ. וברור שההבנה הישרה והפשוטה היא לכרוע על ברכיים כפשוטו, כי כך היא לשון כריעה בכל מקום כמבואר בדניאל ושלמה המלך, אך גם בזה בא המנהג ועקר את הפשט, ואינם כורעים אלא כופפים קומתם ותו לא. וחבל על דאבדין. וראה שהכול מסיבת מנהג ולא טעם בדין.

ומ"מ חזינן שלא התבטל לגמרי מנהג זה מכל האשכנזים, ראה לשון יוסף אומץ (ח"א מוסף סי' תתקעג) וז"ל, אסור להשתחוות סמוך לארץ ממש בבית הכנסת דאיכא רצפת אבנים משום אבן משכית וכו' אבן בכריעות והשתחוואות בראש

השנה ויום כיפורים בעלינו, והיו כורעים וכו' דבסדר עבודת מוסף, יש היתר קצת, מפני 'הדשאים ששוטחים' על פני הרצפה מפני טעם זה. אכן אני קיבלתי ממורי הגאון מהר"ר הירץ ז"ל אב"ד פה שיש לפרוס הקיטל לפניו קודם הכריעה. ע"ש. [וראה בלבוש (שם ה"ד) דבריו המפעימים בגודל הביטול והיראה.]

וראה במעשה רב השלם בשם ספר הליקוטים (סעי' טז) שכתב וז"ל, הנה ראיתי הרבה בני אדם מתמיהים על מנהג החסיד דקהלתינו הגר"א בענין ההשתחואה בר"ה ויוכ"פ שהוא משתחוה בפישוט ידים ורגלים לא כמנהג העולם, אבל אדרבה הם מן המתמיהים, שהחסיד קיים דינא דגמרא דסתם השתחויה היא בפישוט ידים ורגלים (ע' ברכות ל"ד) רק על כל ישראל לדונם ג"כ לכף זכות, לפי שא"א להם לעשות כן אא"כ נעשה לנו נס כמו שהיה בזמן שביהמ"ק היה קיים, שהיו עומדים צפופים ומשתחוים רווחים, כי סדנא דארעא חד הוא שבימים נוראים שחיוב להתפלל בכנופיא כו' ובכל המדינות בביהכ"נ ובביהמ"ד דחוק מאוד. עכ"ל. וברור הוא כאמור, שהדין ברור אך המנהג אינו בהתאמה, ואחזו המנהג.

וראה בהערות הגרי"ש אלישיב (ברכות לד ע"ב) וז"ל, נהגו בהשתחוואות של ר"ה ויו"כ ששמים סדין וכדו' לחצוץ בינו לקרקע בכריעות. אך בזה"ז שישנם מרצפות קרמיקה וכדו' העשויין מסיד ומלט וכדו' אי"ז בכלל איסור אבן משכית ואי"צ לפרוס חציצה על הקרקע, (אמנם אם יש אבן שם הרי י"ל דהעפר בטל לגביו, ולכך נהגו לפרוס דבר שאינו בטל להאבן בודאי). ע"כ. ומלבד הדין בקרמיקה שנדבר בו במקומו, עוד מבואר בדבריו שכך נוהגים גם בראש השנה, וההבנה בדינא דגמרא לא משתנה בין יום חול ליום ראש השנה.

ויש עוד להאריך בכל זה, אך לקושטא דמילתא לא נכנסתי בזה אלא להראות יסוד הטענה שבדברי, שבמקום שקיים 'מנהג' להשתחוות ולכרוע, כך עושים ולא חוששים לשום איסור או איזה קלקול, וגם מסבירים במפורש שכריעה והשתחוויה כפשוטו בירידה על הארץ. וזה מעיד כמאה עדים שהמנהג בימי חול לא נולד מחקירת דין או איזה טעם שיש בו עיקר, אלא רק שינוי מנהג הבא מאליו ותו לא.

ובלבד שלא ישוח יותר מדי

והנה ראיתי לפתוח עתה הדיבור בביאור ולימוד בדברי הירושלמי, כי המעיין יראה בהרבה מספרי ההלכה שלמדו דרך הכריעות בתפילה מדברי ירושלמי אלה, ומהם הסיקו כמה חכמים למנוע כריעה על ברכיים בתפילה. ומאחר ודברי הירושלמי אבן יסוד בכל דין זה קנה מקום כבוד לעצמו, ומיניה נבוא לביאור דברי הראשונים שנסמכו עליו ותבין כיצד היא האמת הלכה למעשה.

והנה האריך הירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) הרבה בדין 'מודים דרבנן', שתחילה פתח הדיבור בהשתתפות הציבור במודים שבחזרת התפילה ע"י הש"ץ וז"ל, תנא רבי חלפתא בן שאול הכל 'שוחין' עם ש"צ 'בהודאה', ר' זעירא אמר 'ובלבד במודים'. ע"כ. ולאחר שמצטט הירושלמי באריכות את הנוסחים השונים שהיו בין החכמים 'במודים דרבנן', מהם נוסח רבי סימאי ונוסח אחר בשם רב ונוסחים נוספים מרבי אחא ובר קפרא. מסיים הירושלמי וז"ל, אמר ר' יודן נהגין רבנן אמרין כולהון. ואית דאמרי או הדא או הדא. תני ובלבד שלא ישוח יותר מדאי. אמר רבי ירמיה ובלחוד דלא יעביד כהדין חרדונא אלא כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. עכ"ל הירושלמי.

וקודם שנבוא לראות שיטות הראשונים בביאור ירושלמי זה, הלומד בהשקפה ראשונה רואה בבירור שמה שחתמו ואמרו 'שלא ישוח יותר מדאי' נאמר רק על 'הציבור' ששוחה 'במודים דרבנן', אך ברור שבמודים שבתפלת לחש שיש 'חובה' לכרוע בהודאה תחילה וסוף שם צריך להתכופף עד שיתפקקו על החוליות והיא כריעה גמורה. ולכן גם לא נאמרה אזהרה זו שלא ישחה יותר מדי' אלא כאן במודים דרבנן ולא למעלה בחובת השחיה באבות והודאה.

וכך אכן ברור גם בדברי הרמב"ם (תפילה פ"ט ה"ד) שכתב וז"ל, וכשיגיע שליח ציבור למודים וכורע, כל העם 'שוחין' מעט ולא ישחו יותר מדאי, ואומרים מודים אנחנו לך. ע"כ. הרי בהדיא שלא נאמרה הלכה זו אלא על מודים דרבנן.

ואפשר שבכלל יש לומר, שהירושלמי בכלל לא מדבר על הציבור אלא על הש"ץ, וכמ"ש רבנו הטור (סי' קכז) להשיג על הרמב"ם, שלא דיבר הירושלמי אלא על הש"ץ שלא ישחה יותר מדי שבו שייך להעבירו, ולא על הציבור. וראה למרן הב"י (שם) מש"כ לתרץ דברי הרמב"ם.

איברא שמאידך חזינן לכמה מהראשונים שלכאורה למדו מירושלמי זה לכל הכריעות בתפילה, וכמ"ש מרן הבית יוסף שציין לתוס' ברכות (יב ע"ב ד"ה כרע) גבי כרע כחיזרא כתבו דאיתא בירושלמי ובלבד שלא ישוח יותר מדאי, וכן כתבו סמ"ג (עשין יט קא ע"ד) וסמ"ק (סי' יא טו.) והגהות מימוניות פ"ה (דפוס קושטא הי"ב) דמשמע דסבירא להו דכי אמרינן בירושלמי שלא ישוח יותר מדאי לכל מקום שאמרו חכמים לשחות קאי ולא למודים בלחוד. וכ"כ הב"ח שם.

ואף שאיני כדאי כלל לדבר במקום של גדולים, לענ"ד לא באו התוס' לטעון כן על כל הכריעות ורק ציטטו הלשון לעיקר אחר, שבהמשך המשפט שם. ואביא לשון התוס' שם וז"ל, אמרינן עד שיראה איסר וכו' לא סגי בכריעה לבד וראשו זקוף אלא בעי נמי שיכוף הראש וכן איתא בירושלמי דפרקין ובלבד שלא ישוח יותר מדאי. אמר רבי ירמיה ובלבד שלא יעשה כהדין חרדונא והיינו תרגום ירושלמי של צב (ויקרא יא) והצב כשהוא שוחה ראשו זקוף. ע"כ. שמבואר באו להסביר שיש חובה לכוף גם הראש ועל זה הביאו הירושלמי 'כהדין חרדונא', אך גם לדעתם לא נאמר שאין לשוח יותר מדי אלא במודים דרבנן בלבד. אלא שמדברי הסמ"ג (עשין יט) והסמ"ק (מצוה יא) הנזכר בב"י הוא במפורש לכל הכריעות.

ועל דברי קמאי שמשמע מהם שכך הדין בכל הכריעות בתפילה גם בלחש שאין לשוח יותר מדי, יש לנסות להבין לשיטתם מה יסבירו על דרך תפילתו של רבי עקיבא שהיה 'כורע ומשתחווה' בתפילתו תוספת כריעות והשתחוויות אין קץ, וכמאמר חז"ל (ברכות לא ע"א) וז"ל, כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות. עכ"ל. וזה פשוט שכריעות האמורות על ברכיו והשתחוויה הנזכרת היא על הרצפה, שכך היא הגדרת חז"ל וכנ"ל כריעה על ברכיים והשתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, וזה בודאי שכריעה והשתחוויה בכלל האיסור 'שלא ישחה יותר מדי'.

והרי מעשה ר"ע הוא ציון לשבח, ולא גנאי.

ואל תשיבני שרק ביחיד באין רואה היה עושה כן שאין בזה יוהרה, כי בגמ' מבואר שכל טעמו היה 'מפני טורח ציבור' ולא שיש בזה איזה חשש אחר, וביחיד כשהיה מתפלל הכוונה שהיה בבית כנסת ביחיד אך לא לבד, ולכן גם ראו הכול 'מנהגו'

שהיה רגיל בכך להאריך ולהוסיף הרבה בכריעות והשתחוויות. וברור שנאמר לשבח ולא לפגם, ואם כן איך ניישב זה עם דברי הירושלמי לפי ביאור התוס'.

ועוד קשה מזה יש לשאול, מהמשך לשון הגמרא (ברכות לד ע"ב) תני חדא 'הכורע בהודאה' הרי זה משובח ותניא אידך הרי זה מגונה, לא קשיא הא בתחלה הא לבסוף. רבא 'כרע' בהודאה תחלה וסוף, אמרי ליה רבנן אמאי קא עביד מר הכי, אמר להו חזינא לרב נחמן 'דכרע' וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי. והתניא הכורע בהודאה הרי זה מגונה ההיא בהודאה שבהלל, והתניא הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה, כי תניא ההיא בהודאה דברכת המזון. ע"כ.

ואם תתבונן תחזה שכל דיון הגמרא בברכת הודאה על 'כריעה' ולא על 'שוחה' בלבד שהרי לכופף גופו כבר נאמר למעלה בלשון משנה, אלו ברכות שאדם 'שוחה' בהן באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף. ע"ש. ומבואר שהוא חובה גמורה להתכופף ולשוח, והדיון במעשה רב כעת אינו אלא על 'הכריעה' על ברכיים, וכנ"ל במקומו. ובודאי שמעשיהם היו 'שחיה יותר' המחיוב המינימלי, והם הרי עשו כן בהודאה 'תחילה וסוף' שזה אומר גם במודים.

ועל כן יש ליישב בפשיטות ולומר, שהבבלי המשבח מעשה החכמים הוא בתפילה הלחש וכריעה גמורה על ברכיו שבח גדול הוא, ומה שאין לשוח יותר מדי הוא רק הציבור במודים דרבנן בחזרת ש"ץ כי אין שם באמת חובת כריעה. והכול בא על מקומו כפתור ופרח וכדברי הרמב"ם ודעימיה.

ובטעם החילוק בין שחיה במודים דרבנן לשאר כריעות ראה שכתב מרן הבית יוסף וז"ל, דדוקא בחזרת שליח ציבור הוא דאמרו שלא ישחו יותר מדאי ואפשר שהטעם מפני שכבר התפללו ואינם כורעים אלא כדי שלא יראו ככופרים, ובזה די שישחו ראשם מעט ואם ישחו יותר יש לחוש ליוהרא. וכן כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל. עכ"ל. וכ"כ הב"ח (שם) וז"ל, דהשליח ציבור כורע כדין כריעה אלא שכל העם שוחין מעט, ונראה דהטעם הוא כיון שאין הציבור חייבין עכשיו לכרוע ואינן שוחין אלא כדי שלא יהיו נראין ככופרין במי שהשליח ציבור כורע לו, לפיכך הזהירו חכמים שלא יהיו שוחין אלא מעט כדי שידעו שאין בשחייה זו חיוב גמור אלא כדי שלא יהיו נראין ככופרין. ע"כ.

עוד זאת תדע לך, שאם נדחוק דברי הירושלמי 'שאין לשוח יותר מדי' נאמר בכל הכריעות וזקיפות בתפילה, הרי צריך לומר שבהכרח הבבלי חולק על דברי הירושלמי והלכה כהבבלי, שלא רק שיש שבח בלשוח הרבה אלא יש מצוה גם בכריעה גמורה על ברכיים. וראיה לכך אותם חכמי ישראל שעשו מעשה כמה רב נחמן ורב ששת והביאה הגמרא מעשיהם לתפארת וללמוד מהם דרך העבודה הנכונה. ואם היה 'חשש' בתוספת זו של כריעה גמורה היו בודאי מעירים עליהם כדחזנין שהעירו כן על המוסיף 'לשוח בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה'. ועל כריעה שהיא שחיה גמורה על ברכיו לא רק שלא העירו כן, אלא אדרבה הובא כמעשה לשבח.

ובכלל כבר מילתנו אמורה שהמבואר מרצף דברי הגמרא בברכות הנ"ל, שכל לימוד הכריעה בתפלת שמונה עשרה נלמד ממעשה שלמה המלך, שהיה כורע על ברכיו כפשוטו שהיה מתפלל על הארץ ממש וכפשוט בכל לשון כריעה בתנ"ך. וזה בהתאמה מוחלטת ומוכרחת להגדרת

חז"ל שכל מעשה 'כריעה' היא 'כריעה על ברכים' דווקא שנאמר 'מכרע על ברכיו'. וחזרו על הגדרות אלה כדבר פשוט ומוסכם במגילה (כב ע"ב) ובשבועות (טז ע"ב), וכ"ה בילקוט שמעוני (וישב לז אות קמא). ועל כן באומרם לשון כריעה בתפילה בהכרח כך כוונתם. ואם כך עשה שלמה המלך וממנו לומדים דרך התפילה, לא שייך לאסור שחיה יותר מדי כי באמת זהו הידור ולא גנאי.

ואם כן הרי שאם נדחוק לבאר את הירושלמי כביאור הסמ"ק והסמ"ג, הרי שבהכרח אין לפסוק כהירושלמי נגד ההבלי, ולא נגד מעשה שלמה המלך. והפשוט הוא שדוקא על הציבור 'במודים דרבנן' שבחזרת הש"ץ, ששם אין הירושלמי חולק על הבבלי והוא הפשוט בכוונת הירושלמי בזה תהיה הלכה בירושלמי שאין לשוח יותר מדי, לעשות היכר בין חובה לשאינה חובה.

ועוד אומר בכלל מצוה ליישב דברי חכמים, כי בעלי התוס' ודעמייהו בודאי כל זה לא נעלם מהם, ולא באו להוציא את הפשט הפשוט מדברי הירושלמי ולהכריע היפך הבבלי ומעשה האמוראים המפורסמים. ובהשקפה ראשונה היה נראה לומר, שכוונתם היא שמאחר ובזמנם כנראה לא היו כורעים על הארץ ממש מאיזו סיבה שתהיה, סמכו ללמוד מהירושלמי, שהרי כל כריעות שלהם כשוחין כמודים דרבנן. אך באמת שגם ביאור זה אינו מובן, שהרי אם כל הכורע יותר משובח הוא הרי שהיה עדיף בהרבה לשחות הרבה, והגם שאינם כורעים ממש אך לכל הפחות לא היו מונעים שחיה גמורה.

והביאור הנלע"ד שהוא אמת בדבריהם, שגם התוס' ושאר הראשונים דעמייהו אין כוונתם לומר שאין לכרוע ממש על ברכיים כדברי מי שטעה בהם, שלא אמרו כן שהוא גנאי לשוח יותר מדי, אלא רק בצורה השחיה כשעומד על רגליים זקופות שבזה יש 'טעם' לא לשוח יותר מדי, שלא יוריד את הראש בהתכופפות 'מתחת לחגור' שזה הוא גנאי לאדם, ובפרט כשתפילין עליו וכדוגמת כהן גדול שלא יגביה ידיו יותר מהציץ שעליו (סוטה לח ע"א), כך אין להשפיל התפילין מתחת לחגור מקום ערוה. אך אם כורע על ברכיו ונופל על פניו, הרי שאינו מוריד ראשו 'מתחת' לחגורו אלא בקו אחד הם כגובה הקרקע.

ועוד שינוי גדול נמצא בזה שאין פניו 'מול' החגור שהוא גנאי אלא פניו לקרקע. ובזה בודאי אין שום גנאי בעולם, שהרי אין צד חשש גנאי בכורע וכ"ש משתחווה בפישוט ידיים ורגליים אעפ"י שפיו וחגורות שווים לקרקע, שהרי כך עשו אבות האומה וכך ציווה הבורא לכרוע לפניו. והבן שזה הביאור בירושלמי ובתוס' הוא אמת לאמיתה של תורה, שבאמת מוסכם הוא שיש שבח גדול לכרוע ולהשתחוות לפני ה' ואין חולק, רק שאם אינו רוצה לכרוע אלא רק לשחות והוא עומד על רגליו לא יוריד ראשו מתחת לחגור שהוא גנאי.

ובאמת כבר חזינן לראשונים שביארו כן בהדיא, שזהו טעם מאמאר הירושלמי לא לשחות יותר מדי, שהוא גנאי מצד שהוא כנגד ערוותו. כך כתב האור זרוע (ח"א סי' צב) וז"ל, אסור לשוח יותר מדאי כדפרישנא לעיל בשער כ"ח דאמר בירושלמי מעשה באחד ששחה יותר מדאי והעבירו רבי, ר' אמי אמר ר' יוחנן הי' מעבירו. וקבלה בידי דהיינו אין לשוח כל כך עד שיהא פניו כנגד חגור של מכנסים שאינו דרך כבוד. ע"כ. וכן הוא בהגהת סמ"ק (סי' יא אות פט) וז"ל, פירוש כדי שלא יהיו עיניו יכולין לראות את הערוה. עכ"ל. וראה לב"ח שציין גם לדברי הגהת אשיר"י (סו"פ תפלת השחר סי' כא), הכורע כיון שהרכין ראשו ומראה כורע דיו, ומיהו מאן דטרח וכרע טובא טפי עדיף, ואין לשוח כל כך עד שיהא פיו כנגד חגור של מכנסים. עכ"ל מאור

זרוע. והנך רואה ברורות שכל הטעם מפני גנאי שראשו כנגד ערוותו, אך בכורע על ברכיו אין כלל חשש זה.

רק יש לי לעיין על ביאור חשש זה שיש גנאי בשוחה כנגד ערוותו, כי חזינן בגאונים שאדרבה יש בזה כבוד ושבח ולא פחיתות וגנאי. ראה בספר תניא רבתי (סי' ה) שכתב בשם גאונים וז"ל, והמתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ואם כורע מעט ונראה כמי שמצטער עצמו שוב אינו צריך. ובתשובת הגאונים ז"ל כשאדם כורע במודים צריך לו לכרוע עד ברכיו. לפי שהילד בעודו במעי אמו ראשו מונח בין שתי ירכיו והמילה שלו בתוך פיו, לפיכך צריך לשוח עד ברכיו. ע"כ. ומבואר בגאונים שאדרבה הוא שבח גדול שנראית מילתו כאילו בתוך פיו כתינוק ברחם אימו.

וא"כ צ"ע מכאן על 'הקבלה' המובאת בדברי האור זרוע (תפילה סי' צב) שכתב, אסור לשוח יותר מדאי וכו' 'וקבלה בידי' דהיינו אין לשוח כל כך עד שיהא פניו כנגד חגור של מכנסים שאינו דרך כבוד. ע"כ. שקבלתו היפך תשובת הגאונים ז"ל שדבריהם הם הם דברי קבלה. ולדברי הגאונים בהכרח שטעם שאין שוחים יותר מדי במודים דרבנן הוא כאמור לעיל, שמאחר וכריעה במודים דרבנן אינה חיוב אלא רק מחמת מראית עין שלא ייראה ככופר בטובת המקום, לכן לא יכרע ממש אלא רק כיפוף קל, אך במקום שיש כריעות שבחובה בודאי כמה שיכופף עצמו יותר לפני ה' שבח הוא לו, ואם יהדר בכיפוף עד שפיו כנגד מילתו יהיה בזה שבח הכורע ולא גנותו.

ואיך שלא יהיה נמצאנו למדים להלכה ולמעשה, שכל החשש לשוח יותר מדי לא נאמר אלא במודים דרבנן בחזרת ש"ץ, וכמ"ש ברמב"ם שאין שם כריעות חובה, וכריעות שבתפילה כמה שיכופף יותר משובח הוא, ואין מעולה יותר מן הכריעה על ברכיו ממש. וגם לראשונים שלמדו מירושלמי הנ"ל לכל הכריעות שאין לשוח יותר מדי, מוכרח הוא שלא אמרו כן אלא בשוחה והוא 'עומד' על רגליו, שנמצא פיו מתחת חגורו והוא גנאי, ולגאונים הוא שבח. ומוסכם על הכול שאם יכרע על ברכיו ממש, פשיטא שאין בזה חשש כלל לכל הדעות, אלא רק שבח עבודת הבורא המעולה היא.

מחזיק טיבותא לרישיה

ובתחילה היה נראה לי כעין ראיה לסתור דברי, שבאמת אין צריך כלל כריעה גמורה וגם חכמים לא היו רגילים בזה, וזה על סמך המובא בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ד) וז"ל, א"ר מתניה אנא מחזק טיבו לראשי דכד הוה מטי מודים הוא כרע מגרמיה. ע"כ. שלכאורה משמע כאן שלא היה כורע אלא בראשו, ואין צריך כריעה כלל.

ואחר מחשבה לענ"ד ברור שלא התכוון לזה כפשוטו לומר שלא היה כורע אלא כיפוף הראש בלבד, כי אם כן הוא הפשט בדבריו יש לשאול וכי למה לא היה כורע גם בגופו כדבעינן שיתפקקו חוליות שהוא דין פשוט. אלא נראה כוונתו פשוטה שתחילת מעשה הכריעה שהוא בראשו, זה היה נעשה מעצמו וממנו בא אחר כך לכריעה גמורה בגופו כדבעי, ואם כן גם כריעת ברכיו בכלל זה שכך היא דרך הכורע שמכופף ראשו ואז כל קומתו עד שכורע על ברכיו. ואחר שנזכר שהגיע למודים שכופף ראשו הגיע לכל הכריעה כמות שהיא. ואם תאמר שאכן היה מכופף 'רק ראשו' מחמת איזו סיבה שסמך על דברי ר' חנינא 'שכיון שנענע ראשו שוב אין צריך' כחולה וזקן, א"כ אין גם ראיה לדידן לצורת הכריעה הראויה לכתחילה למי שיכול ובריא.

ובאמת צריך להבין מדוע הזכיר דווקא 'מודים' ולא גם בהטוב שמך ולך נאה להודות, ואולי דיבר

על 'מודים רבנן' שבחזרת התפילה ששם אכן אין צריך אלא כיפוף מעט וכנ"ל. וכן משמע קצת בראבי"ה (ח"א סי' פה) שצירף הדברים ואמר וז"ל, ובפרק קמא דמכילתין בירושלמי גרסינן תני ר' חלפתא בן שאול הכל שוחחין עם שליח ציבור בהודאה, ובמסכת סוטה מפ' שקורין מודים דרבנן והוא מפורש שם. וגרסינן בירושלמי אנא מחזיק טיבותא לרישי כי מטי למודים מנפשיה כרע. ע"כ.

ואנא דאמרי שיש מגמרא זו דווקא סיוע להבין חשיבות הכריעה לה', שאע"ג שיש שביארו גמ' זו שאינה כפשוטה שלא שייך לומר על קדושים אשר בארץ שלא היו מכוונים בתפילה, כמ"ש בשו"ת באר שבע (סי' סט) ועוד. אך חזינן שרבו המדברים בה כפשוטה ואפי' בקמאי כמ"ש בתוס' (ר"ה טז ע"ב) שבולי הלקט (סי' יז) ובאור זרוע (סי' קב), עוד חזינן בקמאי שהסיקו מסקנה מזה וכמ"ש בספר תניא רבתי (סי' ה) שכתב וז"ל, ירושלמי בברכות וכו' רבי בון ברבי חייא אמר אנא מנית דימוסיא (שורות הכותל). אמר רבי מתתיה מחזיק אנא טיבו לרישי דכד הוה מטי למודים כרע מגרמיה. אעפ"י שמדברי ירושלמי משמע שהתפלה אינה צריכה כ"כ כוונה, טוב ויפה והגון לכוין אדם לבו בתפלה יפה יפה. והיא מצוה מן המובחר. עכ"ל. שמבין בגמ' שהוא כפשוטו שהכוונה למצוה מן המובחר.

הרי שגם אם נסביר גמרא זו כפשוטה יש בזה חיזוק גדול, שלכרוע לה' הוא דין גמור וגם אם לא כיוון בתפילה על הכריעה לא היה מדלג, ומינה לדידן שבעוונותינו חסרים הרבה בכוונת התפילה, לכל הפחות נכנע ונכרע קמי מאריה דעלמא.

בדברי המקובלים

ותכף ישאלו כהוגן, האם גם דברי המקובלים מסכימים כן, שהרי בתפילה משקל גדול יש לדבריהם בדברים העומדים ברומו של עולם. והנה הזכרנו לעיל דברי הזוה"ק (עקב של"ה ברע"מ דף רע"א ע"ב) שכתב וז"ל, וע"ד בצלותא ב"נ כורע בברוך וכו' ברוך דצלותא ב"נ 'כורע ביה בברכוי' וגחין רישא באתה וכו'. עיין שם. וע"ע בתקו"ז תיקון ע' דף קכ"ג ע"א. שמבואר שכריעה היא בברכיים דווקא.

וראה עוד בזוהר (ר"מ פנחס רכט ע"א) שדקדק לומר וז"ל, ד' כריעות בכל סטרא, ראש גוף וזנב. ע"ש. וזה נשמע ברור שאינו עומד על רגליו ורק מתכופף אלא כורע על ברכיו ממש הוא. שאם לא כן לא מובן היכן הם שלושת חלקי הגוף הכורעים לפני ה', וזנב בהכרח שכוונתו לרגליים. וכן מבואר במה שחילק שם בין מרכבה תתאה ומציעאה ותליתאה, וכל המפרשים פי' תתאה על נצח הוד יסוד ומלכות, והם כידוע ב' הרגליים וברית קודש. וראה ביהל אור לגר"א. ודברי הזוהר באים בהתאמה לכל לשונות חז"ל והפסוקים, שכריעה היא על ברכיים כפשוטו, ורק בא לבאר טעם הסוד בזה.

וגם בקבלת רבנו האר"י ז"ל יש ללמוד כן, וראה לשון שער הכוונות (דכ"ט ע"א) שכתב וז"ל, בכולם גופא גחין לגבי ברכין וכו' ורישא גחין לגבי גופא וכו' 'וזקיף ברכין' לגבי גופא וכו' וגופא לגבי רישא וכו' הנה במילת ברוך צריך אתה לכרוע כריעה אחת ואל תכרע עתה רק גופך בלבד ובמילת אתה תכרע פעם שנית ואז תכרע את ראשך וזה שאמרו בתיקונים וכו' דבעי למכרע ו' לגבי ה' י' לגבי ה' פירש כי ו' הוא גופא וי' הוא רישא, ובמילת השם תזקוף שתי זקיפות בתחילה תזקוף גופך לבד וזהו ענין ה' תתאה לגבי ו', ואחר כך הזקיפה השנית הוא שתזקוף ראשך. וזהו ענין ה' עילאה לגבי י'. עכ"ל.

ומשמע שגם הוא עוסק בביאור כריעה גמורה דיבר על ברכיים, שאם לא כן מאי דכתב 'וזקיף ברכין' לגבי גופא, משמע שהברכיים כרעו שאם לא כרע בברכיים מה יש לו לזקוף.

ובאמת רבים הם שאחזו בביאור האר"י ז"ל שיש לכרוע בברכיו, עי' פתח הדביר (קיג סק"ג) ובספר יוקח נא (שם סק"ט), ודיברו בזה בשו"ת מבשרת ציון (ח"א סי' כח) ועוד.

ולענ"ד מלבד שכבר נזכר לעיל בהדיא באר"י הח"י שיש לזקוף ברכיו, גם זאת תדע שסתם קריאת 'גוף' הנרמזת באות ו' בשם, הרי כוללת ו' ספירות חסד עד יסוד, וכידוע בכללם נצח והוד הם ב' הרגליים על שלושת פרקיהן, ואם כופף רק מקום החזה אין כאן רמז אות ו' אלא חציה העליון בלבד. [ומה שיש מצדדים לקרוא לרגליים לבר מגופא הנך רואה שלא נאמר במפורש ברבנו האר"י ז"ל כן, ובזוה"ק נזכרו ברכיים בהדיא ופשיטא שלא בא רבנו האר"י ז"ל לדחותו, שכן הוא הדולה ומשקה מתורת רבי שמעון.]

ויסוד גדול ומושכל ראשון הוא, שיש לדעת בכל דרכי ההשוואה בין לימוד בפשט לקבלה, שברור ופשוט הוא בביאור 'סודות התורה', הן בקבלת האר"י ז"ל וכל שכן בדברי שאר המקובלים, שאין 'סוד' שלא ידעו ממנו אמוראים ותנאים, ובודאי שלא נעלם מדברי הנביאים ומשה אבנו בראשם. ומאחר וברור הוא בתורה ובנביא שכך ברעו והשתחוו לפני ה' אבות העולם והנביאים ותנאים ואמוראים בסדר תפילתם ועבודתם את הבורא יתעלה, הרי ברור שכך הוא 'האמת' והנכון על פי 'הסוד'. וגם אם נהגו הרבה מקובלים לצאת 'ידי חובה' בנענוע ראש וכיפוף גב אין בזה לעקור את הנחשב לעובדת ה' בשלימות כאבותינו ורבותינו מאז ומעולם. ובטח שלא נדחה עבודה גדולה זו גם אם נוכיח שלא נהגו בה מקובלים בדור כזה או אחר. שלא נכון הוא לעשות היפך הפשוט בתנ"ך ובחז"ל בפרשנויות ודוחקים הבאים לתרץ מנהג נגד עבודה שלמה וגדולה לבורא במבוארת בפשוט.

ומאחר וחזינן שגם בלשון הזוהר והאר"י הח"י ניתן לבאר כריעה בברכיים, הרי שדבריהם מצטרפים בהתאמה גמורה לדברי התנ"ך והתלמוד. ואין מי שיגלה לנו איך היה עושה הכריע והשתחוויה בעדות ראיה, וכבר ראינו בהרבה דברים פשוטים שנחלקו כיצד היה מעשה האר"י הח"י אם בהתעטפות הטלית או בנוסח הסידור וקבלת שבת ועוד מעשים רבים כידוע. ואיך שלא יהיה מאחר ולא אמר 'לא לכרוע' הרי שגם עפ"י הסוד בודאי נכון וטוב הוא שאם כך עשו אבות העולם והנביאים ודניאל בג' תפילותיו, וכך עשו תנאים ואמוראים, בודאי כך הוא טוב ומשובח ועבודה גדולה היא לה'.

באחרונים

וחיפשתי אחר דברי האחרונים מי התייחס לשינוי המנהג בזה או בכלל לדין כריעה גמורה על הארץ, ואיני דן במה היו רגילים לעשות כי הרבה מנהגים שונים ומשונים יש בנינו שחלקם לא היו כלל בזמן חז"ל וחלקם ממש היפך מחז"ל, ומקומות שונים עם מנהגים שונים. ושורש הכריעה והשתחויה כתוב בתורה ונשנה בנביא ושולש בכתובים ומקובל מחז"ל, שאין כוח ביד מנהג להוציא מהמבואר בתורה.

וכבר הראינו לעיל, שנפילת אפיים בהשתחוויה שהיא דבר פשוט בלא חולק, השתנה המנהג הלוך וחסור עד שהיום אין רואים אפי' אחד נופל על פניו כדבעי. וביטול ההשתחוויה יעיד על ביטול הכריעה והכול אחד.

על כן אבוא לדון ולחפש דברי חכמים העוסקים ומתייחסים לטעם והסברה שבמנהג שנעשה כפשוט בזמן הזה שאין כורעים על ברכיים, אם נעשה מדעת גדולים ונכון הוא או מה סיבתו וטעמו שנוכל לחקור אחר המעשה הנכון לפני האלוקים. ומה שלא מצאנו התייחסות רחבה בזה הוא ברור ורגיל לכל בר בי רב, שבכל מקום וזמן עוסקים

בהרחבה בדברים המצויים וחוקרים אחר הרגיל והמצוי. ועל כן צריך למיגמר חיפוש מחיפוש בדברי הפוסקים שעסקו חקירת השתלשלות המנהג בנידון זה או הקרוב אליו אעפ"י שלא היה מצוי.

וראה לג"ע רבנו החיד"א בברכי יוסף (ריש סי' קכא) שכתב וז"ל, וראיתי בשבלי הלקט כ"י (ענין תפלה סי' כב) משם תשובה דרבוואתא קמאי, דצריך 'לכרוע על ברכיו', כי כשהילד במעי אמו ראשו מונח בין שתי ירכיו וכו'. ע"כ. וכדוגמתו וצורתו נזכר בספר התניא שהבאנו לעיל. אך לא מוזכר בדבריה 'על ברכיים' בהדיא, ואפשר שגרס אחרת בדבריהם או כך הבין בפשוט שהרי כך היא צורת העובר ברחם אימו. ובכל אופן הרי הביא כן מהגאונים ולא סתר או הקשה וברור שהבין שהגון ונכון הוא. וחזר על זה בספרו קשר גודל (סי' יג אות ד), וצריך לכרוע על ברכיו. ע"כ.

וראיתי לדברי שו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' צד) שכתב גם כן לדון אם מותר להתפלל בבריכה כשהוא על ברכיו, וכתב וז"ל כל כמה דכייף איניש בתפילה טפי מעלי, אלא דמטעם דאין אדם רשאי ליפול על פניו אא"כ מובטח לו שיענה כיהושע (תענית י"ד) מטעם זה אין להתיר הבריכה. ואין לומר דהכורע על ברכיו אין קרוי עומד דהא כיון דרוב גופו בעמידה יש להחשיבו עומד אם נועץ ארכובותיו בארץ ושאר כל הגוף עומד והא דעמוד על רגליך וכו' וכן בשלמה הוא אומר ויקם מכרוע על ברכיו וקרי ליה תפילה. עכ"ל.

וברור שמה שכתב שיהיה נענה כיהושע בן נון, זה דווקא באדם חשוב בציבור וגם במתפלל על צורכי הרבים דוקא, כמבואר בגמ' וראשונים בהדיא, ובכל אופן סתם איש אינו בכלל איש חשוב [ונדבר בזה לקמן].

ובכל אופן, למדנו שברור לגאון המחבר שכריעה הנזכרת בשלמה המלך ע"ה היא על ברכיים ממש ולא שחיה, ועוד מחדש בה שבודאי יש בה מעלת העמידה, וכששוחה קדימה מקרי כריעה שלמה. וראה במשנ"ב (צח ס"ק י) שפסק כדברי הלכות קטנות, ומבואר שמסכים בזה.

ומה מאוד יקרו בעיני דברי קדוש ישראל רבנו הרמ"ע מפאנו בספרו אלפסי זוטא (ברכות סו"פ ה) שכתב וז"ל, והמלך כיון שכרע ושחה בברוך אתה של תחילת אבות שוב אינו זוקף ראשו עד הזכרה אחרונה של שים שלום. ופשיטא לן דמבעי ליה נמי 'לכרוע על ברכיו' באבות תחילה וסוף 'דלא נרע משאר כל אדם', אכל אינו זוקף ראשו בזקיפת כרעיו. עכ"ל. הרי לפניך שברור לגאון ישראל שכריעה בתפילה של כל אדם היא על ברכיו ממש כפשוטו בלא פלפול כלל, ושחיה האמורה היא על ברכיו וכנ"ל.

וכ"ה בהדיא בפקודת אלעזר (סי' קיג ס"ד), וחזיתי שגם הרה"צ מורנו הרב דב קוק שליט"א כתב כן בספרו קובץ על יד (ח"א עמ' רפד) שברור הוא בגמרא שכריעה היא על ברכיים, וכך הפשט ברמב"ם. וראה שם שתירץ גם החיסרון שאינו 'בעמידה' שאינו חיסרון כלל, כי כריעה גדולה מהעמידה ובכלל מאתיים מנה, וברוך שכיוונו.

וראיתי למהר"ם בן חביב בשו"ת קול גדול (סי' יח) שנשאל בעניין תפילה 'בבריכה', וכתב ללמוד שבריכה אינה בכלל עמידה מהנצרך להתפלל בספינה (ברכות ל ע"ב) שנחלקו אם עמידה עדיף או לסמוך גאולה לתפילה עדיף, וכתב להוכיח וז"ל, ואי ס"ד תפלה בבריכה חשיב עמידה, כבר יכול לעמוד בקרון וספינה בבריכה, אלא ודאי עמידה ממש בעינן. ע"כ. והנך רואה שאין כאן הכרח כי באמת בבריכה על ברכיו אינו יציב כלל, ואם בעמידה לא יציב מה מועיל שיברך על הקרקע,

ולענ"ד אין מכאן הוכחה כלל. גם מש"כ ללמוד ממלאכים שרגליהם ישרה ומכוונות לא הבנתי מה הכרח יש בזה נגד בריכה שגם שם רגליהם מכוונות, וגם מלאכים משתחווים וכורעים. ועל אחת כמה וכמה מש"כ להוכיח מהתוס' (זבחים יט ע"ב) שהנסמך אינה עמידה ואין בה כבוד, זה אולי ביושב על אחוריו שלא בדרך כבוד, אך 'בריכה' חזינן שהיא דרך כבוד עדיף טפי. ומאוד התפלאתי על גאון ישראל מדוע לא למד בצורה פשוטה מדניאל ושלמה המלך שהתפללו בבריכה ולמדו מהם חז"ל שבח הצורה הכנועה לפני ה', ואדרבה עמידה היא פחות משובחת מכריעה כנ"ל במדרשי חז"ל, ורק לא חייבו לכרוע כל התפילה אלא במלך, אך בודאי שאינה לגריעותא אם כורע כל התפילה אלא מעליותא היא טפי מעמידה, רק שלאיש פשוט לא תיקנו כן.

ובכל אופן בדאי שאין ללמוד משם למנהגנו שלא כורעים, כי בודאי דבריו באו רק על 'בריכה' שדן אותה כישיבה, אך אם כורע ורוכן קדימה שהוא בכריעה, בודאי יסכים שהוא מעולה מעמידה ובכלל מאתיים מנה.

והבט בדברי המהרש"א (מגילה כב ע"ב) שכתב וז"ל, והכריעה דבר נוסף על הקידה, כי הקידה אינו רק שמשתטח פניו לארץ ולא גופו וכו' והכריעה היא דבר נוסף שנשתטח פניו לארץ וגם רגליו בכריעה על הארץ, אבל לא שאר הגוף. נוסף עליו השתחוואה שהוא משתטח פניו לארץ וגם רגליו בכריעה וגם גופו לארץ. ע"כ. וכ"ה בהדיא בשו"ת שמש צדקה (סי' כד), וכ"כ בעולת יצחק (ח"א סי' יט אות ה) שכך היא הפשטות בחז"ל וברמב"ם ועוד ראשונים, ושהשתנה המנהג בזה. ע"ש. והסכים כן גם במבשרת ציון (ח"א סי' כח) שהוא הפשט רק שאין נוהגים כן, ומש"כ שלא ראה לראשונים שיכתבו כן, אנן חזינן לרבים מהם וכנ"ל.

איברא, שראיתי גם כמה מהחכמים שכתבו לדחות ההבנה הפשוטה, אם מחמת שלא ראו שכן נוהגים או שלא מצאו בדברי קמאי בהדיא. ועל כן דחקו הרבה לשונות חז"ל. ולדוגמא ראה בשו"ת דברי יציב (או"ח סי' סג) שהאריך לדון על כריעת ברכיים וכתב לדחוק למסקנה שכפיפת הגב מביאה לכפיסה החלק העליו של הרגל, וזה נקרא ברכיה וכריעה וז"ל, ועיינתי בשורש כרע וברך, ובס' השרשים להרד"ק במלת כרע, דנקראו רגלי הבהמה כרעים לפי שהם כורעות בכריעת הברכים. ובספר שרש ישע במלת ברך, כל לשון הברכה וברכים במקום חיבור הרגל והשוק יתנוע על תועלת ההליכה והמרוץ והוא היותר רך בכל חלקי הרגל וכו' וע"כ ברך נקרא כל החלק העליון, ושפיר לומר דכריעה היא כריעת הברך בחלק העליון סמוך לגוף, שזה נכפף עם אמצע מתניו. ע"ש. ואחר המחילה לא זכיתי להבין דבריו שכולם מקשה אחת בעיני. שלמה לנו לדחוק ולהידחק כ"כ להפך פשט הפסוקים ודברי חז"ל והראשונים בלא שום ראיה והכרח, עד שנאמר שכיפוף גב הוא גם כיפוף ברכיים וזו הייתה צורת התפילה בדניאל ושלמה המלך, ואין מפרש אחד שאמר כן. העניין היחיד שהבנתי מדבריו, שאם רוצים להסביר את המנהג שלנו בתוך דברי חז"ל מוכרחים לדחוק ולהידחק הרבה, שבלא זה אין הבנה למנהג. ודו"ק.

ועל דרך זו צעד רבנו ערוה"ש (סי' קלא ס"ד) שאחר שכתב בצדק ויושר שעיקר נפל"א בפישוט ידים ורגלים ופנים שטוחות על הארץ, כדרך שעושין ביוה"כ וכהרמב"ם שכריעה האמורה בכל מקום על ברכים. הוסיף וז"ל, ואין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אא"כ הוא יודע בעצמו שהוא צדיק כיהושע וכו' כדי שלא יתבזה אם לא יהיה נענה תיכף וכו' דדוקא בציבור אין לו לעשות כן אבל ביחידות מותר וכו' וזהו הטעם שאמרו בגמרא

דאביי ורבא כדנפלו על אפייהו אצלו אצלויי כלומר הטו על צדיהן מעט כמו שהמנהג אצלינו ולא נפלו על הקרקע 'ולפ"ז אנחנו בודאי איננו כדאים ליפול בפנינו על הקרקע' וכן המנהג. ע"כ.

ואחר אלף המחילות הביא מנהג תמוה, ובא לעקור הדין הברור שפתח בו, שאחר שהכריח שכריעה על ברכים ונפלת אפים בהשתחויה גמורה, איך הגיע להצדיק המנהג שלא עושים כלום מזה. ומה שכתב ללמוד 'מאביי ורבא' הוא קשה מן הכול שזה ממש היפך דברי התלמוד והראשונים, שמהם מובן שאביי ורבא הטו על צידיהם בגלל שהם בהגדרת 'איש חשוב' או מחשש אבן משכית. כמ"ש הריטב"א והמאירי (מגילה כב ע"ב) שהביאו שני צדדי הביאור.

וזה הטעם לא שייך כלל על אנשי מקומו 'איננו כדאים ליפול פנינו' שאין לזה קשר כלל לכדאי או לא, אלא לאיש חשוב או לא וסתם אדם בודאי לא מקרי חשוב עד שיתלה המנהג בזה. ואפשר שגם חכם מפורסם שבזמה"ז לא מקרי חשוב, שהרי אין לנו דיין חשוב שיכול לפסוק דין ולהתיר נדרים לבדו ולא זכינו לראות צדיק שמתקרב במשהו להיעונות כיהושע בן נון עד שנחוש לביזיונו. ובירושלמי מפורש שהוא רק במבקש על צרכי הרבים ולא על צרכיו האישיים, וכבר מבואר במאירי שזה לא שייך כלל בנופלים על פניהם ואומרים נוסח קבוע שאין בזה כלל דין איש חשוב. ועל כן מה שכתב 'לקיים המנהג' הוא ממש היפך המבואר בחז"ל. וגם מיניה מוכח כאמור לעיל, שלא מצאו טעם הגון לקיום המנהג בלא להוציא את דברי חז"ל מפשטותן.

ובחופשי מצאתי בשו"ת ויצבור יוסף בר (ח"א פי"ג) שכותב שמנהג תימן בזה דלא כדברי הרמב"ם, ולא עשו לא השתחוויה ולא כריעה ממש, ותלה טעמם עפ"י שיטות קדמונים שחוששים שמא הייתה אבן משכית ונתכסה בעפר וכדומה. וע"ש בדבריו שמבין המחבר שלא מתרץ סיבת המנהג, כי באמת אבן משכית בעיה היא רק למשתחווה בפישוט ידיים ורגליים, וגם למחמירים בכורע יכלו כמובן לפרוס מחלות ושטיח כמ"ש הרמב"ם. וציין שם המחבר שבכמה מהקדמונים ברור שהיו בנפילת אפיים על הקרקע ממש ורק היו מטים על צידיהם, ולצערנו גם זה בטל מן העולם. ושים ליבך שכלל לא נכנס לבאר מדוע לא כורעים בתפילה כדין הגמ' והגאונים והרמב"ם, והרי בלא נפל"א אין חשש כלל מאבן משכית. וחזרנו שאין סיבה וטעם מלבד טענת מנהג.

וחזיתי לכמה מהאחרונים, שגם בדברי הרמב"ם שכריעה בתפילה אלא אלא שחיה בעלמא, וטענו שלא הזכיר הרמב"ם הגדרת כריעה אלא כדרך אגב לשאר כריעות כמו במקדש, עי' אור יצחק עבאדי (ח"ב סי' מא) שו"ת דבר חברון (או"ח א סי' קי). וכאמור זהו דוחק אדיר שיכניס שלא לצורך דינים שלמים, ורק על סוגיה בדוכתא לא התכוון. וכמה דוחק הוא לעקם שמה שכתב הרמב"ם 'כריעה בכל מקום על ברכיים' כל מקום אך לא הל' תפילה והיא סוגיה בדוכתא. ולא הזכיר הגדרות אלה יותר רק בהל' תפילה, ולדבריהם היה צריך רק כאן להשמיט ולכתוב בשאר מקומות. ודבריהם ברמב"ם דחוקים לא בדרך הישרה בעיני.

וראה בשו"ת מחקרי ארץ (ח"א סי' ד) שהוא מהבודדים שקצת האריך בזה, ואחר שהרגיש בכמה מדברי קמאי שיש כריעה על ברכיים, והיא על הארץ ממש. דחה ביאור פשוט זה מסברת עצמו וז"ל, אי הא דכריעת ברכים שייך נמי גבי כריעות שבתפילה, זו לא שמענו מעולם שבכריעות שבתפילה יש להשפיל הברכים לארץ, ועל כרחך דס"ל למהר"י אבן מגאש דלא אמרו כריעה על הברכים אלא לפרש הפסוקים.

וכמה יש להצטער על דרך לימוד שכזו, שביודעין מכחיש את המילים הברורות עד כדי עיוות גמור של דברי הקדמונים, רק בגלל שדבריהם לא תואמים את המנהג. וגם אחרי שכותב בהדיא שמוכח מדברי הראשונים כהרמב"ם ודעימיה וכן מרבותינו האחרונים כהמרש"א והשמש צדקה שבהדיא מדובר על ירידה על ברכיים ממש, חזר ואמר בלשון שאינה מובנת כלל וז"ל, אולם אנו לא ראינו ולא שמענו מעולם מי שנהג לכרוע בתפלה על ברכים בקרקע ממש, ואם מן הדין היה ראוי לכרוע בהשפלת הברכים לארץ אלא שנשתנה המנהג, לא היו הפוסקים שותקים מזה. ע"כ.

ואני מתפלא עליו ששמעו הולך לפניו שהוא ת"ח וירא שמים גדול, למה מכר האמת בעבור נזיד עדשים, כי באמת כבר העירו האחרונים על שינוי המנהג בזה. ובכלל על מה מתפלא כ"כ, שאחר וכבר חזינן בנפילת אפיים שאין ספק כלל שהייתה בהשתחוויה גמורה, וכך נמשך המנהג בחלק מהמקומות גם בזמן ראשונים, ונחלש וירד מדחי אל דחי עד שהיום בעוונות אין זכר כלל לזה. וכי מה נעשה בעת, האם נמחק את הספרים גם בזה כי אין הרבנים בדורות אחרונים יצאו לעורר על זה. והוא רחום יכפר שכבר ידועים לנו כמה מצות והלכות מפורשות שנשתכחו בציבור ומצוה לעורר, מהם מצוות מהתורה ומהם מדרבנן, אין זו הדרך הישרה לעוות התורה להתאימה למנהג בכל מחיר, עדיף לטרוח בתיקון המנהג מלקלקל הלימוד.

ומאחר ומראשית אבות העולם עד חתימת התלמוד ברור שהכריעה הייתה על ברכיים וכפשט לשון חז"ל, וכ"ה בראשונים. יש לדרוש אחר האמת והמעשה המתוקן. ובודאי שאין להקשיב גם לפירוש האמור שם שכריעה על ברכיים הכוונה כיפוף מעט של הברך, שזה פירוש מעוות את הפסוקים, והיפך לשון חז"ל ופי' הראשונים.

ותן דעתך כבר עתה, שמאחר וברור בפסוקים ומאמרי חז"ל בצורה פשוטה שכריעה על ברכיים ממש, ויש מרבותינו הראשונים שהסבירו כן בחז"ל, וראינו ומצאנו שגם באחרונים יש שפירשו כפשוטו.

על הסותר דבריהם חובת הבאת הראיה להוציא מהאמור בצורה פשוטה. ומי שאין רוצה להשתחוות יסמוך על המנהג ויבושם לו, אך לא טוב הדבר אשר אני רואה, שטורחים בכל כוחם לעקם ולדחוק בכל מחיר דברי חז"ל, העיקר שיתאים למנהג הנהוג עתה אעפ"י שברור שהמנהג נגוע בצרות גלות והוא שינוי מהנהוג בזמן חז"ל. אין זו הדרך ולא כך, תבוא גאולתנו.

פרק ג – הרהורי תשובה

ואחר הודיע אלוקים אותנו כל זאת, אמרתי אל ליבי לנסות לברר להרהר בתשובה על יסוד המנהג, ועם זאת גם להרהר בתשובה האם כך הוא רצון הבורא יתעלה שנעבוד לפניו. ומאחר ויש טענות הבאות לדחות ההשתחוויה, אמרתי גם להרהר בתשובה לאותן טענות.

ניסיון ללמד זכות על המנהג

ואחר שחזינן לשון הליקוטים הנ"ל שחיפש ללמד זכות על מנהג ישראל, נתתי אל ליבי גם אני לחפש בזכותם, על מה נעשתה כזאת לעזוב הכריעה וההשתחוויה.

ובתחילה חשבתי אולי יש לומר, שהמנהג הרווח בזמן הזה שלא כורעים כלל על ברכיים, יסודו מדברי הגמ' ברכות (ברכות כח ע"ב), רבי חנינא אמר, כיון שנענע ראשו שוב אינו צריך. אמר רבא, והוא דמצער נפשיה ומחזי כמאן דכרע. ע"כ. ופי'

רש"י שהוא ניכר שחפץ לכרוע, אלא שהוא מצטער. ע"כ.

שלכאורה משמע שמעיקר הדין באמת מספיק שמכופף ראשו, ומראה כאילו רוצה לכרוע על הקרקע אלא שמצטער. וכן משמע באור זרוע (תפילה סי' צב) שכתב וז"ל, ר' נחוניא אומר כיון שנענע ראשו פי' שהרכין בראשו ומתראה ככורע דיו, וקיימא לן כוותיה מיהו מאן דטרח וכרע טובא טפי עדיף, דהא רב ששת כי כרע כרע כחזרא שהוא רך ונכפף הרבה וכי זקיף זקיף כחויא עד כאן פירוש ר"ח. ע"כ. שתפס לעיקר הדין, שהמנענע ראשו יצא ידי חובה כמו שנוהגים האידנא. וכלשון האו"ז כן הוא ממש בערוך (ע' נע). וכן הוא בהדיא בהגהות אשר"י (תפלת השחר סי' כא) וז"ל, כיון שהרכין ראשו ומראה כורע דיו ומיהו מאן דטרח וכורע טובא טפי עדיף. ע"כ. ואם כן אולי אחזו כן להלכה ועל כן לא טורחים לכרוע כדבעי.

ברם, ראה באורחות חיים (תפילה סי' ל) שדברי ר' נחוניא אינו מועיל 'בכאילו' מצטער, אלא אך ורק אם באמת מצטער שכתב וז"ל, ואם הכריעה 'קשה לו' ומצער נפשיה כייף רישיה ומחזי כמאן דכרע ודיו. עכ"ל. וכ"ה בכל בו (תפילה סימן יא). ועל אחת כמה וכמה שכך מבואר ברבנו הרמב"ם (תפילה פ"ה הי"ב) שכתב, ואם שחה מעט 'וציער עצמו' ונראה ככורע בכל כחו אינו חושש. ע"כ. וכך מבואר גם בספר השולחן (תפילה שער ג) שהעתיק דברי הרמב"ם מילה במילה.

וראה לשון מרן השו"ע (קיג ס"ה) וז"ל, ואם הוא זקן או חולה 'ואינו יכול' לשחות עד שיתפקקו, כיון שהרכין (פי' שהשפיל) ראשו, דיו, מאחר שניכר שהוא חפץ לכרוע אלא שמצער עצמו. ע"כ. ונמצא שלימוד זכות זה אין בו ממש, אדרבה המובן הוא שאם יכול פיזית הרי שהוא חייב לקיים המעשה כפי הלכתחילה.

ואם נטען לומר טעם המנהג, שבגלל שאין בכתי כנסיות שלנו שטיחים ומחצלות, זו הסיבה שאין לכרוע ולהשתחוות מחשש איסור אבן משכית. וכעין מה שכתבו התוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה ואב"א) וז"ל, יש לתמוה על בתי כנסיות שלנו שיש בהן רצפה, היאך נופל שליח צבור על פניו. ונראה לי, דמצלי אצלויי ובהכי שרי. ע"כ. אלא שמדבריהם כבר מוכח שיכול להטות על הצד ואין חשש, וא"כ למה לא עושים כן. ובכלל איזו מניעה יש לפרוס שטיחים ויעשו כהוגן, ובכלל א"צ שטיחים על כל הרצפה שהרי די בחציצה בין פניו לקרקע בכנף טליתו, וזה בכל מקום יכול.

ואיך שלא יהיה גם אם נמצא טעם לתרץ המנהג, סוף סוף לא יהיה בו שבח והידור בעבודת ה', ומאחר ופשוט שאין שום חשש איסור בזה כאשר יבואר לקמן, הרי בהכרח שלעולם יהיה בזה לכל הפחות הידור ושבח בעבודת הבורא יתעלה.

ואם כן יבחר כל איש לעשות את הדרך הנכונה והישרה ביותר, למען שמו באהבה.

האם השתחוויה רק לבעל מדרגה

וחזה הוית לדברי מי שטען שלא לכבוד הבורא הוא שכל איש ישתחווה, שלא נאמר זה אלא לאנשי מעלה וצדיקים, ואנחנו אפי' לא במדרגת איש פשוט שבדורות קודמים, ולכן אין לנו להשתחוות, ודיינו בשחיה לפניו כמנהג אבותינו בדורות אחרונים.

ובתחילה טענה זאת נכנסה באוזניי כתשובת ענוותן כהלל, אך אחר שהרהרתי בה מעט גמרה דעתי שטענה זו טעות גמורה מיסודה היא כאשר נוכיח בדרך ברורה, שמלבד שהטוען טענה זו מכחיש פסוקי התורה כאשר הבאנו למעלה, כי באמת השתחוויה חובה קדושה היא לאיש ואישה, נער ואיש שיבה, ולא נזכרה טענה שרק הגדולים

השתחוו אלא ממש להיפך כל העם כאחד כורעים ומשתחויים, ורק איש חשוב נהיה בו דיון מפני הביזיון אם לא יהיה נענע כיהושע בן נון.

ובכלל לשון ציווי התורה נאמר כמצווה כל אשר בשם ישראל יכונה, וכי מאן דהו יעקם הפסוקים לחייב בהבאת ביכורים רק ישראל המיוחסים כצדיקים, וכל שא העם יהיו בטלים. אלא דברים תמוהים ורחוקים משכל ישר.

ועוד זאת מכרעת נגד טענת סרק זו, כי באמת הכול שווים בחיוב להיכנע לפני ה', ולשון נביאים ודוד נעים זמירות ישראל, שאפילו 'גויים' מצוותם להשתחוות לאל גדול ונורא וכנ"ל. ואם גוי טמא שמקורו טמא יש בו מצוה ושבח הוא לבורא 'כי לך תכרע כל ברך', אין לך יהודי שלא יהיה כשר לכך, שהם טהורים וממקור טהור חוצבו שהם בני אברהם יצחק ויעקב. והרי יש פוסקים רבים האומרים שאין לגוי איסור מהתורה בעע"ז בשיתוף עם עבודת ה', ונמצא זה הגוי משתחווה יום לעץ ואבן וביום שאחרי משתחווה להבדיל בין הטמא לטהור לאל גדול ונורא ולא אסרו בו כניסת להר ה' ולא גינו מעשה ההשתחוויה בו. ואיך לא יהיה יהודי איזה שיהיה שאנחנו מאמינים בני מאמינים באל אחד יחיד ומיוחד, בכל ליבנו איך לא יהיו הכול ראויים להשתחוות לפניו יתברך.

ואחר שהובהר שהיא חובת כל ישראל כפשוטו, ואפילו השתחוויה הגוי שבח הוא. כל המכחיש זה וטוען על בני אבות קדושים שאינם ראויים הם להשתחוות לה', מטיל מום בקדשים הוא. ואם ח"ו חושב דבריו כראויים להיאמר הלכה ולמעשה ולא כאיזו התנצלות רפוסה, חוששני שזה בכלל מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, שאיך יהיה דורש מדעתו והוא סותר דברי תורה ודברי חז"ל בהינף עפעף וכן לא יעשה.

אך מה נעשה והעולם כבר התרגל לדחות גם מצוות גמורות אם נמצא שהמנהג אינו תואם לה, ולא חלים ולא בוחלים גם בטענות סרק שהרוח תישאם שלא באו אלא לכסות על ערוות המנהג. ולא מאמינים בעצמם לטענתם ורק אומרים אותה מהשפה ולחוץ, ויש לעוררם שח"ו לא יפלו ברשת אכזר בטענה שכזו.

ובכלל יש לשאול היכן שיקול הדעת של הטוען כן, שאם על מעשה השתחוויה לדעתו ישראל אינם ראויים, היה לו ללמוד גם ק"ו לבטלם ח"ו גם מהתפילה לפניו ית' שתפילה צריכה כוונה וטהרת הלב הרבה יותר מהשתחוויה, ואולי גם לא ייכנסו בבית כנסת מקום קדוש ואנחנו לא ראויים, ואולי גם לא יזכירו שם ה' המקודש על שפתיהם בברכות ופסוקי התורה, ואלי גם לא יהיו ראויים לאות תפילין ואות ברית שתהיה עליהם והם אינם ראויים, ועד"ז ילכו מדחי אל דחי ח"ו כי יש איזו טענת טעות מיסודה.

ואם על שאמר להו רבי זכריה בן אבקולס (גיטין נה ע"ב), יאמרו מטיל מום בקדשים ייהרג. ודבר אמת הייתה בפיהו אך לא אמת לאמיתה לצורך אותה שעה, ועליו אמר רבי יוחנן, ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו. על אחת כמה וכמה על הטוען טענות 'ענוותנות של טעות' שאין ישראל ראויים לעבוד עבודה בהכנעה גוף ולב, שאין לך חורבן גדול מזה. ודי בזה לכל מודה על אמת.

ודברי חז"ל הנזכרים כבר למעלה, מוכיחים עד זמן האמוראים (מגילה כב ע"ב) היה פשוט שכל העם משתחווים בנפילת אפיים שבכל יום, וגם בזמן הראשונים (כמ"ש הרמב"ם והמאירי לעיל) עוד היה מצוי כן עד שההיעדר התפשט בקר העם. אך גם בזמן הזה הרי כך נוהגים בימים נוראים בעלנו לשבח וסדר העבודה, ולמה זה לא אמרו להזהיר

שמי שאין ראוי שלא ישתחווה. ולהיפך הוא האמת, שכבכל שהאיש רחוק מיראת שמים יש לו להרבות בכריעה והשתחוויה לחזק את הכנעתו לפני הבורא, ולא להיפך.

ולא אכחד דחזינן שגם טענה זו אינה חדשה היא בעולם, וכבר נדרש רבנו אברהם זי"עא אליה בספרו המספיק לעובדי ה' (עמ' 50) שכתב וז"ל, כמו כן אפשר לחשוב בטעות או להטעות על ידי המחשבה שההשתחוויה הנה דבר אשר צריך שיהא בסתר, ושלא יגש אליו כל מי שמזדמן אלא אדם רב חכמה, המשיג מה שניתן להשיגו המאמין בעל האמונה הנכונה, באופן שלא יגש לזה אלא נביא או חסיד גדול או מי שקרוב אליהם, וכן בסתר ולא בגלוי. ורבות ראיתי שאלה המעזים לפסוק הלכות טועים לחשוב מחשבה מוטעית זו עליה ואומרים: "לא כל הרוצה ליטול לו את השם יטול", ולא כל אחד כמו ר' עקיבה או רב עליהם השלום שישתחוו. וכו' והצבור הנגרר מסכן, התפתה להאמין, בגלל הקוצר הרב של שכלו בזה, עד כי בראותו תלמיד ומכל שכן עם הארץ או קטן או אשה משתחווים, הרי זה אצלו כעברה, ובעיקר בצבור. 'והבורות אצל מקצתם' הגיעה למדרגה שמגנים את ההשתחוויה הגלויה משום "חישינן ליוהרא" וכו' הנה אבאר לך את ביטול מחשבה מוטעית זו, אסיר לך את כיסויה ואבהיר לך כיצד באה הטעות או באה ההטעיה בעניינה וכו' בצורה החיצונית של פעולת ההשתחוויה 'אין' משמעות דקה שחוששים מפרסומה עד כי יאמר האומר שאין לעשותה אלא על ידי בעל השגה איתנה, שופע חכמה. ואם יאמר זאת מישהו משיבים לו: הוי חלש ההבנה! הרי התפלה יותר ראויה למחשבה זו בהרבה וכו' התפלה הנה דיבור ושיח והזכרת תאריו יתע', וגידול ובקשה ולימוד זכות ותודה והכרה וכו' ואין אנו רואים איש מהראשונים ולא מהאחרונים שאמר כי אין ראוי שיתפלל אלא אדם מצוין באמונה, מושלם בחכמה וכו' ישמור ה' ויסלח ממחשבה ואף מאמירה ואף משמיעה זו! וכו' והרי לשיטת מי שסבור שיש לאסור, היה לו לאסור את השתחווית הבקשה אשר משתחווים על פיה כלל האנשים עד הזמן האחרון, בכל המנהגים! וכו' ובסיכום: אילו היה בהשתחוויה תנאי של כוונה שלמה וכו' היינו מחייבים את עשייתה בסתר וכו' ואילו החיוב שלנו היה שלא ישתחוו אלא בודדים שמצביעים עליהם, היה מקום לחשוש "חישינן ליוהרא", אולם אנו 'ממליצים ומחייבים' שישתחוו כלל האנשים, יחיד ורבים, כשם שכולם מתפללים וכולם עומדים וכולם פונים נוכח הקדש וכולם כורעים באבות תחילה וסוף, והודאה תחילה וסוף, וכשפוסעין לאחריהם בסוף התפלה וכו' צריך שהאנשים כולם ישתחוו ואפילו לא כל משתחווה מהם חש בעת השתחוויתו, את גדולתו של מי שהוא משתחווה לפניו ולבו שבור ופוחד לפניו פחד במהות הפנימית כמו בצורה החיצונית של השתחוויתו על ידי הטלת פניו על הארץ. כללו של דבר: לא התבאר "חישינן ליוהרא". ואם נמנע הצבור בזמן כלשהו, משום השקפה איזו שהיא הנלחמת באמת, והמנהג נקבע בעיקר והחובה נספחת, הנה אין מחויבים משום כך להזניח את החובות, כדי שהנוהג כך לא יואשם בחנפנות וכו' הנה אפוא השתחווית עם - הארץ והקטן בשנים, וחיקוים את מי שגדול מהם בשנים ובמעלה הנה חובה, משום שאף אם אין זה "לשמה" הנה מתוך כך בא "לשמה". ע"ש. ודבריו מדברים ומוכיחים מצד עצמם.

ונבאר עוד לקמן בחשש עדות שקר, שיש מי שטען כיו"ב והקשו עליו החכמים, וצרף לאמור כאן.

שינוי המנהג מימי חז"ל

והנה זה דבר ידוע הוא שהרבה מאוד דינים גמורים שהיו בחז"ל בטלים כמעט לגמרי בזמן הזה, וגם

בדינים שאין בהם מחלוקת כלל ולא איזו טענה לאסור, וכגון חליצת כתף לאבל ועיטוף ושורה למנחמים וברכות שתיקנו חכמים בהם. וכיו"ב באבלות על בית ה' שאין בנמצא אפי' קיום חצי מתקנות חז"ל בזה, כביטול הנגינה בכלי שיר או עטרת חתנים ומקום פנוי בשלחן ערוך וכדומה להם שכמעט לא במצוי אפר בראש חתן ובקושי אמה על אמה עושים ויחידים הם הכורעים בגדם בראות בית ה' חרב. וכל התירוצים והסברים וצירופי ספקות ללמד זכות, לא יועילו להשלים החיסרון של עיקר תקנת חז"ל שיהיו מצטערים על חורבן המקדש.

ואפילו במצוות גמורות רואים שכמה מהם בטלו עם הגלויות, כמתנת זרוע לחי וקיבה, או מצות חדש שבגלות אשכנז נעשתה כאיזו המלצה ונדחקו בהם הרבה לתרץ מנהגם. ואין מתעטפים בטלית כהוגן בכל התפילות וקבלת שבת אעפ"י שמפורש הוא בתלמוד, ואפי' דייני ישראל בבתי דינים בטלים ממצוה זו, וגם בזה ארכה לה הדרך לתרץ תירוצים והעיקר חסר הוא. ומה נאמר על מצות תפילין, שעיקר המצוה כל היום כולו וכך היה נהוג בישראל עד דור השמד, ואנחנו מתרצים תירוצים וגם היא מצוה עזובה כאשר הארכנו בזה בספה"ק פארך חבוש. וכהנה רבות הם שאין בנינו נזירים ושק ואפר לא מוצע לרבים בשעת צרה, ואפילו תקנת תעניות בעצירת גשמים שהתייחדה בה מסכת שלמה אין לה זכר. ומה נענה ומה נאמר שבטל 'דין תורה' בדיני ממונות ואין טורחים להקים הסנהדרין ואפילו לא בית דין הגדול, והכול פשרות ובוררות להכריח העם לקבל גם טעות, ולא משביעים ובקושי מקבלים עדים לעדות ואלה פרשות שלמות הם בתורה. ויש כהנה עוד רבות שהלב דואב וכואב איך נהייתה כזאת בישראל, וכל בקי ולומד בצורה נקיה בלי דחיקת הלב לקיים המנהג בכל עניין, לבבו יבין האמת ויחפש מה שבכוחו לתקן להחזיר העטרה ולגביה השכינה הקדושה מעפרה.

ורק בדיני התפילה מצאנו שינויים גדולים ומשמעותיים מאוד, שאין מנהגנו כמנהג אבותינו ורבותינו, יש מהם שינוי במנהג בלבד אך יש מהם שינויים בהלכות ממש. אם בסדר קריאת ס"ת לסיימו בשנה או ג' שנים, וסדר הישיבה בבית הכנסת בספסלים או על מחצלות ברצפה, ואם תיבה של ס"ת וש"ץ במרכז או בקדמת בהכנ"ס. וגם להיפך הוסיפו הרבה על המבואר בתלמוד בסדרי התפילה ואפי' במצוי לנו מאוד, כמו שהעיר במספיק לע"ה (עמ' 57) וז"ל, כגון קריאת "מזמור שיר ליום השבת" בליל שבת לפני קריאת שמע וביום השבת לפני פסוקי זמרה, ומזמור "הודו לה' קראו בשמו" ביום שבת לפני ברכת "נשמת" שאחרי פסוקי זמרה, והפסוקים הנאמרים כל יום אחר "ברכת שאמר" לפני "תהלה לדוד", ו"שירת הים" הנאמרת כל יום אחרי פסוקי זמרה, או "שירת האזינו" במקצת המנהגות, על כל זה ומה שדומה לו, לא ראינו ולא שמענו שגאון או חכם או פוסק הלכה גינה אותם ואמר שאין זה ראוי הואיל והתלמוד לא חייבו. ע"כ. ויש עוד דוגמאות לרוב לזה.

וראה בדברי המספיק לעובדי ה' (פכ"ה עמ' 11) שמצביע על כמה שינויי מנהגים בעמידה בחלקי תפילה שונים, שהיו עומדים בברכת יוצר שבק"ש ויושבים בחלק מקדישים אך עומדים בהשכבה וקדיש בית עלמין, ומנסה להתחקות אחר שורש וטעם המנהג והעלה שהכול תלוי בתשומת לב של הציבור ויראת ה' שהייתה נגד עיניו. ובהגיעו לבאר את שכחת ההשתחוויה כתב (עמ' 47) וז"ל, משום שההשתחוויה היא חובה הלכתית ומנהג דתי קדום שהדעת הוסחה מזה בגלות במשך שנים רבות וכאשר מוזהר מי שמוזהר על חיובה, והוא נוהג

לפיה, נראה לפתי ולבור שהיא עניין מחודש בדת, והרי אין חידושו אלא בהוספתו לזמן בינוני, לא לזמן הראשוני של הדת. ע"כ.

וכבר התבאר שהוא דבר פשוט שהיו משתחווים בנפילת אפיים בפישוט ידיים ורגליים ממש גם בזמן ראשונים, והיום אין בית כנסת אחד שתמצא עושה כן אעפ"י שהיא גמרא ערוכה במגילה (כב ע"ב) ועוד מקומות רבים בחז"ל.

ובעוונותינו גם צורת התפילה וריצוי הבורא, בדרך בה הלכו אבותינו ונביאי ה' ונכתב בכ"ד כתבי הקודש, כמעט אין איש שם על לב. שחגירת שק ואפר בתפילת תענית ושעת צרה בטל מן העולם, ולא נזכרים בהם אלא כתחפושת בהפגנות הקיצוניים. ועצם קביעת תפילות וימי תענית בעצירת גשמים וצרות בטלה לגמרי, ואינה נזכרת אלא בצורך פוליטי, וכבוד אלוקים הסתר דבר. ואעפ"י שאלה מוזכרות בתורה במעשה אבות ומצוה גמורה לצעוק בשעת צרה, ודברי חז"ל בתלמוד ומדרש מלאים בזה מצד לצד, ואין איש שם על לב. כי אינו במנהג.

ומציאות ברורה היא שכל דור התנהג לפי מנהג מקומו ונגררו בזה גם חכמים מפורסמים אעפ"י שאין שום טעם לשבח בזה, ועל כי"ב כבר הזדעק בספר המספיק הנ"ל (עמ' 17) שכתב וז"ל, אל תתמה מהשקפה בטלה ומכוערת זו אצל אנשי הדת, ואף אצל החכמים המצטיינים, ואף אצל כל מי שהתרגל אל מה שההיפך מזה, משום שקלות כעורה אצלם היא מנהג נפוץ ביניהם, כשם שקלות כעור חוסר הסדר בעת הישיבה היא מנהג נפוץ בין זולתם, והם מרבית הגליות ואפשר שאף כולן וכו' זהו מצב הצבור כפי שנהוג בשאר מנהגי הגלות בימינו, וכן לפנים במשך שנים רבות שאין למנותן במספר וכו' אם נעמיק להרהר בו נמצא שההיקש ולשונות החכמים ולשונות הנביאים, עליהם השלום, מגנים אותו, והמנהג אינו העיקר שחובה לנהוג לפיו, אלא הכתוב או ההיקש או שניהם יחד. אם ימצא שהמנהג בנוי על - פי החובה, ממשיכים לפיו, ואם ימצא שאינו בנוי על פי החובה, יש לשוב ממנו אל החובה וכו' והמלחמה באמת וההתנצחות למען מנהגים רעים, הביאה אצל אחד מהמנהיגים הרעים לומר וכו' והשקפת הנלחם הזה בעניין זה, היא כעין "פלגינן דבורא" לצורך תמיכה במנהג. זהו פירוש בטל לחלוטין שאינו קיים אלא אצל אוויל ההבנה או עיוור הראייה, בגלל נטייתו, והבנתם של שני האנשים האלה את הנכון ושיבתם אל האמת קשות לחלוטין. ע"ש. הרי לפניך שכך היה לעולמים, ואין כל חדש תחת השמש.

השתחוויה עבודה שלמה היא

וההשתחוויה בבית ה' היא עבודה בעצמה, ולכן מותר להיכנס רק בשביל להשתחוות ואינה נקראת ביאה ריקנית, ואפי' כהנים עמי הארץ שאינם ראויים לעבודה נכנסים להיכל להשתחוות כי זו עבודה מצד עצמה כמ"ש התוס' (חגיגה כו ע"ב ד"ה שלא). וכן מבואר הוא ברמב"ם (ביאת מקדש פ"ב ה"ד) שכתב, והנכנס לקדש חוץ לקדש הקדשים שלא לעבודה או 'להשתחוות', בין הדיוט בין גדול לוקה. וראה בכסף משנה (שם) ובתוספות יו"ט (תמיד רפ"ז).

הרי לפניך שנקראת עבודה שלמה 'מדאורייתא' להשתחוות לפני ה', ואפילו במקום שאינו חייב בה אם משתחוה עבודה שלמה היא. שלא באו לומר 'רק' במקדש היא המצוה כי באמת השתחוויה לה' נזכרת מאבות העולם עד דוד המלך ואין מקדש, אלא באו לומר שגם במקדש המיוחד לעבודת קורבנות אפילו שם השתחוויה בתוך ההיכל נקראת עבודה שלמה לה'.

וכן מבואר ברמב"ן (ויקרא ה, ז) שכתב וז"ל, והבא למקדש להשתחוות או להקריב קרבן עוסק הוא במצוה ודעתו לשמים. ע"כ.

ותדע שמכל הני הרי מבואר שעצם ההשתחוויה היא עבודה שלמה לה', וא"כ הרי שמקיים בזה מצוה מהתורה ממש (דברים ו, יג) דכתיב, את ה' אלהיך תירא ואתו תעבד ובשמו תשבע. ע"כ. ואחד מדרכי העבודה 'השתחוואה'. וכ"ה ברמב"ן (שם) שכתב וז"ל, ירצה לפרש כי אחרי שהזהיר בשמירת כל המצות כלן ולשמוע בקולו, יהיה "ואותו תעבודו" לעבדו במקדש בקרבנות ובשיר 'ובהשתחואות' שם, כי זה יקרא עבודה. עכ"ל.

והיא נבואת ישעיה (פס"ו פכ"ג) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה'. ע"כ. ומבואר שעצם ההשתחוויה היא העבודה.

וזה ברור שקודם בנין בית המקדש בירושלים, הייתה מצות ההשתחוויה לה' עם שאר הקרבת קורבנות יחיד נעשית בכל מקום. וכמו שהיה בונה במת יחיד ומקריב ומנסח עליה ומשתחוה לה' היה נקרא עבודה שלמה לה'. וראה בגמרא זבחים (קיב ע"ב) השתלשלות הזמנים בזה. וגם מה שנאסרו הבמות מזמן בנין בית הבחירה בירושלים, לא נאסרו אלא הקורבנות אך מצות השתחוויה לה' נשארה בכל מקום, כדחזינן בתפילה ובנפילת אפיים גם בגולה וגם בארץ. בכל מקום ובכל זמן שכך היא דרך העבד לכרוע ולהשתחוות לאדונו, ורק הגשת הקורבן התייחד מקומה במקדש בלבד.

ראה בדברי המספיק לעובדי ה' (עמ' 34) שכתב וז"ל, מן הראוי שתדע שההשתחוויה היא עיקר עבודה למקום ברוך הוא, ועל - כן ציוותה עליה התורה ונהגו על פיה הנביאים ובה עבד את ה' כלל העם, ויראי ה' טעמו את פריה, וברכתה חלה ותחול על הנביאים והקדושים. אשר להיותה עיקר עבודה למקום ברוך הוא הנה זה משום היותה מכלל ארבע עבודות המיוחדות למקום. ע"כ. והוסיף ואומר (סוף עמ' 35) וז"ל, והואיל וההשתחוויה היא חובה שנקבעה מצד הכתוב, מדברי המסורה ומההיקש: מצד הכתוב - כפי שהבאנו, מצד המסורה - כפי שביארה המשנה, וכבר הזכרנוה, בהיות ההשתחוויה תכלית ההשתדלות בעבודת ה' שבצורה החיצונית, ראוי לבאר באיזה מצב היא מחויבת. ע"ש. שמשתמש בלשונות חיוב ולא רק המלצה ומעלה בעלמא.

ועין בסידור השל"ה [בשמו"ע סוד"ה ועל כולם יתברך] מתולעת יעקב, דמה שלא אמר מאן דלא כרע באבות וכו' משום דהתם רב חסד וכו' אבל במודים סוד העמוד השמאלי וכו' לפיכך צריך ליזהר בכריעה זו עיין שם.

וגודל חשיבות הכריעה ראה בזוה"ק (ר"מ פנחס רכט ע"א) וזל"ק, וקודשא בריך הוא רשים בישראל לקבלייהו בצלותא למהוי חברים בהדייהו למכרע בכל גופייהו בתמני סרי ברכאן דצלותא לאמלכא עלייהו אמן ואיהו יאהדונהי בכל אבר ואבר דלהון ואמר קודשא בריך הוא מאן דלא הוי רשים קדמייכו למהוי כורע בברוך וזוקף בה' בקומה דגופא לא ייעול צלותיה בהיכלא דילי דאיהו אדני לא תקבלון מלין דיליה על גדפייכו ואנפייכו. עכ"ל. הרי לפניך שכריעות כדבעי הם גורם מרכזי בקבלת התפילות, ובכריעה מקבל עול מלכות שמים ומייחד שמות הקודש.

וכתב רבנו משה קורדובירו באור החמה (ח"ג ד"צ ע"א) שהקב"ה אומר לחיות הקודש והאופנים המזומנים לקבל תפילות ולהתייחד על ידי התעוררותינו, מי שאינו כורע בברוך וזוקף בשם עם היות שמקיים בדיבור אם אינו מקיים במעשה בקומה דגופא, לא יכנס כי אינו מייחד. עכת"ד.

והמזלזל בכריעה עונשו חמור כמבואר בגמרא בבא קמא (טז ע"א) שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש והני מילי דלא כרע במודים. עכ"ל.

וראה בתוס' (ד"ה והוא) שכתבו וז"ל, לפי שמצוה לכרוע וכי זקיף זקיף כחויא כדאשכחן ברב ששת במסכת ברכות (דף יב: ושם) מדה כנגד מדה ונעשה נחש זהו עונשו שגנאי הוא לו במה שנעשה נחש, גליון, ויש מפרשים משום דאמרינן במדרש שיש עצם בשדרו של אדם שממנו נוצר לעתיד לבא ואותו עצם חזק וקשה כל כך שאין האש יכול לשורפו והשתא כשאותו עצם נעשה נחש אינו חי לעתיד לבא ואין סברא לומר שיהא עונש גדול כל כך בשביל עון זה דהא כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. עכ"ל.

וראה למרן החיד"א בברכי יוסף (או"ח קיג ס"ב) שהביא דברי התוספות וכתב וז"ל, ומלשון הזוהר בסבא דמשפטים הביאו הפרי חדש בדין זה משמע קצת דבשביל דלא כרע במודים אינו קם לעתיד לבוא. עכ"ל. ועיין עוד בזוהר הקדוש (שלח דקס"ד ע"א) שכתב וז"ל, שדרתו דבר נש כד כפיף קמי מאריה יזקוף ויתקיים לתחיית מתיא, אי לא כפיף במודים אתעביד חויא ולית ליה תקומה להההוא זימנא. עכ"ל. וראה במבשרת ציון (ח"א סי' כח) שציין למקורות אלה.

וראה מקום של כבוד שייחדו חז"ל למצות ההשתחוויה, שעל קיומה במקום המקדש חשקה נפשנו, עד שקבעוה חז"ל בנוסח תפילת מוסף של יום טוב, אלוקינו ואלוקי אבותינו מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו ואין אנחנו יכולים לעלות ולראות 'ולהשתחוות' לפניך וכו' אלוקינו ואלוקי אבותינו מלך רחמן רחם עלינו וכו' ושם נעלה ונראה 'ונשתחוה' לפניך. ע"כ. חוזרים וכופלים התחינה לעלות ולהשתחוות, שזוהי עיקר העבודה לפני ה' לראות לפניו.

וחפץ ה' בהשתחוויה זו מאוד, שבעבורה נעשה נס קבוע בבית המקדש. וכמאמר חז"ל (אבות פ"ה מ"ה) עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקדש וכו' עומדים צפופים ומשתחוים רווחים וכו' ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלים. ע"כ. ומבואר כמה יקר בעיני ה' ההשתחוויה לפניו, שבעבורה פעל נס קבוע בשינוי טבעו של עולם 'בצורה מוחשית ומורגשת', שהרי כמה מהניסים שם יש להם ביאור בדרך טבע כגון שלא תפיל אישה ולא אירע קרי לכה"ג ושלא הזיקו נחש ועקרב וכו', ועומדים צפופים ומשתחווים רווחים הוא בודאי נס גדול המורגש ביותר ונראה לעין שאין החומר תופס מקום, ואעפ"י שהוא שינוי גדול בטבע העולם כדאי הוא לשנותו בנס קבוע, העיקר שלא יהיה איזה צד של סיבת הימנעות.

ובשבח וגודל הנס במשתחווים רווחים ראה דברי המדרש (בראשית רבה בראשית סי' ז) וזל"ק, רבי שמואל ברבי חנא בשם רבי אחא אמר ארבע אמות לכל אחד, ואמה מכל צד כדי שלא יהא אדם שומע תפלתו של חבירו, ואף לעתיד לבא כן שנאמר (ירמיה ג) בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' וגו', רבי יוחנן סליק למישאל שלמיה דר' חנינא אשכחיה דיתיב ודריש בהדין פסוק בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה', א"ל רבי וכי מחזקת היא ירושלים כסא ה', א"ל הקדוש ברוך הוא אמר לה האריכי הרחיבי קבלי אוכלוסיך, הה"ד (ישעיה נד) הרחיבי מקום אהלך למה כי ימין ושמאל תפרוצי וגו'. ע"כ. במהרה בימינו נחזה בשוב ה' ציון.

והדברים מדברים בעד עצמן כמה חשיבותן וחומרתם, ומאחר וחזינן שכך פשטות לשון חז"ל בכמה מקומות וכך עשו מעשה ממש, והובא כן בגאונים וברמב"ם, ולכל הדעות אם עושה כן שבח ויקר ומעלה של כריעה גמורה יש בו, וגם אם יוצא ידי חובה בנענוע ראש (ברכות כח ע"ב) למה לא נטרח על עבודת אלוקינו לכרוע לפניו ולהשתחוות לקבל השראת שכינה במעשינו.

מקום חשבון נפש

ויש לכל ירא את ה' לעשות חשבון נפש נוקב עד תהום, שטענת חכם הייתה באורחותיך למדני הנ"ל, שכריעה על ברכיו קשה לזקנים, ובהכרח אין לתקן כריעות על הברכיים. וכיו"ב כבר קדמו לטעון בשו"ת שמש צדקה (סי' כד) שכתב, ונתבטלה כריעה בימינו בשעת התפילה, ולא משום חוקות הגויים אלא מפני שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בה, דטריחא להו מילתא טובא. ע"ש.

ואחר אלף המחילות דבריהם חסרי הבנה, שמלבד שלא מובנת הטענה מזקנים וחולים, שהרי הם פטורים אם לא יכולים, ואפילו לעמוד אינם חייבים. ובכלל הרי אין הכריעות לעיכובא כמבואר ברמב"ם ובטח שאינם מעכבים במקום אונס, שאפי' בעבר במזיד יצא וכמ"ש הרמב"ם בהדיא.

אך לא על זה באתי אלא על יסוד הטענה, שעל טרחה בעבודת ה' מיאנו לקבל האמת כמות שהיא. ויש כאן המקום להתבונן ולקחת מוסר כי פעמים גם אנחנו טוענים כן בשקט וליבא לפומא לא גלאי. אך העוצר ומסתכל ביראת ה' על טענה זו, יבין שהיא טענת סרק שאין לעלות על דל שפתיים כלל מטענה זו. ואילולי שיש בטענה זו חילול ה' נורא ואיום, לא הייתי מדבר. ואיני בא על דברי החכמים האומרים כן כי שגגה היא בפליטת קולמוס, אך יש לשמוע הטענה כדי לעורר נפשנו בחשבון נפש גדול לעורר לב כל איש יהודי.

שאיך נקשה עורפנו לטעון מחמת קושי ועצלות, לבטל עבודת הבורא מכל העם, והיא טענה נוראית בחילול ה' שהרי במציאות בימים אלה רבים הם גויי הארצות כחול הים בכל ארצות תבל, שעושים כן לכרוע ולהשתחוות בלא טענת פטור, ומהם זקנים ישישים יחד עם צעירים, ללא הבדל איש או אישה כולם מכופפים ומכניעים עצמם לפי אמונתם. והמוסלמים לבד שהם כשני מיליארד בני אדם, והם רבע מכל בני האדם החיים על פני הארץ, עושים כן לאמונתם וכורעים על ברכיהם בתפילה 'שבע עשרה פעמים ביום' בחמש תפילותיהם. וידוע ומפורסם שלמדו מעשיהם מעם ישראל שבמקרא ובדברי הנביאים כמובא בספריהם, והעתיקו עבודת ה' אשר ראו בימי הגאונים.

ואיך זה נטען בלא בושה שרק עם ישראל נעשו ח"ו כנכים וחלשים בעבודת ה', עד שאינם יכולים לכרוע לפני אל חי צורנו, יש בטענה זו עיוות גדול וחילול ה' נורא ואיום.

והמספר האמור הוא רק במוסלמים המאמינים באל אחד יחיד ומיוחד, ומה נענה ומה נאמר על חילול ה' שאין כדוגמתו, שמלבד המוסלמים יש עוד גויים רבים עובדי עבודה זרה ממש עץ ואבן, ואלה הגויים המשוקצים הטועים אחרי ע"ז, שרק במדינת הודו הם יותר 'ממיליארד' גויים המכנים את טעותם 'הינדואיזם' על כל שלוחותיה וזרמיה. והם עדיין כבימי תרח משתחווים בפישוט אברים בפני עץ ואבן, ועליהם הזהירה התורה לא לעשות כמעשיהם אלא להשתחוות לבורא יתעלה לבדו.

ובנוסף לכל זה, הרי הנצרות שהתפשטה ברוב העולם, שעוברים על ע"ז בשיתוף, הרי גם הם רובם בורכים וכורעים לפני שטותם, ואין מתלוננים ולא מתעצלים.

ואיך נקשה ערפנו ונחציף כלפי שמיא, ונצטדק בטענת סרק ושקר, שמכל בני העולם מיליארדים רבים של בני אדם יכולים ועושים להבל וריק, ורק אנחנו מכל בני העולם נכים וחלושים ומסכנים עד שלא נוכל להשתחוות לאלוהים חיים מלך עולם. ואלה הטועים טורחים עם זקניהם ונשותיהם וילדים רכים, ואנחנו אפילו בבחורינו לא יכולים, חלילה

לנו בני אברהם יצחק ויעקב, לשקר בנפשנו ולהעיז פנינו ולטעון כך נגד ה' אלוקינו.

והוא תימה גדול מאוד עלנו, איך זה שבמאות שנים האחרונות בטלים אנחנו מעבודת ה' מרכזית זו שירושה היא לנו מאבותינו הקדושים, ובה צעדו נביאים ועליה הורו חכמים, ואין פוצה פה ומצפצף ואין מי שמבאר טעם המנהג או יסודותיו. ולבושתנו וכלימתנו היא, שהמשתחווים לעץ ואבן יש בכוחם ורק אנחנו חלושים ונרפים, וכל שכן שהמוסלמים המאמינים באל יתעלה כורעים לפניו ומשתחווים לה', ואנחנו עם ישראל בני אברהם יצחק ויעקב המלמדים אמונת האל בעולם, האומה המקודשת ממלכת כוהנים וגוי קדוש ללמד העולם דרך עבודת האל, 'עם הספר' הוא התנ"ך תורת האל הנועד להורות הדרך לכל בני העולם את עבודת ההשתחויה לפני ה' לבדו, ואנחנו לא מקיימים האמור בו, ועוד טוענים מחמת טורח העבודה ושכינה זועקת אין זאת אלא נרפים אתם נרפים.

ועל כן יש לכל איש ישראל להיכנס בעבודה יקרה זו בהכנעה לפני ה' יתעלה, למה נגרע מגויי הארצות ומשפחות האדמה שהם משתחווים להבל וריק ומפללים לאל לא יושיע, ואנחנו 'לא' משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו בשמים ממעל'.

וגם אם נקבל שבתפילה אין חובת כריעה על ברכיו כלל רק כיפוף גב, אין בזה כדי להצדיק ביטול הכריעה וההשתחוויה לה' גם שלא בתפלת שמונה עשרה, שהרי ברור שכריעה והשתחויה שבתנ"ך אינה 'רק' בתפלת שמונה עשרה, שתפילה המצויה לנו יסודה בשלהי בית שני. ולמה נאחז התוספת בחז"ל ונתבטל העיקר הכתוב לעבוד עבודת ה' הכתובה בתנ"ך, וחקוקה במעשי כל גדולי אומתנו אבותינו ורבותינו.

ולא באתי ח"ו לקטרג, אלא לעורר לב איש יהודי, כי הגלות רעה רבה הביאה עלנו, ששכחנו דרכי העבודה ורוח הקודש פרחה ואזלא לה, ומי יודע אם לא מסיבת זאת שאין אנחנו נכנעים לפניו יתברך לחקור ולעשות כפי רצונו יתברך, ואנחנו מחפשים לתרץ כל מעשה ומנהג גם אם יסודו בגלות ארורה.

חשש עדות שקר

ושים ליבך לזאת, שלא רק שאנחנו חסרים מעבודה יקרה זו, ויש בזה חשש חילול ה' נוראי לעומת שאר גויי הארץ. עוד יש כאן גם קלקול וחשש גדול שאנחנו כמשקרים כלפי שמיא, והוא עוון פלילי.

שאם על הקורא קריאת שמע הלכה היא שבלא תפילין, יש לחשוש לעדות שקר, כמאמר חז"ל בברכות (יד ע"ב) וזל"ק, אמר עולא כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. ע"כ. וכך נפסקה ההלכה בשו"ע (סי' כה ס"ד) שצריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש ותפלה. ע"ש.

האומר נוסח עלנו לשבח הוא עדות שקר חמורה מק"ש ללא תפילין, והוא קל וחומר פשוט וברור, שאם בקריאת שמע שאינו אומר 'ואנחנו מניחים תפילין' אלא רק קורא את לשון הפסוק 'וקשרתם לאות', אמרו חכמים שהוא מעיד עדות שקר. על אחת כמה וכמה באומר בלשון שמשמעותה קיום המעשה 'ואנחנו משתחוים לפני מלך מלכי המלכים' שבאינו משתחוה הוא גרוע בהרבה.

ועוד יש כאן גריעותא גדולה, שאם בקורא ק"ש ואין תפילין עליו, הרי אינו כ"כ עדות שקר כי בשמים יודעים שזה האיש מניח תפילין כל יום, וגם היום יניח הוא כשיהיה באפשר לו, ועדיין חששו חכמים לעדות שקר. על אחת כמה וכמה בעלנו לשבח

שאומר כל יום ויום שלוש פעמים 'ואנחנו משתחוים' וגליא קמי שמיא שהוא שקר גמור שהרי זה לא השתחוה מעולם לפני אדונו, וכבר הוחזק בשקרו זה שגם לא ישתחוה בהמשך היום ולא ביום שיבוא אחריו. הרי שהיא עדות שקר חמורה בהרבה מקורא ק"ש בלא תפילין.

ובאמת הגם וחזינן לימוד זכות לעניין ק"ש ללא תפילין, בשו"ת בית יצחק (או"ח סי' יז) בשם הרבי מלובלין זצ"ל, שאמר, הא דאמרינן (ברכות יד ע"ב) קרא קריאת שמע ולא הניח תפלין כאילו מעיד עדות שקר, לא מיירי היכי שקרא קריאת שמע אדעתא שיניח אחר כך תפלין. ע"ש. שבנד"ד הוא גרוע מיניה, שהרי אין אנחנו משתחווים כלל לפני ה', ולא שייך א"כ לומר שאין כאן עדות שקר כי דעתו להשתחוות בעוד שעה, והשבות אל לבבך

ואוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר, כי עוד חמור הוא בהרבה, שהוא כמבזה כלפי מעלה ח"ו, שחוזר כל תפילה שלוש פעמים ביום ומזכיר עוונו באמירה שקרית מול אדון כל הארץ. והרי הוא כאומר, שגויי הארצות ומשפחות האדמה, הם משתחווים להבל וריק ומתפללים לאל לא יושיע, ואנחנו 'לא' משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו בשמים ממעל. זו הרי אמירה שיש בה מבזה ממש כלפי שמיא, והרי עדיפה שתיקה מדיבור שלא יאמר כלל את נוסח עלנו לשבח שאינו חיוב גמור ובטח לא לעיכובא, אך באומרו ולא מקיים אמירתו להשתחוות הוא מעורר המקטרג עליו שאומר ואינו מקיים ולא חש לכבוד קונו לכל הפחות כמו שמכבדים הגויים הטועים המשתחווים לטעותם, אם כן למה זה נאמר סרק ושקר וכמכעיסים כלפי שמיא, והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה.

ואין צריך לומר, שעדיף מן הכול להיות באמת עובד את ה' בכריעה והשתחוויה, ואם אומר 'ואנחנו משתחווים' יכניע ליבו וכל אבריו בפישוט ידיים ורגליים לפני אדון כל הארץ, ששבח זה גדול ואדיר לאל אדיר וגדול. ויהיה אומר ועושה ושומר מוצא שפתיו.

וכבר ידעת שאמירת עלנו לשבח בסוף כל תפילה, אינו תקנת או מנהג חז"ל, ולא הזכירו הרמב"ם ושו"ע בכוונה לאומרו. ואדרבה ראה סדר התפילה ברמב"ם (נוסח הקדיש), שאחר הקדיש שהוא אחר נפילת אפיים כותב מנהגם וז"ל, מנהגנו להתחנן 'בנפילת פנים' בדברים ופסוקים אלו, פעמים בכולן ופעמים במקצתן. לפיכך אני 'כורע ומשתחוה' ומתחנן לפניך אדון העולם אלהי האלהים ואדוני האדונים כי לא על צדקותינו וכו' נהגו העם להתחנן אחר 'נפילת פנים כשמגביה פניו מן הקרקע' בפסוקים אלו, ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו וכו'. ע"ש. ומבואר היטיב 'שנפילת פנים' בכריעה והשתחוויה ממש, ועליה אמרו נוסח 'אני כורע ומשתחוה' כי באמת עושה כן, ואם לא עושה כן ורק אומר בלא לעשות היה להימנע לגמרי מנוסח זה. וזה בדיוק המציאות דידן שאומרים 'ואנחנו משתחוים' ולא משתחווים כלל, ואין לך עדות שקר גדולה מאוד.

ונראה שמנהג לאומרו החל בקהילות אשכנז, שכן הזכירו מנהג אמירתו בכל יום בספר כל בו ומור"ם ז"ל (סי' קלב ס"ב).

וראה זה תימה גדולה שאין השכל סובלו, שמנהג בני אשכנז מפורסם הוא מאות שנים, שגם בימי ראש השנה וגם ביום הכיפורים, כשאומרים עלנו לשבח 'במוסף' כורעים ומשתחווים ממש באומרם 'ואנחנו משתחווים', וכמ"ש מור"ם ז"ל (סי' תרכא ס"ד) וז"ל, ונוהגין ליפול על פניהם כשאומרים והכהנים והעם, גם בעלינו לשבח. ע"כ. וכוונתו ברורה שהוא בפישוט ידיים ורגלים כמו שכתב בעצמו (סי' קלא ס"ח) וז"ל, אסור לכל אדם ליפול על

פניו בפשוט ידים ורגלים וכו' אבל אם נוטה קצת על צדו, מותר אם אין שם אבן משכית. 'וכן יעשו ביו"כ כשנופלין על פניהם', אם יציעו שם עשבים כדי להפסיק בין הקרקע, וכן נוהגין. עכ"ל. שמבואר שביו"כ הוא בפישוט ידיים ורגלים גם בעלנו לשבח עם מפסיק בינם לקרקע.

ואני הדל שואל ממה נפשך, מאחר ומבינים להלכה ולמעשה בימים נוראים שיש 'חובה' להשתחוות בעלנו לשבח השתחויה גמורה על הקרקע מחשש 'עדות שקר', כמ"ש במשנה ברורה (קלב סק"ט) ויש עוד 'עשרות' פוסקים הסוברים כן לדין [ראה מג"א (סי' קלב ס"ק ב) וציין לעוד רבים בספר תפלה לאיש עלנו לשבח (עמ' תכו). ע"ש.]. אם כן, מדוע זה לא חששו לעדות שקר בכל השנה כולה שלוש פעמים ביום. ואם לחולקים שלדעתם אין זה חובה להשתחוות, קודם צריך ביאור טעם מדוע אין חשש איסור בזה, ומלבד זה יש לשאול לדעתם למה למעשה משתחווים בפישוט ידים ורגליים בימים נוראים שלא לצורך. ואם תאמר שמחמירים רק בימים נוראים, למה לא החמירו כן גם בתפלת הלחש ששם העיקר שאומר כן בתפילה, ואילו בחזרה אינו ממש מתפלל אלא רק ש"ץ, והמנהג בזה לא מובן טעמו. [ויש שהשמיטו לשון 'כורעים' כאילו רק הוא על ברכיים, והוא תמוה שלשון חז"ל ברורה, שהשתחויה היא על הקרקע בפישוט ידיים ורגלים, ומה הועיל.]

וגם מנהג הספרדים לא נקי משאלות, כי מצוי הוא בהרבה מקהילות ישראל כמעט כולם, שביום הכיפורים בשעת אמירת עבודת כהן גדול, מנהג ידוע ומפורסם הוא שבשעה שאומר הש"ץ 'והכהנים והעם כשהיו שומעים את השם המפורש יוצא מפי כהם גדול הטהרה היו כורעים ומשתחוים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. וחוזרים ומשתחויים שלוש וארבע פעמים לעשות דוגמא לדבר.

ואני תלמיד בור שאינו מבין דבר וחצי דבר שואל, איך זה שעל 'זכר' לעבודה עושים השתחוויה גמורה 'לזכר בעלמא', ואילו 'בעבודת' ה' עצמה ממש לא משתחווים אפילו לא על ברכיים, והוא היפוך ממש של העיקר והטפל, וביותר גודל ההיעדר שבכל ימות השנה אנחנו בטלים מעבודה שלמה להשתחוות לפני ה' יתברך.

ואחר כותבי כל זאת, ראיתי לרבנו השל"ה הקדוש (תמיד, נר מצוה סי' עה) שהרגיש בכל זה וכתב וז"ל, בענין אם להשתחוות כשאומרים בעלינו 'ואנחנו כורעים ומשתחוים'. קבלתי ממורי מהר"ש ז"ל מלובלין להשתחוות, דאם לא היה עושה כן, הוחזק כפרן, ומעיד עדות שקר בעצמו. וכן באשמורת, כשנוהגים לומר בפסוקים 'בואו נשתחוה ונכרעה כו', נשתחוה אל היכל קדשך', ישתחוה, מאחר שאומר נשתחוה. ואל תשיבני ממודים, מאחר שפירושו השתחואה, אם כן למה הוצרכו חכמינו ז"ל לומר להשתחוות בו, פשיטא. דזה אינו, דכבר כתב אבודרהם ריש דף ל"ט (סדר שחרית של חול, שמונה עשרה, בביאור ברכת מודים), ד'מודים' פירושו מלשון 'אך צדיקים יודו לשמך' (תהלים קמ, יד). אף על גב דכתב גם כן בשם הירחי (ספר המנהיג דיני תפילה סי' סא), דפירוש 'מודים' - משתחוים, כדמתרגמינן 'ואשתחוה אל המלך' - ואודי למלכא, עכ"ל. אין דבריו נראין, אלא פירושו קמא עיקר. ואין להקשות מהא דכתב רבינו ירוחם הכורע ב'וכל קומה לך לבד תשתחוה' (תפלת נשמת בשחרית לשבת) הרי זה מגונה, דשאני התם, שאינו אומר על עצמו שמשתחוה, דיהא מוחזק כפרן אם לא יעשה כן, אלא אומר סתם, וכל קומה לך תשתחוה, על כן לא ישתחוה, מאחר שלא ציוו חכמים ז"ל. אבל כשאומר 'ואנחנו כורעים

ומשתחוים', בודאי צריך לעשות ככל היוצא מפיו, ודו"ק. עכ"ל השל"ה הקדוש.

ומדבריו רק מוכח כמה חמור היעדר ההשתחוויה בעלנו לשבח, וככל דברינו לעיל, והרי ברור שהשתחוויה היא פישוט ידיים ורגליים, ואם כן מדוע אנחנו לא חוששים לשקר בפני אל נעלה.

וראיתי לרבנו היעב"ץ (סידור בית יעקב, ביאורים סוף שחרית) שרצה לתרץ מעשיהם של ישראל וכתב וז"ל, עלינו לשבח וכו' כורעים כריעה בברכיים, ומשתחוים השתחוויה הוא בפישוט ידים ורגלים. ואין אנו עושין כן משני טעמים, א' שאף אדם חשוב אינו רשאי ליפול על פניו, אא"כ נענה כיהושע בן נון (מגילה כ"ב), ואנו על אחת כמה וכמה. ועוד שבמקום רצפה הוא איסור דאורייתא לכן אנו נזהרים כל השנה חוץ מר"ה ויוה"כ שעושין דוגמת מה שעשו במקדש, ואז מפסיקין בשום דבר על הרצפה, ומכל מקום אין בזה משום דובר שקרים כיון שאנו משתחוים כל האפשר בשחיית הגוף וכפיפתו מאוד. עכ"ל.

והנך כבר רואה כמה נדחק הצדיק לתרץ, ובאמת שלא רק שאין יישוב הדעת בדבריו, אלא מיניה מבואר ביתר את העוול שבמנהגנו. שאם בר"ה ויו"כ עושים כן ע"י שמפסיק בבגד בקרקע, יעשו כן בכל ימות השנה, ולא מובן מה תירץ וכי מסובך הוא להניח כנף טליתו כנגד פניו או להביא איזו חתיכת בד, ולמה לא יחזירו מנהג ישראל למקומו שהיו כל בתי כנסיות עם מחצלות ושטיחים כנ"ל ואז ישתחוו כל ישראל כדבעי, בלי חיפוש טעם לפטור. ואדרבה, אם בימים נוראים שהסיבה להשתחוות 'שעושין דוגמת מה שעשו במקדש' (כלשונו של החכם) שהוא זכר בעלמא לכהנים במקדש, ואנחנו לא כהנים ואין מקדש והוא רק זכר בעלמא, איך זה שלא נשתחווה לצורך 'עבודה גמורה' לא זכר בעלמא, אלא לקיים המצוה בעצמה להשתחוות לה' כעת ממש בעלנו לשבח.

ועל טענה ראשונה שאין אנו ראויים להשתחוות בפני רבים, האמת טענה זו זרה ומוזרה וכנראה שאינה אלא פליטת קולמוס. שהוא היקש שבטעות יסודו, שאין לדמות כלל את האמור 'בנפילת אפיים' שלא ייפול על פניו איש חשוב, ששם הטעם 'שמבקש בקשה' מה' ובזה אם לא יהיה נענה כיהושע בן נון, הוא ביזיון. אך להשתחוות לה' לשם כבוד ה' וקבלת מרותו ולהיכנע לפניו, בזה לא דיברו כלל וכלל, וכולם שווים לפניו יתעלה להיכנע לפניו. וחלילה לומר שאין ישראל ראויים להשתחוות לה', שזה ממש היפך תורתנו הקדושה, שהרי נצטוו כל ישראל להשתחוות לה' הן בקבלת בשורת הגאולה או בהר סיני או במקדש, ובכלל זו המצוה והעבודה להשתחוות לה' יתעלה שמו לעד, בכל עת ובכל זמן ובכל מקום בין איש ובין אישה זקן וילד יחדיו.

ואני מתפלא מאוד על גאון ישראל שכך יאמר, ובודאי בלא תשומת לב נכתב, ויאהב הצדיק אשר יתקן אמירה זו, שחפץ אמת הוא. ואפי' לו יהי לדמות בין הרחוקים, הרי כל ישראל בודאי אינם 'איש חשוב' והם בודאי חייבים להשתחוות שדווקא איש חשוב לא נופל על פניו. ומש"כ 'ואנו על אחת כמה וכמה' שאין לנו להשתחוות, זה ממש היפך פשט הגמרא, שהרי שם כל הציבור נפל על פניו ממש, ורק 'רב' שהוא איש חשוב נמנע, והוא הפשט ברש"י שאיש פשוט בודאי משתחווה. ואיך למד קל וחומר ממש היפך דעת חז"ל. ובודאי אינה אלא פליטת קולמוס בשוגג.

ואם כבר יש לדון, הרי שיש לומר שגם חכמי ישראל המפורסמים בדורנו אין עליהם דין 'איש חשוב', שזה מאות שנים שאין לנו אפי' גדר של 'יחיד מומחה' לדין ולהתיר נדרים, ומחלוקת

פוסקים מפורסמת אם בכלל יש גדר ת"ח בזמה"ז, וכ"ש שאין מי שיחזיקו בו שתפילתו מרעישה שמים עד שיתבזה אם לא יהיה נענה, שאנחנו ורבותינו צועקים ולית מאן דמשגח בן. ובכלל ראה במאירי (מגילה כב ע"ב) שבנוסח קבוע כלל אין דין איש חשוב.

ובכל הני תראה שכל דברי רבנו היעב"ץ כאן אין בהם הבנה בעצמן, וכל שכן שאין בהם תירוץ למנהגנו. ומדבריו יש רק להוכיח שבאמת הדין הוא שצריך להשתחוות בפישוט ידיים ורגליים ממש, ומה שלא מצאו חכמים אפילו תירוץ אחד שראוי להיאמר וליישב המנהג, זה כאלף עדים לחולשת המנהג וטעותו.

וחזיתי לגאון האדר"ת ז"ל בספרו תפלת דוד (עמ' עו) שתמה על היעב"ץ, שלפשוטים כמונו אין חשש כלל בהשתחואה בפישוט ידים ורגלים, וכל הקפידא היא דוקא באדם חשוב. ע"ש. וראה שם שעוסק 'בנפילת אפיים' ומבין שיש לעשות השתחוויה גמורה, ובוודאי מסכימה דעתו שיש לעשות כן גם 'בעלנו לשבח', שלא שייך כלל לתחנונים ולאיש חשוב אלא לשבח הבורא.

עוד ראיתי חכם נוסף שנדחק הרבה לנסות להציל איזה לימוד זכות על המנהג, מר ניהו הגאון פאת שדך (מונק תפילה עמ' קעג) שכתב וז"ל, ולענ"ד י"ל כן דלפרקים אנחנו כורעים ומשתחוים כראוי דהיינו בר"ה וביוה"כ בחזרת הש"ץ, סגי בהכי לצאת מכלל דובר שקרים, שאין הכוונה בדברים הללו לומר שאנחנו כורעים ומשתחוים עכשיו בשעת אמירה זו דווקא, אלא שכך הוא דרכנו שלא להשתחוות לע"ז אלא להבדיל להקב"ה. מיהו רבים אינם משתחוים בפישוט ידים ורגלים, גם יש מקומות שהנשים אינן משתחוות, גם אינני יודע אם מנהג ההשתחויה נתפשט בכל מקום. והרי לפי דברינו הוא הכרחי, אבל י"ל דתיבת אנחנו מוסבת על כלל ישראל, ר"ל שיש בישראל מי שמשתחווה וכורע כראוי. עכ"ל.

ואחר המחילה דבריו אפילו בדוחק לא מיישבים את הקושיה, וכי בק"ש ללא תפילין לא יכלו לתרץ כדבריו ומדוע אסר עולא לחינם, ובתפילין הרי קל בהרבה לתרץ כל זה שהרי באמת מניח תפילין כל יום וגם באותו יום, ונשים אינן בכלל חיוב תפילין שנקשה מהן, וכידוע תפילין התפשטו בכל עם ישראל ולא באיזה קהילות. ואעפי"כ לא תירצו כדבריו, אדרבה הלכה פסוקה היא לחוש גם בזה, וזה לעצמו מוכיח דחיית דבריו בשתי ידיים.

וממקום שרצה החכם ללמד זכות מהמעשה בימים נוראים, היא גופא קושיה חריפה על מנהגנו, שאם שם הבינו שזאת המצוה וזה הצורך, איך כל השנה מבטלים עבודת ה'. וזה חמור עוד יותר 'מעדות שקר' שחידש עולא שאמר בלשון 'כאילו', כי בהשתחוויה מבטלים כליל את הנזכר בעבודת האבות והנביאים ורצון ה' הכתוב בתורתו במפורש, להשתחוות לפי ה' יתברך. ואיך בא לתרץ את הטפל ולא נתעורר לתקן את החיסרון שבעיקר העבודה בהשתחוויה.

ועי' לחסיד בשו"ת תורה לשמה (סי' מח) שגם הרגיש בחשש עדות שק בזה, כתב לתרץ וז"ל, הגם שההשתחויה היא בפישוט ידים ורגלים, עכ"ז הרכנת הגוף והראש היא בכלל השתחויה, כי היא באמת השתחויה במקצת והשתחויה במקצת חשיבה השתחויה, ואין זה שקר ח"ו. עכ"ל.

ואחר הקידה והשתחוויה גמורה ולא במקצת, דברי אור עינינו לא מובנים כלל, חדא, היכן ראה בחז"ל שיש בזה אפילו 'קצת' השתחוויה, אדרבה נשמע בחז"ל היפך שאמרו לשון 'שחיה' לחוד 'כריעה' לחוד 'והשתחויה' לחוד, ומוכח ששחיה אינה השתחווה. ויותר מזה היכן ראה רבנו 'שמקצת'

השתחוויה מועילה כהשתחוויה גמורה להוציא מעדות שקר. וכי לפי זה נאמר שגם אם אדם מכופף גבו הוא צריך לשטוח שטיח מול פניו שלא תהיה אבן משכית, שיש כאן מקצת השתחויה. והאם יוצא ידי חובה בהשתחוויה כזו במקדש, והאם בחז"ל הזכירו באיזה מקום השתחוויה שכזו שיהיה לה דין השתחוויה בעבודת הבורא יתעלה.

ולהיפך הרי ברור הוא בחז"ל, שהשתחוויה היא דווקא בפישוט ידיים ורגליים או בכורע ונופל על פניו, אך מכופף קומתו לא נקרא בחז"ל אלא לשון שחיה ולא השתחוויה כלל. ובכלל בעדות שקר חזינן לעיל שאפילו על 'כאילו' עדות שקר שקורא 'פסוקי התפילין' בלא תפילין חששו חז"ל, ואיך לא נחשוש כאן שאינו 'בכאילו' אלא שקר ממש, שאומרים ואנחנו משתחוים ולא משתחווים כלל לא באותו רגע ולא בכלל. ועל עיקר דברי רבנו יש להבין, מי אמר שמקצת השתחוויה מועילה כהשתחוויה גמורה, ורבנו אמרה בלא מקור או הסבר גם אם נמצא מקור שנכנסת כפיפה זו בלשון של 'מקצת השתחוויה'.

ובאמת שרבנו הרי"ח הטוב כבר חשש בהרבה פחות מזה לעדות שקר, ראה בספרו הקדוש בן איש חי (פרשת מקץ אות ז) שכתב וז"ל, והנה בסידורים כתוב וכו' אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ומיחדים שמך בכל יום וכו'. ואין זו נוסחה אמיתית, 'דמחזי כמשקר' דרוב אין משכימים ומעריבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אך נסחה העיקרית הוא להוסיף אות כ"ף בתיבת "שאנחנו" ולומר "כשאנחנו משכימין ומעריבין". ולי אנא עבדא נראה דעדיף טפי לבלתי נאמר משכימים ומעריבים וכו' דקמי שמיא גלייא ומה הכרח יש לנו בדברים אלו, אלא יאמר "אשרינו שאנחנו מיחדים שמך בכל יום" וכו' כן נ"ל והבוחר יבחר. ע"כ.

והנך רואה בצורה חדה, שהסכימה דעתו אפילו למחוק ולשנות בנוסח התפילה אעפ"י שמקורה בתנא דבי אליהו (פכ"א) וסדר רב עמרם גאון (מט ע"א), והחליט למחוק ולהחליף המילים 'מחשש' של 'מחזי כשקר'. והתבונן בדברים שהם קל וחומר, שאפשר בקלות לשון 'משכים' על כל שעות הבוקר ולאו דווקא קודם עלות השחר, וכן מעריב מתפרש על כל הערב, ואין הכרח למחוק הנוסח מחז"ל, ולכל הפחות היה לו לתרץ שייקרא משכים 'במקצת' כמשקל הלשון בה תירץ ההשתחוויה 'במקצת', ואינו מחזי כשקר כלל. אלא שהחליט בדעתו זיע"א שמפני חשש 'למחזי כשקר' אפילו ביחס להבנה היותר פשוטה 'במשכים ומעריב', שווה למחוק ולשנות הנוסח. אם כן כל שכן וקל וחומר, היה לו לומר בלשון 'ואנחנו משתחווים' שברור ששחיה וכיפוף גב אינה השתחוויה כלל, ואם לא מוחק לכל הפחות היה לו להצריך השתחוויה ממש שאין בה חסרון אלא רק שבח ועבודת ה'.

ולענ"ד נראה מוכרח בפסקי מרן השו"ע שאין כיפוף גב בכלל השתחוויה, לא רק במקומות שההשתחוויה היא דאורייתא דמאן דכר שמיה, אלא גם בענייני תפילה לא חשיב כהשתחוויה ולא מידי. ראה שאפילו למנהג המצוי היום שנפילת אפיים אינה בהשתחוויה על הרצפה כבימי חז"ל אלא בישיבה על הכיסא, כותב מרן השו"ע (סי' קלא ס"ב) וז"ל, נפילת אפים מיושב, ולא מעומד. ע"כ.

ומבואר שבעומד ומתכופף הוא גרוע אפילו ממתכופף בישיבה, וכל שכן שאינו נחשב כהשתחוויה על הקרקע ממש. ואם לא מועיל כנפילת אפיים בעלמא שלהרבה פוסקים אינה חובה אלא מנהג חכמים, בטח שלא נחשבת שחיה כהשתחוויה גמורה להוציא 'מעדות שקר', וכל שכן

כשאומר כן ממש כלפי שמיא 'ואנחנו משתחווים', ואינו משתחווה כלל אלא מכופף גב בעלמא.

ועל כל זה, מאחר ופסוקי התנ"ך ולשונות חז"ל מוכיחים בלשון ברורה, שאין השתחוויה נקראת אלא בקידה אפיים ארצה או פישוט ידיים ורגליים ממש, וכך גם הסבירו הפוסקים, וכך נהגו לבאר לאורך כל הדורות כדמוכח במנהג ימים נוראים. הרי שבודאי יש לחוש לעדות שקר גמורה וממש כמשקר כלפי שמיא, והרוצה להקל בזה עליו חובת ההוכחה נגד סתימת חז"ל.

וכמה התרחקנו מיסוד הדברים ומייסדן, שמסורת היא בידינו שנוסח עלנו לשבח מקורו בקודש מיהושע בן נון, שתיקן זה השבח הגדול כשכבש את יריחו. [סדר היום (כוונת עלנו) ועוד] והרי ברור ופשוט הוא שבלשון התנ"ך בה תיקן יהושע את הנוסח, השתחוויה היא על אפיים כפשוטו, וכל פלפול המילים אינה לדעתו ולא לשבח עבודת ה' כלל.

וראה לשון יסוד ושורש העבודה (שער ה פרק י) שהאריך הרבה בשבח יקר וגדולת שבח עלנו לשבח, ותוך דבריו כתב וז"ל, ואנחנו כורעים, צריך 'כריעה גדולה' בברכיו. ומשתחוים ומודים, צריך ג"כ 'השתחויה גדולה'. ועיין בסדורים ג"כ מענין הכריעה. ויכניס שמחה עצומה בלבו באמירת התיבות האלו, שמח מאוד שזכינו לכל זה. וכשיזקוף יאמר ג"כ בשמחה עצומה מאד ומאד: לפני ממ"ה הקדוש ברוך הוא. וראוי לקבל עליו תיכף מסירת נפש בציור איזה מיתה, מרוב השמחה והחדוה שיבער בלבו על זכיה זו ובודאי יעשה בזה נחת רוח גדול ליוצרנו ובוראנו ית"ש ויתעלה זכרו לעד. עכ"ל. ואינו מובן כ"כ מהי כריעה והשתחוויה גדולה, ואם כוונתו כדברינו הרי הדברים מבוארים דיים.

ועיקר העיקרים בזה הסכת ושמע, שמאחר וגם בזמן הזה רבים הם עובדי אלילים המשתחווים להבל וריק, הרי בהכרח שזה לעומת זה צריכים לבוא ישראל קדושים להשתחוות לאל אחד יחיד ומיוחד, וכל שלא עושים כן הוא ביזיון וחילול ה' נורא ואיום, ואין כאן שבח בכיפוף הגב אלא חשש קטרוג, כשכל הגויים עושים לפני ההבלים שלהם פישוט ידיים ורגלים. והרי על זה גופא נתקן הנוסח ומה יועילו פלפולי מילים כשהעיקר המכוון אינו מתקיים על ידינו.

לבטל הכריעה מפני הגויים

והנה קמו וגם ניצבו כמה חכמים בטענה מבהילת רעיון, שמאחר והגויים כורעים ומשתחווים הרי שאם יהודי יעשה כן יעבור בחוקות הגויים. וסמכו עצמם על דברי תורת חיים סופר (צח סק"א) שכתב לבטל הכריעה בתפילה משום חוקות הגויים, ולמד דבריו ממש"כ רעק"א (סי' פט) בשם הבאר שבע (סי' עד) דאין אנו מתפללים בפריסת כפים כיון דעכשיו האומות עושים כן. וסיים, וקל וחומר דמטעם זה אין להתפלל 'חס ושלום' בבריכה. עכ"ל. והביא דבריהם גם הגר"י רצאבי שליט"א בשו"ע המקוצר (ח"א סי' טז ס"ה).

ואנא זעירא אחר אלף המחילות עצור במילין לא אוכל, וכי ניתנה רשות למאן דהו למחוק בתורה פסוקים שלמים שחפץ ה' ועבודתו היא להשתחוות לפניו, וכי יש חכם עדיף מנביאי ה' לבטל דבריהם שחזרו ואמרו בשם ה' שכל גאולתם תבוא בהשתחוויה, וכיסופיהם על להשתחוות בהר ה' באחרית ימים. איך נבוא לעקור עבודת הבורא מחמת איזו סברא ומחשבה, ויהיה האיש גדול שבגדולים ענק שבענקים אין רשות לאיש לשנות זאת התורה הניתנת בסיני. ומה הוא השבח הנפלא הנאמר בעלנו לשבח המבדיל השתחוויות ישראל לה' מקלקול הגויים המשתחווים ללא יועיל, והרי

לדבריהם לא ייתכן הדבר לשבח בשבח זה שלדבריהם הרי נאסר להשתחוות. ומדוע זה בימים נוראים הם משתחווים כשאר כל בני עדתם, וכי בראש השנה ויום כיפור הותרו איסורי חוקות הגויים.

והיכן היא הסברה וההיקש הישר, וכי מחמת שהגויים חיכו והעתיקו דרכי העבודה תיאסר עבודת הבורא. וכי לא מפורסם הוא הדין הפשוט, שאין הרים וגבעות נאסרים בע״ז, ואיך תיאסר עבודת האל יתעלה בעצמה. ואם תראה דבריהם תבין שדבריהם באו על המוסלמים, והם בכלל לא עע״ז אלא רק טועים באמונה טועה באיש טועה, אך אמונת אל אחד יחיד ומיוחד בקרבם, וכי מחמתם תאסר עבודת ה׳ והם עובדים לאותו אלוהים אשר בשמים ובארץ.

ואני שואל תלמיד מרבו, שאם כן הוא הרי שעל אותה דרך יש לומר שגם לא נתפלל כלל שהרי הם מתפללים, וגם נסגור בתי כנסיות כי הם בונים להם בית תפלה כדוגמתם, ואולי גם לא נאכל סעודות מצוה כי הם אוכלים, וגם לא נשמור את יום שבת שבתון כי כך הם עושים אחרינו כקוף בפני אדם, ולמה נעצור שם אולי גם ח״ו לא נאמין בה׳ כי הם מאמינים. דברים אלה לא מובנים ואין בהם היגיון והיקש בריא, ובכלל טעון בירור מה שורש ויסוד לזה בתורה הקדושה, ודברים אלה נשמעים תמוהים מאוד לבטל עבודת הבורא בדרכי אבותינו מחמת גויים טועים. ואין הגוי יכול לאסור מה שלא שלו, ואיך יהיו מונעים אותנו מעבודת ה׳ שהיא קניין שלנו. ולא הביאו לדבריהם שום ראיה מחז״ל לטענה שכזו, ורק מדעתם חיברו ודימו בין השונים ובעיני הוא דבר זר ומוזר מאוד.

ועל עצם דבריהם שבאו ללמוד מדברי הבאר שבע על נשיאת כפיים בתפילה, כל הרואה דבריו יראה נכוחה שלא החליט הדבר רק אמר בלשון ׳ושמא יש לומר׳, וגם זה לא אמר אלא כדי ליישב מנהג שכבר בדורו התפשט שלא מתפללים כלל בנשיאת כפיים. ואיך עשו היקש ולימוד לאסור איסר על עבודת ה׳, ולמה זה לא דקדקו בדבריו.

וכבר מעלת פרישת כפיים נזכרת בתורה ובנביא ובכתובים, וראה בזוהר הקדוש (יתרו סז סוע״א) ולא יראו פני ריקם, דא איהו רזא תקיפו דאצבען כד זקיף לון בר נש לעילא דבעי דלא לאזדקפא בריקניא, אלא בצלו ובבעותין ובברכאן ועל דא ולא יראו פני ריקם. ע״כ. הרי שברור שהוא למעליותא גדולה היפך דבריהם. וכ״ה מעשה רב בזוה״ק (בלק קצה ע״ב) ארימית ידי בצלו לקמי מלכא קדישא, דהא תנינן אסור ליה לבר נש לארמא ידוי לעילא בר בצלו ובברכאן ותחנונים למריה, דכתיב הרימותי ידי אל ה׳ אל עליון. ע״ש. ועיין גם ביסוד ושורש העבודה (ש״ג פ״א) ובספר קב הישר (פרק סג) במעלת וסגולת נשיאת הכפיים בתפילה. ואין כדאי לדחות דברי תורה ומעשי אבות מסברא בעלמא וכתירוץ למנהג דחוק.

ועי׳ בספר חוקת עולם גיאת (עמ׳ רט) שהביא עוד כמה הסברים ותירוצים למנהג שלא נושאים כפיים, וכולם דרשות וסברות כתירוץ המנהג, אך אין בהם כלום ושום דבר להכריע לפסק הלכה. שמלבד שהם חלשים מצד עצמם, הרי הם בהדיא היפך מרן השו״ע ובעל המפה שעליו (יו״ד סי׳ קעח) שקיבלנו הוראותיו, שברור ופשוט שאין כלל חשש חוקות הגויים בכגון זה, שאין כאן לא פריצות ולא דבר חסר הבנה, שרק בכגון אלה יש חוקות הגויים. ואני מתפלא איך זה שמעתיקים איש מפי איש ואין איש מרגיש בחולשת הטענה שאין בה יסוד ושורש וכל רוח תישאנה, מפני רוחו הגדולה של מרן השו״ע והמפה שעליו שמהם תצא תורה.

ותהילות לאל קמו וגם ניצבו כמה חכמים, דחזינן בהו שדחו טענות כעין אלו בשתי ידיים, ולדוגמא

עי' בפדה את אברהם פלאג'י (מע' ל' או"ד) על קריאה לתפילה 'בצלצל' שאין לחוש לחוקות הגויים, כי מקור הקריאה הוא בישראל, שבמקדש היו מכריזים בצלצל. וכיו"ב בשו"ת כרך של רומי (סי' א) בתליית שעון על ביהכ"נ, וכיו"ב בשו"ת שרידי אש (ח"ב יו"ד סי' לט אות כו) בחגיגית בר מצוה ובת מצוה, וכ"ה בשו"ת יחוה דעת (ח"ד סי' לג) בהיתר להתחפש בפורים. ועוד בדומה לזה דוגמאות לרוב לממשמש ומפשפש בדברי חכמים.

אולם מלבד זה חיפשתי בדברי רבותינו הקדמונים לקבל דעת תורה אם הסכימו לסברה והמחשבה שבבסיס טענה זו ודוגמתה, כי באמת נשמעת טענה זו בכמה נושאים, לובשת צורה ופושטת צורה בפרט בכל עניין שלא נהגו בו, שמחפשים להעמיד המנהג בכל טצדקי ובכל סברא העולה במצודה.

וחזיתי לרבנו אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי ה' (עמ' 41) שהזכיר טענה זו בשם חכם, ודחה אותה בלשון חריפה ונחרצת, והאריך בזה הרבה לדחות מכל וכל והתבטא בחריפות על הטוען טענה שכזו ואביא מעט מדבריו וז"ל, הצבור כלומר 'עמי הארץ וחלשי הדימוי' הנוהגים בדרכם, שניתן לרמותם בעניין האמת על ידי הטלת הספק הקל ביותר, הוטעה לגבי ההשתחוויה יותר מאשר לגבי זולתה בגלל סיבות מרובות וכו' ואחד מפוסקי ההלכה, והוא מהידועים שבין תלמידי חכמי יון ומהזקנים שבהם, החל פוסק איסור על זה בהיותו מחקות הגוים לדעתו, באמרו על פי מה שנאמר לנו על אודותיו שאין זו המשמעות שלו, אף שלפנים בישראל היו עובדים את ה' בהשתחוויה הנה חובה לאסרה הואיל ונוהגים בה הגוים וכו' ופוסק הלכה זה אף המשיך לגבי זולתה בעניין גינוי ההשתחוויה, ואף לגבי איסורה וגינוי מי שנוהג לפיה וכו' ההשתחוויה לא גונתה ולא נאסרה, אלא אף צווה עליה "והשתחוית לפני ה' אלהיך" ואם אתה היה מי שתהיה, מקיש ממה שאסרה התורה ועל סמך זה אתה מונע מה שהיו עובדים באמצעותו קודם לכן, ועל כן אתה אוסר על פי היקשך, ומונע ממה שעבדו בו לאחר מכן למרות היותו מהמנהגים העתיקים של ישראל ואף מחוקותיהם, הרי שאתה מתחייב על פי היקש זה בעניינים רבים, משום שניתן לומר לך: מדוע אתה נמנע מלהשתחוות ואינך נמנע מהעמידה בתפלה שהרי הגוים עומדים גם כן בתפלתם, וכן אל תפנה לכיוון ירושלם, לא בישיבה ולא בעמידה, כי הנוצרים, שהם עובדי עבודה זרה ולא רק גוים, פונים לעברה! וכו' ולפי ההיקש שלך אתה מחויב שלא להתפלל ושלא לצום ושלא לתת צדקה משום שכל אלו, הגם שהן מצוות, הנה הן לא היו רציות אלא לפני שהגוים עבדו בהן וכו' וינהג כך בכל מצוה שהגוים נוהגים בה ושהפכוה חלק מאמונתם, עד אשר יביא הדבר לביטול הרבה ממצוות התורה כפי שרצו הגוים מאתנו וכו' ודבר זה, סהדי במרומים הנו 'ממה שמצחיק ומעורר לעג על פי דרך העיון', משום שהוא 'מבוטל מכדי לענות עליו ואף מכדי שיוזכר', לולא שפסק אותו אדם ידוע, ועל ידו ועל ידי הדומים לו 'רומה צבור'. מצד הדת, יש לבכות ולהתאבל על אשר בכגון זה התקיימה הבטחתו יתעלה: "לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר. משום שחוקות הגוים שנאסרו ואשר התורה אסרה אותן הן אלה שהתורה פירשה את איסורן, כגון עריות וכו' ומה שהתורה ציוותה עליו ומנהגי הנביאים ומסורות אנשי המסורה עליהם השלום מורים עליו, אין ויכוח שאין להימנע ממנו בגלל שהגויים הפכוהו לדרך אמונתם, בין שהאמונה קדומה לפני התורה, או חדשה, אחריה וכו' האם לא נצווה אנו לעבוד את ה' יתע' במה שפירשה אותו התורה ואשר מסורות הנביאים דנו בו, למרות שהוא דרך הגוים, דבר זה אינו נעלם אלא 'מעיני רדום שיש לסלוח

לו בגלל קוצר שכלו', ומרחמים עליו ומזהירים ומלמדים ומדריכים אותו עד שייעור מתרדמתו, או עיקש מנהיג רע שיש לתעבו ולגנותו משום התגברות פניותיו על אמונתו וכו' ההשתחוויה אשר דיוננו בה, משום שההשתחוויה היא חובה הלכתית ומנהג דתי קדום שהדעת הוסחה מזה בגלות במשך שנים רבות וכאשר מוזהר מי שמוזהר על חיובה, והוא נוהג לפיה, נראה לפתי ולבור שהיא עניין מחודש בדת, והרי אין חידושו אלא בהוספתו לזמן בינוני, לא לזמן הראשוני של הדת. עכ"ל.

והקורא דבריו הטהורים היוצאים בטהרה, ורצופים יראת ה' טהורה, תיפעם רוחו בקרבו להיות עוסק בחקירת רצון הבורא בעבודתו, ויסיר מעליו טענות סרק וחולי הגלות, והנך רואה שיש לחקור ולעיין גם אחר דברי חכמים מפורסמים לחפש אם אמת בדבריהם, ויאמין ליבו לתור אחר האמת האהובה מן הכול. ודבריו בפנים עוד ארוכים ומפעימים. ודחה שם עוד טענות ריקות שנשמעות מהמחפשים לקיים מנהגי גלות ותרים בחיפוש אחא חיפוש בתירוצים איזה שיהיו, להימנע מלעשות את הרצוי רק מחמת שאינו מצוי. ודבריו בלשונו אין לה תחליף, ולכן עיין לו בפנים ותרווה נפשך במים חיים.

ויש עוד הרבה להאריך, אך כבר ארכה לה הדרך, והדברים ברורים למחפש אמת, ומי שעודנו מתעקש לא תועיל לו גם אריכות. ולכן נעצור בזה והשומע ישמע.

להשתחוות במקום שלא נהגו

והשאלה הנשאלת היא כמובן, שמאחר ולא נוהגים בזה כלל, האם מותר לעשות כן והוא לבדו להיות כורע ומשתחווה בהכנעה לפני יוצר כל.

וחשבתי ללמוד בכמה מקומות בדברי חז"ל בדין השתחוויה עצמה, שמוכח מרבותינו מנוחתם עדן שלא חשו כלל בזה ועשו כריעות והשתחוויות כפי הנראה בעיניהם ישר ונכון בעבודת הבורא, גם במקום שלא נהגו כלל, וגם במקום שיש גדולי חכמים שאין עושים כן.

ראשית בנין אב לכל הוא רבי עקיבא זיע"א, וכך היא לשון הגמרא (ברכות לא ע"א) וזל"ק, תניא אמר רבי יהודה, כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות. עכ"ל. וברור שכך היה מנהגו אינו מקרה חריג, וציינו מעשה דרבי עקיבא שיחיד היה ומנאו הכתוב, ולא חש לעומדים מסביב וכל עוד שאינו מטריח את הציבור אין להסתכל על הציבור אלא על עבודת הבורא יתעלה, ותו לא.

וכן מוכח בגמרא ברכות (לד ע"ב) דגרסינן, רבא כרע בהודאה תחלה וסוף, אמרי ליה רבנן אמאי קא עביד מר הכי, אמר להו חזינא לרב נחמן דכרע וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי. ע"כ. ומוכח שכל החכמים לא היו עושים כן, שאם כך היו עושים כולם אין מה לשאול על רבא. ומוכח שרבא ורב נחמן ורב ששת היו מחמירים על עצמם כשהם בציבור ולא חששו בזה כלל, כי כך היא עבודת ה' לעובדו בלא חשבון וגינוני כבוד לבשר ודם רק כבוד אלוקים מולם.

וכן הוא בגמרא יומא (נג ע"ב) וזל"ק, אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות בכריעה אחת. ע"כ. הרי לפני שוב שני בכירי האמוראים שהיו עושים בשונה משאר העם והחכמים שבדורם ובדורות שקדמו להם, ולא חששו למשנה ממנהג המקום כי ברור הוא שהמנהג לא נועד לצמצם את עובד ה' מהעבודה.

וכן ברור הוא בגמרא מגילה (כב ע"ב) וזל"ק, רב איקלע לבבל בתענית צבור וכו' נפול כולי עלמא אאנפייהו ורב לא נפל על אנפיה, מאי טעמא רב לא נפיל על אפיה, רצפה של אבנים היתה וכו' וליזיל לגבי ציבורא ולינפול על אפיה לא בעי למיטרח ציבורא ואיבעית אימא רב פישוט ידים ורגלים הוה עביד וכו' ולא ליעביד פשוט ידים ורגלים לא משני ממנהגיה, ואיבעית אימא אדם חשוב שאני. ע"כ. ומבואר באב"א שאם לא היה אדם חשוב היה משתחווה בפישוט ידיים גם במקום שלא נהגו כן, ורק משום שהוא איש חשוב לא נפל על פניו. ואנן בודאי לא אנשים חשובים לעניין ודיברנו בזה לעיל.

וראה במספיק לעובדי ה' (עמ' 49) שהאריך ללמוד ממעשה 'רב' במגילה הנ"ל וז"ל, והוקשה על רב שוב "ונפול על אפיה ולא נעביד פישוט ידים ורגלים", וזוהי קושיה שמשמעותה ברורה; התשובה הייתה "רב לא משני ממנהגיה" כוונתם שהואיל והוא היה מחייב עצמו, בהשתחוויתו, בפישוט ידים ורגלים, לא ראה לפגום בחיובו בזה. וכאן התבארו לך שני עניינים: שראוי ליירא ה' שיחייב עצמו ביראת ה' ושלא לפגום בה ושלא לעבור למה שפחות ממנה, אם ירצה בכך, וכן שאין גנאי עליו אם ייחד לעצמו צורת יראת ה' בין צבור שאינם נוהגים כאותה צורת יראת ה', משום שהנה רב, היה עובד את ה' על - ידי שמפליג בהשתחוויתו בפישוט ידים ורגלים ואינו מסתפק בכריעה אפילו בנפילות פנים שהיא השתחווית בקשה, לא השתחווית גידול, ולא סטה מזה כפי שאמר: "לא משני ממנהגיה", ולא נמנע מזה בין הצבור משום שלא היו עושים כמותו, אלא משום רצפה שלאבנים כפי שביאר התלמוד, או משום היותו "אדם חשוב שאני". ע"כ.

הרי לפניך בדין כריעות והשתחוויות עצמן, דמוכח מתנאים ואמוראים קדושים אשר בארץ, שכך עשו בעצמם ועשו בפני רבים להורות הוראה והנהגת עבודת ה' שאין לחשבן חשבונות מה נהגו ומה לא, וכל שלא עושה איסור אלא עבודה תמה אשריו ואשרי חלקו, אותו יראו וממנו ילמדו ומלאה הארץ דעה את ה'.

וראה והבן יסוד גדול בזה, שהרמב"ם והשו"ע ורבים מהפוסקים הביאו הלכה למעשה את מעשי החכמים הנזכרים כהלכה פסוקה, ואעפ"י שברור שלא היה מנהג כל החכמים לעשות כן, אם לפסוע לאחור בכריעה או לכרוע בהודאה וכו' וגם לא הוכרע בגמרא לעשות כן בפסק הלכה אלא רק סיפורי צדיקים מסוימים. אך מאחר וחזינן קדושים עושים כן, מהם יש ללמוד למעשה. ואל תשמע לאומרים זה מעשה שלהם לפי גודל קדושתם, אך אנחנו לא הגענו להיות אפי' העפר תחת רגליהם. כי הנך רואה מהרמב"ם ושו"ע שאין אמת בטענה זו והיא ענוה פסולה הממעטת כבוד ה', והחפץ לעבוד את ה' צריך לקיים בעצמו ויגבה ליבו שיראה דרכי העבודה מהקדושים ויצעד בדרכם גם אם אין עבודתם דבר שבשגרה אצל החכמים וכל שכן המון עם, ולכן הביאו מעשיהם הלכה למעשה הלכה פסוקה. ויש בזה עוד דוגמאות לרוב, שלא מנעו דרכי עבודה ולא חיפשו או דרשו שיהיו כולם בצורה אחת באופן אחד, ואיך שלא יהיה לעניין כריעה והשתחוויה הוא ברור.

וכבר חזינן במקומות רבים חכמת חכמים קדמונים, שאין להתרגש מהמנהגים שמצוי שיש בהם טעות מעורבת, וכל שרואה העוול והשגיאה מול עיניו אל יעבור בבל תתעלם. וראה לריטב"א (פסחים נא ע"א) בשם גדולי הראשונים לדחות טענה זו וז"ל, והדבר פשוט שאין משנתינו וכל גמרא ועובדי אלא במנהג שהוא להחמיר, אבל במנהג להקל לעולם אין

חוששין לו ואפי' היה על פי גדולים שבעולם כל שנראה שיש בו צד איסור לחכם בעל הוראה אשר יהיה בימים ההם, שאין לנו אלא שופט שהוא בימינו, ומיהו במקום שאין האיסור ברור והמנהג קבוע כבר עד שאי אפשר לו לבטלו, נהי דהכא ליכא משום סירכא דכותיים דאי מסתרכי להחמיר מסתרכי אפי' הכי כיון שאינן בני תורה ואין כח בידו לבטלם יש לו לעשות לעצמו בענין שלא יהא בדבר מחלוקת עד שיוכל להחזירם מעט מעט, ואם הטעות מוכרע אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'. עכ"ל.

וראה דברי הרמב"ם בתשובה (הוצאת פריימן סי' מו) שיצא לבטל המנהג שעומדים בעשרת הדברות ודחה טענת המנהג וז"ל, והטוען על זה שהרי מנהג אנשי בבל לעמוד בעשרת הדברות, אין טענתו כלום, לפי שאם נראה אנשים בריאים ואנשים חולים לא נחלה אנחנו את הבריאים להשוותם לחולים, אלא נשתדל להברות את החולים ולהשוותם לבריאים. ע"ש.

וכבר היה כן לעולמים, שאפילו מצוות פשוטות וברורות נעלמו עד שנהיו זרים לישראל, ומי שהחזיר מהם זכה לבוז ולעג. שאין כל חדש, ומצוה המתחדשת זוכה להיות ללצון, וכך היה לא פחות על קרבן הפסח שהחזירו המלך חזקיה, עי' דברי הימים (ב, ל ה-י) שהכתוב אומר, ויעמידו דבר להעביר קול בכל ישראל מבאר שבע ועד דן לבוא לעשות פסח לה' אלקי ישראל בירושלם כי לא לרב עשו וכו' ויהיו הרצים עברים מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה ועד זבלון, ויהיו משחיקים עליהם ומלעגים בם. אך אנשים מאשר ומנשה ומזבולון נכנעו ויבאו לירושלם. ע"כ. והבן שפסוקי ההשתחוויה לה' נזכרים הרבה יותר מקרבן הפסח, ובעוונותינו נעדרת מצווה זו ואינה מצויה אפי' כליל הסדר אחת לשנה.

מה נדע אנחנו שלא ידעו רבותינו

וכל מי שרגיל בספרים, בהגיע הלכה שלא נהגו בה חכמי הדורות האחרונים, מיד קמה המולה וקול רעש גדול על המעיז להצביע על חסרון או שמאיר באור יקרות על שינוי נצרך.

והאריך בזה במספיק לעובדי ה' בדחיית מחשבה מוטעית החמישית (עמ' 53) שכתב וז"ל, בכך שדברים אלה הנם דברים שהמנהג אינו נוהג על פיהם וכי קשה ההתנגדות למנהג, והרי המשנה חייבה את עניין המנהגות באמרה: "מקום שנהגו" ואסרה את ההתנגדות למנהג משום הפילוג, המדנים והאיבה שזה מעורר וכו' במיוחד שהמנהגים המובאים כראיה כדי להתנגד למה שביארנוהו, הנם עתיקי יומין ונעשו לעיני נכבדים וחכמים גיבורי התורה בעלי הוראה, ולא הכחישו כל מה שהכחשנוהו ולא המליצו על מה שהמלצנו עליו ולא ביארו מה שביארנוהו, וזה כאילו חידוש נגד מי שקדם והוצאת לעז על הראשונים. אמור בעניין זה מה שתרצה, הריהו חוזר למה שהזכרנוהו ומחויבים לבטלו משום מה שהקדמנו בראש הספר ונשלימו בפרק זה וזאת שהמנהגים הרווחים, המפורסמים או שאינם מפורסמים, הקדומים או המחודשים, הנעשים בנוכחות נכבדים או שאינם נעשים בנוכחותם, אם הראיה קובעת את היותם פגומים אין מחויבים ללכת על פיהם מפני שאין זה מן הנמנע שיתברר למאוחרים מה שלא התברר למי שקדם להם, וזאת אף על הרוב, מפני שהמאוחר מקבל בצורה מובנת יותר מה שהקודם כבר טרח עליו וביררו, והוא מתפנה לבירור מה שלא ביררו ולהסיק מה שלא הסיקו אותו הקודם משום התעסקותו בזולתו, ועל כן ההנחה המוקדמת שהוסכם עליה בהלכה אצל חכמי התלמוד היא "הלכתא כבתראי" וכו' ואין גנאי בכך מצד בעלי החכמה והאמונה, אלא מצד הצבור כעמי הארץ והדומים להם אשר מחובתם לסמוך על דעת מי

שנתמנה עליהם, לא שהחכמים ילכו בעקבותיהם, בדעותיהם. והמנהגות שהחכמים ז"ל מצווים לנהוג לפיהם ואוסרים להתנגד להם, הם מנהגות שאין ראיה מצד כתוב ולא היקש המחייבים את ההיפך מהם וכו' אולם עניינים המחויבים מצד הדת הנה אין שמים לב למנהג בעניין ביטולם או הכחשתם אין לשים לב אפוא בקביעתם למנהג! וכו' מנהגות שיש בהם פגם הלכתי הנה ראוי לתקנם בהתאם לצורה ההלכתית, או אם יש התרשלות מחובה דתית, מחויבים להשלימה על ידי הנהגת מה שחובה בה. וראוי שתדע שבמנהגות בני הגלות, בתפלותיהם וקריאתם בספר התורה יש מיני שיבושים המורכבים משעשועי מנהיגים השואפים בהם לדרכי מנהיגות, וכן קביעות חזנים אשר החכמה דלה או אף נעדרת אצלם, שהתערבו בהם הנכון עם הטעות והחובה עם המגונה והטוב עם ההיפך ממנו; ואנשים חכמים, דיינים וזקנים, נמנעו מהגינוי מסיבות שלא נחקור בהן, אם משום שנבצר מכוחם לגנות או משום שמה שהתבאר לזולתם לא התבאר להם ואין פגם בחובתם בזה או מתוך סיבות אחרות וכו' ואשר למריבות ולמדנים המתעוררים בין האנשים משום בורותם ומשום עמדם על מה שאינו מעניינם בעת שינוי מה שהתרגלו אליו, הנה ראוי לשים לב אליו על ידי שאיפה לנהוג עמם ברכות ומשיכתם אל החובה, על ידי פיתוי ודברי כיבושין. אם המטרות הדתיות תושלמנה בלא מחלוקת מוטב, ואם תגבר הבורות ורשעות מחטיאי הרבים וטעות מי שמעכב את הרבים לעשות מצוה ואף מצוות בטעותם לחשוב שמה שהם מחזיקים בו הוא הנכון וכי מה שמומלץ עליו אינו נכון הנה יש לעשות את החובה ויתברר שהמחלוקת אין סופה להתקיים. ואילו מחלוקת של השואף לאמת לשם שמים, וסופה להתקיים. ע"כ.

ושים ליבך שרבנו אברהם מדבר על זמן הראשונים, שגם מנהגי ענקי הרוח יש לחקור אחריהם ולתקן את המעוות. ויש ללמוד על אחת כמה וכמה בדורות אלה האחרונים, ובפרט שהנך רואה שרוב ככל החכמים לא הזכירו מזה דבר בספריהם, וכתבו דינים כדבר פשוט בלא להרגיש בעצם העניין. ומיעוט החכמים שהרגישו בזה הרי עיניך רואות שדחקו בתירוצים שאין בהם סמיכה, וחידשו איסורים אשר לא נשמעו מעולם, וביטלו ההשתחוויה בטענות מוזרות והיא מצוה הכתובה בתורה שדרכו בה כל אבותינו ונביאי ה' מאז ומעולם.

ולצערנו הגלות כבר שברה בנו כמה מצוות ועבודות גדולות לה', ואין כל חדש תחת השמש, וכבר גילו לנו רבותינו כמה וכמה מצוות שנשתכחו מישראל אפילו בזמן קצר, מה יותר מקודש מס"ת שבהיכל שאותיות מנצפ"ך הסופיות נשתכחו וחזרו ויסדום (שבת קד), ומן המפורסמות שבחיסור אותיות או בחילוף אותיות ספר תורה בודאי נפסל מלקרוא בו [עי' שו"ע (סי' לב סעיף חי)] והוא הדין לתפילין ומזוזה. **ואם** כן, הרי שבאותם זמנים שנשכחו מהם צורת האותיות הסופיות גם תפילין ומזוזות היו פסולות, ונמצא שהתבטלו כליל ממצוות אלו שנעשו בפיסול.

וכדוגמתה כן מצות ערבה (סוכה מד ע"א) שגם היא נשתכחה לגמרי וחזרו ויסדום, ועי' רש"י (שם ד"ה שכחום) שכתב, בגלות בבל שכחו את התורה והמצות במקצת, וזו נשכחה לגמרי. ע"כ. הרי לפניך שאפילו רק בשבעים שנה של גלות שייך שתשתכח מצוה שלמה מישראל, וכל שכן שישתכחו במקצת שאר המצוות וכמבואר בלשון רש"י הנ"ל.

וראה בתלמוד (שבת מט ע"א) שאפילו במצות תפילין ההתרשלות חמורה ביותר 'ועדיין היא רפויה בידם', והארכתי בכל זה בספה"ק פארך חבוש בעשרות דוגמאות ודברי קמאי בדומה לזה.

ואין לטעון כאן מנהג חכמים בדורות אחרונים יוכיח, כי באמת דבריהם בהלכות ימים נוראים אכן מוכיחים שכריעה והשתחוויה היא בפשוטו ממש, רק שלא נהגו כן בכל השנה מפני טורח וכדומה ורק בימים נוראים היו עושים כתיקונו ממש, וגם זה בעוונות התבטל בדורות אחרונים. וא"כ אינם חולקים בדין שכך היא צורת הכריעה וההשתחוויה אלא רק מציינים 'מנהג', ומאחר ובראשונים הדברים מפורשים שיש מחייבים כפשוטו ממש, הרי פשיטא שאין כאן מנהג המכריע. ואם התפשט שגם חכמים גדולים פוטרים עצמם בכיפוף הגב מדין ספק דרבנן להקל או מדין נענע בראשו יצא, הרי ברור שאין בזה הכרעה הלכתית האוסרת לקיים את עיקר הדין, אלא שסמכו על צד להקל. ותו לא.

ובכלל הרי דברי רבותינו מבוארים (ב"ב קל ע"ב) שכל מעשה רב אינו הוראה עד שיאמר 'הלכה למעשה', **ועל** כגון זה כתב הגאון הקדוש רבי צבי הירש מזידיטשוב בספרו סור מרע ועשה טוב (הביאו להלכה מרן ביביע אומר ח"ז או"ח סי' יט אות ד), וז"ל: ואפילו היה הרב דומה למלאך ה' צבאות, לא תאמין לשום מעשה אשר יעשה לנהוג אחריו, עד שתדקדק בעצמך בכל אשר ראית נוהג, ותהיה נושא ונותן בדבר, שמאיזה טעם עשה הרב מה שעשה, ואמנם צריך אתה לדונו לכף זכות, ולא להרהר אחריו ח"ו, אבל לא תעשה כמעשהו, כשנראה שזהו נגד ההלכה, אלא אם כן יורה לך טעם נכון ע"פ ההלכה ויסביר לך הדבר, ויכנסו דבריו באזניך, לאחר שתחקור היטב בענין אז תאמין, וזולת זה לא תאמין, ואפילו אם יאמר לך שקיבל כן מאליהו לא תשמע לו, ואל תאמין לו, ואפילו בדבר שהוא מתקנת חכמים בלבד לא תשמע לו. ע"כ.

ומה מאוד יקרו דבריו אצלנו, שבאוזנינו שמענו מגדולי תורה שהצגנו הסוגיה בפניהם ושקלו וטרו עמנו בטענות ומענות, ולבסוף כשראו שאין למנהג חותם אמת, הודו ואמרו שמעולם לא נתנו דעתם בזה לחקור בחיוב ואם יש הצדקה למנהג, ולימדו זכות על עצמם מאחר שכך המנהג וכך ראו אצל רבותיהם, והיא גופא זעקת הצדיק הנ"ל.

ואפילו תאמר שכל הגדולים עשו כן מהכרעת דעתם להלכה, ועלתה בדעתם אלו תירוצים למנהג. מאחר וחזינן מחלוקת מפורשת בקמאי ולא מעט אחרונים שהסבירו כן בפשטות, המחלוקת בעינה עומדת גם לנמנע מלהכריע עפ"י דברי הראשונים. ואליבא דאמת, לא היה לנו להסתכל בדברי האחרונים אחר שמבוארת דעת הקדמונים כמ"ש הרשב"א בתשובה (ח"ב סי' שכב) בכיו"ב וז"ל, לראשונים שומעין אם חכם הוא שראוי לסמוך עליו, ואין דוחין דברי הראשונים חכמי הדורות בסברא בלא ראיה. שדברי הראשונים שהיו בקיאין ונודעה חכמתם דברים נכונים הם, ומקצתן שהן כדברי קבלה. ע"כ. והרי שלך לפניך.

וזה ברור שאין לומר כאן הלכה כבתראי, שהרי ברור דבריהם שבאו סתומים כלל לא הזכירו את הראשונים החולקים (עי' מור"ם ז"ל חו"מ סי' כה ס"ב). **וכל** שכן למהר"ם אלשיך (סי' לט, הובא בש"ך חו"מ סי' כה ס"ק כא) דעל כרחך לא אמרינן הלכה כבתראי היכא דאיכא בינייהו כהדרגת שבין אמורא לתנא, לא אמרינן הלכה כבתראי, אלא אדרבה אין גם האחד מהאמוראים בלעדי רב יחלוק על התנא אם אין תנא אחר מסייעו. ע"ש. ודו"ק.

וגם אי נימא כבתראי בכל גוני, היינו דווקא שבירורו דבריהם בראיות מוצקות ולא בסברות או חילוקים. כמ"ש בפתחי תשובה (חו"מ סי' כה סק"ח) וז"ל, בתשובת הרב מו"ה משה רוטנבורג (חיו"ד ס"ס כ') כתב שכתב על נידון דידיה דאע"ג דקיי"ל הלכה

כבתראי וכו' מ"מ נראה דהאי כללא לא נאמר אלא היכא דהאחרון מברר דבריו בראיות צודקות, אבל היכא דהאחרון כותב דעתו בסתם בלי שום ראיה שלא כדעת הפוסק הקודם לו, מאי אולמא דהאחרון מהראשון, ע"ש. ואוקי באתרין שהסברות והחילוקים לקיים המנהג כל הבוחן דבריהם יראה שאין בהם ממש מלבד מנהג.

ועיקר גדול הוא הנאמר לעיל, שמאחר וחזינן שיש בחוסר ההשתחוויה לה' חילול ה' נורא ואיום כנגד עע"ז כנ"ל, במקום חילול ה' לא חולקים כבוד לתלמיד, ועל כן בוודאי יש לכל חכם וצורב לעיין ולחקור הלכה למעשה בזמן הזה.

ואם מכח מנהג תבוא לאסור איסר, הרי המנהג בזה בודאי התקלקל לגמרי, שהרי חזינן שבלא ספק בנפילת אפיים היו משתחווים ממש ואין לזה זכר האידנא. וחזינן קמאי שברור מהם שהיו כורעים על ברכיים ואם נשתנה המנהג באיזה ארצות עד שנתפשט אין בזה לבטל את עבודת ה' הכתובה בתורה במפורש.

ורגילות בתי כנסיות אינה מעלה ולא מורידה, שהכול נמשכים אחר אותה סיבה, ואין לנו לעוות האמת כדי להתאימה למנהג. וכעין זה ראה בריב"ש (סי' קמו) וז"ל, ואשר אמרת, שזה זר בעיני הקהל, מפני שנהגו בזה מכמה שנים, דרוב הספרים כתובין כן, אני מה אעשה להם אם סופריהם לא היו מומחין, הלמענם תעזב ההלכה וישתנה הדין? הלא שנינו בפרק הישן, שכשהלכו זקני בית שמאי ובית הלל לבקר את ר"י בן החורונית, ומצאוהו שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, ואמרו לו: א"כ היית נוהג, לא קיימת מצות סוכה מימיך. עכ"ל.

וכבר חזינן בלשון חדה בדברי כמה מרבותינו, על הנסמכים על מנהג כאילו הוא הלכה למשה מסיני ומסרבים לחקור האמת, ראה לשון הרשב"ש (סי' רפה) וז"ל, ואם הראשונים לא התקינוה אינה טענה וראיה שהדבר מותר, שמקום הניחו לאחרונים להתגדר בו. וכמה דברים היו ראויים לגדור ולא גדרום הראשונים ובאו האחרונים וגדרום, וכל המשנה והתלמוד מלאים מזה, וכ"ש האחרונים אלו, שאם אשר היו לפניהם לא תקנו ולא גדרו דבר ולא אסרוהו ובאו האחרונים שאחריהם ומצאו מקום לגדור ולתקן, אין לומר שכיון שאשר היו לפניהם לא אמרו דבר שראוי לאחרונים לשתוק, וצא ולמד שכמה ראשונים אמרו כמה דברים בפסקי הלכות ובאו האחרונים וסתרו דבריהם, וזה במשנה ובגמרא ובחיבורין מן אז ועד עתה. ע"כ. ולדידן קיל טפי שאם בדורות קודמים שהיו בין הגויים קשה היה לתקן, אנן דמשמיא קא זכו לן לשבון בארץ הקודש תביעה רבתי תהיה עלינו בהתרשל מהמצוה לקדש שם ה'. ואכמ"ל.

ולשון חכמים מרפא בדברי רבותינו בתלמוד ירושלמי (פרק חלק סוף הלכה א) וז"ל, 'ניתנו מרועה אחד' אמר הקדוש ברוך הוא, אם שמעתה דבר מפי קטן ישראל והנייך לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן אלא כשומעו מפי גדול, ולא כשומעו מפי גדול אלא כשמעו מפי חכם, ולא כשמעו מפי חכם אלא כשמעו מפי נביא, ולא כשמעו מפי נביא אלא כשמעו מפי רועה, ואין רועה אלא משה וכו' לא כשמעו מפי רועה אלא כשמעו מפי הגבורה. ניתנו מרועה אחד ואין אחד אלא הקדוש ברוך הוא כמה דתימר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ע"כ. ומעתה אם ראית הדברים אמיתיים אל תחפש לדחוק דברים פשוטים, ולסתור האמת, אלא קבלם כשומע מפי הגבורה.

וראה עוד בדברי רבנו אברהם שהאריך הרבה לשלול טענה חוזרת ונשמעת שגם נגדו טענו, שהרי כך עשו גדולים ואין מי שהרעיש בזה, הרי בהכרח שהצדק עימם. והשיב טוענו דבר (עמ' 54) וז"ל,

שהמנהגים המובאים כראיה כדי להתנגד למה שביארנוהו, הנם עתיקי יומין ונעשו לעיני נכבדים וחכמים גיבורי התורה בעלי הוראה, ולא הכחישו כל מה שהכחשנוהו ולא המליצו על מה שהמלצנו עליו ולא ביארו מה שביארנוהו, וזה כאילו חידוש נגד מי שקדם והוצאת לעז על הראשונים. אמור בעניין זה מה שתרצה, הריהו חוזר למה שהזכרנוהו ומחויבים לבטלו משום מה שהקדמנו בראש הספר ונשלימו בפרק זה וזאת שהמנהגים הרווחים, המפורסמים או שאינם מפורסמים, הקדומים או המחודשים, הנעשים בנוכחות נכבדים או שאינם נעשים בנוכחותם, אם הראיה קובעת את היותם פגומים אין מחויבים ללכת על פיהם מפני שאין זה מן הנמנע שיתברר למאוחרים מה שלא התברר למי שקדם להם, וזאת אף על הרוב, מפני שהמאוחר מקבל בצורה מובנת יותר מה שהקודם כבר טרח עליו וביררו, והוא מתפנה לבירור מה שלא ביררו ולהסיק מה שלא הסיקו אותו הקודם משום התעסקותו בזולתו, ועל כן ההנחה המוקדמת שהוסכם עליה בהלכה אצל חכמי התלמוד היא "הלכתא כבתראי", וזאת אף שאמרו: "גדול צפרנן שלראשונים מכריסן שלאחרונים". ואין זה משום שלמות המאוחר על פני הקודם לגבי כל האנשים ובכל המצבים, אלא משום שהמאוחר מעיין במאמרי הקדמונים ובונה עליהם ולומד מהם, ובאמצעות כללי ההיקש הוא מסיק תוצאות שמחויבים לפעול לפיהן, במידה שהדברים הקדומים נכונים, וההתבססות עליהם והמסקנות מהם הם על פי הכללים המחויבים וכו' עניינים המחויבים מצד הדת הנה אין שמים לב למנהג בעניין ביטולם או הכחשתם, אין לשים לב אפוא בקביעתם למנהג! וכו' מנהגות שיש בהם פגם הלכתי הנה ראוי לתקנם בהתאם לצורה ההלכתית, או אם יש התרשלות מחובה דתית, מחויבים להשלימה על ידי הנהגת מה שחובה בה. וראוי שתדע שבמנהגות בני הגלות, בתפלותיהם וקריאתם בספר התורה יש מיני שיבושים המורכבים משעשועי מנהיגים השואפים בהם לדרכי מנהיגות, וכן קביעות חזנים אשר החכמה דלה או אף נעדרת אצלם, שהתערבו בהם הנכון עם הטעות והחובה עם המגונה והטוב עם ההיפך ממנו. ואנשים חכמים, דיינים וזקנים, נמנעו מהגינוי מסיבות שלא נחקור בהן: אם משום שנבצר מכוחם לגנות או משום שמה שהתבאר לזולתם לא התבאר להם ואין פגם בחובתם בזה או מתוך סיבות אחרות, שונות לגבי כל פרט ופרט בכל ארץ ובין כל קהל בצורה אחרת, ואף יש בהם שינוי גדול, כפי שביארנוהו לגבי העמידה בקדושה ובקדיש וזולת זה ממה שלא ביארנוהו. ע"ש. שהאריך בזה ויסוד הכול מובן וברור הוא לכל מחפש אמת.

תיקון מנהגים וחיפוש האמת

ותדע שלדון בדברי חכמים ובמנהג העולם, אין בזה קלקול אדרבה זהו תיקון גדול, לברר ולברור למשמש ולפשפש, שיהיו מעשינו מתוקנים וסדורים מחושבנים היטיב ברצון הבורא עפ"י תורתו ודברי חכמיו.

ושלא תחשדני שבאתי מחסרון יראת חכמים, אביא לפניך כמה מלשונות רבותינו וחכמינו המפורסמים, שיש לחקור ולחפש האמת גם אחרי מנהג פשוט ומפורסם, ואפילו אם ידענו בודאי שהונהג עפ"י גדולי וחכמי הדור, אין בזה הכרח לצדקת המנהג ויסודו. וכך היה לעולמים שבאו החכמים וחקרו אחר מנהגים, ובהרבה מהם קבעו שתחילת המנהג או הימשכותו בלא תשומת לב לשינוי העיתים בטעות יסודו, ולא כל מה שנכנס במנהגי עם ישראל בצורה קבועה, מקבל תעודת כשרות וצריך לחקור ולדרוש האם אמת בהם.

וראש לכל ראה במסכת כלה (פ"ג) וזל"ק, דכתיב הט אוזניך ושמע דברי חכמים ואח"כ וליבך תשית לדעתי, לדעתם לא נאמר אלא לדעתי, 'שאפילו

חכמים עוברים ועושין דבר שלא כראוי' אל תעשה כמותם אלא לדעתי. ע"כ. ולמדת חדא שיש מציאות כזו, ואידך שמוטל על כל אחד לחקור האמת ולעשות כרצון ה' ולא לחקות ולהתחקות במעשה הנראה 'לא כראוי', אלא לכוון לדעת הבורא כפי כוחך.

וכיוצא בזה גרסינן בגמרא (נדרים סב ע"א) רבי חמא בר חנינא איקלע להההוא אתרא בזמן שהוקפלו רוב המקצועות, הוה קאכיל יהיב לשמעיה לא אכיל. אמר ליה אכול, כך אמר לי רבי ישמעאל ברבי יוסי משום אביו, הוקפלו רוב המקצועות מותרות משום גזל ופטורות מן המעשר. ע"כ. הרי שאפילו המשב"ק אינו רשאי להקשיב לרבו האדמו"ר לעשות על פיו בעניים עצומות, וזה עוד בדור בעלי התלמוד, ואנן מה נענה אבתרייהו.

והאריך בזה מרן ביביע אומר (ח"ז או"ח סי' יט אות ד), והביא לרבי צבי הירש מזידיטשוב בספרו סור מרע ועשה טוב שכתב, ואפילו היה הרב דומה למלאך ה' צבאות, לא תאמין לשום מעשה אשר יעשה לנהוג אחריו, עד שתדקדק בעצמך בכל אשר ראית נוהג, ותהיה נושא ונותן בדבר, שמאיזה טעם עשה הרב מה שעשה, ואמנם צריך אתה לדונו לכף זכות, ולא להרהר אחריו ח"ו, אבל לא תעשה כמעשהו, כשנראה שזהו נגד ההלכה, אלא אם כן יורה לך טעם נכון ע"פ ההלכה ויסביר לך הדבר, ויכנסו דבריו באזניך, לאחר שתחקור היטב בענין אז תאמין, וזולת זה לא תאמין, ואפילו אם יאמר לך שקיבל כן מאליהו לא תשמע לו, ואל תאמין לו, ואפילו בדבר שהוא מתקנת חכמים בלבד לא תשמע לו. ע"כ. וראה בעיניך והשבות אל לבבך, שהאמת לפני הכול ואנן חזינן כבר טענות רבות נגד המנהג הרווח מפי ספרי וסופרים, ומצוקי ארץ זועקים על המנהג, ומה לנו לקיים דברים מוקשים ודחוקים, והאמת עדיפה מהכול.

וכך תראה יסוד מוסד שאמרו רבותינו (ברכות סג ע"א) התקינו שיהא אדם שואל בשלום חברו וכו' ואומר עת לעשות לה' הפרו תורתך. וכתב המהרש"א שם וז"ל, יש לנו ללמוד מזקנים הראשונים, אימא דהיינו דוקא בדבר שאין בו שום גמגום לאיסור, משא"כ הכא דהוי הזכרת ש"ש לבטלה, ת"ש עת לעשות לה' וגו' וק"ל. ע"כ. ומבורר שאין ללמוד מהזקנים בדבר שיש בו גמגום לאסור, ואפי' מדובר בועז צריך הוא לנמק את דבריו.

וראה למו"ר בחזו"ע (ברכות עמ' צד) שציטט לחכם מפורסם שטעה טעות יסודית, שכתב 'שרוב הפוסקים הסכימו שאם לא השמיע ברכת המזון לאוזניו לא יצא' והעתיקו אותו כמעט מניין מגדולי האחרונים המפורסמים, ואף אחד לא התעורר להעיר שזה היפך גמרא והלכה פסוקה. ומצאנו עוד מקומות שנסמכו איש אחר איש ובפתוח ספר המקור ימוט כל הבניין אחריו, וכל שכן במנהג שכמעט ולא דנו בו בשורשו אם טוב הוא אם לא, ורק חיפשו לקיימו כי מנהג מפורסם הוא, ופעמים שתלו בו סברות קבלה כי מי יעלה לנו השמיימה לברר אם כן הוא.

יחיד הזועק נגד רוב גדולים שבדור

וכבר ראינו על גאוני עולם שלא חלו ולא חשו מלרדוף אמת, ואעפ"י שדבריהם באים נגד רוב כבל גדולי אותו הדור וקודמיהם, אין לחשוש לומר את האמת. וראה למרן מלכא בחזון עובדיה (פורים עמ' קצט) שציין לתשובת הרמב"ם (הובאה בראש ספר מעשה רוקח דף א ע"א) וז"ל, בדבר מה שיש נוהגים וכו' וכבר נעשה כן במצרים 'והיו נכשלים בו גדולים' ומחינו זכרו. ע"כ. וראה עוד רק מלשון שאלת רבנו אשר (כלל ב סימן סו), שלשון השאלה היא כבר לימוד כלל גדול, ששאל להרשב"א וז"ל, יבונני מה שראיתי 'כל רבותיי' נוהגים וכו' וזה 'ספק

ברכה לבטלה'. ע"ש. ומבורר שאעפ"י 'שכל רבותיו' עשו כן הוא מחפש האמת ולא משתיק מכח מנהג חכמים, ולמדת מדברים אלו שאכן יכול להיות במציאות טעות בחכמים ואפי' בכולם בזמן מהזמנים, ואינו הלכתא למשיחא שאעפ"י שאינו מצוי הוא במציאות, ולכן יש לחפש אחר האמת.

ודעת הנשר הגדול בזה ברורה וחלוטה בעוד כמה מקומות, שחיפוש האמת והיושר בלימוד רצון ה' הוא עיקר הכול. ראה לרמב"ם בפירושו לאבות (פ"ד מ"ה) באיסור לעשות התורה קרדום לחפור בה וז"ל, אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת, ולדעתי ג"כ שדבריי בה 'לא יאות לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולם' חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים וכו' ע"כ. וע' לכסף משנה (ת"ת פ"ג ה"י) שהנראה ברמב"ם 'שרוב חכמי התורה הגדולים שבאותו הזמן או כולם היו עושים כן'. ע"כ. וכ"כ הרשב"ץ (בח"א סימן קמז) שכתב וז"ל, שהרמב"ם הטעה [עשה אותם טועים] כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו וכו' עד שקראם 'משוגעים'. ע"כ.

וע' בהקדמת שו"ת מהר"י בי רב שהובאה הערה לתשובת המבי"ט (סימן מז) בכת"י וזו לשונה, כשבאתי למצרים מצאתי זה הטעות 'בכל החכמים הזקנים שבאו באותו הדור', שלא היו מקפידים להתנות קודם הגט או אחריו, והעיד לי הנגיד ז"ל שכמה וכמה גיטין נעשו כך. ע"כ. וראה שאפי' לחשש מוציא לעז לא חשש נגד האמת, כי האמת עיקר הכול.

ולא פחות מזה תראה בביטול מצוה מהתורה, כמ"ש בתרומת הדשן (סימן קו) שכתב, דהאידנא ברוב המקומות ורובא דרובא דעלמא 'אפילו תלמידי חכמים' אין להם המזוזות בבתי החורף. ע"כ. וכיו"ב עיין בבאר היטב (סי' תנט סוס"ק י) שכתב, ובעו"ה 'רוב ישראל אפילו הלומדים' אינם נזהרין בזה רק מניחים כמה עיסות על השלחן טרם התחלת הגרפת התנור והוא עון פלילי. ע"כ. וכן הוא בשו"ת חקקי לב (יו"ד ס"מ) על מה שהיה הרמב"ן מוליך בצק מצות למרחק כמה בתים עד לתנור, וכתב וז"ל, ומי לנו גדול ממשה הרמב"ן ז"ל ועכ"ז כתבו עליו שלא היה ברצון חכמים, וגם הוא נמנע אח"כ, וגוערין בנזיפה למי שנוהג כן. עכת"ד. ודברים אלה מדברים בעד עצמם.

ומן המפורסמות היא תשובת הרשב"א (ח"א סימן שצא) שכתב על מנהג הכפרות, מנהג זה פשוט בעירינו, ואע"פ ששמעתי מפי אנשים הגונים מאשכנו 'שכל רבני ארצם' עושים כן, וגם שמעתי שנשאל רבינו האי ואמר שכך נהגו, עם כל זה מנעתי המנהג. ע"כ. ושים לב שדבריהם באו על דברים שאין להם שורש ויסוד בש"ס ובתורה, ואעפי"כ דרשו אמת, ואנן כל דברינו במצוה מהתורה שכבר נפרשה כל הסוגיה בראשונים ואחרונים, ואם כן למה לנו להיתקע על מנהג שאין בו רק חשש להפסד המצוה.

וראיתי שהאריך בכל כיו"ב החכם הבקי המופלא הגר"א ארבל שליט"א בספרו באתי לגני (סי' כו והלאה), שהרבה ממקורות הנזכרים מאיש לוקחו והוסיף גם דברי רבנו אברהם בן הרמב"ם (מובא בהקדמת עין יעקב) שכתב וז"ל, דע כי אתה חייב לדעת כל מי שירצה להעמיד דעת ידועה ולישא פני אומרה ולקבל דעתו בלי עיון והבנה לענין אותו דעת אם אמת איתה או לא, שזה מן הדעות הרעות והוא נאסר מדרך התורה וגם מדרך השכל וכו' ואין הפרש לקבל אותו דעת להעמידה בלא ראיה או בין שנאמין לאומרה ונישא לו פנים ונטען לו כי האמת איתו בלי ספק מפני שהוא אדם גדול כהימן וכלכל ודרדע, שכל זה אינו ראיה אלא איסור וכו' אבל יש לנו ולכל נבון וחכם להתבונן כל דעה וכל

מאמר על דרך שיש להתבונן אותה, ולאמת ולקיים מה שראוי לקיים ולבטל מה שראוי לבטלו וכו' ועניינים אלו וכיוצא בהם אין להבינם ולהתבונן אותם מפני שהיה גדול העצה והחכמה, אלא מפני הראיות והמופתים שיש עליהם. וכן אמר אבא מורי ז"ל. ע"כ. הרי שהכרעת הדין אינו במי אמר, אלא מה אמר וכמה ההכרח בדבריו, 'לאמת ולקיים מה שראוי לקיים ולבטל מה שראוי לבטלו'.

ויותר מזה מצינו בס"ד לגאון רבי יוסף חיים בשו"ת רב פעלים (ח"ב יו"ד סי' לו) שלא ראינו בבתי המדרש אשר פה עירינו שמניחים מזוזה, ולפי פסק מרן שקבלנו הוראותיו צריך לקבוע שם מזוזה, ועל פי הרוב נראה שהחכמים פה עירינו לא שמו ליבם על זה ולא העלו על דעתם מה שפסק מרן ז"ל על חיוב המזוזה בבית המדרש. שאילו היו שמים על ליבם פסק מרן, בודאי שהיו מניחים מזוזה. ע"כ. ראה כמה הזדעק על חסרון הידיעה ותלה בחכמי העיר, ובמקומו וזמנו גדולים ואדירי תורה היו. וע"ע בספרו בן איש חי (ש"א פרשת פקודי אות יב) וזו לשונו, וגם אסור לדון סמוך למנחה גדולה וכמו שכתב מרן ז"ל ופה עירינו אין הדיינים נזהרים בזה ואין להם על מה שיסמוכו. ע"כ. וע"ע בשו"ת חקקי לב (ח"א חיו"ד סימן טל) שכתב, מנהג שיש בו חשש איסור אפילו הונהג עפ"י מארי דאתרא שהיה רב מורה הוראות ונהגו היתר על פיו והוא נגד דעת הפוסקים, יש לבטל המנהג בכח גדול וביד חזקה, והאריכות בזה ללא צורך מרוב פשיטותו. ע"כ. הרי דיש מציאות כזו שינהיג רב מורה הוראה מנהג שלא כדין, ועל כן הצורך לפני כל חכם לברר האמת ולא לסמוך במקום שאין רשות לכך.

פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה

וידעתי כי יתקומם ליבך על דבריי, וכי לא אמרו כן מגדולי הפוסקים עד שטעון בנגדם, וגם אני אודה ואומר שבעת לימודי הוקשה כן בעיני מאוד, מדוע נעשתה מצוה זו דיעבד אחד גדול בכמה ספקות וספקי ספקות עד שכמעט לא נותר שם מצוה עליה גם לדברי המחזיקים במנהג, ומדוע תמכו במנהג זה שהוא בודאי אינו שבח ונכנס בספק רע גם לדעתם. וגדולים הם העומדים ותומכים מנהג זה, אך אין בזה לומר שאין כאן פירצה וטעות, כי כאמור חיפוש האמת יכריע. ועל כגון זו יש להמליץ לשון חז"ל (בראשית רבה פר' כו ס"ה), תני רבי שמעון בן יוחאי כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה. ע"כ. וכ"ה בבפסיקתא רבתי (בראשית פל"ד ס"ב).

וכבר אמרו כן חכמים בדורות אחרונים שהצביעו על יסוד זה בדוגמאות לרוב, על כל מיני קלקולים שנכנסו בעם ישראל, ראה בשו"ת קנין תורה (ח"א סימן יא) על הפריצות שבפאה נכרית, וכיו"ב בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט) על כנסים מעורבים לשם שמים, וכיו"ב דרש בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ז סי' כב) על עישון סיגריות שמעשה הגדולים נתנו לעוון הכשר. וכל מחפש יראה עוד דוגמאות לרוב בזה.

ואם נבוא להסתכל בדברי קדמונים המאירים כשמש, ראה שגם על דורות ראשונים אמרו כן ראה בספר אוהל מועד (ראשית חכמה דרך ד) שכתב, וחובה על ירא חטא אף כי אוהב טהר לב להעיר קנאה כי יראה, והנה יש שרים וסגנים במועל ומושכין עון, ואמרו רבותינו כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה שנ' ויד השרים והסגנים היתה במעל זה. ע"כ.

וכן הוא באורחות צדיקים (סוף פרק יד) וז"ל, וחובה על כל ירא שמים אשר הוא טהר לב להעיר קנאה, כי יראה כי יד השרים והסגנים במעל, ואמרו רבותינו ז"ל כל פרצה שאינה מן הגדולים. ע"כ. ועוד כתב (סוף פכ"ד) וז"ל, וענין ההוא תקלת קצת 'חכמי הדור' הזה שהם רודפים להנות מן העם, על כן יחניפו להם כדי שיחזקו אותם בחזקה גדולה, ולא די שאינם מוכיחים אותם על עניינם אלא מתוך

שהם מחניפים להם הם עצמם אוחזים מעשיהם ונמשכים אחריהם. ע"כ. ולא באנו לחשוד בחכמים רק הבאנו לדוגמא שכבר היו דברים מעולם המחייבים אותנו לחפש האמת, שאם בארזים נפלה שלהבת אנן מה נענה.

וראה במש"כ שם (שער התשובה) משפטים קשים כגידים בזה, 'שיהיו העבירות הקלות דומות בעיניו לחמורות כגון הסתכלות בנשים ולהרבות עמהם דברים או דברים בטלים או לילך בטל או להזכיר שם שמים לבטלה כל אלו ועוד רבות כהנה בעיני אנשים רבים, 'ואפילו בעיני גדולי הדור הן נחשבות קלות' 'וככה יש בכל המצוות עניינים שאפילו גדולי הדור הזה אינן נזהרים בהם, מחמת שאינם שמים על ליבם ומחמת שאינם לומדים המצוות והמידות הטובות'. והדברים קשים לשמוע אך גם זה היה לעולמים, ואין לנו אלא למיחש לתקן מעשה עצמנו.

וע' באגרות הרמח"ל (אגרת פט) וז"ל, הלא זה רע בעוונות הרבים 'שרוב חכמי ישראל' כבר רחקו מעל האמת ומן האור הנעים כבוד ה' אלוהינו, ללכת אחרי פלפוליהם של הבל, והשם בוחן ליבות הוא יודע אם לעקל אם לעקלקלות הוא. ע"ש שהאריך בזה ולא יכולתי להעתיק כל דבריו מהפחד, וכל אדם יחוש על עצמו מאיזה כת הוא.

וע"ע בשו"ת מהרי"ף (סימן מז), אחרי שכתב דהלכה כמו ר"ת במוצ"ש כתב, גם אני היום כמו חמישים שנה ויותר שעמדתי עד"ז והנני מתהלך בתם לבבי בקרב ביתי, 'ואפילו נות ביתי אינה שומעת לי' בדבר זה ,שאומרת לי אני הולכת 'בדרך שהולכים כל היהודים'. ע"כ. ועיין במגילת סתרים (על מגילת אסתר פ"א פ"ה) ובמלאות הימים האלה עשה המלך למגדול ועד קטן, ולא אמר מקטן ועד גדול כמו בספר שמואל (א פ"ל פ"ב), אלא להורות כי עיקר כוונתו 'להחטיא הגדולים שבישראל' וממילא הקטן ימשך אחריהם. ע"כ. וראה בעיניך שרוב המקיימים המנהג עיקר טענתם 'אני הולך בדרך שהולכים כל היהודים' ולא באמת ענו על טענת ביטול המצוה שבמנהג, וגם מי שתלה עצמו על הקבלה לא הסביר מה יעלה מהמצוה בידו, וחפש אחרי וראה בעצמך שכך הוא.

ואל תאמר ואני יחיד ומה כוחי, שמלבד שקודם כל תציל נפשך שתקיים המצוה על ודאי, ואולי גם בזה תבוא איתערותא דלתתא שיגיע עד אחד הגדולים לעשות מעשה כמו בכמה עניינים כידוע, ויהיה בזה סיבה לתיקון לכל הדור, שהוא יסוד מוסד מבהיל הרעיון כמ"ש באדרא רבה (קלה ע"א) וזל"ק, מכאן אוליפנא כל רישא דעמא דלא אתתקן הוא בקדמיתא, לית עמא מתתקנא. ואי איהו מחקקן, כולהו מתתקנן, ואי איהו לא מתתקן בקדמתא לא יכלין עמא לאתקנן. ע"כ. (תרגום, מכאן למדנו כל ראש עם שאינו מתוקן הוא קודם אין העם מתוקן, ואם הוא מתוקן כולם מתוקנים, ואם אינו מתקן עצמו תחילה לא יכולים העם לתקן עצמם.)

לא עיין לא מועיל

ולצערנו רוב ספרי הקיצורים בלא עיון נכתבים, אספו מדברי ספרים וסופרים בלא עיון כדבעי, ולא חקרו אחרי מנהגים אלא ציינו להם בשתיקה כאילו ניתנו בסיני. ועין רואה שלא הגיעו אפי' לתחילת עיון הסוגיה בזה, ורק מציינים מנהגים ובאיזה ספרים אמרו מה בלי לפשפש ובלי למשמש מה הכרחם. ויצאה תקלה גדולה שבמקום להעיר ולעורר ואפי' רק להצביע על הספק, החזיקו במנהג ששומט המצוה כמעט לגמרי מהשומע להם, והשומעים להם בתום לב לא קיימו המצוה מימיהם, וכאשר כתבו כמה מהאחרונים בעצמם.

ועל ספרי קיצורים וכל מיני מלקטי מנהגים אל תתפלא כל כך, כי באמת אין חדש תחת השמש, וכבר כתב הרמב"ם (פהמ"ש בכורות פ"ד) וז"ל, וכבר

ראיתי בא"י אנשים נקראים 'חברים' ובמקומות אחרים יש מי שנקרא 'ראש ישיבה', ואפילו 'בר בי רב דחד יומא ליתיה'. ע"כ. והם דברים קשים אך נאמנים היוצאים מנאמן לאמת. וראה בשו"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן יז) וז"ל, שאף שיש שעושים כן קוסם אף בחתונה של חרדים ולא מיחו בידם, אין להביא ראיה מזה להקל כי בזמן הזה רבים נקראים תלמידי חכמים ואינם יודעים הלכות פסוקות, ולומדים הגמרא לפלפולא בעלמא ואינם יודעים מש"כ בשו"ע ובשאר אחרונים פוסקי הלכות. ע"כ.

וכיו"ב בשו"ת משנה הלכות (ח"ט סי' רסב) וז"ל, והכריחני לכתוב בזה מה שאני מתחמק מאוד מזה, כי ראיתי בעו"ה בדור הזה שהרבה מראשי הישיבות ובני התורה מרחיקים לימוד השו"ע, ומלפנים זאת בישראל שכל גדולי ישראל וכל בני ישראל למדו שו"ע וכל מעשיהם היו ע"פ שו"ע והרמ"א ונו"כ, ומי שלא ידע כדת מה לעשות שאל למי שיודע וככה נהגו. אבל בדור הזה כיון שאינם בקיאים בר' חלקי השו"ע, ואין לומדים שו"ע וכו' וגם הראש ישיבה כששואלים אותו ולא למד שו"ע, אזי כיון שהם יראי השם פוסקים עפ"י 'פרועמן' (הרגש) ולכן כמעט אין מי שיודע ההלכות משו"ע, ונעשית תורה הרבה תורות איש איש לפי ההרגש שלו וכו' והרבה יש להאריך בזה אבל יפה השתיקה. ע"כ.

ואמת שיפה השתיקה אך יש כאן גם מצות תוכחה, אל נא תפסיד מצות ה' ותסמוך על כל מאמר הנאמר, שגם אם האומרה גדול ורם, קיום מצות ה' גדולה מן הכול ואין הצר שווה בנזק המלך, וכל אחד אחראי על עצמו להגיע לתכליתו לעשות רצון בוראו.

נטיית לב בחכמי דורות אחרונים

ויותר מזה תדע, בדורות אחרונים אין לנו לא בית דין גדול ולא בית דין מסודר להנהגות הקהל, וכבר מאות רבות של שנים הסכמת החכמים היא, שאין סומכים על אומדנא וסברה של בית דין אעפ"י שכך דין תורה, וכמבואר בשו"ע (חו"מ סי' טו ס"ה) עפ"י הרמב"ם וז"ל, משרבו בתי דינים שאינם הגונים ובעלי בינה, הסכימו שלא יהפכו שבועה אלא בראיה ברורה וכו' לא בדעת הדיין ולא באומדן המת או הטוען. ע"כ. הרי לפניך שכבר שמונה מאות שנים, הסכימו בתי דינים שאין לסמוך על אומדנא בלא ראיה, ואעפ"י שכך היא ציווי התורה כמבואר שם 'יש לדיין לדון דיני ממונות על פי הדברים שדעתו נוטה להם שהם אמת, והדבר חזק בלבו שהוא כך אף על פי שאין שם ראיה ברורה'. ואם כך הוא בדיני התורה המסורים ביד בית דין, שאין לסמוך על בתי דינים בזמן הזה, על אחת כמה וכמה בדיני איסור והיתר וקיום המצוות, שאין לסמוך ולהישען על אומדן ונטיית לב של פוסק יחיד, שאין דן יחידי אלא היחיד ומיוחד חי עולמים. ופסקי דינים אינם הכרעה כל שכן בלא בית דין ובלא כינוס החכמים במותב תלתא, שכל אחד במקומו יחידים הם. ואפילו ישבו יחד אין בכוחם להכריע בהלכה הנמסרת ביד כל ישראל לברר המצוה, שלא נתנה התורה כח הכרעה במצוות התורה אלא ליושבי לשכת הגזית בלבד.

וכבר חזינן בדורות אחרונים שאפי' בדברים לכאורה פשוטים טעו בהם חכמים גדולים, והעירו עליהם הבאים אחריהם. ראה בחזון עובדיה (שבת ח"ד עמ' קלד) שאחר שפסק לאסור לסחוט תפוזים בשבת שהוא דבר פשוט בהלכה סיפר וז"ל, והנה בימי חופרי כאשר אמרתי להורות כן מפני אברכי ישיבת פורת יוסף, עמד מנגד הרה"ג רבי עזרא הדאיה וצווח ככרוכיה וכו' שעשה מעשה כשבא

הגאון ישועה פלאג'י בשבת לבקר את מר אביו הגאון רבי שלום הדאיה, שעמד וסחט לפניהם תפוזים, והם שתו את המיץ ולא אמרו לו דבר. ונומתי לו שמא לא שמו לב לדבר ועכ"פ אין למדין הלכה בפי מעשה. ע"ש.

וע"ע בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' יא אות ז) מה שהעיד בשו"ת כרך של רומי (סימן א) על הרב המופלא מהר"א הכהן אריאש ז"ל ואחוזת מרעהו שהיו נכנסים לכנסיות של נוצרים להתלמד על משקל המוסיקא וכו' ע"ש שהעיר עליהם בלשון תקיפה וז"ל, אין זה מדרכי ההוראה לעזוב דברי הש"ס והפו' הנ"ל, מפני עובדא כזו. ואשר על כן אמינא ולא מסתפינא, כי אם אמת הדבר שאיזה רבנים הלכו לבתי תפלתם במסיבות כאלה, גרם להם זה מפני שלא עיינו היטב בדבר, וחשבו שאפשר להתיר בזה מפני דרכי שלום וכדומה, או שהופעל עליהם לחץ, ואנוסים היו לעשות צעד זה, אשר לפע"ד הנו מביא לידי חילול ה' ח"ו, אשר רבנים בישראל יכנסו למקומות אלה בתלבושת הרשמית שלהם. מה לכהן בבית הקברות. וישתקע הדבר ולא יאמר. ע"כ.

וראה עוד למו"ר בחזון עובדיה ימים נוראים (עמ' קכא) על מש"כ בשו"ת שמש ומגן (ח"ב סימן לד) בעד אמירת ברוך הוא וברוך שמו גם בברכה שיוצא בה ידי חובה, וטענת הגר"ש משאש הייתה בין היתר, שאף חכמים גדולים נהגו כן. והשיב על כך מו"ר, ומה שטען שאף חכמים גדולים נהגו לענות, עימו הסליחה והרי ראינו לרבני מרוקו הנ"ל שהעידו על מנהגם ונמשכו אחריו משום שסברו שמסתמא יש להם על מה שיסמוכו, ובמיוחד הרה"ג וכו' ובכל דבריו לא מצאנו טעם בעיקר לבטל חשש הפסק. ע"כ. ועל אחת כמה וכמה דהמטה יהודה עייאש (סימן קכד סק"ב) כתב שנתפשט המנהג לאומרו משום דלאו כו"ע דיני נמירי וכו'. ע"כ. וכעין זה בשו"ת יביע אומר (ח"ט חאו"ח סימן ק אות יד) שהביא דברי הגר"ש משאש בשו"ת שמש ומגן (ח"ב חאו"ח סימן לא) שבמרוקו היו נוהגים להדליק החשמל ביו"ט וכן נהגו שם חכמים ונבונים ולא עלה על דעת שום אדם לחשוב זה כנולד. ע"כ. וכתב מו"ר נר"ו וכמה"כ כולם טעו בדבר ונהגו היתר שלא כדין שארי להו מארייהו. ע"כ.

הרי לפניך כמה וכמה דוגמאות שחלקם דברים ברורים ופשוטים וכך באמת היה מאז ומעולם, בין בדורות ראשונים וכל שכן בדורות אחרונים, שיש טעויות הנכנסות כמנהג ויש לשרש אחריו עפ"י חקר ההלכה. ובנד"ד שאין ספק שהגלות גם גורמת צרה צרורה בכל אלה, ונוסף אליה שיסוד כל המנהג במחלוקת ראשונים שהם אמרו והם אמרו, והמנהג של חכמים כאלה או אחרים אין בכוחו להזיז כהוא זה מדעת קמאי, ואין בהכרעת המנהג להפך טעות לתיקון או להכשיר החטא למצוה. ומאחר וברור בדרכי העיון והלימוד שהמנהג ביסודו הוא בספק גדול אם מקיים מצוה, אין להיתלות בו ולא להיתקע בדברי איזה מכשירים, שעיקר עבודת ה' לעשות רצון ה' ולא לרצות או להחזיק באיזה מעשה שעשה גדול כזה או אחר, דברי הרב ודברי התלמיד לדברי הרב שומעים, והמחמיר אינו מפסיד אלא רק זוכה לנפשו.

ודברי הסבא קדישא (או"ח סימן א) מהדהדים בחלל העולם שכתב בענין הפאה נכרית, ומה אענה ומה אומר על אודות הזמן שהגיע לידי מידה זאת שהאנשים אשר הם צריכים לסייע על דבר כבוד השי"ת, כשלו ונפלו ואין איש שם על לב. ואפילו מי שתופס ספר יתלה עצמו באיזה סברא דחויה מהפוסקים להורות היתר לעצמו ולאחרים, ומקלו יגיד לו גם בוש לא יבושו. ע"כ. והמתבונן יראה כמה אמיתיים וחדים הם דבריו אלו של קדוש ישראל.

דיין הנגוע בדין

וכשמדובר על מנהג רווח אין ראיה כלל שמדעת חכמים היה, שעינינו רואות כמה קלקולים ברורים וכבר שנים אין יכולים להם, ואין איש שם על לב, וכבר אמרו בכיו"ב (שבת מט ע"א) של מצוה שאבותינו לא מסרו עליה את נפשם עדיין רפויה ביד זרעם, ואין בזה הצדקה ותירוץ אלא כמצביע על שורש הבעיה, והחפץ ברצון ה' יחזק עצמו ביראת אדונו, ולא יתלה הקלקול במולידיו כשבידו כח הבחירה.

ואל תקשה על בעלי הבתים שלא מקשיבים לדברי החכמים, שאפי' על אשת חבר אין לסמוך שתעשה כדעת בעלה הגאון. עיין כמה הזדעק בזה מו"ר ביביע אומר (ח"ה חאהע"ז סו"ס ה) בזעקתו על פיאה נוכרית עד שכתב וז"ל, ואין להתפעל כל כך ממה שעינינו הרואות כמה נשי רבנים ואדמורי"ם שמקילות בזה, כי שלא ברצון חכמים עושים, וידעתי מכמה רבנים שאין ידם תקיפה למחות בנשותיהם על פתגם דנא, אף על פי שאין דעתם נוחה ממנהג זה. ע"ש. ועיין לרשב"א (סימן רנג) הביאה הב"י (יו"ד סימן רכח) שאפילו על אשתו של אביי אמר דשכיחי נשי לעבור על דעת בעליהם. ע"ש. והוא פלא ופשוט כאחד, שיש לחפש האמת ולא להסתכל על דוגמאות של חלישות וזניחת הידור המצוות, וגם בנד"ד כן הוא שנחפש אחר הישר בעיני ה' בלבד.

ודע שבנד"ד אינו כ"כ פלא גם על חכמים, כי באמת הוא עוד יותר קשה להתעורר לעיין וכ"ש לדחות אם המנהג פשוט בעם, שיש קושי אנושי לאדם להיות משנה ממנהג המקום, והוא ניסיון גדול לאברהם אבינו ע"ה לך לך מארצך. וכל שכן אם כך היה גם מנהג אבותיו ורבותיו ואין צופה פה ומצפצף, ישר נזעק בתוכו וכי כולם טעו. ופעמים חשבונות 'של מקום' נכנסים מה יאמרו ואם ייצא נזק, ואעפ"י שרוצה לחפש האמת אך עדיין ליבו מתאמין לכסות על זעקתו לקיים המנהג, ויש כ"כ הרבה דוגמאות בולטות לזה בדברי הפוסקים, וחלקם כבר ראית למעלה ואידך זיל גמור.

חכם הנוגע בדין

וזאת תדע, אף אם נשמע מאותם רבנים שעושים כן שהם סוברים כן בדין, אין בזה ראיה לצדק ואמת שנאמר שהוא ללא ספק, שמלבד שדברי הפוסקים לעיני כל ותורה בקרן זווית להיות כל אחד חוקר בעצמו. הנה עוד קי"ל דאין אדם רואה חובה לעצמו (כתובות קה ע"ב), ופרש"י שאין דעתו מתקרב לצד החובה לחייב את עצמו, ואפילו מתכוון לדין אמת. ע"כ. וע"ש שזה נאמר על הנותן שוחד דאז נעשה כגופו, וכל שכן אם כוונתו לקיים מעשה עצמו ודברי רבו החביבים עליו יותר מנפשו.

ודברים אלה כבר נחשבים ככלל פסיקה והבנה בסוגיה, ראה בגמרא תענית (יד ע"ב), בשני דרבי יהודה נשיאה הוה צערא, גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני, סבר למיגזר טפי. אמר ליה רבי אמי, הרי אמרו אין מטריחין את הציבור יותר מדאי, אמר רבי אבא בריה דרבי יחיא בר אבא, רבי אמי דעבד לגרמיה הוא דעבד. ופרש"י, לעצמו דרש דלא אמר אלא לפי שהוא לא היה רוצה להתענות. וראה בשבת (נו ע"א), אמר רב רבי דאתי מדוד מהפך ודריש בזכותיה דדוד. ע"כ.

ובשבת (קמ ע"ב), ואמר רב פפא האי מאן דאפשר למישתי שיכרא ושתי חמרא עובר משום בל תשחית ולאו מילתא היא בל תשחית דגופא עדיף. ע"כ. וראה מש"כ במהרש"א (שם) ורב פפא לטובת עצמו אמרה שהוא היה עושה שכר כדאמרי' פ' ע"פ דאמר רב פפא אי לאו דעבדי שיכרא לא איעתרו וק"ל. ע"ש. וכיו"ב במהרש"א (קידושין עא ע"א) בימי רבי ביקשו לעשות בכל עיסה לארץ ישראל וכו' אמר להם קוצים אתם משימים לי בין

עיני, משום דרבי ממשפחת בבל היה מבני בניו של הלל שעלה וקיבל נשיאותו של בני בתירא. ע"ש. לפי שהיה מבבל לא האמינו לו.

וכללא גבירתא היא כאשר הביאה הרמ"א לפסק הלכה (יו"ד סימן רמב סעיף לו) וז"ל, ותלמיד חכם שאמר דבר הלכה בדבר השייך לדידיה (תוס' בשם ר"ת ונ"י), אם אמרה קודם מעשה שומעין לו; ואם לאו, אין שומעין לו. ע"כ. וע' בב"י שם דבנוגע בדבר חישינן שמדמה לא נכון.

וכל שכן הוא למש"כ ג"ע החיד"א בברכ"י (סימן רמב אות מ) בשם רש"י ותוספות והרא"ש, דזימנין דת"ח משקר משום כיסופא. ע' ברכות (מג ע"ב) במעשה דרב פפא דאמר בשם רבא דהלכה כב"ה, ולא היא לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד. ופרש"י דלא אמר רבא הכי אלא רב פפא הכסיף לפי שטעה והשמיט עצמו בכך. ובשדי חמד (מע' כ כלל ח) בשם באר מים חיים מוצירי דהבינו כפשוטו, וכ"כ בשם המהרלנ"ח ושכ"כ הרב אדמת קודש ועוד ע"ש. וראה בטהרת ישראל (סימן קפה אות סו) בדין אשה שאמרה שהחכם טיהר לה הכתם ועתה מכחיש אותה החכם לומר שלא שאלה אותו, דחישינן שהחכם רואה עתה שטעה שטיהר ובוש לומר שטעה, ולכן משקר עתה לומר שלא שאלה אותו. וכ"כ בהפלאה (קונט' אחרון סימן קטו סק"א) שהחכם לא נאמן להכחיש אישה שאומרת שהחכם טהר, כשהכתם לפנינו והוא טמא שהרי הוא נוגע בדבר שהרי טעה.

וראה בספר באתי לגני הנזכר שציין לאמור ולמקורות רבים נוספים בזה, ומהם מרן החתם סופר בתשובה (סוף חי' ש"ס יריד הספרים) וז"ל, מאז שמתי גדר מבלי השב על קושיא כי אם פעם אחת, ולא לעשות סנגוריא לדברי כלל אם לא בשאלה הנוגעת לדינא, וטעמי ונימוקי עימי כי על הרוב לא בא המקשה ואפילו אם יהיה אחד מהתלמידים להוציאו ממבוכה ולהעמידו על האמת, כי אין האמת לעת כזאת חשובה כלל. ולא בא הכותב רק להראות כוחו וגבורתו, ולא נצרכה אלא מפני הכבוד. ע"כ. וע"ע בש"ך (סו"ס קיא) שדחה תירוץ הרשב"א וכתב, והלא כבר נודע שבעל משמרת הבית זה הרשב"א והוא נוגע בדבר. ע"כ. וע' בנקודות הכסף (סימן צד) על הט"ז (סקי"ג) שכתב וגם אני בש"ך נשמרתי מזה וכו'. ע"ש.

וע' בשו"ע (יו"ד סי' שיד ס"א) הכהנים חשודים להטיל מום בבכור, לפי שיש טורח גדול לטפל בו עד שיומם, 'אפילו אם הוא חכם ויושב בישיבה' אם עשה דבר שנראה כמערים כגון שנתן לבכור שעורים בסל. ע"ש. וע' בדרישה (שם) שכתב דלרבותא כתב שנראה כמערים דלא מבעיא אם מצא מום בבכור ולא ידעינן היאך נעשה דחשדינן וכו' אלא אפילו ראינו שהמום בא לו מחמת שהאכילו שעורים וכו' קמ"ל, אבל 'אין לומר דמסתמא אין לחשוד את התלמיד חכם' אם לא במקום ערמה, דלא חילקו בין חבר לע"ה. ע"כ.

וע' בשו"ת הריב"ש (סימן שפח) בשאלה ששלח הריב"ש לר"ן על מנהגי סרקסטה המפוקפקים שהריב"ש רצה לתקנם למרות המתנגדים וז"ל, והחכם הנכבד רבי יוסף בן דוד סומך ידם בכל מנהגיהם, אם להחניפם למען ימצא חן בעיניהם, אם להבאישני קצת, אם כי יחוש לכבודו על לא כיהה הוא בם עד עתה כלומר, ואולי מצד שחש לכבודו שלא כיהה במנהגים עד עתה ולכן סומך את המנהגים המפוקפקים, אם כולם איתנהו ביה. ע"כ. והוסיף בבאתי לגני ואמר, והרגיל בדברי הראשונים יודע שאין הם מחלקים שבחים למגנא ולא כבדור הזה בעו"ה ואף שקרי ליה החכם הנכבד חשדו בחניפות ובנגיעה משום שלא מיחה בהם עד עתה. ע"כ.

וע' בתפארת ישראל (בועז כתובות פ"ב מ"ט) דלא האמינו לזכריה בן הקצב שלא נעלמה מעיניו אשתו בשעה שנכבשה ירושלים, דחששו משום דקשה לאדם לפרוש מאשת נעורים חישינן דאמר דדמי וטועה. ע"כ. וגדולה מזו בברכי יוסף (אהעה"ז סי' יז אות כ) במש"כ בשבות יעקב דדוד המע"ה ידע ברוח הקודש שמיכל לא נבעלה לפלטיאל בן ליש ולכן היתה מותרת לדוד, אינו מחוור דאין אדם נאמן על ידי עצמו. וזו משנה שלימה (פ"ב דכתובות) גבי רבי זכריה בן הקצב. ע"ש. הרי שאף ברוח הקודש חישינן לנגיעה אישית.

וע"ע לגר"א אלפאנדארי בשו"ת סבא קדישא (ח"ב חאו"ח סימן א בד"ה אמנם) וז"ל, אמנם הן עתה לא יכולתי להתאפק שראיתי למעלת הרב פלוני הנ"ל שבספרו אשר הדפיס עתה חדש ממש [נראה כוונתו על שו"ת פני יצחק אבולעפיא (ח"ו חאבהע"ו סימן ו)] ראה ויתר ללמד זכות על כל הנשים היוצאות בפיאה נכרית בדברים שאין להם שחר, והסתיר דבר זה ממני ולא גילה לי מקודם ההדפסה מפני שכבר ידע שאשיב על כל מה שכתב. וגם לא שאל את פי חכמי ורבני העיירות הגדולות שנוהגים בו איסור, רק עשה בחכמה לשאול הסכמה מאת חכמי ורבני ארם צובה מפני שידע שהמכשילה הזאת תחת ידם, וע"כ צריך שיסכימו עימו. ע"כ. והבן שזה דבר שהיה לעולמים שכל איש מתרץ מעשה ידיו, וכל הרוצה תשובה בהזמנה אישית פונה לחכמים שכך נהגו במקומם הם ורבותיהם ובודאי יקבל תשובה כרצונו.

ולשון קשה היא בדברי הרמב"ם (פי' המשניות נדרים פ"ד) וז"ל, ואני תמיה 'מאנשים גדולים שעיוור אותם התאוות והכחישו האמת', ופסקו דין לעצמם ליטול שכר מן הדינים והלימוד ונתלו בחבלי השוא. ע"כ. ומובן הוא שמעיר על כל החכמים בלי כחל וסרק על שהם נוגעים בדבר, ולא ראה בזה זלזול אלא חיפוש האמת שראוי הוא הדיין בזה, וכתב כן עלי ספר שיהיה למזכרת לדעת האמת. ודו"ק. וכן הבין דבריו הרשב"ץ (ח"א סימן קמז) שכתב, שהרמב"ם הטעה (עשה אותם טועים) כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו וכו' עד שקראם משוגעים. ע"כ.

ובזה היה לחתום בדברי ספר שמרו משפט (עמ' יב) לבעל הלב העברי במה שהיה לו דברי תוכחה אצל הגאון הכתב סופר וז"ל, לא ידע עדיין למה אני בא ע"כ צוה להם להפרד מעליו, כדי שלא אתביש בדברים כמדומה, והלך עמי אחת הנה ואחת הנה והראה לי ציצית שלו ואמר כזו הלשון, הלא תראה רבי עקיבא יוסף כי הציצית שלי הם כשרים, כי היה דרכו בקודש לילך מעוטף עם הציצית כנודע. ושתקתי כפל ואמר עוד הפעם אלו הדברים, עמוד וראה נא כי הציצית שלי הם כשרים, אז כבר השבתי איני יודע מה היא כוונת רבינו בדברים האלו. ענה ואמר על כי יש לי מורא, כי אתם חושדין אותי שאין אני כ"כ יהודי כשר ע"כ אראה לך כי אני הולך בציצית כשרים, נבהלתי משמוע והשבתי לו מהיכן ידע רבינו את מחשבותיי, הלא אצל שמואל הרואה כתיב האדם יראה לעינים, אולי אני המחזיק את רבינו כמו יחיד בדורו אולי אני מחזיק את רבינו כמו אחד מן הראשונים, אולי אני מחזיק את רבינו כמו אחד מן האמוראים אולי אני מחזיק את רבינו כמו אחד מן התנאים, אולי אני מחזיק את רבינו שהוא לומד תורה מפי אליהו ורק מרוב ענוה שלו אינו רוצה לגלות כן. והאמנם מצינו באחד המיוחד מן התנאים אשר גם למד תורה מפי אליהו, ובדבר אשר היה לו נגיעה מועטת נטה מן האמת ומנהו רב ענן (כתובות קה ע"א) בשביל איזהו פירות מן הארוס שלו אשר מאן הוא נחשב, וכבר נטה כי אפילו משה ואהרון אמרו לאו בר סמכא הם בנגיעה (ב"ב קנט ע"א) אם כן איפוא מה כל הרעש, הלא יודע רבינו

כי בדבר הזה שהוא נוגע בכבודו כבוד בניו ותורתו עם כבוד אבותיו ומשפחתו, אם שהוא נחשב כנגיעה כל שהוא של רב ענן. כאשר דברתי זאת התחיל להוריד דמעות, ודבר עימי באהבה בכל לבבו וזלגו עיניו דמעות זצ"ל וגילה לי כל ליבו ואת כל ונוכחת בדברים אשר לא ניתן להיכתב, והמוסר מזה כי בדבר שיש לאדם גדול שבגדולים נגיעה אינו עוד ברשות עצמו, וע"כ אין למדין הלכה מן המעשה. ע"כ. והדברים אמיתיים ומבהילים, וכל אדם ידון עצמו מהי נטיית ליבו בכל דין ועניין, ולפני אלוקי השמים והארץ ינקה לבבו לחפש האמת הרצוי לפניו יתברך.

וכן הוא בלשונו של האדמו"ר ממונקטש במכתב שני בדבר האגודה, הנה כזה היה לי בדרך ויכוח עם הרבי מגור שהיה מתומכי האגודה אשר שאלני מה חושדים אותי העולם שיש לי נגיעה ואיזה נגיעה יש לי באגודה. והשבתי לו יסלח לי כבודו הרב אם אציע וכו' הלא איתא בסנהדרין שאין מושיבין כהן גדול בעיבור השנה מאי טעמא משום צינה בטבילות יום הכיפורים שיהיה מאוחר בחודש ימים, ונחזי אנן איזו נגיעה תוכל להיות לכהן גדול בזה דאין מעברין ניסן בניסן ויש עוד ז' חודשים עד יום הכיפורים וכל הנפקא מינה של עיבור השנה היא נגיעה קטנה כל דהוא כמאן דליתא, שהרי היו מטילין עששיות של ברזל להחם המקוה, והיו המים פושרין ואם יומשך ע"י עיבור השנה עוד חודש רק נתקרר במקצת ותהיה אולי וגם בזה יש ספק כי לפעמים לא יהיה קר יותר וכו' ואם הכהן הגדול אסור לו לדון משום נגיעה קטנה ורחוקה שכמעט אין בה ממש וכו' בודאי הרבי מגור נ"י לא יכעס ולא יתרעם שהעולם יחשבוהו לנוגע בתנועת האגודה, כיון שיש לבתו ולחתנו ולכל אנ"ש הפקידים עמודי החצר סביב הכנסה גדולה מזה, ואם במשה ואהרון גזירת הכתוב דלא מיהמני כיון שנוגע פסול מה"ת וכו' מכל שכן בזמנינו שאינו לא גזירת הכתוב ולא חזקה רק משפט שכלי דלא מיהמנא בזה. עכ"ל. והדברים מדברים בעד עצמם, שהוא דבר קשה מאוד שיבוא אדם ויודה שטעות עשה וגם אבותיו ורבותיו טעו, זה הדבר קשה ללב לקבל ולפה לומר, ולכן אין להתרגש מהמסרבים אלא רק לשמוע אם בחכמה ענו.

וראה מש"כ עוד בבאתי לגני הנזכר, על מה שכתב הגאון החזון איש (בקונטרס אמונה ובטחון פ"ג סימן ל) שכתב שחובת התלמיד להאמין כי אין נגיעה בעולם בעלת כח להטות לב חכם לעוות משפט וכו' ואיך יתכן כי בשביל בצע כסף או לעגי חנף יחבל נפשו לעוות משפט, נוסף לזה כי תכונת האמת היא אצל החכם תכונת נפשו ושורש מציאותה וכל אבקת שקר ממנו והלאה וכו' שהרי לא אסרה תורה לת"ח להורות לעצמו וכו' ואם יורה להתיר ואחד נרגן יהרהר אחריו שהפסד ממונו הטעהו הרי זה מן המהרהרים אחר רבם, כי אנו בטוחים בחכמים שהם מורמים מפחיתות כזאת ולא יחשדו בהם אלא נעדרי הבינה וקטני הדעת אשר לא ידעו ולא יבינו נפש משכיל, ומה שפסלו בסנהדרין (יח ע"ב) מלך וכהן גדול בעיבור שנה מלך משום אפסניא וכ"ג משום צינה משום דעיבור השנה מקרי משפט כדאמ' בר"ה ונתנו עליו דין משפט שיהא בכלל חוקי המצוה. ע"כ. כתב המחבר להעיר עליו וז"ל, ועיניך לנוכח יביטו מכל מה שהבאנו לעיל שדברי הגאון החזו"א במחכתה"ר נדחו על הסף, ומה שקרא החזו"א למי שחושד הח"ח בנגיעה נרגן נעדר הבינה וקטני הדעת וכו' איפכא שמעינן מהרמב"ם בפירוש המשניות לעיל שאין מי שאין חושש לנגיעה אלא מי שאין לו חכמה ואת אשר קירב הרמב"ם ריחק החזו"א, ואהבתו לתורה וללומדיה קלקלה את השורה. ע"ש.

הנכתב בספר לא כנאמר לעם הארץ

ואל תאמן לטענות ריקות שאין לכתוב דברים מחודשים בספר, שמא ופן יבואו עמי הארץ לזלזל. אלה הטענות לא שייכות לנכתב בספר בדרך לימוד וחקר הדין, אלא בדורש לרבים. וכ"ה למחפש דעת חכמים, גמרא ערוכה שאין מפרסמים בפני ע"ה שמספיק ק"ש שחרית וערבית לקיים והגית בו יומם ולילה, וכתבו כן לדורות בתלמוד. וכיו"ב דוגמאות רבות בהלכה ואין מורין כן, ונכתבו בש"ס ושו"ע (סי' ל ס"ב, יו"ד סי' שמ ס"ח. ועוד), למדנו בלא ספק שלכתוב בספר ולא בשיעור בציבור מותר גמור הוא.

וכ"כ מור"ם ז"ל (יו"ד סי' קס סט"ז) מותר לישראל לומר לחברו ישראל, לך והלוה לי מעות מפלוני ישראל ברבית ומותר לתת אחר כך הרבית לשליח להביאו לו וכו' ואין לפרסם הדבר בפני עם הארץ. ע"כ. וכיו"ב גם בהל' יין נסך (יו"ד סי' קכד סכ"ד).

והוא דבר פשוט שסתם לומד ופותח בספרי שותי"ם צורבא מדרבנן הוא, ולא מקרי כלל ביד עמי הארץ. וכבר כתב ככל זה בפשטות הגר"ש קלוגר בשו"ת שנות חיים (סימן קלו) הנאמר בספר אין זה פרסום ומה דאמרינן אין מפרסמין הדבר בפני ע"ה היינו לדורשו בפה ברבים, אבל הנכתב בספרן אין זה פרסום. עכ"ל.

חשש זלזול בחכמים

והנה הס מלהזכיר שאין כוונת המחמיר לבזות רבותיו, ואינו בא לומר לעז שלא עשו כהוגן. שמלבד שדברי הפוסקים ברור שאין לחוש לטענה שכזו וכאמור, שים לב שכבר עברו עלינו כמה וכמה שינויים מזמן החכמים הקדמונים שכל אחד מהשינויים כבר מספיק, ודי כבר בזה להסביר למה צריך וכדאי ומצוה לשנות ממה שנהגו בעבר. שמלבד שכל אשר לבבו עימו מבין שהגלות הארורה גררה עימה חלישות בכמה וכמה מצוות, ובפרט במצוות חיצוניות הניכרות לעין שמושכות אש שנאת הגויים עלינו, וכבר ארכו ספרי דברי הימים בתיאור השמדות והצרות והפוגרומים, וכל סממן יהודי היה כסימון מטרה לחץ השנאה של עשיו ליעקב. ואם כן ברור ומובן שהיה להם הצורך לכסות ולהסתיר, ומעת בבואנו אל הארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה ולא עיני זרים, אין חשש אלא אדרבה שבח ויקר וגדולה להיות האיש הישראלי מתפאר עבודתו של מלך.

ואת עלית על כולנה שמאחר ויש מחלוקת פוסקים, ודעת רבים ושלמים בראשונים ואחרונים כן, מה שייך לטעון שכוונת זדון בליבו לזלזל ברבותיו כשכל רצונו להדר להיות עושה בשלמות מה שאפשר. ואלו הטוענים דברים קשים כגידים נגד, לענ"ד קנאו קנאה שלא במקומה, שבמקום לקנא קנאת ה' לקיים המצוות בלא ספק, קנאו על איזה מנהגים וכבוד מדומה. והרוצה לחוש לקיים המצוה בלא ספק אין כאן לא זלזול ולא כלום, אלא יראת ה' וחיבוב המצוות ולא יחוש ולא יבוש. וכמה עלובה היא עיסה שנחתומה מעיד עליה, שהרבה מהחכמים שנהגו בעצמם כמנהג הרגיל בעולם, מודים ואומרים בפה מלא שיש בכשרות מעשיהם כמה ספקות גדולים אם ובכלל יש מצוה או איסור במעשיהם.

אין לך גדולה מהודאת בעל דין, שהוא ספק גדול בדין, שמא אין מקיים מצוה כדין, ועל כן ישב הלומד על כסא הדין, ויחפש מי שהוא איש איך להכריע בדין, ואם ועדיין יפלא ממך דבר למשפט בין דין לדין, תרדוף להיות מקיים המצוה בודאי מעיקר הדין, ואם וחושש שנגד מנהג החכמים מהפך הדין, הרי גם את ההר ייקוב הדין, לכן

תעשה ותפעל כפי הנראה אמת בדין, וירומם ויהדר למלך שמיא די כל מעבדוהי קשט ואורחתה דין.

במוסיף לו יראת שמים

ודעת ישרה תחתום המאמר, שרבים הדרכים בעבודת ה', ולא ראי זה כראי זה, אך הצד השווה שבהן שהעיקר שיהיה מעלה בקודש. ואם ירוד ירדנו בגזירת עליון, בדור שירדו בירידה תלולה עד דיוטא תחתונה, יתפוש מה שאפשר לו לשמור עצמו להניס נפשו מזולל שאין לו שובע, ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה (איכה א, יא).

ודברי רבותינו מאור עינינו לנו לעיניים, שאם מרגיש בעצמו שקשה לו במלחמת היצר, הרי זו סגולת המצוות ובפרט זו שאנו עסוקים בה. על כן זאת העצה היעוצה (ישעיה יד, כו) מגדול העצה ורב העליליה אשר עיניו פקחות על כל דרכי בני אדם (ירמיה לב, יט), שציווה רחמנא בתורתו הקדושה, שידבק עצמו בעבודת ה' ומצוותיו באמת ובתמים ובחשק הלב, ושב ורפא לנו ולכם ולכל ישראל.

ומעשה המצוה וסגולתה כבוס ישועות אשא בעת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל, ז), להיות תופס כל בית יעקב בחבל נחלתו (דברים לב, ט), נאחז ישר-אל בציציות שבבגדו לעלות במחשבתו עד בוראו, שתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכיסא הכבוד (מנחות מג ע"ב). והוא הפשוט בדבר אדוננו בר יוחאי (מנחות מ"ג ע"ב) דתניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר, כל הזריז במצוה זו זוכה ומקבל פני שכינה, כתיב הכא וראיתם אותו, וכתיב התם את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד.

ואם והיה לבבם זה להסתולל בציצית הדורה ובעיטוף מצוה, והיו מתחרים באיזה אות תפילין על ראשו, ומתחרים הנערים בניהם בעסקי קדושה ומסתוללים בעבודה תמה, בודאי היה בזה סיוע גדול ורב לקדושה. ובמקום זאת נתנו אפר תחת פאר, שכיסו הט"ק תחת כל בגדיהם וחלצו התפילין מעל ראשיהם, ובמה יעסקו ובמה יתהדרו בכל מיני מנהגי שטות וסרק, עד שהתקיים בנו והיית משוגע ממראה עיניך אשר תראה (דברים כח, לד), בני ציון המסולאים מפז, מתקשטים ומתהדרים בנצנוץ חפתים זולים, ויש המהדרין בגרביים מצוירים בקופים, והמחמירים אין הולכים ד' אמות ללא נעליים מחודדות כנעלי ליצנים.

וראה בזוהר חדש (פרשת נח דף ל) רבי אליעזר אמר גלות האחרון אין לו זמן וקץ, מתי יגאלו אלא הכל תלוי בתשובה וכו' אמר ליה רבי עקיבא א"כ היאך יהא דא להתעוררא כולהון כחרא בתשובה וכו' אמר ליה רבי אליעזר חייך דאי יחזרון בתשובה רישי כנישתא או חדא כנישתא בזכותם יתכנש כל גלותא דקוב"ה אסתכי מצפה תדירא אימתי יחזרון ויעבד להו טבא. ע"כ. והדברים מבהילים.

וזה כלל גדול בתורה, שזה לעומת זה עשה האלוקים (קהלת ז, יד), שאם אין מתקשט בבגדי הבת ירושלים יתקשט בפריצות כזונת רומי. ועל כן יאמר, הסירו הבגדים הצואים מעליו והלבש אותך מחלצות (זכריה ג, ד), ותחת בגדי עשו החמודות (בראשית כז, טו) ועשית בגדי קודש לאחיך לכבוד ולתפארת (שמות כח, ב). ושכינה מכרזת בראש כל חוצות, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ואלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל (שמות יט, ו) שיהיה כל איש מחפש ומתהדר במעשי המצוות ולא יבוש.

חשש יוהרא

והנה טענת חשש יוהרה חוזר ובא בהרבה מצוות שלא רגילים בהם העולם, שבעוונותינו כל העושה דברי שאינו הרגיל אצל כולם, כבר נתפס כיהיר ומתנשא והותרה הרצועה לבזותו ולהחלישו מעבודתו. ומה אומר ומה אדבר שכמה חסרון

ידיעה יש בסוגיה יסודית שכזו, ובחינם מבטלים העם מן העבודה.

ובנד"ד הוא חמור בהרבה, שהצועק לבטל איש יהודי מלהשתחוות לה' הוא ממש מסית ומדיח מלעבוד את ה' כדרכי אבותינו ורבותינו. ועל כן מי שאינו חפץ להשתחוות או משום שאוחז שהוא פטור או שאינו רוצה להיראות משונה, יעשה כדעתו אך אין לו רשות להחליש אחרים מלעבוד את ה'. וראה בספר המספיק לעובדי ה' (עמ' 38) שכתב וז"ל, הסטייה מהאמת, המתקרבת לצורת 'הסתה' או 'הדחה' היא שיחשוב דבר מזה כאסור, או שימנע את עושהו מלעשותו, או שיגנה את מעשהו, או שמעשיו לא יהיו נראים לו ויחשוב את עניינו לגדול, זה מה שאנו אומרים עתה על השתחווית הגידול שהיא עיקר ההשתחוויה. ע"ש.

ולעצם דין יוהרה, בית אב לנידון זה הוא מאמרו של רבן שמעון בן גמליאל (פסחים נד ע"ב) לעולם יעשה אדם עצמו תלמיד חכם. וביאורו בגמרא תענית (י ע"ב), תנו רבנן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד- עושה, תלמיד- עושה דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר עושה וזכור לטוב, לפי שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו. תניא אידך לא כל הרוצה וכו' דברי רבי שמעון בן אלעזר, רבן שמעון בן גמליאל אומר במה דברים אמורים, בדבר של שבח אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב, שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו. ע"כ.

והמדובר שם הוא על 'תענית יחידים' כשהגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים, והרי מתפרסם הדבר שמתענים, ואם מתקבצים מהם הרי מוציאים ס"ת ואומרים עננו ומתפרסם הדבר, ומדוע לא לחוש ליוהרא. אלא זהו הכלל 'צער הוא לו' הוא מעיד שרצונו לשמים, וכמ"ש רש"י 'דצער הוא לו ולא גסות'. וכ"כ המאירי (תענית שם) וז"ל, הואיל ודבר זה דבר של צער הוא אין כאן יוהרא אבל דברים שהם שבח ואין בהם צער כגון להתנאות בטלית של תלמידי חכמים וכיוצא בזה מדברים המפורסמים שאינן אלא לתלמיד חכם לא כל הרוצה ליטול את השם יטול. ע"כ.

ועל יסוד זה ראה בגמרא בבא קמא (פא ע"ב), וכעין אותו מעשה גם בירושלמי (ברכות סו"פ ב) שלמסקנת ירושלמי יש תוספת משמעותית מאוד וז"ל, מעשה בר"ג ור' יהושע שהיו בדרך והיו מסתלקין לצדדין מפני יתידות דרכים וראו את ר' יהודה בן פפוס שהיה משתקע ובא כנגדן אמר ר"ג לר' יהושע מי הוא זה שמראה עצמו באצבע. אמר לו יהודה בן פפוס הוא שכל מעשיו לשום שמים. א"ל ולא כן תני כל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד חכם עושה אלא א"כ מינו אותו פרנס על הצבור. אמר ליה והתני כל דבר של צער כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ת"ח עושה ותבוא עליו ברכה. א"ר זעירא ובלחוד דלא יבזה חורנין. ע"כ.

הרי מבואר היטיב שלומדים כלל זה לכמה דוגמאות, ובירושלמי מוכח שהוא גם בדבר הנראה וניכר לעין כל, ואפילו מול רבותיו, שכל שהוא בדבר שאינו נוי ועונג אלא מאמץ וטרחה וצער, יעשה עצמו כת"ח וכחסיד. ואעפ"י שאינו חובה גמורה אלא חסידות, וגם חכמים לא כולם מחמירים בזה, יכול הוא להחמיר. וכלל זה נפסק בשו"ע בהל' ת"ב (תקנד סעי' כב), וכ"ה בבית יוסף (סי' תקפא) על תענית ערב ר"ה.

ואנא דאמרי, שאפילו אם יבוא המתעקש לומר שאין כאן דין 'צער', הרי בלאו הכי יש ללמוד להיתר מסוגיה שכבר דשו בה רבים. והיא משנה מסכת ברכות (טז ע"ב) תנינן, חתן אם רוצה לקרות קריאת שמע לילה הראשון קורא, רבן שמעון בן גמליאל אומר לא כל הרוצה ליטול את השם יטול. ע"כ. והמבואר שנחלקו ת"ק ורשב"ג בפטור

מהדבר ועושהו אם נקרא יוהרא ואסור או אדרבה תבוא עליו ברכה, והנה הרא"ש (סוף פ"ב) פסק דברי רשב"ג להלכה לאסור גם ברוצה משום יוהרא. אך מאידך עין רואה שב' עמודי הוראה הרי"ף (י ע"א) והרמב"ם (ק"ש פ"ד ה"ז) פסקו כת"ק שאדרבה החפץ בכך יעשה וברכות ינוחו לו על ראשו. וראה בספר האשכול (ק"ש ח ע"א) שכתב, חתן אם רוצה לקרות את שמע לילה הראשון קורא רשב"ג אומר לא כל וכו'. ורבינו האיי ורבינו יצחק גאונים ז"ל פסקו הלכתא כתנא קמא. ע"כ. והוו תנאי שמסייעי לב' עמודי הוראה ודבריהם דברי קבלה.

ואע"ג שיש חולקים כמבואר ברא"ש הנ"ל ותוס' (יז ע"ב ד"ה רב) וכ"כ גם ראבי"ה (ברכות סי' נו) דהלכתא כרשב"ג. אנן בתר רוב בניין אזלינן וכן נראה דעת מרן הבית יוסף שציין לב' עמודי הוראה והוסיף עליהם שבזמה"ז שבלאו הכי אין מכוונים יקרא עם כולם. ומשמע מדבריו שם דלקושטא דמילתא גם אם היה בזמן הזה חשש כרשב"ג, הלכה כת"ק.

ובעת חפשי בדברי הפוסקים, חזה הוית לספר האורה (ח"ב סו"פ שמחת חתן וכלה) שביאר דברי הגמרא בדרך אחרת וז"ל, חתן פטור מקריאת שמע לילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. פירוש משום דטרוד במחשבת בעילת מצוה אבל אם בעל חייב, והכונס את האלמנה חייב, והבתולה פטור. וקריאת שמע שאמרו חכמים זהו קריאת שמע שעל מטתו, אבל קריאת שמע של שחרית וערבית חייב. ע"כ. ומבואר שבמקום שיש חיוב ליכא כלל מחלוקת, שברור ופשוט שיקיים המצוה גם אם טרוד במחשבתו ולא ברור שיכוון כדבעי את המוטל עליו לכל הפחות לקרוא יעשה.

ולענ"ד הוא קל וחומר בהשתחוויה לה', שהיא עבודה שלמה מצד עצמה, ואינה צריכה לכוונה ומעלה מיוחדת או שיהיה ת"ח, אלא כולם צריכים להשתחוות לה', גברים נשים וקטנים ואפילו גויים. ומאחר ואין בה נוי ועונג אלא צער וטורח, והיא גופא תכלית ההשתחוויה להשפיל עצמו בהכנעה לפני אדון כל הארץ, וא"כ פשיטא הוא שמותר ומצוה להראות עצמו כורע ומשתחווה כאחד מהחסידים. והבן היטיב.

והנה מלבד כל האמור, מאחר ויש שיטות ברבותינו הראשונים המחייבות כריעה גמורה, הרי שהכורע אינו בא על חסידות אלא על ספק חיוב, ואין צריך לומר בנפילת אפיים שכל תקנתה הייתה בהשתחוויה שלא שייך לומר יוהרה בעושה את עיקר הדין, וכן במשתחווה בעלנו לשבח שהוא לאפוקי נפשיה מחשש שקר כלפי שמיא.

וכבר דיבר בזה מרן המשביר בבית יוסף (סי' רלה סוד"ה והר' יונה) וז"ל, נראה דאפילו במקום שנהגו הציבור לקרות קריאת שמע מבעוד יום, יש לכל אדם לעשות בענין שיקרא קריאת שמע בעונתה, דכיון דלדעת כמה גדולים לא יצא ידי חובתו בקריאת בית הכנסת, לא מיחזי כיוהרא. ע"כ. וילפינן מיניה בפשיטי שכל שעושה מחמת שרוצה לצאת יד"ח לכו"ע לא הוי יוהרא.

ועיין עוד במש"כ החיד"א בשער יוסף (ח"ב סי' י) שכל שיש איזה טיבותא וזריזות או סרך מצוה המחמיר על עצמו תע"ב, ולא הוי כל הפטור נקרא הדיוט. ובפתח הדביר (סי' קמו אות ג) למד מדבריו שגם יוהרא אין בזה, ועיין לו שם באריכות בכל גדרי יוהרא, ובנד"ד איכא בדבריו להקל מטעמי טובא. עיי"ש. וכבר הורה זקן, מרן היחוה דעת (ח"ב ס"א) שכל שיש מי שמצריך לעשות כן שוב אין יוהרא. ושכ"פ בספר אמרי בינה (חלק או"ח סימן יג אות ד), שהרוצה לנהוג להחמיר על עצמו כדעת איזה גדולים שמחמירים, אין לו לחוש בזה ליוהרא. ובנד"ד כל שכן דלכו"ע הוי לכל הפחות מצוה מן המובחר והיא בדאורייתא.

וכן יראה המעיין בדברי ג"ע החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' א) שאף שיש מקומות שחוששים ליוהרא כשהמנהג הרווח להימנע, אך במקום שהוא דין ולא חומרא אין יוהרא. ע"ש שהביא כן בשם המצת שימורים. ובנד"ד הוא כ"ש שלכו"ע הוי מצוה גם למהנדסים בעצם החיוב, ולא שייך יוהרא כלל. וכיו"ב דקדק החיד"א שם בלשון המאירי (ב"ק פא) במעשה בר' יהודה בן קנוסא הנ"ל. ובמקום אחר הארכנו הרבה בכל זה, אך באמור כבר מספיק. ובפרט שמחזי כיוהרה לרובא דרבוותא אינה אלא כמילתא דרבנן. וחזינן שכמה דינים בתפלת שמונה עשרה ובפרט בכריעות ילפינן ממעשה חכמים בודדים, כדין כרע כחיזרא, וכן בדין פסיעות לאחוריו בכריעה אחת, וכן בכריעה בהודאה תחילה וסוף, שאעפ"י שהיה בקל לומר שהוא דווקא לצדיקים כמותם אך לדידן הוא יוהרא. לא אמרו כן וכל הפוסקים למדו הלכה למעשה בחיוב גמור שכך יש לעשות. ומאחר והיסוד בכל דברי חז"ל שזוהי כריעה וכך הוא הגלמד מהפסוק, הטוען כאן יוהרא יטען כן על כל פרטי דיני הכריעות. ודו"ק ויותר מזה אין צורך להאריך.

האם ראוי להרעיש על כל זה

ואם יש להרעיש על זה לפרסם הדבר בפני אנשי העולם, לאמור שיש בו חילול ה' לית דין צריך בושש. אך גם ללא זה הרי פסוקי עבודת ה' שבתורה הם, ואם עליהם לא נעורר מה נשאר לעורר עליו. ואם על דברים קטנים מזה בהרבה, של סייגים ומנהגים ונוסחי תפילות ודקדוקי מוקצה בשבת ועוד ועוד דינים מדינים שונים שאין הם קרובים אחד לאלף שהשתחוויה לה', יש ללמוד קל וחומר.

והמעורר על זה נראה ברור שהוא בכלל מזכי הרבים, ויש בו סגולת ישועה ומתנת הבורא, וזה מעשה (שמואל פרק א) איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים ושמו אלקנה וכו' ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה להשתחות ולזבח לה' צבאות בשלה וכו' וכן יעשה שנה בשנה מדי עלתה בבית ה'. ואמרו חז"ל (תדבא"ר פ"ט ועוד) וז"ל, כשהיו עולין בדרך ולנין ברחובה של עיר וכו' והיתה המדינה מרגשת והיו שואלין להן להיכן תלכו, ואומרים אל בית האלהים שבשילה שמשם תצא תורה ומשם מצוות, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך ביחד, מיד עיניהם משגרות דמעות, אמרו להן נעלה עמכן וכו' והיו עולין הימינה כששים בתים. ובדרך שהיה עולה שנה זו לשנה אחרת אינו עולה אלא בדרך אחרת, אלקנה הכריע את ישראל לכף זכות וחינך אותם במצות, וזכו רבים על ידו. הקדוש ברוך הוא בוחן לבות וכליות אמר לו, אלקנה את הכרעתה את ישראל לכף זכות וחינכתם במצוות, וזכו רבים על ידיך, אני אוציא ממך בן שיכריע את ישראל לכף זכות ויחנך אותם במצוות ויזכה רבים על ידיו. ע"כ. ומה הוא חינכם להשתחות ולזבח לה', והמזכה את הרבים זכות עומדת לו.

וראה עוד בסוף דברי רבנו אברהם זיע"א (המספיק עמ' 58) שאחר האריכות כתב להזהיר וז"ל, אפשר שתחשוב שההארכה המרובה חזו שהארכנו בעניין זה אין זקוקים לה, וכי אין הכרח רב בחובות ובהמלצות האלה וכו' והשקעת הכוח בצבור כדי למנעו מהחטאים ולעוררו לתלמוד תורה ולעשיית המצוות ראויה יותר. הנה אני אבהיר לך בעניין זה מה שנעלם ממך ומה שיבטיחך מפני מי שיטעה אותך ואומר: אשר להארכה בעניין זה, הנה הסיבה לכך הרשלנות הכללית של אנשי הגלות בעבודותיהם את ה' 'בצבור', הואיל וחלפו שנים ועברו דורות 'בזלזול' בחובות שהצבענו עליהן, על כן נאלצנו להאריך ולהרחיב וכו' ואשר להכרח שבחובות האלה המומלץ עליהן, הנה אין הכרח גדול מכך: והן "עת לעשות לה' הפרו תורתך". עד מתי נישאר בשכרות זו בעוונותינו וכו' ואשר לכך

שכוח הצבור חלש מההטרחה הזו, הנה אין זה נכון הם קיבלו על עצמם, או הטיל עליהם מי שמנהיגם, הטרחות בלתי הכרחיות שיש בהן טורח פי כמה ממה שבחובות האלה, כמו ה"קרובות" וה"מעמדות" ופרקי הפייטנות לסוגיהם השונים, שתשומת הלב בהם הגיעה לתשומת הלב למצוות המחויבות "יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא". התבונן במצב הצבור מסכן! בעשרת ימי תשובה וליל כפור שמים לב להיזהר ב"סליחות" ובעמידה בהן מהשליש או הרביע האחרון של הלילה עד סופו, ואילו בקרית שמע הם ישנים, כוונתי מקצתם או הרבה מהם, ויש להם הצדקה! כלה כוחם משום היותם ערים בלילה ומשום עמידתם, וכך אחר כך נשענים על הקירות והפינות בהירדמם בהכרח וכו' בכל מה שביארנו את חיובו והמלצנו עליו אין הטרחה גופנית גדולה, אלא הוא קל מאוד. מה טובה היא ההטרחה הגדולה שבו! שהרי היא נגד יצר הרע הגורם לגאווה, לקנאה, למעשים רעים ולמגרעות. ועניינים אלה רבו מתוך כוונה לנסותנו וכו' גמול מנהיגיהם החסים עליהם, מבחינה דתית, ומושכים אותם אל מה שיתע' רוצה מהם עצום שנאמר עליהם: "והמשכלים יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד". ואשר לכך שהיחידים, יראי ה', בעלי היכולת לכך ואף ליותר מזה לעצמם, הנה לית מאן דפליג שהיחידים הנם בעלי יכולת לכך, ועל כך אני דן: אין הכוונה בזה לתקן את עבודת ה' של חסידי ישראל 'אלא תיקון כולם' מעין מה שאמר יתעלה: "הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון"; וכל מה שהמלצנו עליו הריהו יראת ה' בעצמה, והיא מחויבת בגלל חטאיו של הציבור ואין ראוי לצמצמה ליחידים, אלא לכלל. ע"ש.

וסיים (עמ' 56) ואמר למעשה וז"ל, ואשר למריבות ולמדנים המתעוררים בין האנשים משום בורותם ומשום עמדם על מה שאינו מעניינם בעת שינוי מה שהתרגלו אליו, הנה ראוי לשים לב אליו על ידי שאיפה לנהוג עמם ברכות ומשיכתם אל החובה, על ידי פיתוי ודברי כיבושין. אם המטרות הדתיות תושלמנה בלא מחלוקת מוטב, ואם תגבר הבורות ורשעות מחטיאי הרבים וטעות מי שמעכב את הרבים לעשות מצוה ואף מצוות בטעותם לחשוב שמה שהם מחזיקים בו הוא הנכון וכי מה שמומלץ עליו אינו נכון הנה יש לעשות את החובה ויתברר שהמחלוקת אין סופה להתקיים; ואילו מחלוקת של השואף לאמת לשם שמים, וסופה להתקיים. ע"כ.

ועל דרך דרוש, ראה דברי אדוננו דוד המלך שקורא בחיל, בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. שהנך רואה שמפרסם וקורא לכל ישראל וגם לגויים שיבואו לעבוד ה', ולא הסתפק להיות עובד את ה' בארמונו אלא להשפיע על קהל עדת ה'.

ויש לנו ללמוד מוסר גדול מהכלבים, שבפרק שירה שלהם אומרים, בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו, ואם כלבים עזי נפש מכירים גדולת הבורא יתעלה להיכנע לפניו אנחנו על אחת כמה וכמה.

ואם עד כה הגענו, הרי שתבין כעת דברי שלמה המלך (קהלת ט, ד) כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. ע"כ. וכידוע דרשו כן חז"ל (שבת ל ע"ב) על טלטול גופו הקדוש של דוד המלך שנפטר בשבת והיה מוטל בחמה, שיש לטלטלו רק ע"י כיכר או תינוק. ולנד"ד הוא כפתור ופרח, שדוד המלך מרכבה לשכינה בהיותו חי והוא אש קודש לה', וכרכר בכל עוז ומשתחווה וכורע לפני ה', ואעפ"י שקורא הוא לכל בואו נשתחווה ונכרעה, הכול אומרים לרוב קדושתו אומר אך למדרגתנו אינו שייך. כעת נח נפשיה דמלכא משיחא, יאמרו הם

היו ראויים ואנחנו לא. על זה אומר קהלת טוב 'הכלב החי' שקורא להשתחוות לה' בשירתו ולומדים ממנו קל וחומר שאם הוא כורע ומשתחוה מחייב הוא אותנו, יותר 'מהאריה המת' הוא דוד המלך.

ואם תאמר, כלב זה בפרק שירה 'בעל מדרגה' הוא ואולי 'כלב המיוחס' הוא האומר שירה, ראה בשירה שנשתנה שירה הכלב משאר בעל חיים, שאצל כולם נאמר לשון יחיד, ואילו בשירת הכלב כתי' 'כלבים אומרים', שבהשתחוויה לה' אין צריך להיות לא מלך ולהבדיל גם לא כלב מיוחס.

וכעת גם יובן לך, מדוע שאליהו בא לעיר הכלבים משחקים (ב"ק ס ע"ב), כי הם מצפים לשמוע בשורת גאולה שיבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה' (ישעיה סו, כג) כמ"ש בליקוטי אמרים. וכנזכר במדרש (בראשית רבא נו, ב) אין גלויות מתכנסות אלא בזכות השתחוויה. ולכן כלבים מצפים לגאולה.

ואין ה' מקפח שכר שום בריה, שמאחר והכלבים נכנעים לפני ה' יתעלה בהשתחוויה וכריעה, מרחם עליהם הבורא כמ"ש חז"ל (שבת קנה ע"ב) שיודע הקדוש ברוך הוא בכלב שמזונותיו מועטין, לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים. ע"ש. שהכלב נכנע לפני ה' ויודע שאין מזונותיו אלא ממנו ית' ע"כ כורע ומשתחוה, ורחמי שמים עליו להשרות ברכה במעיו ג' ימים.

ואם כך משתוקק הכלב להשתחוות ולכרוע לה', אנו בני איתנים בני אברהם יצחק ויעקב על אחת כו"כ. ואם כך שכרם של כלבים, שכר בני אברהם יצחק ויעקב על אחת כו"כ.

להתפלל בעזרת נשים בכריעה והשתחוויה

והנה אחר שראינו ברורות, ברמב"ם (תפילה פ"ה) ושאר קמאי, שכריעה והשתחוויה שניים מתוך שמונת הדינים בתפילה בצורה הנכונה, וכמו שיש לו לעמוד ונוכח ירושלים ובבגדים ראויים ומקום נקי וכו' כך יש לו לכרוע ולהשתחוות. וחזינן בחז"ל באריכות ובמפורש, שהכריעה והשתחוויה הן הם ממש עיקר התפילה להשתחוות לפניו ית'.

אם כן יש לשאול, באחד שאינו יכול לעשות כן בבית הכנסת במנין, כי בוש הוא מהציבור או שיעשו עמו מחלוקת בזה, כמו שמצוי בעוונותינו שכל שלא מנהגם כבר דוחים בגסות רוח בלא חכמה בינה ודעת.

הרוצה לעבוד את ה' כדרך אבותינו הקדושים ובדרך התורה אשר מסורה לנו מרבותינו, הרי שכעת צריך לבחור הוא האם להשתחוות לפני ה' או להתבטל מעבודה זו ולהתפלל במנין כהוגן בתוך בית כנסת.

והנה כל בחירה כעין זו היא עוול גדול מלכתחילה, כי למה זה צריך האיש לבחור בין יד ימינו לשמאלו או אם חפץ הוא לעשות מצוה אחת או אחרת, אך מה נעשה וכך היא המציאות ועד שנזכה לתיקון עולם במלכות שד"י כך היא דרך העבודה, הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה.

וללמוד היקש נכון ראה שוב לרמב"ם (תפילה פ"ה ה"א) שכתב וז"ל, ח' דברים צריך המתפלל להזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה, ונוכח המקדש, ותיקון הגוף, ותיקון המלבושים, ותיקון המקום, והשויית הקול, הכריעה, והשתחויה.

ומבואר שכל אלה השמונה דינים אעפ"י שלא מעכבין צריך להיזהר בהן. והנה מלבד שתפלה

במניין לא נזכרת כלל ברשימה זו, ובודאי שלא ברשימה של חמשת המעכבים בתפילה (רמב"ם שם פ"ד) שהם: טהרת ידים, וכיסוי הערוה, וטהרת מקום תפלה, ודברים החופזים אותו, וכוונת הלב. ע"ש. הרי שתפלה בציבור לדעת הרמב"ם אינה אלא מעלה ולא 'דין גמור', ולכן נראה פשוט וברור שאם אין אפשרות אחרת עדיף הוא להתפלל ביחיד עם כריעות והשתחוויה כדבעי, ולא במניין שמונע ממנו קיום התפילה כצורתה הנכונה.

והנה אם אפשר לו להתפלל בעזרת נשים בהשתחוויה, עדיף לו שיתפלל בעזרת נשים. שיש אומרים שלא מפסיד בזה מעלת תפילה במניין גם אם אין מראה פניו [יש בזה אריכות אך אין כאן מקומו]. ומאחר ותפילה בכריעה והשתחוויה הם מעיקר הדין וגם עיקר התפילה בנפילה, כנאמר 'ואתנפל לפני ה'. הרי בודאי שעדיפא על מעלת בית כנסת ותפלה במניין שאינם במהות התפילה, אלא למצוה מן המובחר.

וכבר מצינו שהקלו בכיו"ב וכגון להתפלל במקום שלומד בו שעדיף על מעלת בהכ"נ (ברכות ח ע"א, שו"ע סי' צ סעי' יח). וא"כ, הכא שהמתפלל בכריעות והשתחוויה, ובפרט להבנה הפשוטה דאיכא בזה מצוה מה"ת, ודאי עדיף טפי ממעלת תפילה במקום שלומד בו וכ"ש ממעלת בהכ"נ. ובלאו הכי לענין תפילה בציבור לרוב הפוסקים עולה לו גם בעזרת נשים, ולמה יפסיד מצות השתחוויה בחינם. [עיין תפלה למשה (ח"ד סי' ד), ובהלכה ברורה (סי' נה אות מו) באריכות.]

ואף לחולקים בנד"ד, לא יבוא ספק קל מדרבנן למנוע מצוה מה"ת שהיא עיקר בתפילה. ועי' למרן הברכי יוסף (סי' צ אות חי) שכתב, ראובן תורתו אומנותו ויש לו בית סמוך לבית הכנסת ובו חלון גדול על בית הכנסת, ובאותו בית בית מדרשו, יותר טוב שיתפלל בבית מדרשו מאשר ילך לבה"כ, דאיכא תרתי, שהוא מקום קביעות תלמודו, ומתפלל עם הציבור בקדיש וקדושה ועונה אמן. הרדב"ז בתשובה כ"י סי' שני אלפים קל"ט. ע"כ. ועי' מחזיק ברכה (אות ה) שכן עדיף ע"ש. וממנו נלמד בכל שכן, שאם על מעלת המתפלל במקום לימודו שמוסכם שאינה אלא מעלה עשה כל הלימוד הזה, על אחת כמה וכמה בלא יחס ושיעור למצוה מדאורייתא שהיא יסוד התפילה. ויש ללמוד בזה עוד קל וחומר מדברי הרי"ח הטוב (עוד יוסף חי ויקהל אות ח) שכתב, וראיתי לעטרת ראשי הרב מו"ר אבי זלה"ה שהיה לובש תפלין על דעת שמושא רבה הנזכר בתפלת המנחה, אך לא היה נוהג בזה כל ימות השנה כולה, כי אם דוקא בכל חדש אלול ועשרת ימי תשובה בלבד, וגם בימים אלו היה נוהג בהצנע שהיה מתפלל עם הצבור בבית הכנסת אך אינו עומד עמהם למטה אלא היה עומד בעזרת נשים ושם מתפלל בטלית ותפלין הנזכרים ואין הצבור רואים אותו. זכר צדיק לברכה. ע"כ.

ואם הגאון הנ"ל היה מקל להתפלל בעזרה להרוויח חומרה עפ"י הקבלה, כ"ש וקל וחומר שחייב לנהוג כן להרוויח מצוה מה"ת שהיא חובת התפילה.

להתפלל יחיד בכריעה והשתחוויה

ועין רואה שרבים הם יראי ה' הנזהרים בקלה כבחמורה, ולא יעיזו להתפלל בלא חליפה ומגבעת או בלא אזור [גרטל] למתניהם, וברור שכל זה גם למחמיר ביותר אינו אלא דרבנן בעלמא. ואיך יזניחו עבודת הבורא ממש בכריעה והשתחוויה אותה עשו אבותינו מעולם והבורא ציווה לילך בה בתפילתו.

וכמה סגולות לקבלת תפילות והידורים שונים סביב התפילה השתרשו בציבור היראים, ומצות השתחוויה זועקת שעשו את העיקר טפל. וידעתי

שכל זה מחוסר ידיעה, וע"כ באתי במוטל עליי להאיר ולעורר.

וכלל זה הורו לנו חז"ל הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, והנה כך לשון השו"ע (סי' צ ס"ט) בחיוב התפילה במנין וז"ל, 'ישתדל' אדם להתפלל בב"ה עם הציבור, ואם הוא אנוס שאינו יכול לבוא לב"ה, יכווין להתפלל בשעה שהציבור מתפללים. ע"כ. ופשטות לשונו מורה שישתדל הינה לשון מן המובחר ולא חיוב גמור. ואעפ"י שבמ"א (סק"טו) מבואר שישתדל קאי על בית הכנסת וכוונתו שיש לו עכ"פ י' בביתו. ע"ש. אין זה פשט לשון מרן שישתדל קאי על התפלה בציבור גופא, וכבר האריכו הפוסקים הרבה בגדר החיוב להתפלל בציבור עי' אגרות משה (או"ח ב סי' כז) ושו"ת מהרש"ג (ח"ב סי' פב) שחיובה מדרבנן, ובלב אברהם (ח"א סי' כז עמ' נ) שאינה אלא חובת ציבור, ועיין בזה באריכות בשו"ת איש מצליח (ח"ב כרך ג סי' א) שהביא מחלוקת האחרונים בזה, ולא באתי לעסוק במפורסמות.

ואיך שלא יהיה כבר התירו הפוסקים בכמה מקרים ואופנים להתבטל מתפילה בציבור וכגון לתשוש כח (מ"א צ ס"ק טז), ואפילו במקום של הפסד ממון שרי להתפלל ביחיד, עי' אלף המגן (שם) וז"ל, אם הוא אונס ממון שמחמת השתדלותו להתפלל עם הציבור יבא לידי הפסד, יכול להתפלל בביתו ביחיד או בבהכ"נ בלא ציבור. אבל משום מניעת ריווח מחויב להתפלל בציבור. ע"ש. ומייתי לה כן מהגאון יד אליהו (סי' ז), וכ"ה במשנ"ב (ס"ק יב) וכה"ח (ס"ק סא). עוד הוסיף באלף המגן (שם) שכן מוכח במ"א (סי' תרע"א ס"ק י"ב). ופתחתי לראות במה דברים אמורים וחזיתי שהתיר אף בקל יותר ממקום הפסד שכתב, פעמים שהוא טרוד בעסקיו א"צ לילך לבה"כ. ע"כ. ומשמע אפי' שלא מחמת הפסד, אלא טרוד בעלמא. לא תהיה מצות כריעה והשתחוויה פחותה מעסקיו.

וכן תלמד להועיל בתשובת בית יהודה (סי' מח) שה"ה לכל מצוה המוטלת עליו, שקודמת לתפלה בציבור. וכ"ש לאשל אברהם (אופנהיים על שו"ע סי' צ ס"ט) שאפי' במצוה מה"ת שאינה מוטלת עליו, נדחית תפלה בצבור. ואוקי באתרין.

וכ"ש לאשר ראיתי בספר המלא כל טוב פסקי תשובות (סי' פח אות ג) וז"ל, יש להורות למעשה במקרה שנאנס ונתאחר, שעדיף שיטבול ויתפלל בטהרה ביחידות מלהתפלל בציבור בלא טבילה זו. ע"כ. וציין שכ"פ המשמרת שלום (סי' ב' סק"א שמביא המשנ"ב וחולק עליו), וספר הלכה למשה- דיני טבילת עזרא (אות לו), מעורר ישנים (סקט"ז), שו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' ס"א), שו"ת קנין תורה (ח"ז סי' ד), תשובות והנהגות (ח"א סי' ק"ט). ומעתה, מכל הני פוסקים נילף לדידן שלא תהיה מצות השתחוויה מחשובות שבתורה, לכל הפחות כאותה תקנת עזרא שבטלה ועדיפה על תפילה בציבור. [וכל שכן וקל וחומר למש"כ בפסקי תשובות (סי' צא הערה 27) שהרגיל להתפלל בכובע וחליפה עדיף על תפלה בציבור, ולא יהא סגנון לבוש עדיף מהשתחוויה לה'. ומ"מ יש להעיר בדבריו שם.]

ובמקום אחר הארכנו בזה שאפי' להתפלל 'עם תפילין' קודם לתפלה במנין, כמבואר במ"א (סי' סו ס"ק יב) וז"ל, צ"ע מי שאין לו תפילין אם טוב יותר להתפלל עם הצבור בלא תפילין או מוטב שיתעכב אחר תפלת הצבור להשאיל תפילין מחברו כדי שיקרא ק"ש ויתפלל בתפילין. וקצת משמע בתוס' דתפילת צבור עדיף, אך יש להוכיח מדאמרי' (ס"ס קי"א) דסמיכת גאולה לתפלה עדיף מתפלה עם הצבור, ותפילין עדיף מסמיכת גאולה לתפלה כמ"ש כאן, א"כ ק"ו שתפילין עדיפי מתפלת צבור. וגם יש להוכיח קצת מדפירש"י וכו' ע"כ לשון המגן

אברהם. והביאוהו רבים וטובים הלכה למעשה עי' לגר"ז (ס"ק יא) משנ"ב (שם ס"ק מ) כה"ח (ס"ק כח) ועוד. ועי' בהלכה ברורה (סי' כה אות יז) שהאריך בכיוצא בזה והביא מסקנת מרן הגרע"י זיע"א, שאם מכוון היטיב בתפילתו תפילין קודמין. וציין שם שכן דעת הגרש"ז אוירבעך [וכ"ה בשש"כ (פ"לא הע' פט).] ועי' לגאון המפורסם רבנו חיים פלאג'י בספרו רוח חיים (סי' תקנה) שאחר שהביא הנוהגים שלא להתפלל בתפילין שחרית בת"ב, ושיש נוהגים לקרא ק"ש בביתם בתפילין קודם התפילה סיים נחרצות ואמר בזה הלשון, ויותר טוב להתפלל כל התפילה בטלית ותפילין בביתו. ע"ש. וחומר לנד"ד. ושכ"כ בהדיא החזו"א הביאו הגרח"ק שליט"א בדעת נוטה (ח"א עמ' רסד הע' נו) וכ"ה בהלכות הגר"א ומנהגיו (עמ' קל) בדרך סגולה.

ומאחר ואנן איירינן במצות השתחוויה שיש בה צד דאורייתא גדול, והיא מעיקרי התפילה ממש, פשיטא שדוחה תפלה במניין, ומאחר וראינו שכבר פתחו הפתח להתפלל ביחידות בענייניי חולין איך נעשה יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא, ובודאי למתירים שם הוא הדין לנד"ד. בפרט דקחזינן אחרונים רבים והלכה כמותם, שתפילה בתפילין עדיפא מתפילה בציבור דהכי מסקינן בקל להעדיף השתחוויה וכריעות כדבעי על פני תפלה במנין .

ובאמת שכעת בינותי שאין צריך לכל זה, שיש להוכיח כן בצורה קלה ונקיה מדברי המכריע הגדול מרן השו"ע (סי' צד) כתב כמה דינים השייכים לנד"ד. שאחר שפתח ואמר, שהחולה וכדומה שאר אונסים המונעים ממנו להתפלל נוכח המקדש או בעמידה. כתב להלכה (הלכה ט) וז"ל, מי שהוכרח להתפלל מיושב, 'כשיוכל צריך לחזור ולהתפלל' מעומד, ואינו צריך להוסיף בה דבר. ע"כ. ומבואר שאעפ"י שאינם לעיכובא, הוא דווקא באי אפשר לו להתפלל אח"כ כהוגן, אך ביכול להתפלל כהוגן צריך לחזור ולהתפלל.

ושים ליבך היטיב לדין זה, שמבואר הוא באלה 'השמונה דינים' שהם בהגדרת 'חיוב' המצריך אותו 'לחזור להתפלל' אם נגמר האונס ולא עבר זמן תפילה, ואעפ"י שכבר התפלל. ואינה בהגדרת 'נדבה', שהרי לא צריך לחדש בה דבר. וזה מבואר היטיב בבית יוסף שלמד דין זה ממעשה דרב אשי (ברכות ל ע"א) וכמ"ש התוספות (ד"ה מסמך) בשם הר"מ, שמי שמתפלל מיושב 'מדינא חייב לחזור ולהתפלל מעומד'.

והוסיף ואמר, משמע מהא דרב אשי שמי שהתפלל מיושב כשחוזר להתפלל מעומד אין צריך לחדש דבר בתפילתו, דהא סתמא קאמר הדר ומצלי מעומד. משמע דמצלי תפילה הנהוגה, בלי תוספת ומגרעת. ע"כ.

וראה בחי' רע"א שם שלא שייך לומר נדבה, שהרי המדובר הוא 'בשבתא דריגלא' ואין בשבת נדבה. ומה שכתבו האחרונים שם שלא נהגו לחזור להתפלל, כי בלאו הכי אין אנחנו מכוונים בתפילה ואין תועלת בלחזור, ברור שאינם חולקים על מהות הדין שהעמידה היא חובה גמורה וכדוגמתה שאר הח' דינים.

ומאחר וכן הוא, פשיטא שכריעות והשתחוויה כדבעי קודמת למצוה מן המובחר של תפלה במניין, שעל המתפלל יחיד לא חיבו כלל לחזור להתפלל במעשרה גם ביש לו אפשרות, ואילו על תפילה בלא אחד מח' דינים הנ"ל ומהם כריעה והשתחוויה, מבואר שמעיקר הדין חייב לחזור להתפלל ביכול. ודי בזה.

פרק ד - פרטי דינים

והנה נבוא עתה לבאר כמה פרטי דינים בזה, שמאחר והדברים לא מצויים ולא מדוברים מספיק, אציין כמה נקודות הטעונות בירור.

אמתי כורע וזוקף

וכעת נברר בכורע כדבעי על ברכיו מהו סדר הכריעה והזקיפה, וכך היא לשון חז"ל (ברכות יב ע"א) רבה בר חיננא סבא משמיה דרב, המתפלל כשהוא כורע- כורע בברוך, וכשהוא זוקף- זוקף בשם. אמר שמואל מאי טעמא דרב, דכתיב ה' זוקף כפופים. מתיבי מפני שמי נחת הוא, מי כתיב בשמי מפני שמי כתיב. אמר ליה שמואל לחייא בר רב, בר אוריאן תא ואימא לך מלתא מעלייתא דאמר אבוך, הכי אמר אבוך כשהוא כורע כורע בברוך כשהוא זוקף זוקף בשם. ע"כ.

והנה מבואר בסדר הכריעה, שבתיבת 'ברוך' כורע על ברכיו וגם מכופף גבו, ובשעה שאומר 'אתה' יכופף ראשו. ואם משלים כריעתו בנפילת אפיים שמשובח הוא וכנ"ל, בתיבת אתה ישלים את הנפילה על פניו.

ולגבי זקיפה, עי' ברש"י שפי' בגמ' הנ"ל, וזוקף את עצמו כשהוא מזכיר את השם. ע"כ. רוצה לומר בשעה שאומר שם ה' מזדקף, וכן משמע במרדכי (סי' לב) ורבנו ירוחם (נ"ג ח"ג). ומשמע שכל שהביא לשון הגמ' תתפרש כך 'זוקף בשם' בעת אמירת שם ה'.

ברם, ראה לשון הירושלמי ברכות (פ"א ה"ה) וז"ל, דחנן בר בא אמר לחברייא, נימר לכון מילתא טבא דחמית לרב עביד, ואמריתה קמיה דשמואל וקם ונשק על פומי. ברוך אתה, שוחה. 'בא להזכיר' את השם, זוקף. ע"כ. ומבואר שזוקף קודם שמוציא שם ה' מפיו. וכן מבואר הוא בדברי ראבי"ה (סי' לט) שזוקף קודם שמזכיר שם ה',

ונזכרו השיטות בזה בעוד ראשונים, עי' ברבנו יהונתן מלוניל (שם) שכתב, וכשהוא זוקף זוקף בשם דכתיב ה' זוקף כפופים, כשיזכר שם ה' יהיה זוקף הכפוף. ויש מפרשים, יהיה זקוף בהזכרת השם, שיזכור כי השם זוקף כפופים כדי שיכוין לבו בברכותיו, שתהא תפלתו נשמעת כשאדם כופף עצמו בלב שלם לפניו. ע"כ. וציין להם גם הרשב"ץ (ברכות שם) ובאורחות חיים (תפילה אות כט).

ולכאורה מאחר ובירושלמי הוא פשוט, ובראשונים פליגי בהבנת הבבלי, לירושלמי משפט הבכורה. וכל הפסקים שהעתיקו לשון הגמ' כמות שהיא יש לבארם כדברי הירושלמי, ובכלל זה השו"ע (קיג ס"ז), וכ"ה ביסוד ושורש העבודה (ש"ה פ"ה). ולכאורה כן אבן מסתבר, שבעת אמירת שם ה' אומרו ביישוב הדעת בלא עסק אחר, וכדחזינן כיו"ב קפדי בנעניעי לולב בהלל שבשם ה' עומד על מקומו, עי' דר"מ (סי' תרנא סק"ו) בשם רבנו פרץ, וכ"פ במשנ"ב (ס"ק לז) ועוד.

איברא, שבשער הכוונות (דכ"ט ע"א) מבואר בצורה שונה מדברי חז"ל וז"ל, הנה במילת 'ברוך' צריך אתה לכרוע כריעה אחת, ואל תכרע עתה רק גופך בלבד, ובמילת 'אתה' תכרע פעם שנית ואז תכרע את ראשך, וזה שאמרו בתיקונים וכו' דבעי למכרע ו' לגבי ה' י' לגבי ה' פירש כי ו' הוא גופא וי' הוא רישא. ובמילת השם תזקוף שתי זקיפות בתחילה תזקוף גופך לבד וזהו ענין ה' תתאה לגבי ו', ואחר כך הזקיפה השנית הוא שתזקוף ראשך. וזהו ענין ה' עילאה לגבי י'. עכ"ל.

ומבואר תרתי, האחד לחלק בין כריעה גוף לראש שיהיו בשני שלבים, הן בכריעה ברוך גוף ואילו במילת אתה כיפוף הראש. והפרט השני לחלק גם בזקיפה שני שלבים. והזקיפה דווקא בעת אמירת שם ה' ולא קודם, דלא כהירושלמי.

ובדעת הרמב"ם (פ"ה ה"י) נראה שיש סדר מעט שונה בכריעה וזקיפה, שיש לחלק בין הזקיפה מכיפוף הגב לבין העמידה על רגליו. ורוצה לומר, שבתיבת ברוך כורע על ברכיו ואח"כ מכופף גבו וראשו, ובתיבת ה' זוקף הגב והוא על ברכיו ומסיים הברכה ועומד.

ודקדוק לשונו בזה בא בצורה נאה, שתחילה כתב (הלכה י) וז"ל, כריעה כיצד המתפלל כורע חמש כריעות בכל תפלה ותפלה, בברכה ראשונה בתחלה ובסוף, ובהודיה בתחלה ובסוף, וכשגומר התפלה כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, וכשהוא כורע נותן שלום וכו' ואח"כ 'מגביה ראשו' מן הכריעה. וכשהוא כורע בארבע הכריעות, כורע בברוך וכשהוא זוקף בשם. ע"כ. ומשמע שהגבהת הראש' היא הזקיפה. וכ"כ חזר ואמר במפורש בדין המלך וז"ל, והמלך כיון 'ששחה' בראשונה אינו 'מגביה ראשו' עד שגומר כל תפלתו. ע"כ. וחזר על לשון זו (הלכה יג) 'אחר שמגביה ראשו מכריעה חמישית'. ועד כאן לא דיבר כלל על כריעת הברכיים, אלא רק בשחית הגוף שכתב (הלכה יב) וז"ל, כל הכריעות האלו צריך שיכרע בהן עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה, ויעשה עצמו כקשת. ע"ש. וא"כ כל הגבהה שדיבר בה עד כה היא רק הגבהת הראש ולא קימה על רגליים.

ורק בסוף דיני כריעה (הלכה יג) כותב הרמב"ם וז"ל, כריעה האמורה בכל מקום על ברכים. ע"כ. שמבואר שכל הגדרות הכריעות עד כה היו רק על שלב כיפוף הגב, ומעתה יש לשבץ בהם גם כריעת הברכיים. ואם כן ההגבהה שבשם ה' שמבואר שהיא רק הגבהת הראש והוא עדיין על ברכיו עד סוף הברכה. וזה שאמר בתחילת דבריו (ה"י) וז"ל, המתפלל כורע חמש כריעות בכל תפלה ותפלה, בברכה ראשונה בתחלה ובסוף, ובהודיה בתחלה ובסוף, וכשגומר התפלה. ע"כ. ורוצה לומר שהכריעה שהיא ירידה על ברכיו בתחילה וסוף הברכות, הוא עד סוף הברכה ממש שמסיים מגן אברהם, שלא שייך לומר כן על הנעמד בשם ה' וחותם בעמידה. וזה בהתאמה לנאמר במלך שעל ברכיו הוא עד סוף התפילה ואילו ההדיוט עד סוף אותה ברכה בלבד.

וכבר חזינן סוגיה כעין זו נפתחת בגדולים, אם חייב לזקוף אחר הפתיחה או רק קודם החתימה, ראה בתרומת הדשן (פסקים סי' ק) שכתב וז"ל, במודים דרבנן אם יש הזכרת השם משום ה' זוקף כפופים. נראה דיש בו הזכרת השם, כמו שהוא כתוב בגמרא ובחבורים ובתפלות, ואין להקפיד על זוקף כפופים. ונראה דלא הקפידו חכמים על זה אלא בסוף ברכה. ותדע דכתב בהגה"ה במיימוני וביתר חיבורים, דנוהגין בר"ה ויו"כ לומר בכריעה זכרינו ומי כמוך ובכן ובכן ובכן והמדקדקים זוקפים בסוף ברכה. אלמא דלא קפדינן אלא אסוף ברכה, שהרי כמה שמות יש כאן ובבכן ובתמלוך. ואמר נמי בתלמוד, המלך, משהוא כורע בתחילת י"ח שוב אינו זוקף עד גמר י"ח. ע"כ.

ומבואר שכל הזקיפה מחייבת רק בסוף חתימת הברכה הברכה, ולפי"ז בכורע על ברכיו בתחילת אבות יכול להישאר כך בכל זמן הברכה עד שמגיע לחתימת הברכה ששם זוקף קודם שם ה' בבחי' זוקף כפופים. וכן במודים כורע על פניו בתחילה ומתיישר על ברכיו לכל הנוסח עד סוף הודאה שאז זוקף מעומד קודם תיבת ה'.

וראה למור"ם ז"ל (קכז סוס"א) ומג"א (סי' קכז ס"ק ב) שסמכו בזה על דעת תרוה"ד ושכן המנהג דידהו. וראה בדברי הפמ"ג ולבושי שרד על מ"א (קכז סק"ב) וביאה"ל (קיג ד"ה וכזוקף), שהם מסבירים ומסכימים לדברים אלה.

וגם לדעת מרן השו"ע (סי' תקפב ס"ד) שפיר דמי ופשוט הוא מדבריו להיתר שכתב וז"ל, יש נוהגים להתפלל בראש השנה ויום הכיפורים בכריעה, וצריכין הם לזקוף 'בסוף' הברכות. ע"כ. והוא מנהג האשכנזים כמבואר בבית יוסף, והביא להלכה שיש היתר כזה ואינו איסור, ומבואר היטיב שלא זקפו בתחילת הברכה אלא רק בסופה כדי לעשות היכר בין הברכות שיש בהם חובת כריעה, וזה רק בחתימת הברכה וכדברי תרומה"ד הנ"ל.

ומלבד שכך נראה היותר ברור ומובן בפשט הגמ' והרמב"ם, ושאינו סביר שתוך כדי אמירת שם ה' יתחיל לעמוד על רגליו, ובביאור האמור הוא מובן שזוקף כפופים הולך על גבו ולא ברכיו. הנה גם למי שיחלוק בזה שאין זה הפשוט בהסבר, סוף סוף אין בזה גריעותא כלל שהרי קיים דברי חכמים, ואין חיסרון בזה שאינו עומד בחתימה, כי כריעתו נחשבת 'לכל הפחות' כתפילה מעומד, ועדיפא מינה. וכמ"ש בשו"ת הלכות קטנות שעל ברכיו מקרי תפלה בעמידה, שכן מוכח בדניאל ושלמה שהתפללו על ברכיהם ולמדו מהם חז"ל דין תפילה, שהיא בעמידה אלא שלא ראוי הוא להדיוט להיות כורע כל התפילה כמלך או פתיחה וחתימה בכל הברכות, אך באבות והודאה ראוי הוא.

ומ"מ הרוצה לתפוס פשט דברי חז"ל, שזוקף הוא לגמרי מכריעה לעומד על רגליו, נראה שיש לתפוס דברי הירושלמי לעיקר להתרומם על רגליו קודם הזכרת שם ה', שלא יהיה מזכיר שם ה' ודעתו בל עימו. ואם ירצה לקיים דברי האר"י ז"ל, הרי שיעמוד על רגליו קודם אמירת שם ה' ויעמוד מכופף בגבו, ובאמירת שם ה' יזקוף גבו ואז ראשו, ובזה נמצא מקיים דברי כולם, הבבלי הירושלמי ודברי המקובלים. ודו"ק.

פוסע לאחוריו בכריעה

בגמ' ברכות (לד ע"ב) נזכרו דיני כריעה וזקיפה רק על תחילה וסוף ברכות אבות והודאה, ואילו השלמת דין פסיעה לאחור בסיום התפילה, מבואר הוא בגמ' יומא (נג ע"ב) דגרסינן התם וזל"ק, אמר רבי אלכסנדרי אמר רבי יהושע בן לוי המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום, אמר ליה רב מרדכי כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו התם איבעיא ליה למיקם, משל לתלמיד הנפטר מרבו אם חוזר לאלתר דומה לכלב ששב על קיאו. תניא נמי הכי המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו שלא התפלל. עכ"ל.

והנך רואה בדינא דגמרא ובברייתא המסייעת, שהדין מחייב פסיעה ג' צעדים לאחור, כשהוא עומד על רגליו וצועד לאחור כנפטר מרבו.

אלא שבהמשך הגמ' איכא 'מעשה רב' וז"ל, אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות 'בכריעה אחת'. ע"כ. והנה ביאור 'כריעה אחת' הנזכר מסתבר הוא שמתפרש בכל מקום כפי ההסבר מהי 'כריעה'.

וראה ברמב"ם (הלכה י) שמביא מעשה אביי ורבא כהלכה פסוקה, ומונה כריעה זו לאחוריו במניין הכריעות שבתפלת העמידה וז"ל, כריעה כיצד, המתפלל כורע 'חמש' כריעות בכל תפלה ותפלה, בברכה ראשונה בתחלה ובסוף, ובהודיה בתחלה ובסוף, וכשגומר התפלה 'כורע ופוסע' שלש פסיעות לאחוריו. ע"כ.

ומבואר שכריעה זו גם היא בכלל חובה ולא חסידות, ואעפ"י שלא נזכרה אלא כמעשה רב. ובכל אופן מחוייבת היא 'בכריעה אחת' ורוצה לומר שאינו זוקף עד שמסיים הפסיעות. וכ"ה ברי"ף (ברכות כד ע"ב) וז"ל, חזינא להו לאביי ורבא

דפסעי להו להני שלש פסיעות 'בכריעה אחת'. עכ"ל.

ומאחר וכותב הרמב"ם (הלכה יג), כריעה האמורה בכל מקום על ברכים . ע"כ. הרי בהכרח שגם כריעה זו היא על ברכיו, וא"כ סדר הפסיעה הם שיורד על ברכיו, וכשהוא על ברכיו פוסע 'על ברכיו' את השלוש פסיעות לאחור.

והנה יש מהפוסקים שעל סמך הלכה זו, רצו לדחות את ההבנה הפשוטה ברמב"ם שכריעה על ברכיו היא כפשוטו, כי איך יפסע שלוש לאחוריו והוא על ברכיו. ולכן כתבו לדחוק שמש"כ 'בכל מקום' הכוונה שלא בדיני תפילה אעפ"י שבהם הוא עסוק, או שדחקו לומר 'שעל ברכיו' הכוונה מעט כיפוף הברך, אעפ"י שזה בודאי לא פשט הפסוקים וחז"ל שסתם כריעה על ברכיים כפשוטו.

והנה מלבד שלשון הנזכרת בחז"ל היא 'כריעה' אחת, וכך העתיקו הרמב"ם והרי"ף הנ"ל, וכ"ה בהלכות גדולות (ברכות פ"ה) שכתב 'בחדא כריעה'. וכ"ה במאירי (ברכות שם) ובס' צידה לדרך (מאמר א כלל ב פ"ג). שכולם נקטו לשון 'כריעה' ולא כיפוף או שחיה, אלא בכריעה אחת ממש. והרי חזינן שהרבה ראשונים כתבו לחלק בין שחיה לכריעה, וכאן חזרו ונקטו לשון כריעה.

עוד זאת, שכלל לא מובן מה הצורך לדחוק פשט הלשון, ומה בכך שיעשה כן לפסוע על ברכיו ממש, שבאמת כך היא דרך כבוד שהייתה נהוגה בדורות קודמים.

ותדע, דין שלוש פסיעות אלה בגמ' יומא אמרה רבי יהושע בן לוי, והמשל שהביא עליו רב מרדכי עליו 'כתלמיד הנפטר מרבו'. בדומה לזה ממש מצאנו לרבי יהושע בן לוי בגמ' בבא בתרא (כה ע"א) וז"ל, דאריב"ל בואו ונחזיק טובה לאבותינו שהודיעו מקום תפלה, דכתיב וצבא השמים לך 'משתחוים'. מתקיף לה רב אחא בר יעקב, ודלמא כעבד שנוטל פרס מרבו וחוזר לאחוריו 'ומשתחוה' כעבד שנוטל פרס מרבו וחוזר לאחוריו 'ומשתחוה'. ע"כ. ומשתחוה לא מתפרש כלל בחז"ל על 'שחיה' בעלמא אלא רק על נפילת אפיים אם בעל ברכיו בקידה או בפישוט ידיים ורגליים. ומדחזינן שבשני המקומות המשל הוא 'כעבד מרבו' אינו דבר זר כלל לומר על ברכיו.

ומאחר ותפילות כנגד עבודת המקדש נתקנו, הרי כבר ילפינן שכך הייתה דרך העבודה במקדש, שבסוף כל עבודת מקדש היה העובד 'משתחוה ויוצא' (תמיד לג ע"א). ובטעם השתחוויה זו ביאר הרא"ש (קובץ מפרשים שם) וז"ל, והשתחוה ויצא. לפי שנגמר עם העבודה היה משתחוה 'כעבד שמשמש את רבו' ונוטל רשות ויוצא. ע"כ. ואין ספק שמדובר על השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים. ויש ללמוד מכל זה השוואת העבודה בדברי חז"ל בין מקדש לתפילה, ועל כן תיקנו כריעה והשתחוויה. ולו יהי שאין חיוב אלא הידור בכריעה על ברכיו כמעשה אביי ורבא, וכי לא נעשה לכבוד שמים לכל הפחות כריעה כמו שהיו עושים לאדם מכובד. וחייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי, שכך היו מעשיהם להשתחוות אפיים ארצה כפשוטו.

ומצאנו מפורש שגם היו 'בורכים' על ברכיהם בבואם ובצאתם אצל גדול, כנאמר על יוסף הצדיק (בראשית מא, מג) ויקראו לפניו 'אברך', וראה ברש"י בשם המדרש והוא בספרי (דברים סו"פ א) וז"ל, כיוצא בו דרש רבי יהודה, וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך, זה יוסף שהיה אב בחכמה ורך בשנים, אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית, יהודה ברבי, למה אתה מעוית עלינו את הכתובים, מעיד אני עלי שמים וארץ שאין אברך אלא 'לברכיים' 'אבריכם' [אל ברכים] שהיו הכל נכנסים ויוצאים מתחת ידו. ע"כ. וביאר בשפתי

חכמים וז"ל, והכי פירושו של אברך, דהכל היו באין אליו ואומרים לו 'אברך לך'. ע"ש. ורוצה לומר שכל הבא לפניו בורך על ברכיו לכבוד כבא לפני מלך. ועל דרך זו היא בבא לפני אדון כל הארץ.

ובאמת כך היה לעולמים שמשתחוים לפני אדם לכבוד וגימוס, כנאמר באברהם אבינו (בראשית כג, ז) ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת. וכן הוא ביעקב אבינו וכל ביתו המשתחווים לפני עשו, וכן הוא בכל הבא אצל מלך ואפי' הוא נביא חייב להיות משתחוה לפניו כמ"ש (מלכים א א, כג) בנתן הנביא, וכ"ה ברמב"ם (מלכים פ"ב ה"ה) שהיא חובת הכול להשתחוות לפני המלך.

ומצאנו בזה שחז"ל באו בדרשה גמורה להתיר להשתחוות בפני אדם לשם כבוד, כדגרסינן בגמרא סנהדרין (סא ע"ב) להם אי אתה משתחוה, אבל אתה משתחוה לאדם כמותך. ע"ש. והשתחוויה לרבו כבר הובא בחז"ל בכמה מקומות. והוא הפשט בגמ' ביומא (נג ע"ב) משל לתלמיד הנפטר מרבו. ע"ש. וכאמור אינה רק השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, שהרי 'קידה' נלמדת במת שבע הבאה לפני דוד המלך והיא קידה על אפיים, ובריכה אצל יוסף הצדיק.

ומהנזכר שכך הייתה דרך לתת כבוד לבשר ודם, בבריכה כריעה קידה והשתחוויה, רק מזה היה לנו ללמוד קל וחומר למתפלל שלא יפחות מזה, שאם כך עושים כבוד לבשר ודם לכל הפחות אין למעט מזה לכבוד הבורא יתעלה. שהמכבד את הבורא פחות מכבוד בשר ודם מכובד איזה שיהיה, הוא חילול ה' חמור.

בוא וראה שגם בזמן הראשונים כמלאכים וכל שכן בזמן חז"ל, עדיין היה נוהג כבוד זה לאנשים גדולים, שהיו יורדים לפניהם על ברכיים כפשוטו ומנשקים רגליהם או ברכיהם. כאשר תראה בספר חיבור יפה מהישועה לרבנו ניסים ב"ר יעקב מקיראן (עמ' כו) שהוא מחכמי הגאונים שכתב לבאר במעשיות חז"ל ברבי אלעזר ור' יהושע שהתארחו אצל יוסף הגנן וז"ל, באנו להתארח אצלך, נפל על פניו בהכנעה נשק את רגליהם. ע"ש. וכ"כ רש"י (ע"ז יז ע"א ד"ה אבי חדייהו) שכתב וז"ל, דרך בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת, מיד הוא נושק לאביו ולאמו ולגדול ממנו 'בארכובה' או בפס ידיו [משום כבוד]. ע"ש. ומבואר שהוא על ברכיו ואפילו נושק רגליים.

וגם בזמן ר' יהודה החסיד עדיין היה נוהגים בזה, לפני אדם המכובד ולפני אביו, ולא רק בירידה על ברכיו אלא גם 'בהליכה על ברכיו' כפשוטו שכתב (ספר חסידים מרגליות סי' תרלט) וז"ל, בעיר אחת באו איש ובנו, וציוה האב לבנו כשיקרא בתורה שלא 'ילך על ברכיו' לנשק, כי היה הרבה שם שלא היה להם בנים וציוה לבנו כן, כדי שלא יהא להם עגמת נפש. ע"כ. ומבואר שהוא היה דבר רגיל ופשוט לעשות כן, וביקש לשנות 'מהנהוג' בשביל לא לצער את חסרי הבנים.

וא"כ לנד"ד שאמרו חז"ל הלכה למעשה שיפסע לאחוריו בכריעה אחת, בכלל לא רחוק הוא לומר שהוא על ברכיו וכנ"ל. ומזה יתבאר 'פשט' מעשה גדול שעשה רבא (יומא נג ע"א) וזל"ק, רבא כד הוה מיפטר מיניה דרב יוסף, הוה אזיל לאחוריה עד דמנגפן 'כרעיה' ומתוסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא, אמרו ליה לרב יוסף הכי עביד רבא אמר ליה יהא רעוא דתרום רישך אכולה כרכא. ע"כ.

ולכאורה יש לשאול על כל מעשה זה שלכאורה אינו מובן, חדא מה התפלא רב יוסף שכך עושה רבא, והרי כל תלמיד הנפטר מרבו כך הוא, והוא דבר פשוט עד שממנו עושים משל לשאר מקומות וכנ"ל. וכן יש לשאול איך קרה כן שרבא נפצע בכל

עת שהולך לאחור, עד שמדמם בקביעות על פתח הבית, שהוא לא סביר כלל שבהליכה לאחור כך קורה, בפרט שבקל הוא להסתכל בסיבוב ראש לרגע קט מה יש אחוריו ומעשים בכל יום שאנחנו פוסעים לאחור ולא נפצעים כל פעם בצורה משמעותית כזו.

והנראה לענ"ד בפשט המעשה, שכל מעשה רבא היה שהולך לאחוריו 'על ברכיו' ממש היה, ויתבארו בזה דברי הגמרא עד דמנגפן 'כרעיה' דהיינו ברכיו, ומובן מדוע נפצע ודימם שהרי ברכיו משתפשפים בארץ ובאבני חצץ שעליה, וזה פוצעו תדיר עד כדי דימום. וגם בזה שהוא על ברכיו מובן הפליאה שעשה דבר גדול לכבוד רב יוסף אעפ"י שהוא סגי נהור, שאפשר שרוב התלמידים היו רק מצדד לאחוריו או לצדדים או משתחוה ויוצא בדרך הליכה וכנ"ל, ורבא לא כן אלא פוסע על ברכיו עד שיוצא מהבית והוא מעשה גדול שלא בשגרה ובחובה. ובזה גם תתאים ברכת רב יוסף 'דתרום רישך', שבירכו מידה כנגד מידה על שהשפיל עצמו וכרע על ברכיו שיגביהו ה'. ובזה יתבאר שהתחילה הגמרא בביאור הדין וז"ל, כשהן נפטרין לא היו מחזירין פניהן והולכין אלא מצדדין פניהן והולכין, וכן תלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר פניו וילך אלא מצדד פניו והולך. כי הא דרבי אלעזר כד הוה מיפטר מיניה דרבי יוחנן כד הוה בעי רבי יוחנן לסגויי הוה גחין קאי רבי אלעזר אדוכתיה עד דהוה מיכסי רבי יוחנן מיניה, וכד הוה בעי רבי אלעזר לסגויי הוה קא אזיל לאחוריה עד דמכסי מיניה דרבי יוחנן. רבא כד הוה מיפטר מיניה דרב יוסף הוה אזיל לאחוריה עד דמנגפן כרעיה ומתווסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא. ע"כ. ואם עשה מעשה כרבי אלעזר וככל תלמיד מרבו אין בו חידוש לציין מעשיו, אלא כדאמרן שעשה מעשה גדול על ברכיו ולכן גם היה פוצע עצמו בפסיעותיו על ברכיו לאחור. ודו"ק.

והרי רבא בודאי ידע שיש לכבד את ה' לא פחות מאת רבו, שהשווה ה' כבודו לכבוד רבו שיהא מורא רבך כמורא שמים אך לא יותר. ומאחר ורבא היה כורע על ברכיו קמי רב יוסף, 'על ברכיו' ממש, הרי ברור שעדות על מעשיו (יומא נג ע"ב) הבאה בסמוך שהיה פוסע לאחוריו 'בכריעה אחת' בסוף התפילה, היינו על ברכיו כפשוטו ממש, כמו שהיה נפטר מאצל רב יוסף רבו. וכך סידר מסדר התלמוד להביא תחילה (נג ע"א) כיצד היה רבא יוצא מבית רב יוסף, ותכף (בעמוד ב) מביאה איך רבא היה נפטר מהשכינה בסוף התפילה. ולענ"ד הוא כפתור ופרח ופשט אמיתי מאוד.

וכדברי הרמב"ם כן מבואר הוא גם בפירוש ריבב"ן (ברכות לד ע"ב) שכתב וז"ל, גרסינן בסוף פרק קמא דבבא קמא שדרו של אדם לאחר ע' שנה נעשה נחש, והוא דלא 'כרע' במודים, לפיכך צריך אדם 'לכרוע על ברכיו' במודים וכו' להני ג' פסיעות בכריעה אחת 'כאדם שנפטר מרבו'. ע"כ. ומבואר היטיב שהבין בלא ספק שכל 'כורע' הוא על ברכיו דוקא, וברור מדבריו שהבין שלא מועיל בזה לשחות, כי העונש בא בהקפדה על מי שלא כורע במודים ממש על ברכיו, ולכן אין מנוס אלא להיות כורע על ברכיו דווקא לכל הפחות במודים, מה שאין כן שאר כריעות שיכול להסתפק בשחיה. ולעניין ג' פסיעות לאחוריו שנקטו 'בכריעה אחת' ולא בשחיה אחת, מבין שהוא על אותו דרך.

ולע"ד הוא מוכרח בלא ספק גם בלשון רבנו ישעיה הביאו בשיבולי הלקט (תפילה סי' יח בסופו) שכתב וז"ל, במסכת יומא פרק הוציאו לו אמר ר' חייא בריה דרב הונא חזינא להו לאביי ורבא דפסיעי להו בכריעה אחת. פי' ר' ישעי' זצ"ל, שלש פסיעות היו עושין בכריעה אחת, וכריעה היא פסיעה לאחור. כלומר כשיעור 'פסיעת כרעים'. ע"כ.

ונראה שתיבת 'כלומר' שאמר באה לבאר את הקושי שהיה לפניו, שאם כורע הוא על הארץ מה שייך לומר שיהא 'פוסע' לאחוריו שנשמע שהוא בדרך הילוך על רגליו, וזה לא נכון כי צריך להיות פוסע 'בכריעה' שהיא על ברכיו, ולכן קאמר 'כלומר - כשיעור פסיעת כרעים', רוצה לומר שבשעה שכורע על ברכיו הוא פוסע כשיעור הילוך על גבי הברכיים שזה נקרא 'פסיעת כרעים', שתבין שלא נעמד על רגליו ופוסע אלא על ברכיו ממש. שאם לא דיברו רק על פסיעה בגב כפוף אין בזה שום צורך בהסבר.

וכ"ה לפנינו בפסקי רי"ד (יומא שם) וז"ל, ג' פסיעות בכריעה אחת. פי' ג' פסיעות היו עושין אותן בפסיעה אחת, וכריעה היא פסיעה לאחור, כלומר כשיעור פסיעת כרעים. ע"כ. וברור שלא התכוון להגדיר מילת 'כריעה' שהיא פסיעה לאחור כפירוש 'מילולי', שהרי לא יסתור פסוקי התורה ולשון חז"ל שכריעה היא ירידה על ברכיים. אלא כוונתו שאעפ"י שכל כריעה היא על ברכיו עם תנועה קדימה לירידה על פניו, כאן בהקשר האמור הוא 'בכריעה שהיא פסיעה לאחור' וזה אומר 'פסיעה בכריעה' כעין הילוך לאחור אלא שהוא על ברכיו וזה מכונה 'פסיעת כרעים', ונמצא שג' תזוזות לאחור כשהוא על ברכיו הם כשיעור פסיעה אחת אם היה עומד. ומאריכות לשונו לפרש כל זה, הוא ברור שאין פסיעות אלה בעמידה על רגליו, שלהם אין צריך הסבר כלל. ובדברינו יתיישב הצ"ע שכתב האליה רבה (קכג סק"א) שהביא דברי השבלי לקט ולא הבין מה רצונו שאיך אפשר לפרש דבריו שלא יתכופף כלל, והשאירו בצ"ע. ועפ"י דברנו לענ"ד הכול בפתור ופרח. [ומש"כ בתוס' רי"ד (שם ע"א) 'פשיטת הכבעים', לא הבנתי מילים אלה משמעותן, והיא גירסה אחרת מפסקיו ומש"כ משמו בשבלי הלקט. ואולי יש שם איזו ט"ס ואעפ"י שאפשר לדחוק לשונו, וברוך היודע.]

ומאחר וחזינן שכך מוכרח הוא בלשון הרמב"ם ודעימיה, וכך היה דרך הכבוד בתנ"ך ובחז"ל ובזמן הראשונים, ושכך הייתה המצוה במקדש בסוף עבודה, וחזינן שרבא עצמו שהוא בעל המעשה כך גם היה עושה בשעה שיוצא מרבו על ברכיו ממש כמבואר. הרי כבוד אלוקים גדול מן הכול, והוא תפארתנו וכבודנו לכבד את אדוננו, ופסיעות שבסוף התפילה הם בכריעה אחת על ברכיו כפשוטו ממש.

להוסיף כרצונו השתחוויה וכריעה

ובירור העומד לפנינו כעת, האם מלבד הכריעות המחויבות האם מותר הוא להוסיף לפי נטיית ליבו בחשק והתלהבות, שכל המוסיף הרי זה משובח או שמא כל המוסיף כורע.

והנה נחלקו בזה הראשונים, ונסדר מעט שיטות בראיות בדרך קצרה ומשם להכרעה בדרכי הפסיקה המסורים בידינו. ראשית יש לשים לב למאמר חז"ל (ברכות לד ע"ב) 'מלמדין אותו שלא יכרע בכל ברכה'. וכן מדין 'הכורע בהודאה של הלל וברכה"מ הרי זה מגונה', דמשמע שיש איסור או גנות להוסיף על מה שחובה.

מאידך, חזינן למנהגו של רבי עקיבא (ברכות לא ע"א) וזל"ק, תניא אמר רבי יהודה, כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה מפני 'כריעות והשתחויות'. עכ"ל. ומשמע שמוסיף כרצונו ותאוות ליבו לפני קונו.

ובאמת כך כתבו כמה מקמאי הביאם הבית יוסף (סי' קיג ס"ג) וז"ל, כתב רבינו ירוחם בנתיב י"א (ח"ג סד ע"ג) הכורע כשאומר וכל קומה לפניך תשתחוה, נראה לי שהוא מגונה, כדאמרינן בפרק אין עומדין (לד:) הכורע בהודאה דהלל וברכת המזון הרי זה

מגונה. וכתב ה"ר יונה בסוף פרק אין עומדין (לד:) דהוא הדין דאין לשחות כשאומרים בנשמת כל חי ולך לבדך אנחנו מודים, שאין לכרוע אלא דוקא במקומות שתקנו חכמים. ע"כ.

וראה שיש הבדל מהותי בין רבנו ירוחם לתלמידי ר"י, שלא הזכיר רבנו ירוחם אלא דוגמאות בהם אמרו חכמים גנאי, ומשם לומד בלשון 'נראה לי' לדמות לכל קומה לך תשתחוה שלא טוב לכרוע. ואילו רבנו יונה כתב ככלל בלא צורך לדמות לנזכר לגנאי בתלמוד, 'שאין לכרוע אלא דוקא במקומות שתקנו חכמים'.

אך ראה שבזה סיכם דברי הבית יוסף כל השיטות שראה לפניו, אך עין רואה שיש ראשונים רבים מקילים בזה בהדיא. ודברי רבנו אברהם בזה באו בארוכה (שם עמ' 29) שכתב וז"ל, אנשי המסורה עליהם השלום הם שהגבילוה בשיעור שאין פחות ממנו, ולא אסרו להוסיף, אלא אף אמרו "אם בא להוסיף בסוף כל ברכה וברכה מוסיף" והגבילוהו במספר שאין פחות ממנו, ולא אסרו להוסיף, אלא אף אמרו "ולואי שיתפלל כל היום כלו" וכו' אולם אפשר להקשות בענין האיסור מדבריהם ז"ל "ואם בא לשחות בסוף כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה". אלא שקושיה זו נדחית על ידי שיאמר מי שלא נקבע לו כמותר כלום יאסר עליו מלעבוד את ה'? הוי השואף לאסור מהחובה כלפיו יתעלה! הרי על פי הראיה הזו עצמה שאתה מביאה כראיה, הנך יכול לדעת שהם ז"ל לא אסרו, שהרי הם לא אמרו "מונעין אותו" או "אוסרין עליו", אלא "מלמדין אותו", כלומר, שידע שלגביו אין זו חובה. וניתן להביא כראיה גם כן על האיסור ממה שאמרו: "הכורע בהודאה שלהלל ובהודאה שלברכת המזון הרי זה מגונה", אלא שגם ראיה זו נדחית על ידי שאומרים, שמתוך שהם ייחדו גינוי ל"כריעה" במקומות אלה, יש מכך ראיה שלגבי זולתה אין גינוי, וכן זו הלכה שאין לה טעם, וגם לא אמרו "הרי זה אסור" אלא "מגונה". ולא כל החכמים אמרו זאת, אלא אמירה שנאמרה והיא מתנגדת להשקפה אחרת ומתנגדים לה, וניתנת לפירושים, כפי שזה ברור למי שמתבונן בעיקרה, ואין לנו צורך בהתאם לענייננו להאריך בפירוש דבר זה, והרי נמסר על ר' עקיבא עליו השלום מה שנכתב על מנהגו "כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו היה מניחו אדם בזוית זו ובא ומוצאו בזוית אחרת מפני הכריעות וההשתחואות". עכ"ל.

וראה עוד בדבריו (עמ' 37) שיש בזה שלמות העבודה שיהיה מתעורר בכריעה והשתחוויה ביראת ה' שכתב וז"ל, ומי שמוסיף השתחוויה במקומות נוספים, בהתאם למניע פנימי והתעוררות שהוא מוצאה כלפיו יתע', היוצרת בו יראה ופחד שבגללן אינו יכול שלא להשתחוות כשהוא נסער ומתחנן לפניו יתע', לפי השתדלותו ויכולתו, הנה אין כל רע וגנאי בכך, אלא זו אף הפלגה וכנות בעבודתו יתע'. ומי שפוגם במקצת מזה, בעת רפיון כוונת לבו והיעדר זריזותו, אין אומרים עליו שלא יצא ידי חובה, אלא הסטייה מהאמת, המתקרבת לצורת הסתה או הדחה היא שיחשוב דבר מזה כאסור, או שימנע את עושהו מלעשותו, או שיגנה את מעשהו, או שמעשיו לא יהיו נראים לו ויחשוב את עניינו לגדול, זה מה שאנו אומרים עתה על השתחווית הגידול שהיא עיקר ההשתחוויה. ע"כ.

וכדבריו וראייתו מרבי עקיבא שהיה כורע ומשתחווה לרוב כ"כ גם הרא"ה (ברכות לד ע"ב) בהדיא על לשון 'מגונה' מי שכורע בהודאה וז"ל, דוקא בהני שהם קבועות ותקנום בלא שחייה, אבל בכל התשבחות ושירות שאדם בא לחדש אם רצה שוחה אפי' אלף פעמים שלא אסרו לשחות אלא במקום שתקנו שלא לשחות, אם בא זה לשחות ה"ז כנוטל שררה לעצמו ואומר שכך ראוי לו. אבל חוץ

מזה אם בא לכרוע ולשחות כל היום הרשות בידו, וכך אמרו בר"ע כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית ומוצאו בזוית אחרת מפני הכרעות והשתחואות, הילכך בנשמת כל חי שאומר בשבת והיא שבחים והודאות ואינה קבוע בכאן ודאי כשהוא אומר ולך לבדך אנו מודים אם בא לשחות הרשות בידו, וכן עיקר וכן נהגו. עכ"ל. ומבואר שיש לחלק בין כריעות בתפילה שהם בתקנת חז"ל שלא להוסיף עליהם, לבין שאר מקומות ותפילות שמוסיף כרצונו והוא לשבח גם בציבור.

וכן כתוב בהדיא ריטב"א (שטמ"ק ברכות שם) ז"ל, ודוקא בהני הודאות שהן קבועות ותקנום בלא שחיה. אבל אם בא אדם לחדש ולומר תחנונים הרשות בידו לשחות כמה פעמים, כמו שמצינו בר' עקיבא שאמרו עליו כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מפני השתחואות והכרעות. הילכך בנשמת כל חי כשאנו אומרים ולך לבדך אנחנו מודים אם בא לשחות הרשות בידו לפי שאינו דבר קבוע ואינו חייב לאומרו כמו הלל וברכת מזון אלא מנהג הגאונים ז"ל ואינו אלא שבחים שאנו מוסיפין לכבוד השבת. ע"כ.

ובאמת יש ללמוד כן מפרשנות כמה מהראשונים במעשה האמוראים (ברכות לד ע"ב) רב נחמן ורב ששת שעשו כריעה 'גמורה' במודים שבלחש ולא הסתפקו רק 'בשחיה' והרי זו תוספת שינה מן הדין. וכן יש לשאול על דברי אביי ורבא (יומא נג ע"ב) שהוסיפו כריעה חמישית בסוף התפילה כשפוסע לאחוריו, שכריעה זו לא נזכרה במשנה או ברייתא אלא תוספת האמוראים היא, ומהם יש ללמוד שיכול להוסיף בלא הגבלה כלל, לכבוד ה'.

ובאמת שכן פסקו ראשונים רבים 'מדעתם' להוסיף כריעות שלא נזכרו כלל בתלמוד, וראה דין שלם כריעות באמירת הקדיש, שאין כריעות אלה נזכרות בגמרא בשום מקום, אלא שמובא כן בשם רב נחשון גאון. ומוכח שמוסיפים כריעות בכל מקום שקצת שייך בזה, ואין צריך לימוד חז"ל לזה. וראה מש"כ הטור (סי' נו) וז"ל, מנין הכריעות שבקדיש, כתב רב נחשון שהן ד' של חובה ואחת של רשות וכו' ה' כריעות כנגד ה' שמות שהם בפסוק כי ממזרח שמש עד מבואו. ע"כ.

ובמקור הדברים ראה בבית יוסף (סי' נו ס"ד) שהביא להלכה ולמעשה דברי הכל בו (סי' ז) והאבודרהם (עמ' סט) שיסודם בספר ליקוטי הפרדס לרש"י פי' הקדיש (עמ' שכה) שכתב וז"ל, וד' כריעות כורעין בקדיש ואלו הן יתגדל ויתקדש שמיה רבא בעלמא דברא כל זה בכריעה אחת. בעגלא ובזמן קריב כורע ועונה יהא שמיה. וכשמתחיל לומר התחלת ז' שבחות יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתעלה ויתהדר שמיה דקב"ה בכולן הוא כורע. וכשיגיע לתושבחתא וניחמתא כורע. כל אלו כריעות של השתחויה הן. וכריעה של עושה שלום במרומיו של רשות היא.

וכן יש ללמוד בירושלמי ודעת מסכמת למעשה שהביאה רב ניסים גאון (ברכות שם) שציין לירושלמי וז"ל, במס' ע"ז בגמ' דבני מערבא בפ' ר' ישמעאל (הלכה א) אמרו עליה אי אתה משתחוה אבל אתה משתחוה על אבני בית המקדש רב מפקד לדבי רב אחא ר' אמי מפקד לאנשי ביתיה כד תהוון נפקין לתעניתא לא תהוון רבעין כאורחכון ר' יונה רבע על סיטריה ר' אחא רבע על סיטריה. ע"כ. שמלבד מה שיש ללמוד לענין תענית גם יש בו הבנה של 'רבעין' שהיא כריעה גמורה על ברכיו, והוסיפו כריעות אלה שלא נזכרו בחז"ל כחובה ומוכח שמוסיפים לפי הענין והצורך.

ובדעת מרן השו"ע יש לעיין, שחזיתי לכמה אחרונים שכותבים בדעתו הרמתה שאוסר איסור להוסיף כריעות. וראייתם שפסק (סי' קיג ס"ג) הכורע

בוכל קומה לפניך תשתחוה, או בולך לבדך אנחנו מודים, או בהודאה דהלל וברכת המזון, הרי זה מגונה. ע"כ. ומאחר והביא בב"י רק דברי רבנו ירוחם ותלמידי ר"י שהם אוסרים, הרי כך היא דעתו.

איברא שלענ"ד אינו מדויק ובודאי לא מוכרח, הגם שמרן השו"ע כתב לגנות את הכורע בוכל קומה לפניך תשתחוה, או בולך לבדך אנחנו מודים, כי כך ראה ברבנו ירוחם ותלמידי ר"י הנ"ל. הרי שאם היה רואה דברי המתירים שרבו עליהם, לא היה אוסר חינם במילתא קלילא כהאי, שאין כאן אפי' איסור דרבנן אלא רק לשון 'הרי זה מגונה', ולא היה כותב לאסור אלא להתיר. וזה ברור בכל מקום שיש לשקול בדעתו ז"ל מה היה סובר אם היו לנגד עיניו כל המתירים כהרא"ה ורבנו אברהם והריטב"א והשטמ"ק שם ועוד ראשונים המתירים להוסיף כרצונו, וגם כתבו שכך המנהג. ובהצטרף שהרמב"ם כלל לא הזכיר דברי הגמרא 'מלמדין אותו שלא ישחה', שמשמע מיניה שמלמדין אותו שלא חייב אך אם רוצה רשאי, וכמ"ש רבנו אברהם.

ולענ"ד יש להוכיח שאם היה יודע מהמתירים גם מרן היה מן המתירים, אלא שבמקום שלא ראה חולקים לא חלק מעצמו. וראיה לדברי מדין כריעות בקדיש, שכאמור לא נזכרו בחז"ל אלא בגאונים ומנהג שהתפשט הוא. ומרן השו"ע (סי' נו ס"ד) פסק כן להלכה ולמעשה וז"ל, כשאומר החזן יתגדל, כורע. וכן ביהא שמיה רבא, וכן ביתברך, וכן בבריך הוא, וכן באמן. ע"כ. ובב"י הערה מקורו שאינו מן חז"ל אלא מדברי גאונים וראשונים.

וכן מצאנו באמירת 'עלנו לשבח' שבאומרו 'ואנחנו משתחוים' צריך להשתחות, ולא רק שאין בו גנאי אלא גם צד הכרח. ועי' בט"ז (סי' קיג סק"ד) שכתב לחלק בין מקום הודאה שאין להשתחות בלא תקנת חז"ל לבין מקום שמתאר פעולתו וז"ל, וכל קומה לפניך תשתחוה וכו' אינו כורע דכיון דאינו אומר על עצמו אלא שעל כל העולם אומר וכו' אבל אם אומר ואנחנו כורעים ומשתחוים היינו על עצמינו. ע"כ.

וכך כתב האליה רבה (סי' נא סק"ח) וז"ל, כתב של"ה (תמיד, נר מצוה ד"ה בענין) קבלתי ממורי מהר"ש מלובלין להשתחוות בעלינו כשאומרים ואנחנו כורעים ומשתחוים, דאל"כ הוחזק כפרן. וכן באשמורת כשנוהגין לומר באו נשתחווה ונכרעה וכו' נשתחוה אל היכל קדשך. ואל תשיבני מוכל קומה לפניך תשתחוה, דשם אינו אומר על עצמו, משא"כ הכא אומר נשתחוה. והא דאין משתחוין לאנחנו מודים לך, נ"ל דלשון מודים שאני. ע"כונהר שלום (סי' קיג סק"ב) ועוד.

ועוד כיו"ב בהשתחוויה בשעת אמירת בריך שמיה בפתיחת ההיכל באומרו 'וסגידנא קמיה', ראה למו"ר בשו"ת יביע אומר (ח"ה או"ח סי' ח אות ד) שהביא למהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב (סי' נז) שהשיג על אלה הקוראים תגר על המשתחוים לפני הס"ת, עפ"ד השלטי הגבורים (קידושין לג:) בשם ריא"ז, וכתב על זה 'וכל המשנה במזיד הוי בכלל כי דבר ה' בזה ובר נידוי הוא'. וכן מבואר בהגמ"י פי"א מה' תפלה, שהטעם שבונים פתח בהכ"נ במזרח, כדי שישתחוה מול ההיכל וכו'. ע"ש. ושכבר העידו על האר"י זצ"ל שהיה משתחוה נגד ההיכל בצאתו מן הקדש וכו'. ע"ש. וכן באמת ליעקב אלגאזי (דיני הוצאת ס"ת סי' ה) הביא דברי מהריק"ש בהגהותיו סי' קמט שיש להשתחוות נגד הס"ת, והוסיף, ונ"ל ראיה לזה מנוסח שתיקן רשב"י בבריך שמיה, אנא עבדא דקב"ה דסגידנא קמיה ומן קמי יקר אורייתה. ע"כ. ומוכח שמוסיפים כמה כריעות שלא נמצאות בחז"ל בהדיא, כל שיש

סיבה כגון בחשש עדות שקר, וגם בדעת מרן השו"ע אמר כן.

ולענ"ד ברור שגם למרן השו"ע אין כאן איסור אלא לשון 'גנאי' בעלמא, ויש להוכיח בדעתו ובדעת תלמידיו שבכל 'סיבה קלה' רשאי לכרוע ולהשתחוות. וחילי ממש"כ והוא מנהג פשוט הרווח ביום הכיפורים, שבאומרנו 'והכוהנים והעם וכו' כורעים ומשתחווים', אין שם אמירה בלשון גוף ראשון, אלא תיאור של מעשה העם שהיה שם, ואעפי"כ אנחנו עושים 'דוגמא' למה שהיו עושים. ואם היה איסור ממש בלהוסיף כריעות והשתחויות, לא היו משאירים את המנהג על עומדו מחמת איסור, אך מאחר וברור שלא מדובר על איסור אלא לכל היותר 'גנאי' דווקא במקום שנראה היפך תקנת חז"ל, כל שאינו נראה היפך חז"ל ויש בו טעם לשבח, שפיר יכול להוסיף כריעה והשתחויה בהכנעה לה'.

ודברים אלה מבוארים הם בשו"ע הגר"ז (קיג ס"ג) וז"ל, הכורע בהודאה שבברכת המזון ובהודאה של הלל שהיא הודו לה' כי טוב וגו' הרי זה מגונה והוא הדין בשאר הודאות כגון לך לבדך אנחנו מודים וכו' מפני שלשון הודאה אינו מלשון השתחואה כלל אלא מלשון החזקת טובה והילול, והכורע מחמת לשון הודאה שמזכיר ה"ז מגונה וסכל הוא וכריעתו סכלות. אבל מי שכורע באיזה מקומות של שבחים או תחנונים או מחמת איזה טעם שיש לו, שנראה לו שראוי לשחות באותו מקום או מחמת המנהג כמו הכריעות שבקדיש או מחמת שנתלהב לבו בתפלה ה"ז משובח, ואינו כמוסיף על תקנת חכמים שלא תקנו אלא בהודאה שבתפלה בלבדה, וה"ז דומה כמי שכורע באמצע ברכות של תפלה שאין בזה כמוסיף על תקנת חכמים כיון שלא תקנו כלל לשחות באמצע שום ברכה כמו שנתבאר, אבל הכורע בהודאות הנ"ל מחמת לשון הודאה שמזכיר ה"ז סכל וכו' אבל בואנחנו כורעים כיון שאינו אומר על עצמו אלא על כל העולם כולו שמשתחוים לפניו יתברך, יפה הם עושים וכמו כן מה שנוהגים לכרוע במוסף יום הכפורים בוהכהנים והעם וכו' היו כורעים ג"כ אינו אומר על עצמו אלא לזכר מה שעשו הכהנים והעם בזמן בית המקדש ואנו מדמים עצמינו במקום הכהנים ג"כ יפה עושים. ע"ש.

ובאמת כל מה שחילקו כמה מהאחרונים הנ"ל שבכל 'הודאה' שלא תיקנו חז"ל להשתחוות אסור להשתחוות, אינו מובן כלל מנין ההכרח לזה, שמלבד שלשון גנאי אינה לשון איסור, עוד זאת שלא דיברו אלא בלשון הודאה שהיא תקנת חכמים גמורה כברכת המזון והלל, אך במנהגי הודאה ושבח מנין ראו הכרח למעט השתחוויה לה'.

ולענ"ד יש ללמוד היפך שדווקא בהודאה יש שבח וצורך גדול להשתחוות לה', ודרך אך טבעית היא ליהודי להודות לה' בהשתחוויה, כמו שהעידה התורה על ישראל בשמיעת בשורת הגאולה, שנאמר (שמות ד, לא) ויאמן 'העם' וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עוניים ויקדו וישתחוו. ע"כ. ולמדו מכאן חז"ל (פסיקתא זוטרתא שמות סי' לא) וז"ל, ויקדו וישתחוו. מיכן שצריך אדם להודות 'ולהשתחוות' על בשורה טובה. ע"כ. והדברים מוכרחים מצד עצמם כמה עבודה זו פשוטה וטבעית, ויסודית בעבודת האל יתעלה שמו בשעה שמודה לה'. ונשמע דבר זר ומוזר לומר שח"ו עיני חכמים צרה בהשתחוויה לה' לאסור איסר במקום שלא חייבו, ויש ללמוד בדרך נקיה שדווקא על מה שהזכירו בהדיא כברכת המזון והלל גנאי הוא אך לא לקחת משם לכל מקום.

ומאחר וכבר נחלקו בזה הראשונים, וגם בדעת מרן השו"ע יש צדדים כאמור, ולכל הדעות אין כאן

יותר מספק בדרבנן לכל היותר, ולא זכרו שרים דברי הפסיקתא זוטרתא, אפשר שאם היו רואים היו חוזרים בהם. וכל שכן אם יש בהשתחוויה מצוה מצד עצמה כנ"ל שהיא 'עבודה' שלמה לבורא מדאורייתא. ולכן הרוצה להוסיף בכריעה והשתחוויה שלא בברכת המזון והלל, קדוש יאמר לו. ואחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון ליבו לשמים.

ולהשלמת הדיבור אצטט מדברי רבנו אברהם זיע"א מעט מקומות בהם יש שבח בתוספת כריעה והשתחוויה, (עמ' 37) וז"ל, והמקום הראוי ביותר להשתחווית הגידול בתפלותינו הוא בתפלת צבור, הקדיש והקדושה וכו' ואני אומר שמה שראוי זה ההשתחוויה, לא הכריעה בלבד, ועל כלל האנשים, לא על שליח הצבור בלבד וכו' ואשר למה שהוא כללי, לצבור וליחיד, הרי שהמקומות האלה שצריך להשתחוות בהם הם: בפסוקי זמרה וההלל - בסוף כל מזמור בעת אמירת "הללויה", כפי שהיה מנהג ישראל במקדש "על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה", והרי ראינו אותם, במקצת המנהגות, תוקעים בשופר בכל פרק מפרקי ההלל, בעת אמירת ההלל בחולו שלמועד וכן בראש חדש אף שהלל שלראש חדש מנהג, זכר לעבודת בית המקדש, ומה טוב הוא המנהג הזה! ואין גנאי כלשהו בזה מצד ההלכה. עכ"ל.

נפ"א בהשתחוויה חובה או מנהג

הנה בדברי חז"ל מפורש שהיו נופלים על פניהם, ונחלקו בזה קמאי האם הוא חיוב ממש או רק מנהג.

ראה בשו"ת הריב"ש (סי' תיב) שכתב להוכיח כן בשתי הוכחות, האחת ממעשה דרב (מגילה כב ע"ב) שלא נפל על פניו, ואם היה חובה בודאי היה נופל על פניו. והשניה, מרבי אליעזר הגדול (ב"מ נט ע"ב) שאשתו הייתה מפריעה לו קודם שיתחיל בנפ"א מחשש לשלום אחיה הוא רבן גמליאל, ולכן היה 'שוכח' ליפול על פניו, ואם היה חובה לא היה שוכח. ע"ש.

ובאמת ליתוש נתוש כמוני לא מובן כלל מה ההוכחה משם, שהרי במעשה דרב מפורש בגמרא שלא השתחווה מדין 'איש חשוב' או איסור 'אבן משכית'. וגם מרבי אליעזר לא מוכח מידי, שהרי אינו מוכרח כלל לפרש בו 'ששכח' לומר נפ"א, וזה לעצמו קשה לומר 'ששכח' להשתחוות לה' ועוד על דרך קבע. והרי יש ראשונים רבים שפירשו אחרת לגמרי, ומינייהו דווקא יש ראיה שנפל"א חובה היא.

ראה בבית יוסף (ריש סי' קלא) שכתב וז"ל, וכתבו תלמידי הרשב"א בהזהב (בבא מציעא נט:) גבי עובדא דרבי אליעזר בן הורקנוס, היה מדקדק רבינו ז"ל מכאן 'שאין לדבר' בין תפילה לתחינה, והיינו דאמרינן כל יומא לא הוה שבקה ליה למיפל על אפיה. וכי תעלה על דעתך שלא היתה זזה ממנו שעה אחת אלא שהיתה 'מפסקת מכוונת תפילתו' להפסיקו בשאר דברים, ושוב אם היה נופל על פניו 'לא הייתה תפילתו' כל כך נשמעת אלמא דאינו בדין להפסיק ע"כ. וכן כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל בשם צרורות (צרור החיים עמ' יח) דמהאי עובדא שמעינן שאין להפסיק בין תחינה לתפילה. עכ"ל. ומוכח מיניה שכל הטעם היה משום 'הפסק' וגם אז לא היה 'מתבטל' מליפול על פניו, אלא שכבר הופסקה כוונתו אין נפילתו 'פועלת' כל כך בשמים, ולא שח"ו 'שכח' להשתחוות לה' תדיר.

ובאמת אין נראה כן עיקר להלכה שנפ"א מנהג בעלמא, שמצאנו רוב מנין ורוב בנין שנפל"א 'תקנה גמורה' היא כחלק מחלקי התפילה ממש. ראשית כך הוא פשוט ברמב"ם (תפילה פ"ה ה"א) שכתב את ההשתחוויה כדבר שבחובה לגמרי כמו עמידה וכמו נוכח ירושלים וכו' והרי מפרש והולך שאין השתחוויה אלא בנפילת אפיים שאחר

העמידה. וחזר על דין נפל"א גם בתפלת מנחה (פ"ז הי"ח).

וכן מוכח ברבנו בחיי (דברים ט, יח) שכתב וז"ל, טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר, נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל. שכתב במפורש 'שתיקנו לנו' גם את ענין הנפילה ור"ל השתחוויה בנפ"א.

וכ"מ בדעת האורחות חיים (דין התחנות) שהיא חובה גמורה שכתב בריש דבריו וז"ל, אחר התפילה בשחרית ובמנחה נופל על פניו, ומתפלל בכל התחנונים שירצה. ע"ש. שמבואר שהנפל"א חובה והיא סדר התפילה, ורק איזה תחנונים יאמר בזה יש רשות לבחור. וכן כתב בהדיא בשם הקר"ן ז"ל הוא הקדוש ר"ח מקינון מבעלי התוס' וז"ל, כתב הקר"ן ז"ל, כל התחינות והבקשות שאנו מוסיפין כנגד נדרים ונדבות 'תקנום'. ע"כ. וכ"מ קצת מדאמר על התחינות שהם 'תפלה אריכתא'.

וכ"מ גם הרוקח (סי' שכד) וז"ל, לאחר שמתפללין נופלין על פניהם לתחנה דכתיב ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת אלמ' תחנה אחר תפלה. ע"כ. ואם למדו כן מפסוקים, ובפרט מאותו הפסוק בשלמה המלך ממנו למדו בריעות התפילה, ברור שהוא חלק מתקנת התפילה ולא איזה מנהג יחידים.

ונלע"ד שכן אפשר להבין בקל בשבלי הלקט (סי' ל) שכתב וז"ל, ובתפלת שחרית מנחה ונעילה נופלין על פניהן, אבל במוסף אין נפילת אפים כלל. ובתפלת ערבית, מצאתי בשם רב שר שלום זצ"ל 'מותר' לאדם ליפול על פניו ערבית ולבקש רחמים על עצמו אחר תפילתו ואפי' בצבור חוץ מערב שבת. וגאון אחר זצ"ל כתב 'שאין נפילת אפים' בתפלת ערבית כלל, וכך מנהג פשוט בישראל. עכ"ל. ומוכח שעל ערבית תלוי ברצונו או איסור, אבל בשחרית ומנחה הוא מתקנת התפילה עצמה.

והגם שראיתי שאפשר ללמוד כהריב"ש גם בדברי הרא"ה (ברכות לא ע"א ד"ה פי' וסדר) שכתב וז"ל, וגומר ומתפלל, 'ונופל על אפיו' ואומר חנני אלהים כחסדך כל אותו מזמור שהוא מזמור של ודוי, וכך מקובלני שהוא היפה לומר. ואם בא להרבות בתחנונים רשאי, כדאשכחן בכולי תלמודא דמפשו ברחמי בההיא שעתא. ומסתברא דלית ליה לאשתעויי ולאשתהויי בין תפלה לנפילת אפים דכולה 'כעין תפלה אריכתא היא'. וראיה לזה ההיא דאמרינן בבבא מציעא בסוף הזהב בדביתהו דר' אליעזר דכל יומא לא שבקא ליה למנפל על אפיה, ואי אית ליה רשותא לשהויי מי קימא דביתהו בהדי כולי יומא, אלא ודאי כיון דההיא שעתא לא נפיל על אנפיה תו לא נפיל. ואף על גב דלא חשבה להא בהדי הא דאמרינן לקמן דשלש סמיכות הן, משום דהא לא קביעא, דזמנין דליתה כגון בראשי חדשים ודכותיהו כדמוכח בהדיא בההיא, 'דלא חובה גמורה היא' אלא אפושי ברחמי. והכי מוכח בהדיא ההיא מדמבטל לה דביתהו מיניה. ומכל מקום היכא דאתי למימרא לא בעי למפסק כדפרישנא. ע"כ. שלכאורה יש ללמוד מדבריו שנפל"א 'אינה חובה גמורה' והראיה הינך רואה שיש ימים שאין אומרים בהם, וכן רבי אליעזר לא אמרה כשעשה הפסק בין תפילה לנפ"א.

אלא דלקושטא דמילתא, לשון זו שאינה 'חובה גמורה' לא ברירא כלל לומר שהוא מנהג בעלמא, אלא שכך היא תקנת חכמים אלא שלא מעכבת

התפילה אך חלק מתקנת חכמים היא בלכתחילה. ובזה אינו חולק על הרמב"ם ולשונות חז"ל דלעיל, ובפרט שהולך בדרכו של הרמב"ם עפ"י רוב, ובאמת כתב הרמב"ם כן על כל הח' דינים שאינם לעיכובא אלא בדין לכתחילה. אך לטעון שזה 'מנהג בעלמא' אינו מוכרח כלל ברא"ה.

ויש לי עוד ראיה לזה, מדברי הארחות חיים (דין התחנות שאומרים, עציון עמ' שנב) הנ"ל שכתב וז"ל, כתבו הגאונים ז"ל שאין לדבר בין תפילה לתחינה דכולה כעין תפילה אריכתא היא. וכן כתב הרא"ה ז"ל. עכ"ל. והרי הצמיד לכל זה דברי הרא"ה הנ"ל, ומשמע שהבין שאינו חולק גם על מש"כ שזה בגדר 'תקנה', וחובה גמורה הכוונה שאינה לעיכובא וכמ"ש הרמב"ם.

ומ"מ כדברי הריב"ש כן משמע בספר אהל מועד (שער התפילה ד"ג נ"כ) שכתב וז"ל, אחר התפילה בימים שנהגו להתחנן בהם לא יפסיק אדם אפי' בדברים עד שיפול על פניו ויתחנן. ע"כ. ואפשר קצת לדחוק ולומר שנהגו הולך על איזה ימים לומר, אך עצם התחינה היא תקנה גמורה. וצ"ע.

ואחר הבירור בדברי קמאי, לענ"ד יש ללמוד מחז"ל שהוא חיוב ותקנה גמורה ולא המלצה בעלמא, ראה במדרש דברים רבה (תחילת ואתחנן) וזל"ק, א"ר יוחנן, עשרה לשונות נקראת תפלה ואלו הן: שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה, ביצור, קריאה, ניפול, ופילול, ותחנונים. ולשון 'ניפול' מדכתיב (דברים ט, יח) ואתנפל לפני ה'. ע"כ. ומבואר שנפילה על פניו היא חלק בלתי נפרד מדרכי התפילה, ועל שם הנפילה היא נקראת תפילה. ולא מצאנו נפילה בתפילה חוץ מנפילת אפים, וא"כ ברור שהיא תקנת התפילה ממש שאל"כ לא הייתה נקראת על שמה.

ויותר מבואר הוא במדרש פתרון תורה (כת"י אורבך עמ' 239) המיוחס לגאונים שכל התפילה נקראת על שם נפילה זו בכריעה והשתחויה וז"ל, בכריעה והשתחויה צריך להתפלל, שנ' בואו נשתחוה ונכרעה וג' ואומר והמלך שלמה קם מלפני מזבח ה' וגו', וגם בנפילה על פניהם חייבין להתפלל שנאמר ויקדו וישתחוו לה' אפים ארצה, וכתיב וירא כל העם ויפלו על פניהם וגו' ופתרון תפלה נפילה הוא שיפול על פניו. 'ואין לתפלה פתרון אחר אלא נפילה', לפיכך 'תיקנו חכמים' כשיעשה תפלה יפול על פניו, ואומר אפים ארץ ישתחוו לך, ואומר ויאמר ה' אל יהושע קום לך וגו', ללמד שתפלה נפילה על פניהם הוא. עכ"ל. הרי לפניך שנפילת על פניו היא 'עיקר התפילה' ולפיכך 'תיקנו חכמים' ואינה איזה מנהג בעלמא.

וכן מבואר הוא במדרש תנחומא (תחילת כי תבוא) וז"ל, היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וז"ה בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו (תהלים צה), והלא כריעה בכלל השתחויה והשתחויה בכלל כריעה ומה ת"ל נשתחוה נכרעה נברכה, אלא צפה משה ברוח הקודש וראה שבית המקדש עתיד ליחרב והבכורים עתידין ליפסק, 'עמד והתקין לישראל' שיהיו מתפללין שלשה פעמים בכל יום, לפי שחביב תפלה לפני הקדוש ברוך הוא מכל מעשים טובים ומכל הקרבנות. עכ"ל. וכידוע בהבאת הביכורים מצוה היא מהתורה על כל ישראל להשתחוות שנאמר (דברים כו, י) והשתחויית לפני ה' אלקיך. ע"כ. ועל זה בא המדרש לומר, שהצטער משה רבנו דווקא על ביטול 'הביכורים', ומה צער על הביכורים משאר קורבנות, שבביכורים איכא 'השתחוויה' בחיוב גמור וכחלק מהמצוה, וכדי שלא יתבטלו 'מהשתחוויה' אחר חורבן הבית, 'התקין להם' 'תפילה' שיש בה השתחוויה. וכידוע, אין השתחוויה גמורה אלא בנפילת אפים. ואנחנו היפכנו היוצרות, שאת דיני

התפילה ומזמור נפילת אפים לקחנו, אך את הכריעה וההשתחוויה ביטלנו, ונמצאים מעשינו היפך תקנת משה רבנו והפכנו את העיקר לטפל והטפל לעיקר.

וכבר חזינן שבח ומעלת ההשתחוויה שלא נחו רבותינו מלשבח ההשתחוויה לפני ה' עד שאמרו (בראשית רבה פר' נו סו"ס ב) וזל"ק, א"ר יצחק הכל בזכות השתחויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה, ונשתחוה ונשובה אליכם, ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות ד) ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו, התורה לא נתנה אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות כד) והשתחויתם מרחוק, חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחויה שנאמר (שמואל א) וישתחו שם לה', הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחויה שנאמר (ישעיה כז) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים, בית המקדש לא נבנה אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צט) רוממו ה' אלהינו והשתחוו להר קדשו, המתים אינן חיין אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צה) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. ע"כ.

וכאמור השתחוויה בתפילה אינה אלא בנפילת אפיים, ומי שאינו עושה נפ"א בהשתחוויה הרי שאינו משתחווה כלל בתפילה, וזה היפך דברי חז"ל הנזכרים.

ותדע עוד, שהנראה כי נפילת אפיים בהשתחוויה ממש חיוב היא יותר מאמירת פסוקי דזמרה וברכותיה. דילפינן לפסוקי דזמרה מדאמר רבי יוסי (שבת קיח ע"ב) וז"ל, אמר רבי יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני והאמר מר הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, כי קאמרינן בפסוקי דזמרא. ע"כ.

כי באמת לשון יהי חלקי עם גומרי ההלל בכל יום מוכיח שאינו חובה מיסודו, וגם לא נהגו בו בזמנם, שאם חובה הוא מה שייך 'יהא חלקי' הרי זה חלק כולם, וכן אם כך היה המנהג וכי היה שונה הוא מכל העם עד שצריך להשתבח רק באותם שגומרי ההלל. אלא בודאי שלא רק שאינם חובה אלא גם לא נהגו בזה בצורה כוללת אלא יחידים, ולאחר מכן נתקן. מה שאין כן בהשתחוויה שהיא יסוד מדברי התורה ונביאים, ובתפילה היא במדרשי תנאים. [וכל שכן שמוכרחת ההשתחוויה מאמירת קורבנות, שלא נזכר כלל בחז"ל כחיוב, ואינם אלא כדברי תורה קודם התפילה.]

והרי נפילת אפיים 'כולי עלמא נפול' (מגילה כב ע"ב) ותיקנו אותה בנפילה לקיים דרך התפילה המחייבת נפילה כמ"ש ואתנפל לפני ה'.

ופסוקי דזמרה קודם דוד המלך בודאי לא נאמרו, אך נפילה והשתחוויה לפני ה' היא מאבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב, ונזכרת עשרות פעמים בנביא. ואיך נעשה את העיקר טפל ואת הטפל עיקר. ובפרט שהשתחוויה היא 'עבודה' גמורה לפני ה', ומה שייך לעשות ניגון וזמרה שאינם 'עבודה' אלא רק נסמכים לעבודה, ואת 'העבודה' עצמה לבטל.

פניו כבושות בקרקע או מטה לצד

והנה בפסוקים ובחז"ל כבר נזכר לעיל, כל השתחוויה או כריעה אפיים, הכוונה שמדביק פניו לקרקע ממש, וכך הייתה השתחוויה בכל מקום והוא פשוט. אלא שכעת יש לברר האם הלכה למעשה יש לעשות כן גם בתפילה ונפלת אפיים, ומה הגדרים והתנאים בזה.

פסק הרמב"ם (ע"ז פ"ו ה"ו) וז"ל, אבן משכית האמורה בתורה אף על פי שהוא משתחוה עליה לשם לוקה, שנאמר ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות

עליה. מפני שהיה דרך עובדי כוכבים להניח אבן לפניה להשתחות עליה, לפיכך אין עושין כן לה', ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו היא השתחויה האמורה בתורה. ע"כ. ומבואר שאיסור אבן משכית הוא בהתקיים שני תנאים, על אבן ובפישוט ידיים ורגליים.

ובהלכה הבאה (הלכה ז) כותב הרמב"ם, ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן להבדיל בין פניהם ובין האבנים, ואם לא מצא דבר מבדיל ביניו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא 'ידביק פניו' באבן. ע"כ. ומבואר שאם מניח חוצץ בין פניו לקרקע או שמטה על צידו שאינו מדבקי פניו לקרקע, אין איסור כלל.

ולעניין השתחוויה בכריעה בעלמא דהיינו שאינה בפישוט ידיים ורגלים, כותב הרמב"ם (הל' ח), כל המשתחוה לה' על האבנים המפוצלות בלא פישוט ידים ורגלים אינו לוקה אלא מכין אותו מכת מרדות, אבל לעבודת כוכבים אחד השתחויה בפישוט ידים ורגלים או בלא פישוט ידים ורגלים משעה 'שיכבוש פניו' בקרקע נסקל. ע"כ.

ומבואר שהמשתחוה לה' על אבן משכית בלא פישוט ידיים ורגליים, איסורה 'מדרבנן' אטו פישוט ידיים ורגליים. ומדברי הרמב"ם גם מבואר שכל שלא מדביק פניו בקרקע כלל לא נקרא משתחווה, וכשאין אבן כלל כגון על אדמה או סלע טבעית, לא צריך שום חוצץ ובזה גם אין איסור להשתחוות לה' גם בפישוט ידיים ורגלים.

וכדברי הרמב"ם כך פסקו גם בספר הבתים הנ"ל וכן מבואר בסמ"ג (לאוין סי' מא-מג) שהביא מנהג השטיחים ומחצלות וטעמו כאמור שלא ידבקו פניו בקרקע, ומשמע שכך הוא צריך לעשות. וכך משמע בפשטות בתוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה ואב"א) שכך היה ש"ץ עושה טח פניו בקרקע ממש. וכן מבואר לשיטה זו במאירי (מגילה כב ע"ב ד"ה המשתחווה), ורבנו ירוחם (ני"ז ח"ד) ועוד. ונזכר גם בספר המצוות (לאו קסא) לבעל הח"ח.

והנה פשט ההלכה שלא אסרה תורה אלא במשתחווה על אבן דווקא, כבר מפורש הוא במגילה (כב ע"ב) דאמר עולא לא אסרה תורה אלא רצפה של אבנים בלבד. ע"ש. וכן שמבואר שלא אסרה תורה אלא בפישוט ידיים ורגלים, דאמר עולא לא אסרה תורה אלא פישוט ידים ורגלים בלבד. ע"כ.

ושורש הלימוד לאיסור דרבנן במשתחווה בלא פישוט ידיים ורגליים, בגמרא מגילה (שם), רב איקלע לבבל בתענית צבור וכו' נפול כולי עלמא אאנפייהו ורב לא נפל על אנפיה, מאי טעמא רב לא נפיל על אפיה, רצפה של אבנים היתה וכו' אי הכי מאי איריא רב אפילו כולהו נמי, קמיה דרב הואי וכו' ואיבעית אימא רב פישוט ידים ורגלים הוה עביד וכו' וליפול על אפיה ולא ליעביד פשוט ידים ורגלים, לא משני ממנהגיה. ואיבעית אימא, אדם חשוב שאני. ע"ש.

וכתבו התוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה ואב"א) על תירוץ קמא וז"ל, וקשה וכי לא היה יודע דמצי לשנויי הכי וכי ס"ד מעיקרא שיהא אסור בלא פישוט ידים ורגלים. וי"ל דמעיקרא אסר ליה מדרבנן בלא פישוט ידים ורגלים, ובסוף קאמר ואיבעית אימא אין אסור מדרבנן ורב פישוט ידים ורגלים הוא דעביד דאסור מן התורה. ע"כ. ואעפ"י שלתירוץ בתרא מובן דליכא איסור כלל מדרבנן, נראה שלקחו שני התירוצים להלכה. וכך הבין גם הרמב"ם שהרי אסר מדרבנן בלא פישוט ידיים ורגליים.

ושורש הלימוד בחז"ל שבהטיה על צד אין חשש אבן משכית, כן משמע סיבת החכמים שהטו על צידיהם בגמרא ברכות (לד ע"ב) דגרסינן, אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא דמצלו אצלויי. ע"כ. וכתבו בראשונים, שטעמם או מדין איש חשוב שלא נופל על פניו בציבור או מטעם אבן משכית, ראה פי' רב ניסים גאון (ברכות שם), וכ"כ התוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה ואב"א) בשם רב האי גאון. וכ"מ בערוך (ע' צל) שכתב, דמצלי אצלויי, פי' לא היו טחין פניהם בהדיא בקרקע אלא מטין על הצד. ע"ש. וכן מבואר בריטב"א (שטמ"ק שם), נמוק"י (ברכות שם), ועוד.

ברם מצאנו עוד שיטות בזה, שבגאונים משמע שבכל אופן אין להשתחוות בלא הטיה על הצד. שכתב בסדר רב עמרם גאון (סדר תפילה) וז"ל, וכי פסע שלש פסיעות נפול על אפוהי ובעי רחמי, וכי נפול על אפיה 'מצלי', דאמר רב חייא בריה דרב הונא חזינא להו לאביי ורבא דכי נפלין על אפיהון מצלו אצלויי. ע"כ. ומשמע שבכל נפילה על אפיים צריך להטות על הצד, ולכאורה משמע גם אם יש מפסיק בינו לקרקע.

אלא שאפשר שאינו מוכרח כלל, שכן בתוס' בשם רבנו האי גאון הנ"ל מבואר שהיו מטים על הצד, כי היו מתפללים בבית כנסת שיש בו רצפת אבן ולא היה להם מפריד בינם לקרקע, אך אם יש מפריד או אין רצפת אבנים לא צריך כלל להטות על הצד.

אלא שהלומד תשובת רב האי גאון במקורה (תשובות הגאונים החדשות עמנואל סי' קיז) נראה נכוחה שבתי כנסיות שלהם היו ללא רצפת אבנים, ואעפי"כ היו מטין על צידם. וכך היא לשון השאלה וז"ל, ודשאילתון הא דאמ' רב הונא בריה דרב חייא חזינן להו לאביי ורבא דמצלי אצלויי, אביי ורבא מנהג כולי עלמא נקוטי והכי חזי לן למיעבד, או דלמא אביי ורבא שאנו משום דאמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו וכו' ואסתפק לן הדין טעמא. והשיב רב האי גאון ע"ה וז"ל, ושמיע לנא מן שרי רבואתא דהאי דמצלו ואין דובקין פניהם בקרקע 'דחיישינן' לאבן משכית, ואף על גב 'דלא אית קדמיהון' ריצפה של אבנים, כיון דהני אתרואתא לאו בתולת קרקע אינון אלא קרקע שהיתה כבר וחרב ונסתם וסליק עליה כומא ואתא השתא בנין אחר. ראיה לדבר דכד חפרין משכחין יסודות של בנין. וכיוצא בהן 'חיישינן שמא' יש שם אבן משכית מלרע ומצלי אצלויי, והכין חזינן ראשונים דעבדין. 'ומאן דלא מצלי משאר עמא מגמרין ליה לאצלויי'. עכ"ל. ומבואר בתשובת הגאון כמה יסודות, 'כל' העם מטין על צידיהם ואעפ"י 'שאין' רצפת אבנים, וזאת מחשש 'שמא' יש אבן משכית מתחת לחול והעפר.

ואעפ"י שבגמ' לא משמע כך, שהרי ציינו רק על אביי ורבא שמטין על צידם ומשמע ששאר החכמים והעם לא הטו. וגם לחוש 'שמא' יש אבן משכית תחת הקרקע זה בכלל 'אחזוקי ריעותא לא מחזיקינן', ובפרט שיש על האבן כיסוי עפר ובניין שאינו משתחווה על האבן ממש, וצריך לומר שהבינו שמאחר והעפר מבוטל לקרקע הוי כבטל לאבן. [אך לא מובן מדוע גם האבן לא בטלה לקרקע.]

ומ"מ משמע מהגאון, שאם יש שטיח או מחצלות וכדומה על הקרקע, שאינם בטלים לקרקע, בזה אין לחוש כלל לאבן משכית. וכמ"ש הרמב"ם ודעימיה.

עוד חזיתי במאירי (מגילה כב ע"ב) שכתב וז"ל, וקצת חכמי האחרונים כתבו, שאף 'עשיית' רצפה של אבנים אסורה ודווקא בבית הכנסת, אבל בבית מותרת הרי אינה עשוייה להשתחואה אלא לדריסת הרגל, ויש מתירין אף בבית הכנסת אא"כ 'במקום שההשתחואה מצויה'. מתוך דברים אלו למדת שבתחינה 'אין ראוי לאדם שיהא נופל על

פניו לגמרי', אלא מטה לצדו. ונהגו לנטות לצד שמאל רמז שהוא נכנע לבוראו מצד הסיבה של חירות, ר"ל שמאותו צד שהוא מראה חירות יהא נכנע בו לבוראו. עכ"ל.

והנך רואה, שבכלל לא הגדיר דבריו כדין גמור והלכה, אלא רק 'ראוי' שנשמע כמו הנהגה ישרה. ובאמת אינו מובן מה 'ראוי' בביטול ההשתחוויה, נשמע שיותר 'ראוי' להפסיק בבגד ולהשתחוות כדבעי, שהרי כך עשו אבותינו וכך עשו חז"ל וכך עשו בפועל בכל אותם מקומות 'שההשתחויה מצויה'. ומרצף דבריו מוכח, שהכול סובב סביב 'מה מצוי' ואין כאן דינים גמורים, וזה אומר כבר על זמנו שכבר החלה ההתרופפות בהשתחוויה לה' להתפשט על פני הארץ, עד שהיום לא נשאר ממנה מאומה.

ובהגיע תור דברי מור"ם ז"ל (סי' קלא ס"ח) כתב וז"ל, וכן אסור לכל אדם ליפול על פניו בפשוט ידים ורגלים, אפי' אין שם אבן משכית (הגהות אשירי סוף פ' תפלת השחר וריב"ש סי' ת"ב), אבל אם נוטה קצת על צדו, מותר אם אין שם אבן משכית, וכן יעשו ביו"כ, כשנופלין על פניהם, אם יציעו שם עשבים כדי להפסיק בין הקרקע, וכן נוהגין (מרדכי). ע"כ. ומבואר שהצריך שני תנאים, האחד שלא יהיו פניו בקרקע והשני שגם יהיה חוצץ בינו לקרקע, ובעצם אומר שאין שום היתר לטוח פניו בקרקע ממש, אעפ"י שכל היא השתחוויה. ויש מתקנים הגירסה ברמ"א לומר 'או' יציעו שם עשבים, ור"ל שביש חוצץ מותר גם בפניו לקרקע ממש (ט"ז ס"ק טו), וכ"מ במרדכי (סי' תתז). וניכר שפנה מדברי הרמב"ם ותפס דברי המחמירים בפישוט ידיים ורגליים גם בהטיה, אך מ"מ במפסיק בינו לקרקע מישרא שרי.

וראה במשנ"ב (שם ס"ק מ) שסידר הקדמה לדינים אלה וז"ל, וכתבו הפוסקים דאין אסור מן התורה כי אם כשיש תרתי לגריעותא, דהיינו כשמשתחוה בפישוט ידים ורגלים וגם על רצפת אבנים דוקא, אבל דרך קידה דהיינו שנופל על אפיו על הרצפה בלא פישוט ידים ורגלים או אם הוא בפישוט ידים ורגלים שלא על רצפת אבנים אסור רק מדברי סופרים, דגזרו קידה אטו השתחויה ושלא על הרצפה אטו רצפה. אבל אם היה תרתי למעליותא דהיינו דרך קידה בלא רצפת אבנים לא גזרו רבנן, וכן אם היה נופל דרך קידה על רצפת אבנים אך שלא היה קידה גמורה דהיינו שנטה קצת על צדו או אם היה בפישוט ידים ורגלים ושלא על הרצפה ונטה קצת על צדו דלא הוי פישוט ממש ג"כ מותר. ע"כ. הרי מבואר שלא גזרו אלא על דבר קבוע המחובר לקרקע, אך על שטיח שאינו קבוע אין איסור כלל. ובזה גם למור"ם שרי וזה טעם שהתיר בעשבים על הקרקע. ראה בט"ז (סקט"ו) שעשבים מועילים אפי' ביש שם רצפה של אבן, ושכ"מ במרדכי. ע"ש.

ויש בזה עוד שיטות רבות, כגון דעת האור זרוע (תפילה סי' צג) המשתחווה שלא בפישוט ידיים ורגלים, שאין איסור כלל גם לא מדרבנן כתירוץ קמא לגמרי, וכ"ה בפר"ח (סי' קלא). ויש מחמיר גם במטה על צדו בפישוט ידיים ורגלים גם ביש חוצץ, והיא דעת הגהות אשר"י (מגילה שם). ולא באנו לסקור את כל השיטות אלא את המרכזיות להלכה.

ושים ליבך שמרן השו"ע לא הזכיר מכל זה מאומה, ובפשוט לדידן הוי הלכה כהרמב"ם ורי"ף שכלל לא ס"ל כל הני חילוקים, וכל שיש מפסיק בינו לקרקע מותר בכל גווני, וכן באין אבן כלל אלא אדמה אין איסור כלל, ולכאורה כך אבן ראוי לפסוק בכללי הפסיקה דקימ"ל ספק דרבנן להקל, שהרי גם למחמירים אינו אלא מדרבנן.

איברא, שמאחר ואיכא בזה הרבה דעות שמחמירות מדרבנן ומהם גם הגאונים, והוא דבר קל לשים מפסיק בינו לקרקע כנגד פניו, ככנף טליתו או איזה בד שיהיה, טוב שיעשה כן ויצא מהספק על כל צד.

נפילת אפיים לאיש חשוב

וכעת נייחד הדיבור בדין הדורש תשומת לב, כי חזינן שהשתמשו בדין זה כמה אחרונים כתירוץ לדרדור המנהג בזמן הזה, והוא שלא בצדק. ועל כן, יש לתת לב לברר הרצוי מדברי רבותינו בזה.

הנה במגילה (כב ע"ב) מסופר על רב שלא נפל על אפיו עם הציבור, ותירוץ הגמ' בתירוץ שני וז"ל, ואיבעית אימא אדם חשוב שאני, כדרבי אלעזר דאמר רבי אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון, דכתיב ויאמר ה' אל יהושע קם לך. ע"כ. ומבואר שאדם חשוב יש לו לחשוש לחילול ה' או בזיון כבודו, ולא יהיה נופל על פניו לגמרי אלא אם כן יודע בעצמו שנענה כיהושע.

ומבואר בפשטות דברי הגמרא תרתי, האחד שרק איש חשוב לא נופל על פניו אך שאר אינשי בודאי נופלים על פניהם. והשני, גם איש חשוב אינו עושה השתחוויה של בקשה דווקא, אך השתחוויה שבאה על שבח והודאה לבורא, גם איש חשוב משתחווה על פניו ממש. וראיה היא מכהן גדול ומלך ישראל שכורעים ומשתחווים יותר משאר אינשי.

ועוד תדע זאת, שגם בהשתחוויה בשעת בקשה 'שאיש חשוב' לא ישתחווה, היינו דווקא כשהוא בציבור ומתחנן 'על צורכי הציבור', אך במבקש על עצמו או כשהוא ביחיד כלל לא נאמר דין זה. ומלבד שכן הוא הפשט במעשה רב שהוא 'יומא דתעניתא' כן מפורש הוא בירושלמי (ע"ז פ"ד ה"א) וזל"ק, רבי ינאי זעירא בשם אבהתיה, כל מי שאינו כשר כיהושע שאם יפול על פניו יאמר לו הקדוש ברוך הוא קום לך, אל יפול. 'ובלבד יחיד על הציבור'. עכ"ל.

והביאו התוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה אין אדם חשוב) ירושלמי זה ואמרו וז"ל, בירושלמי מפרש היכא שמתפלל 'בשביל הצבור', אבל בינו לבין עצמו שפיר דמי. ע"כ. וכ"כ רבנו אברהם במספיק לעובדי ה' (עמ' 40) וז"ל, והירושלמי הוסיף על זה תנאי נוסף והוא שיהא "יחיד מבקש רחמים על צבור כמעשה שהיה", שבו היה יהושע מבקש רחמים על ישראל, אולם צבור אנשים או מי שאינו באופן זה של מחשבה, אין לגביהם איסור. עכ"ל.

ונזכרו חילוקים אלה גם במרדכי (סי' תתז) וז"ל, אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו וכו' בירושלמי מפרש היינו דוקא כשמתפללין בשביל הצבור ובצבור, אבל היכא שמתפלל בינו לבין עצמו בביתו ש"ד דהיכא שמתפלל על הצבור ובצבור ואין נענה, כסיפא ליה מילתא שמהרהרין אחריו שאין הגון. ע"כ. וכ"ה באורחות חיים (ח"א דין התחינות אחר י"ח אות ב), ובכל בו (סי' יא). ועוד.

ומכאן יש להעיר על כמה מהאחרונים שחיברו את איסור ההשתחוויה באיש חשוב על 'כל אדם' וגם על 'כל בריעה' ולא רק בנפילת אפיים, ודברים דחויים הם ולא אזכיר שמות חכמים מפאת כבודם, שדבריהם ממש היפך דברי חז"ל המפורשים, שדווקא על השתחוויה ודווקא אדם חשוב ודווקא בתפילה על הציבור ולא בתפילה פרטית. ומאחר ולא נאמרו דבריהם אלא כדי לתרץ המנהג בדוחק, מאחר וטענה זו אין בה אמת, לא הועילה מאומה.

ולולי דמסתפינא אמינא, שהרוצה לתרץ כן אין לך יהרה גדולה מזה, שאוחז עצמו כגדולי האמוראים, ואנחנו לא קרובים אליהם אחד מיני אלף, ואיך

יחוש לקרוא עצמו 'איש חשוב' והיא גאוה ושקר. וגם סברה ישרה בטענה זו נעדרת, כי אם כולם 'אנשים חשובים' וכולם 'שווים' הרי שכולם צריכים להשתחוות לפני ה', כי אין גדלות וגאווה לפניו וגם לא יהיה מתבייש כשלא תתקבל תפילתו שהיא צרת רבים, וכולם באותו עניין.

ועל אחת כמה וכמה, שהמנהג היום שכולם אומרים מזמור זהה, ולא מתחננים בלשונם כפי רצונם, בזה כלל לא שייך כל טענה זו כי אין כאן בושה ולא בקשת תחנונים על ציבור. ואם והיו טוענים כן 'רק' על 'שליח ציבור' שהוא לא ייפול על פניו מחמת זה שהוא כמתפלל על הציבור שתקנו, הגם וגם בזה אינו מובן כלל אך אולי יש בו הבנה של איש חשוב מכח הציבור. אך על כל הציבור לטעון כן אין לך עוול גדול מזה.

ושורש לטענה בשליח ציבור, ראה לשון המאירי (מגילה כב ע"ב) וז"ל, ויש מי שאומר ששליח צבור בזמן הזה שדנין אותו כאדם חשוב, הואיל ולשם כל הצבור הוא מתפלל אין לו ליפול בתחנה אלא בהטייה, וכן המנהג. מ"מ אני אומר הואיל והכל יודעין מה שהוא אומר ודבר קבוע לכל הוא, ואין אחד משנה ממטבע חבירו, אין קפידא בכך. ומ"מ המנהג נאה ומקובל. ע"כ. ומבואר בדבריו שעל כל פנים הש"ץ מטה, וכל הציבור ודאי משתחווים. וראה כל בתר איפכא בתוס' (מגילה כב ע"ב ד"ה ואב"א) שדווקא ש"ץ חייב ליפול על פניו שכתבו וז"ל, בתי כנסיות שלנו שיש בהן רצפה, היאך נופל 'שליח צבור' על פניו, ונראה לי דמצלי אצלויי ובהכי שרי. ע"כ. ומבואר שאצלם דווקא הש"ץ היה נופל על פניו, והסברה בזה שהרי הוא מתפלל עבור הציבור ואם אינו איש חשוב הוא חייב ליפול בעבור שתקבל תפלת הציבור, ורק משום אבן משכית מטה על צידו. ואנחנו במנהג שהדרדר עד ימינו חסרים מזה ומזה, לא ש"ץ ולא ציבור, לא ביחיד ולא ברבים, לא ביום חול ולא בתענית.

ואנא זעירא שואל, וכי בכלל שייך לומר בזמן הזה שיש איזה שהוא 'איש חשוב' לעניין זה, והרי חזינן מחלוקת אדירה האם יש גדר 'תלמיד חכם' בזמן הזה, כמ"ש הרמ"א (יו"ד סי' רמג) שבזמן הזה אין דין תלמיד חכם, ובטח שלא איש חשוב. וכ"ה בשו"ע (יו"ד רכח ס"א), ויסוד דבריהם (בכורות לז ע"א) שגדר גמיר וסביר 'אמר רב נחמן כגון אנא', ואין מי ידמה וישווה אליו אפילו כבבואה לבבואה בזמן הזה. ואיני מתכחש שמצאנו בכמה מקומות לחייב כבוד תורה כלעמוד לפני ת"ח ולעשות סחורתו, מנין לנו לדון בזמן הזה לחוש 'לאיש חשוב' לדין זה שלא ישתחוה לפני ה' יתעלה.

ובכלל זיל בתר טעמא, שאיש חשוב אינו נופל על פניו שחשו לבושתו, וכי יש בנינו מי שהציבור חושב בו שתפילתו נשמעת כיהושע או כחוני המעגל או כאחד מהאמוראים, זה בודאי זר ומוזר שמישהו בכלל יחשוב כן בדור הזה, ואנחנו ורבותינו צווחים ולית מאן דמשגח. וכולי האי ואולי היה לחוש בזה על כגון יחיד בדורו כצדיק מפורסם בניסים ומופתים גלויים כבבא סאלי זצ"ל ויחידים כדוגמתו, אך בשאר ת"ח צדיקים וחסידים הרי לא יעלו על ליבם שיפעלו ניסים גלויים כיהושע ורבי עקיבא בדורם, וגם הציבור לא מצפה לכך, ורין לא בושת ולא יוהרא אלא רק ביטול השתחוויה בהכנעה לפני ה'.

וגם אם נאמר שלאו דווקא צדיק מופלא שכזה, עכ"פ לא ימעט שצריך שיהיה יותר מת"ח המצוי. ואולי יש לדמות דין זה לנפסק בשלחן ערוך (סי' שד"מ סעיף כ) וז"ל, חכם ואלוף וגאון מכניסים אותו לבית המדרש, ומניחים מטתו במקום שהיה דורש, ומספידים אותו שם. ע"כ. מקור דבריו ברמב"ן בתורת האדם (ענין ההספד, כח סוף ע"ד) בשם תשובת

גאון. דמוכח להדיא שלא התירו אלא לחכם אלוף וגאון, ולא לסתם תלמיד חכם, ונלמד משם גם לנד"ד שכל המדובר הוא 'באלוף וגאון' כאחד מגדולי הדור שהוא לא ייפול על פניו בשעת תחנונים על ישראל, אך בודאי לא כל ת"ח בכלל זה.

וזכור ואל תשכח, שגם אחד מגדולי הדור שלא נופל על פניו בציבור, הוא רק בציבור ובזמן תחנונים על צורכי הציבור. ביחיד או במתחנן על צורכי עצמוף וכל שכן בהשתחוויה של שבח והודאה לבורא, לא רק שאין חשש פגם אלא אדרבה לו יאה ולו נאה וראוי והגון שיהדר בהשתחוויה זו ביותר, ככהן גדול ומלך ישראל שחובת השתחוויתם יותר מאיש מהמון עם.

לא להפסיק בין תפילה לנפ"א

ואמרתי כעת לברר יסוד גדול בדין השתחוויה, אחד ממקורות ההוד במעלת נפילת אפיים בהשתחוויה קמי אדון הכול, שהמשתחווה ונופל על פניו ומבקש מעורר רחמי שמים עצומים עליו, ודבריו נשמעים בעליונים ביתר שאת ויתר עוז. ראה לשון רבותינו (ב"מ נט ע"ב) אחר מעשה תנורו של עכנאי שנידו חכמים לרבי אליעזר הגדול, אומרת הגמרא וז"ל, אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי, מההוא מעשה ואילך לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר 'למיפל על אפיה'. ההוא יומא ריש ירחא הוה, ואיחלף לה בין מלא לחסר, איכא דאמרי אתא עניא וקאי אבבא אפיקא ליה ריפתא אשכחתיה דנפל על אנפיה, אמרה ליה קום קטלית לאחי. ע"כ.

ומלבד ההבנה האדירה בכוח ומעלת נפילת אפים, עוד למדו הפוסקים בגמרא זו כמה דינים. האחד, שלא נופלים אפיים בראש חודש, ועוד למדו שגם אין להפסיק בדיבור בין תפילה לנפילת אפיים.

וכך פסק מרן השו"ע (סי' קלא ס"א) וז"ל, אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים. ע"כ. ומקורו הערה בבית יוסף בשם תלמידי הרשב"א (בבא מציעא נט ע"ב) גבי עובדא דרבי אליעזר בן הורקנוס, וז"ל, היה מדקדק רבינו ז"ל מכאן, שאין לדבר בין תפילה לתחינה והיינו דאמרינן כל יומא לא הוה שבקה ליה למיפל על אפיה. וכי תעלה על דעתך שלא הייתה זזה ממנו שעה אחת, אלא שהיתה מפסקת 'מכוונת תפילתו' להפסיקו בשאר דברים, ושוב אם היה נופל על פניו 'לא היתה תפילתו כל כך נשמעת', אלמא דאינו בדין להפסיק ע"כ.

וכן כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל בשם צרורות (צרור החיים עמ' יח) דמהאי עובדא שמעינן שאין להפסיק בין תחינה לתפילה וכן כתב בארחות חיים בשם הגאונים שאין לדבר בין תפילה לתחינה דכולה כעין תפילה אריכתא היא. וכן כתוב בספר אהל מועד ועוד.

ונמצאת למד, שלכתחילה נכון שלא יפסיק בדיבור בין תפלה עמידה לנפילת אפיים, אך באם טעה והפסיק לא יתבטל לגמרי מליפול על פניו שזה בודאי גרוע בהרבה. וחזינן שכך עבד רבי אליעזר הגדול, שגם בהפסיק בדיבור לא נמנע מליפול על פניו. [ולקמן נביא עצה טובה למי שהפסיק בדיבור קודם נפ"א.]

ליפול על פניו שלא בסמוך לתפילה

עד כאן דיברנו בנפילת אפים כסדרה כחלק מהתפילה שהיא חובה, וכעת יש לדון האם מותר וראוי ליפול על פניו בתחנונים בעת צרה או במקום הצורך, גם שלא בסמוך לתפילה או שמא רק במסוך לתפילה.

וחיפשנו מקומות בהם הוזכרו נפילות אפיים בחז"ל, והנה בסוגיה המפורסמת במגילה (כב ע"ב) הרי לא מבורר בהדיא שהיה בסמוך לתפילה, אך מזה

שצוין שהוא 'יומא דתעניתא', משמע כינוס תפילה של תענית וזה סמוך לתפילה הוא.

וכן ממעשה מבהיל הרעיון, ברבי אליעזר הגדול המובא בגמרא (ב"מ נט ע"ב) הנ"ל עם אימא שלום דביתהו. הנ"ל. וגם שם מבואר היטיב שהיה בסמוך לתפילה ממש, ומשם הרי למדו קמאי שאין להפסיק בדיבור בין תפילה לנפילת אפיים. ולכאורה משמע שהוא בדווקא בסמוך לתפילה.

ברם, חזיתי בספר כרע רבץ (פרק יב) שציין לעוד מקומות בחז"ל בזה, ראה תענית (ט ע"ב) וז"ל, רב שימי בר אשי הוה שכיח קמיה דרב פפא הוה מקשי ליה טובא, יומא חד חזייה דנפל על אפיה שמעיה דאמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי. קביל עליה שתיקותא, ותו לא אקשי ליה. ע"כ. ושם אינו מוכרח כלל שהיה בתפילה שבהחלט אפשר שנפל על פניו בהזדמן לו.

וכן משמע בגמרא סוטה (כב ע"א), יראת חטא מבתולה, דר' יוחנן שמעה להההיא בתולה דנפלה אאפה וקאמרה, רבש"ע בראת גן עדן ובראת גיהנם בראת צדיקים ובראת רשעים יהי רצון מלפניך שלא יכשלו בי בני אדם. ע"כ. ומסתבר שאינה בסמוך לתפילה שכן היא במקומה ולא במקומו.

ומסברה נשמע הדבר זר ומוזר לתלות נפילת אפיים אך ורק סמוך לתפילה, כי כל עצם עניין נפילת אפיים היא ההשתחוואה וההכנעה לפני ה' בעת תחנונים, ומה לי בתחנונים בזמן הקבוע או בזמן שאינו קבוע, ולוואי שיתפלל כל היום כולו. ומה שתיקנו בתפילה הוא על צד 'התקנה' שלא יפחות ממנה אך ברוצה להוסיף יעשה כרצון ליבו לעבוד את ה' יתעלה שמו. ובאמת כ"כ באריכות במספיק לעובדי ה' (עמ' 29) וז"ל, והואיל והצורה המקורית היא שירבה להתפלל, בהתאם למצב, והכתוב לא הגבילה במספר ובשיעור, אלא אנשי המסורה עליהם השלום הם שהגבילוה בשיעור 'שאין פחות ממנו' ולא אסרו להוסיף. ע"כ. ובפרט ראה במה שהאריך (עמ' 36) וז"ל, והואיל וההשתחוויה היא חובה שנקבעה מצד הכתוב, מדברי המסורה ומההיקש וכו' וכבר הזכרנוה, בהיות ההשתחוויה תכלית ההשתדלות בעבודת ה' שבצורה החיצונית, ראוי לבאר באיזה מצב היא מחויבת או אם רצונך אמור דרושה וכו' אשר למצב בו היא דרושה או מחויבת או מוטלת, הריהי ראויה בשלושה מצבים: בעת גידול שמו יתע', בעת ההכרה והתודה על חסדיו ובעת בקשת רחמיו וכו' ואשר למצב שראויה בו ההשתחוויה והוא מצב בקשת רחמיו יתע', הנה מורה על כך גם כן לשון התורה והנביאים, עליהם השלום, ומאמרי החכמים ז"ל. אשר ללשון התורה הנה דבריו על מחלוקת קרח "וישמע משה ויפל על פניו" וכו' וכן נאמר במי מריבה "ויבא משה ואהרן וכו' ויפלו על פניהם". ואשר ללשון הנביאים הנה דבריו על יהושע, בעת הסרת ההשגחה מישראל במלחמת העי: "ויקרע יהושע שמלתיו ויפל על פניו ארצה וכו' ובאה אליו התשובה "קם לך למה זה אתה נפל על פניך". ואשר למאמרי החכמים ז"ל על כך הרי שזה ברור, כל מה שאמרוהו על נפילת פנים, משום שנפילת פנים שתיקנוה בסוף התפלה, כידוע, מתוקנת בהתאם לכוונה הזו, ואין אתה מוצא במנהגי הגלות השתחוויה בצבור אלא נפילת פנים זו בלבד. ע"כ. והאריך בזה הרבה אוקי באתרין, שחכמים קבעו את ההכרח אך הרוצה להוסיף מוסיף כרצונו, ובפרט בעת בקשת תחנונים שההשתחוויה היא צורך בסיסי בשעת תחנונים כנלמד מהפסוקים ומאמרי חז"ל.

ויש להוכיח כן גם מדברי הריאקנטי (פר' קרח) שכתב וז"ל, ובפסוק ויפלו על פניהם נרמז סוד גדול בנפילת אפים, כי לעולם צריך לכוין בתחינה 'וטוב' לעשותה אחר התפילה בסוד סומך גאולה

לתפילה, לחבר את האהל להיות אחד מפני שהרמז לשכינה. ע"כ. ומוכח שהוא רק 'טוב' לסמוך אך לא תלוי בה.

וכל שלא אמרו חכמים לאסור, סתימתם הוא להיתר בודאי, שאין סיבה לאסור תפלה לה'. וטוב לנו להידבק בדרכי אבות וחכמים ליפול על פנינו בכל שעה הצריכה לרחמים ולבקש תחינה מאל רחום וחנון.

אך מאחר ונזכר בדר"כ סמוך לתפילה, נראה שיש בזה סוד ותועלת גדולה לקבלת התחנונים. וכך אבן חזינן שכתבו תלמידי הרשב"א בהזהב (בבא מציעא נט ע"ב) גבי עובדא דרבי אליעזר בן הורקנוס, היה מדקדק רבינו ז"ל מכאן 'שאין לדבר' בין תפילה לתחינה, והיינו דאמרינן כל יומא לא הוה שבקה ליה למיפל על אפיה. וכי תעלה על דעתך שלא היתה זזה ממנו שעה אחת אלא שהיתה 'מפסקת מכוונת תפילתו' להפסיקו בשאר דברים, ושוב אם היה נופל על פניו 'לא הייתה תפילתו' כל כך נשמעת אלמא דאינו בדין להפסיק ע"כ. וכן כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל בשם צרורות (צרור החיים עמ' יח) דמהאי עובדא שמעינן שאין להפסיק בין תחינה לתפילה. עכ"ל. ומבואר שבתחנונים סמוך לתפילה בלא הפסק, כוחם גדול ורב יותר מאשר תחנונים לחוד.

ועל כן ברור ומובן שהטוב ביותר הוא תכף לתפלת העמידה, אך נראה שאם אינו סמוך לתפילה או שבוש מהציבור ורוצה ליפול על פניו בתחנונים והוא יחיד, לא ימנע מליפול על פניו שלא יאבד טובה בעבור שאינה בשלמות.

ולענ"ד יש תקנה טובה גם לזה, שקודם שיפול על פניו יאמר 'תפילה קצרה' שבלשון חז"ל נקראת תפילה שלמה. וכך נוסחה: צרכי עמך ישראל מרובין ודעתן קצרה, יר"מ ה' אלהי שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, ולכל גויה וגויה די מחסורה והטוב בעיניך עשה. ברוך שומע תפלה. [לשון הטור (סי' קי)].

ותכף בסוף תפילה זו יסמוך לה נפילת אפיים, ויתחנן בכל תחנונים שירצה, ונמצא סומך נפ"א לתפילה. כנלע"ד.

קרמיקה של היום

ודע שבהגדרת אבן משכית שדיברה בה תורה, נחלקו הראשונים במה מדובר, ראה בתרגום (ויקרא כו, א) וברמב"ם ספר המצוות (מצ' יב) והחינוך (מצ' שמט) שמדובר על אבן המצויירת דווקא. ורש"י (ויקרא כו, א) פירש כל אבן שמרצפים בה את הקרקע 'כדי' להשתחוות עליהם. ואיך שלא יהיה מוסכם הוא שמדובר דווקא באבן שמיועדת להשתחוויה בדווקא.

ובמציאות בזמן הזה שרוב ככל המקומות מרוצפין בקרמיקה, וכלל לא מאבן טבעית, אלא עפר וחרס ואנים מדובקות יחד. הרי שיש לדון בכל אלה שאין להם אלא דין 'לבנה', שאינה בהגדרת אבן כלל, ואינו אלא כמשתחווה על אדמה, ותלוי בקמאי לעיל אם גזרו 'מדרבנן' בהשתחוויה על אדמה.

ויסוד לדין זה לענ"ד מבואר הוא היטיב בכיו"ב ברמב"ם (טומאת צרעת פי"ד ה"ח) שכתב, הלבנים והשיש אינן חשובין כאבנים. ע"כ. וכך מפורש הוא בחינוך (מצ' קעז) ויסוד דבריהם בתורת כהנים (פ"ו פ"ד), יכול אפילו קרומדים אפילו לבנים, תלמוד לומר אבנים. ע"כ. ומשמע בפשוט שדין אחד הוא להם גם לנד"ד, שהגדרת התורה לאבן אחת היא. וכ"כ בהדיא הראב"ן (מובא בקובץ קמאי מגילה כב ע"ב) לענין אבן משכית שכתב וז"ל, בית הכנסת שהוא ריצוף ברצפת 'לבנים' נופלין בו על פניהם. עכ"ל.

וכ"כ בהדיא המשנ"ב (קלא ס"ק מא) שכתב, רצפת לבנים אין אסורה, דאבן כתיב ולבנה לאו אבן הוא,

כדכתיב ותהי להם הלבנה לאבן. ע"כ. ומבואר שדן לבנים שדינם כאדמה. וכ"כ במגן אברהם (שם סק"כ).

וכן תראה בהערות הגרי"ש אלישיב (ברכות לד ע"ב) וז"ל, נהגו בהשתחוואות של ר"ה ויו"כ ששמים סדין ולחצוץ בינו לקרקע בכריעות. אך בזה"ז שישנם מרצפות קרמיקה וכדו' העשויין מסיד ומלט וכדו' אי"ז בכלל איסור אבן משכית ואי"צ לפרוס חציצה על הקרקע, (אמנם אם יש אבן שם הרי י"ל דהעפר בטל לגביו, ולכך נהגו לפרוס דבר שאינו בטל להאבן בודאי). עכ"ל.

וראה שבט הלוי (ח"א סי' כג) ויש להשיב על דבריו כאשר יראה המעיין בפנים. ובאבני ישפה (ח"ב סי' ז) דיבר 'בבלטות' שהם אבנים משוקעות במלט ודן אותם כאבן משכית, וגם אם נסכים לדבריו הרי זה אינו שייך בקרמיקה. ועי' בספר מאיר עוז (ח"ה עמ' סב) ובספר כרע רבין (פרק יא) מה שהאריכו בזה.

ונמצא, שמעיקר הדין המשתחוה לה' על רצפת 'קרמיקה' המצויה בזמן הזה, דינו כמשתחווה על עפר שלדעת הרמב"ם מותר הוא, ויש מקמאי שאוסרים מדרבנן. ולכן אם יכול בקל להפסיק בינו לרצפה בבגד, טוב שיעשה כן לצאת ידי חובת כולם. וכל האמור הוא רק במדביק פניו לקרקע, אך בכורע בלי נפילת אפיים אין איסור כלל.

פרק ה - ענייני תפילה 'נעלמים'

פרישת כפיים בתפילה

עוד דרך תחינה וריצוי תפילה, נשכח מאיתנו וכמעט אינו בנראה כלל. והיא פרישת כפיים האמורה ונזכרת בתורה ובנביא ובדברי חכמים לרוב. וכדוגמת עוד פרטי המעשה הרצוי גם פרישת כפיים נעלמה לה בשינויי המנהגים, ואין בזה לא סיבה ולא חכמה, וכל תירוצים הבאים שלא בהכרח נדחים הם מפני רצון הבורא המפורש בתורה.

וכאמור באורך חזינן שעיקרי צורת התפילה ודיניה, נלמדים ממשה רעיה מהימנא, שהוא בעל התפילה הגדול בעולם. ומאחר וכבר בא במפורש בתורה (שמות ט, לג) ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרש כפיו אל ה'. הרי הוא בנין אב והוראת המעשה, לתפילה הרצויה לכל מקום.

וכדוגמתו עשה שלמה המלך בזמן חנוכת המקדש, שנאמר (דברי הימים ב ו, יב) ויעמד לפני מזבח ה' נגד כל קהל ישראל ויפרש כפיו וכו' ויעמד עליו ויברך על ברכיו נגד כל קהל ישראל ויפרש כפיו השמימה. ע"כ. וכ"ה במלכים (א ח,כב). וכתב שם במצודות דוד, ויפרש כפיו - כדרך שואל החסד. ע"כ. ומבואר שכך היא הדרך ואנחנו קלקלנו מנהגינו בזה.

וכל הממשמש בדברי הנביאים יראה שפרישת כפיים, צורך גבוה ועבודה נקיה לפני ה'. וכך היא זעקת הנביא (איכא ג, מ-מא) לכל ישראל הגם והיו בהם בעלי עוונות חמורים עד שגרמו כל החורבן והגלות, מחזקם הנביא בסגולתה של תשובה ודוחק בהם ואומר, נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה', נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים. ע"כ. ואמרו חז"ל (לקח טוב שם) וז"ל, אל כפים. עם נשיאת כפים, כענין שנאמר (תהלים קמג, ו) פרשתי ידי אליך, ואחר כך אל אל בשמים. תפלתנו יהיה נכונה לפני השם. ע"כ. וכ"ה ברש"י על פי מאמר חז"ל כשאנו 'נושאים את כפינו' אל השמים נשא אף לבבינו עמהם לשוב להשיב לבבינו לפני המקום ב"ה. ע"כ.

ואם לא די בזה שכך הוא ריצוי הבורא לקבל התפילה, עוד תדע שהיא עיקר גדול בתפילה, עד שעשית 'נשיאת כפיים' שם מקביל 'לתפילה' בעצמה, כמאמר חז"ל (ברכות טז ע"ב) אמר רבי אלעזר מאי דכתיב (תהילים סג, ה) 'כן אברכך בחיי בשמך אשא כפי', כן אברכך בחיי - זו קריאת שמע, בשמך אשא כפי - זו תפלה. ע"כ.

וראה בזוהר הקדוש (יתרו סז סוע"א) וזל"ק, ולא יראו פני ריקם, דא איהו רזא תקיפו דאצבען כד זקיף לון בר נש לעילא דבעי דלא לאזדקפא בריקניא, אלא בצלו ובבעותין ובברכאן ועל דא ולא יראו פני ריקם. ע"כ. הרי שברור שהוא למעליותא גדולה היפך דברי המהססים בזה. וכ"ה מעשה רב בזוה"ק (בלק קצה ע"ב) ארימית ידי בצלו לקמי מלכא קדישא, דהא תנינן אסור ליה לבר נש לארמא ידוי לעילא בר בצלו ובברכאן ותחנונים למריה, דכתיב הרימותי ידי אל ה' אל עליון. ע"ש. ומאחר וחזינן שכך היא דרך התפילה, והיא דרך סלולה לנו במעשה גדולים באבות ובתנאים, אין לנו לסור מדרכם הטובה לסלול לנו דרכים עקלקלות, ועוד נתפלא כמתמיה ושואל מדוע לא נענו והתקבלו תפילתנו ברצון.

וראה בפרקי דרבי אליעזר (פרק מג) וז"ל, אמ' משה ליהושע בחר לנו אנשים בית אבות אנשים גבורי חיל יראי שמים, וצא הלחם בעמלק. ומשה אהרן וחור עמדו במקום גבוה בתוך מחנה ישראל אחד מימינו ואחד משמאלו, מכאן אתה למד ששליח צבור אסור להתפלל אם אין שם שנים עומדים אחד מימינו ואחד משמאלו, וכל ישראל יצאו חוץ לאהליהם וראו את משה 'כורע ומשתחוה' על

ברכיו, והם כורעים על ברכיהם, נופל על פניו ארצה והם נופלים על פניהם ארצה, 'פירש את כפיו לשמים' והם 'פורשים את ידיהם לשמים', מכאן אתה למד ששליח צבור המתפלל כך כל העם עונים אחריו. עכ"ל. ומבואר בלא פקפוק שכך דרך התפילה, הן לש"ץ והן לכל העם, ולא רק לש"ץ כמשה רבנו אלא לכל ישראל המתפללים. וכל המשנה ידו על התחתונה, תרתי משמע.

ועיין גם ביסוד ושורש העבודה (ש"ג פ"א) ובספר קב הישר (פרק סג) במעלת וסגולת נשיאת הכפיים בתפילה. ואין כדאי לדחות דברי תורה ומעשי אבות מסברא בעלמא וכתירוץ דחוק למנהג דחוק.

והנה קמו וגם ניצבו כמה חכמים בטענה מבהילת רעיון, שמאחר והגויים פורשים כפיהם בתפילה הרי שאם יהודי יעשה כן יעבור בחוקות הגויים. וסמכו עצמם על דברי רעק"א (סי' פט) בשם הבאר שבע (סי' עד) דאין אנו מתפללים בפריסת כפים כיון דעכשיו האומות עושים כן. והביא דבריהם גם הגר"י רצאבי שליט"א בשו"ע המקוצר (ח"א סי' טז ס"ה).

ואנא זעירא אחר אלף המחילות עצור במילין לא אוכל, וכי ניתנה רשות למאן דהו למחוק בתורה פסוקים שלמים, שחפץ ה' ועבודתו כך היא, ואיך נבוא לעקור עבודת הבורא מחמת איזו סברא ומחשבה בעלמא, ויהיה האיש גדול שבגדולים ענק שבענקים, אין הוא גדול כמשה רבנו לסתור מעשהו ואין רשות לאיש לשנות זאת התורה הניתנת בסיני.

ובכלל יש לשאול מהיכן לנו לאסור מדעתנו נגד אבות האומה, ומשה מקבל התורה הוא מלמד האמונה וההלכה לעם, ואנחנו נשפוט לבוא לבטל מעשיו. ובכלל גם על טענתם עצמה אין בה אמת, שהאמת היא שרגילים העם גם מאז ועד היום, להתפלל קטעים מסוימים בפרישת כפיים, כמו שמצוי באמירת פסוק פותח את ידך, והאישה בעת הדלקת נרות שבת, וכעד"ז במזמורים במוצ"ש ושאר מקומות הדומים לזה, אלא שבזמן התפילה עצמה ששם עיקר הפרשת כפיים בזה אינם עושים, ולא שייכא טענתם אשר טענו משום גויים.

ואני עומד ומשתהה, והרי נוסח חכמים (תעניות ו ע"ב) השגור על לשוננו בתפלת נשמת כל חי כך היא, ואלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע ועינינו מאירות כשמש וכירח, 'וידינו פרושות' כנשרי שמים ורגלינו קלות כאילות, אין אנו מספיקין להודות לך ה' וכו'. והרי מבואר הוא היטיב שבך היא דרך ההודאה לה' בפרישת כפיים ממש, ואומרים כן בפה מלא ולא עושים מאומה.

ועל עצם הטענה יש לשאול, היכן היא הסברה וההיקש הישר, וכי מחמת שהגויים חיכו והעתיקו דרכי העבודה תיאסר עבודת הבורא. וכי לא מפורסם הוא הדין הפשוט, שאין הרים וגבעות נאסרים בע"ז, ואיך תיאסר עבודת האל יתעלה בעצמה. ואם תראה דבריהם תבין שדבריהם באו על המוסלמים, והם בכלל לא עע"ז אלא רק טועים באמונה טועה באיש טועה, אך אמונת אל אחד יחיד ומיוחד בקרבם, וכי מחמתם תאסר עבודת ה' והם עובדים לאותו אלוהים אשר בשמים ובארץ.

ואני שואל תלמיד מרבו, שאם כן הוא הרי שעל אותה דרך יש לומר שגם לא נתפלל כלל שהרי גם הגויים מתפללים, וגם נסגור בתי כנסיות כי הם בונים להם בית תפלה כדוגמתם, ואולי גם לא נאכל סעודות מצוה כי הם אוכלים, וגם לא נשמור את יום שבת שבתון כי כך הם עושים אחרינו כקוף בפני אדם, ולמה נעצור שם אולי גם ח"ו לא נאמין בה' כי הם מאמינים. וכבר הערנו ככל זאת על המבטלים את העם מההשתחוויה בעבור טענה זו,

ואלה האוסרים לא הביאו לדבריהם שום ראיה מחז"ל לטענתם רק סברא בעלמא, ודימו בין השונים והוציאו הלכה, ובעיני הוא דבר זר ומוזר מאוד.

ואל תאמן למי שתולה דבריו בבאר שבע וברעק"א, שכל הרואה דברי הבאר שבע יראה נכוחה שלא החליט הדבר, רק אמר בלשון 'ושמא יש לומר', וגם זה לא אמר אלא כדי ליישב מנהג שכבר בדורו התפשט שלא מתפללים כלל בנשיאת כפיים. ואדרבה הרואה דבריו יבין כמה חיסרון ראה במנהג הזה, ושזה המעשה לפרוש כפיו בודאי שייך הוא לכל העם.

ומאחר והביא ראיות רבות בדבריו לצורך וההכרח לשאת כפיו בתפילה, אביא לשונו בארוכה, ותראה נכוחה שסך כל דבריו רק מחזקים המעשה ולא להיפך. כך לשונו של הבאר שבע (סי' עא), מנעורי תמהתי למה אין אנו נוהגים להתפלל בזקיפת ידים למעלה כמו שנהגו אבותינו מעולם כמו שנאמר הרמותי ידי אל ה' עליון וגו' ות"א ארימית ידי בצלו קדם ה' וכו' ובבראשית רבה בפרשת חיי שרה בפסוק ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק איתא, אמר רב הונא, צפת 'שידו שטוח בתפלה' אמרה ודאי אדם גדול הוא לכך שאלה עליו עכ"ל. וכמו שנאמר בצאתי את העיר 'אפרוש את כפי' אל ה' וגו' וכמו שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו וגו' ויהי ידיו אמונה עד בא השמש ות"א והואה ידוהי 'פרישן בצלו' עד דעאל שמשא וכמו שנאמר ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' וגו' וכפיו פרושות השמים וגו' וכאלה רבים. ותניא בפרקי רבי אליעזר בפ' מ"ד שצריך להעמיד אחד לימין ש"ץ ואחד לשמאלו כדכתיב ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד וכו' והביאו הטור א"ח (בהלכות תענית בסימן תקס"ו) ובהלכות יום הכפורים (בסימן תרי"ט) וכן המרדכי ביומא והגהות מיימוני ושאר פוסקים, ולכן כשם שאנו למדין מתפלת משה שצריך להעמיד אחד לימין ש"ץ ואחד לשמאלו למה אין אנו למדין ג"כ מתפלת משה שצריך להתפלל בזקיפת ידים למעלה. 'ואי אפשר לומר' שלא היו נוהגין להתפלל כך בזקיפת ידים למעלה אלא דוקא אנשים רשומים חשובים וגדולים כגון האבות ונביאים ומלכים ולכן אין אנו נוהגין עכשיו להתפלל כך בזקיפת ידים למעלה משום דמחזי כיוהרא. דהא ליתא, שהרי בפרקי רבי אליעזר בפרק הנ"ל אחר דקאמר מכאן אתה למד שש"ץ אסור להתפלל אם אין שם שנים עומדים וכו' אמר וז"ל וכל ישראל עומדים חוץ לאהליהם ורואים למשה פורש כפיו אל השמים והם פורשים כפיהם אל השמים וכו' עכ"ל. ובגמרא אמרו חז"ל אסור לאדם לעמוד שלש שעות כפיו פרושות השמים ובזוהר נמי מצינו בהרבה מקומות וכו' ולא נעלם מעיני הא דאמרינן בפ"ק דשבת רבא פכר ידיה ומצלי אמר כעבדא קמי מריה וכו' ולכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"א מהלכות תפלה וז"ל מניח ידיו על לבו כפותין הימנית על השמאלית ועומד כעבד לפני רבו באימה וביראה וכו' עכ"ל. אמנם כבר תמהני טובא על רבא גופיה וכל הנגררים אחריו למה לא התפלל ג"כ בזקיפת ידים למעלה כמו אבות העולם, וכי הם לא התפללו ג"כ כעבדא קמי מריה כמו רבא. ולולא דברי הרמב"ם הנ"ל הייתי מפרש דרבא התפלל על כל פנים בזקיפת ידים למעלה אלא שעם זקיפת ידיה פכר ידי' ומצלי וקל להבין. 'ושמא' י"ל מאחר שנמצאו נוהגים אומות העולם עכו"ם להתפלל כך בזקיפת ידים למעלה כמפורסם לכן אין אנו נוהגים עכשיו להתפלל כך, וכה"ג אמרו רז"ל בפסוק לא תקים לך מצבה אשר שנא ה' אלהיך אף על פי שהיתה אהובה לפני הקדוש ברוך הוא בימי האבות עכשיו שנאה מאחר שעשאוה אלו כנעניים חק לע"א 'כן נ"ל'. עכ"ל.

והנך רואה גודל הבקיאות והראיה מהפסוקים, וממדרשי תנאים, וממעשיהם של אמוראים, ואפילו במנהג הראשונים בתפילותיהם בימים נוראים ותעניות. ושברור הוא שמנהג זה מנהג כל העם הוא ממש, וכל תירוצו בא על גודל קושייתו, וע"כ נדחק לתרץ שהאהוב נעשה מגונה מגלל הגויים.

אך דא עקא שכאמור עם ישראל בפרט בקהילות הספרדים, המשיכו להתפלל כך בכמה זמנים ובקשות מיוחדות כאמור ולא פסק אצלנו. ואם תאמר שאפי' לא פסקו ישראל נעשה מגונה, מה יעשה הבאר שבע עם כל התפילה ודיניה שרובם מצויים גם אצל עע"ז וכנ"ל. ובכלל ברור ומובן הוא בדבריו שלא כותב להחליט זה לאיסור וגם לא כפירוש מוכרח, ורק נקט בלשון 'ושמא יש לומר', וזה אינו מכריח.

ובאמת תירוץ גאון ישראל אינו מובן לי כלל, כי מאחר וגם הגויים היו פורשים כפיהם לעבודה זרה שלהם, וכל שכן שהיו כורעים ומשתחווים לעץ ואבן ככתוב בתורה בהדיא. הרי אכתי ציווה הבורא לעשות כן לפניו דווקא, והוא בדברי כל הנביאים, וכך פסקו התנאים ואמוראים ועשו מעשה בעצמם לכרוע ולהשתחוות. והנך רואה שסברא זו שמה שנעשה ע"י גויים מלכלך את העבודה הקדושה, סברא לו לא שמיע ולא סבירא להו לחז"ל כלל, ועשו מעשה היפך סברא זו ממש.

ותהילות לאל קמו וגם ניצבו כמה חכמים, דחזינן בהו שדחו טענות כעין אלו בשתי ידיים, ולדוגמא ע' בפדה את אברהם פלאג'י (מע' ל' או"ד) על קריאה לתפילה 'בצלצל' שאין לחוש לחוקות הגויים, כי מקור הקריאה הוא בישראל, שבמקדש היו מכריזים בצלצל. וכיו"ב בשו"ת כרך של רומי (סי' א) בתליית שעון על ביהכ"נ, וכיו"ב בשו"ת שרידי אש (ח"ב יו"ד סי' לט אות כו) בחגיגית בר מצוה ובת מצוה, וכ"ה בשו"ת יחוה דעת (ח"ד סי' לג) בהיתר להתחפש בפורים. ועוד בדומה לזה דוגמאות לרוב לממשמש ומפשפש בדברי חכמים.

ואת עלית על כולנה, שכבר בא על דבר זה באריכות רבנו אברהם בספר המספיק לעובדי ה' (עמ' 20) שכתב וז"ל, ובכלל המצבים הנבחרים המחויבים הרצויים, שתהיינה שתי הידיים פרושות בעת הבקשה, בישיבה כברכת השכיבנו, ובדומה לה בעת העמידה, כאמצעיות שלתפלה וכד', משום שכך ראינו את מנהגי הנביאים בעת תחינותיהם, כפי שמבקש עני ממי שמעניק לו צדקה: שלמה - "וכפיו פרשות השמים", ואדון הנביאים אמר: "אפרש את כפי אל ה'", ונאמר עליו: "ויפרש כפיו אל ה'", משום שהאדם, שעה שמבקש מבוראו, מכוון לבו לבורא היקום, ומפנה עיניו לגבוה שביקום הניתן לראייה שהוא השמים המורים על גודל בוראם, כמו שנאמר: "הלא אלוה גבה שמים וראה ראש כוכבים כי רמו" וכו' היזהר פן תיכשל בהתנשאות העומדת מאחוריהם בעת שמיעת האמת שלא ידעוה, טרם שהוזהרו עליה, משום תמיכתם בקוצר השכל שבמעשיהם, בהציגם נימוק מדעי וחריפות שכלית, וזאת על - ידי שתחשוב מה שדימו לחשבו בטעות או שהטעו באמצעותו בזה ובמה שדומה לו, שמצב זה כוונתי פרישת הידיים בעת התחינה וכד', הוא מצב המיוחד לנביאים ולדומים להם, ושאינו מתאים למישהו זולתם, ובמיוחד לא לצבור, כי זהו דיבור בטל שקלקולו ברור. משום שמתחייבת ממנו קושיה על שלמה הואיל והוא פרש "כפיו השמימה", משום שאין הוא במדרגת משה עליו השלום שאמר: "אפרש את כפי אל ה'", וכן מתחייבת ממנו קושיה על התלמוד שאמר: "הלכתא גברוותא איכא למשמע מהני קראי דחנה 'וחנה היא מדברת על לבה' מיכן למתפלל שצריך וכו'" על ידי שיאמר שלא כל מתפלל הוא במדרגת

חנה; ומתחייב מזה שלא נעמוד בעת התפלה משום שאברהם אבינו עמד: "אל המקום אשר עמד שם", ואדון הנביאים עמד: "ואנכי עמדתי בהר"; כיצד יעמוד אפוא מי שאינו במדרגתם? והרי אמר הנביא על כלל ישראל: "נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים", כשם שאמר: "נחפשה דרכינו ונחקרה": אם אפוא "נשא לבבנו אל כפים" אינה לכלל, הרי שגם החזרה בתשובה מהחטאים אין ראוי שתהיה כללית. מחשבה מוטעית זו שחושבים או סילוף זה שמסלפים, הם אפוא טעות ברורה מצד העיון והטעיה שאינה מתקיימת אלא אצל בור או עם הארץ או מנהיג רע הנתלה בדימוי מטעה, משום ששער עבודת ה' יתע' פתוח, דרכו עובד את ה' הנביא הגדול והאדם הנקלה: כל אחד בהתאם ליכולתו ולהשתדלותו ואילו הקבלה היא היא כפי מדרגת האדם והליבתו לפניו יתע'. ע"כ.

והביאו דברי קודשו להלכה ולמעשה גם בספר חרדים (עשה פ"ה אות עג) והשל"ה הקדוש (אותיות או ק קדושה אות לא).

וקימ"ל בכל מקום שדברי קמאי ורבנו אברהם בכללם מכריעים להלכה נגד אחרונים, וכל שכן שהטוענים כן באו בלשון מסתפקת ומסברת עצמם בלא ראיה, וכבר נחלקו עליהם אחרונים אחרים. ולא רק שאין לחוש בזה אדרבה יש לעורר לב ישראל לחזור לדרכי אבות, כי כך היא החובה שלעולם יאמר אדם מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי. ותהיה תפלתנו נשמעת ברחמיו יתברך.

לבישת שק והנחת אפר

עוד סגולת קבלת תפילה איכא, בלבישת שק על בשרו ולתת אפר בראשו, והיא מעשה אבות ורבותינו הקדושים, וגם עבודת ה' זו נחלשה עד כדי נעלמה מיראי ה', ואבוא לעורר מעט במעלתה כי גדולה היא, ואשרי משכיל אל דבר.

ונזכרו בפסוקים כבר ביעקב אבינו (בראשית לז, לד) שנאמר, ויקרע יעקב שמלתיו וישם שק במתניו. ומעשה אבות סימן לבנים דאיתא במדרש רבה (וישב פרשה פ"ד) וז"ל, וישם שק במתניו א"ר איבו לפי שתפס יעקב אע"ה את השק לפיכך אינו זז לא ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות. ע"ש.

וממעשה אב למד בכורו ראובן (במדבר רבה פי"ג סי"ח) וזל"ק, ד"א מלאה קטרת שבאותו זמן היה ראובן בעל תשובה 'ולובש שק' ומתענה ומתפלל לפני הקדוש ברוך הוא שימחול לו על עון מעשה בלהה והתפלה משולה לקטרת. ע"כ.

ואפילו המלך אחאב שלא היה הולך בדרכי דוד אביו, בלשון המעטה כתיב ביה(מלכים א כא, כז), ויהי כשמע אחאב את הדברים האלה ויקרע בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט. ע"כ. וכן הוא בנבואות הנביאים ובפרט בדבר ה' אל ישעיה הנביא (כב, יב) ויקרא אדני ה' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגר שק. וכ"ה בעוד מקומות בנבואותיו (ג,כד | טו,ג). וירמיה מקונן (ו, כו) בת עמי חגרי שק והתפלשי באפר אבל יחיד עשי לך מספד תמרורים כי פתאם יבא השדד עלינו. ע"כ. ובספר יואל (א, ח) אלי כבתולה חגרת שק על בעל נעוריה.

וכך דרך הריצוי בתחנונים בתפילתיו של דוד מלכא משיחא (תהילים לה, יג) ואני בחלותם לבושי שק, עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב. ואומר (שם סט, יב) ואתנה לבושי שק ואהי להם למשל. ע"כ.

וכך היא תחילת גאולתם של ישראל (אסתר פ"ד פסוקים א-ג) ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו וילבש שק ואפר ויצא בתוך העיר ויזעק זעקה גדלה ומרה. ויבוא עד לפני שער המלך

כי אין לבוא אל שער המלך 'בלבוש שק', ובכל מדינה ומדינה מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע, אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד 'שק ואפר' יצע לרבים. ע"כ. ואיתא במדרש (אסתר רבה פ"י ס"ו) וישב מרדכי אל שער המלך, מלמד ששב לשקו ולתעניתו אמר רבי חלבו כל מי שלובש שק ומתענה אינו מעבירו ממנו עד שתעשה בקשתו. ע"כ.

והוא דין פשוט בחז"ל בתעניות (טו ע"א, כג ע"ב) ונפסק בשו"ע (תקעט ס"א) וז"ל, בכל יום משבעה תעניות אחרונות של גשמים מתפללים על סדר זה: מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, וכל העם מתקבצים ומתכסים בשקים, ונותנים אפר מקלה (פירוש אפר של דבר שנשרף, לאפוקי עפר בעלמא שגם הוא נקרא אפר) על גבי התיבה ועל גבי ספר תורה, כדי להגדיל הבכיה ולהכניע לבם, ואחד מן העם נוטל האפר ונותן בראש הנשיא ובראש אב בית דין, במקום הנחת תפילין, כדי שיכלמו וישובו, וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו. ע"ש. ומה שנעשה חובה על ציבור תלמד סגולתה ליחיד הצריך לישועת הפרט, ודרך תחנונים למתרצה ברחמים ומתפייס בתחנונים. וכ"ה בספר חמדות לרבי נחמן מברסלב זצ"ל (המתקת דין סי' פה), הצום ושק הם סגולה לבטל גזרה. ע"כ.

ויש בזה סודות נעלמים ושורשם בעתיק יומין, עי' בקונטרס הנחמד פתחתי שקי (עמ' יד) שהאריך בזה בדברים מתוקים שאין הנפש שבעה מהם, ונעזרתי בהרבה ממקורותיו וציטט דברי גדולים וקדושים בדברי שבח והלל לרוב, ומקצת ראה בפלא יועץ (ערך שק) וראשית חכמה (תשובה פ"ג אות נד) והביא דבריו בשל"ה הקדוש (ראש השנה).

ומה נפלאו עד מאוד דברי הרה"ק החסד לאברהם (בסוד לבישת השק) שכתב, דע כי הלובש שק ומתפלל לפניו יתברך ושואל ממנו שאלתו, קורעין לו גזר דינו ומבטלין כל גזר דין שבעולם, בכח סגולת לבישת השק ואין תפלתו חוזרת ריקם. וכדי לאמת זה דע כי שק עולה ארבע מאות וזהו סוד ארבע מאות כתות הטומאה שנבראו בעולם, ולזה ויירא יעקב מאד וגו' (בראשית לב ח). ולא נעלם מיעקב לבישת השק שהוא חוץ מגופו לשק"ו של עשו שהוא עורו, וזה סוד השקיפה ר"ל הש"ק יפ"ה. ע"ש מבהיל הרעיון.

וראה למרן הבית יוסף במגיד מישרים (פרשת ויקהל) וז"ל, וילבש שק רמז להאי רע עין דסליק ארבע מאות דסליק שק, למירמז דההוא רע עין שליט עליה. ותו שק בא"ת ב"ש הוא ב"ד, דמאן דלביש שק מכפר על חובוי כמא דמכפר האיש לבוש הבדים. ע"כ. ועוד כתב (פר' אמור) ותסגף נפשך בכל האפשר ללבוש שק כל שני וחמישי ולהוריד דמעות, תמיד התחנן והתפלל לפני קונך שיכפר ה' עוונותיך וחטאתך ופשעיך. ע"ש.

ורבנו האר"י הח"י דיבר בשק בכמה מקומות (רוחה"ק ז ע"ב כוונת השק) ועוד שם (ד ע"ד, ו"ב) ומבוא שערים (פ"ט) וראה בשער הגלגולים (הקדמה לח בעניין השגתי), והדברים מבהילים וארוכים.

ולא נכנסתי כאן בדין יוהרה, כי בלאו הכי עושה כן בביתו וטירתו או במקום שרבים רגילים בזה או תחת בגדיו, שלא שייך כלל יוהרה. ובפרט בזמה"ז שלא שייך יוהרה אלא ביזיונות, שהעושה חסידות שאינה נהוגה כשוטה ייחשב ואין חשש יוהרה כלל. וכבר דיברתי בזה במ"א עפ"י דברי הגר"א ואכמ"ל.

ואל תטעה בדעתך לומר שרק על תענית נאמר, אך ברוצה לעמוד להתפלל כך לפני ה' טעות היא, כי אין זה הכבוד אלא לעמוד בבגדי שרד נאים ויפים. זו טעות היא, כי הכול בתר המצב והצורך אם לבוא כעבד המגיש כוס היין בבגדי שרד שעליו,

או כעבד הבא להתחנן על נפשו להחיותה מרדת שחת.

וכבר דברי רבנו מאיר עינינו באו גם בזה בספר המספיק לעובדי ה' (עמ' 23) בדין תיקון הבגדים בתפילה שכתב וז"ל, והיזהר פן תטעה במה שהובא לגבי מסורות החכמים ז"ל ואף במסורות הנביאים עליהם השלום לגבי התפלשות באפר בעת בקשה, בזמן פורענויות, כתענית צבור, ובלבישת שקים, שספרי הנביאים מלאים בהן, ואילו מסורות הגלות כמעט ריקות מהן, משום חולשת מעמד המחייבים עצמם בדרך זו. הנה דבר זה, בעת שנוהגים לפיו, נעלה ונכבד יותר מנקיון מלבוש ומהידורו - "קם ליה בדרבה מניה" וכו' שכן אותו מסתגף הולך בדרך נכבדה מדרך ת"ח. כשם שדרך אליהו ואלישע עליהם השלום נכבדה מדרך דוד ושלמה, כך ירא ה', המסתגף המחייב עצמו בעת תפלתו ללבוש שק ולשבת על אפר תפלתו נכבדה מתפלת מדקדקים. ע"כ.

ואשלים כאן מעט ידיעות להשלמת העניין, בדרך לבישתו ועוד כמה פרטי המעשה הנכון, ראה למרן הרי"ח הטוב בשו"ת רב פעלים (ח"ב סוד ישרים ס"ח) וז"ל, לבישת השק ודאי הוא רק על הבשר, אב"א קרא דכתיב (במלכים א' סי' כ"א), וישם שק על בשרו ויצום וכו', וכן במלכים (ב' סי' ו'), ויירא העם והנה השק על בשרו מבית, ותרווייהו הוו עבדי לבישת השק לתיקון ולכפרה. ואב"א סברא שצריך שירגיש גופו צער מלבישתו שיהיו שערות השק עוקצים את בשרו, ואם ע"ג חלוקו מה הרגשה יש לגופו מן השק והרי הוא כאלו אינו. ועוד תיקון השק ותיקון האפר דמיין להדדי, והתם מפורש שצריך להניח האפר במקום הנחת תפילין שאין חוצץ בינו לבשר, וכן מפורש בדברי רז"ל בגמרא דתענית (דף יד), אר"א אין אדם חשוב רשאי לחגור שק על בשרו, אא"כ נענה כיהורם בן אחאב שנאמר ויהי כשמוע המלך וכו', והנה השק על בשרו מבית ע"ש.

ומה ששאלת אם די לכסות הגוף בלבד עד רישי ירכין, ואם צריך לכסות גם המרפק או סגי עד רוחב רישי כתפין לבד שהוא כמו מלבוש שקורין בערבי צדריי אלא שהיא ארוכה, גם עוד שאלת מה ענין חגירת השק האמורה במקרא בכ"מ, וכן מ"ש גבי יעקב אע"ה וישם שק במתניו, אם היא כפשוטה דהיינו כמין אזור ממש, או"ד הכונה כיון שלובש שק על בשרו מבפנים אז כשחוגר אח"כ אזורו מבחוץ נקרא עי"כ חוגר שק עכ"ד.

תשובה. הנה השק לובשי' אותו על חצי העליון של הגוף עד רישי ירכין ששם המתניי', ומ"ש ויחגור שק במתניו, וכן חגרו שקים, וכן ולקרחה ולחגור שק, וכן ועל כל מתנים שק, וכיוצא בזה במקראות הטעם הוא מפני שהשק מגיע סופו עד המתנים, ושם בסופו חוגר עליו זה הלובשו ברצועה כדי שיהיה דבק על בשרו בחוזק שאז ירגיש בצער לבישתן יותר וגם כדי שיהיו נוגעים צדדי השק זב"ז לכסות כל בשרו דמאחר שהוא פתוח לכן קושרו ברצועה בעבור זאת, ולכך נאמר בו לשון חגורה מפני שצריך לחגור אותו ברצועה, או בד"א כדי שיהא חגור על בשרו סביב כאשר אמרנו, וגם עוד נזכר בו המתנים מפני שמגיע עד המתנים, ושם תהיה חגורתו.

ולכן תמצא גבי ישעיה הע"ה, כתוב בספר (ישעיה סי' כ') שא"ל השי"ת לך ופתחת השק מעל מתנך, ותרגם יונתן ותיסר שקא בחרצך, ופירש רש"י ז"ל ופתחת כמו מפותחות פתוחי חותם לחגור שק בדוחק על בשרו כדי שתראה חקוקה בבשרו מעל מתניך למעלה ממתניך עכ"ל. ומלשון רש"י ז"ל הנז' אתה למד כאשר כתבתי, דלבישת השק הוא בחצי העליון של הגוף ומגיע סופו עד המתנים,

ורד"ק ז"ל פירש שא"ל שיפתח אותו השק שיהיה על בשרו ועל מתניו וכו' ע"ש.

ואשר כתבת אם צריך גם המרפק והזרועות או סגי עד רישי כתפין לבד, לא ברירה לי האי מלתא, ומשום ספיקא בעי למעבד הכי לכסות גם המרפק שמניח בו תפילין, אבל לכסות גם הזרוע אינו צריך והכי מסתברא בודאי.

ומה שכתבת שראית להרב אמת ליעקב ז"ל (במע' הש' מבו"ש אות ד') שדן הרב המחבר מדעתו שצריך להיות השק משערות לבנות, וכתבת שמדברי רבינו ז"ל בשער רוה"ק (דף ח') לא משמע הכי, יפה כונתה, דהכי מפורש שם בדף ח' (ע"ב בד"ה עוד) כשחוטא האדם גורם למנוע אותם ת' קוצי וכו' מלהאיר אל הקדושה והאירו אל הקליפה הנקראת שק וכו' ע"ש, וכונתו כאשר ח"ו מאירים לקלי' נקראים שחורות וע"י התשובה שאז יאירו למקומם וכו' נקראים לבנים, ועיין בבקשה שסידר רבינו הרש"ש בתיקון השק והאפר, והביאה בספר אמת ליעקב דף קי"ו. ועיין מ"ש שם. והשי"ת יאיר עינינו באור תורתו אכי"ר. עכ"ל.

ועי' למגן אברהם (תקעט סק"ב) שכתב שילבש השק מעל בגדיו, והביאו הא"ר (סק"ב). ומש"כ המ"א עוד שאפשר גם משאר שקים ולאו דווקא מעיזים. ועי' מה שהעירו עליו בזה בפמ"ג (א"א שם) ונה"ש (שו"ע שם).

והנה ברור שאם אין לו שק כבגד ישים כרצועה, ואם אין לו משערות שחורות ישים מלבנות, שהעיקר לדרוש העיקר, ואם יכול שיהיה כפי הטוב ביותר אשריו, אך גם ממעט אל תנח ידך.

פרק ו – שבח ההשתחוויה

אמרתי אקבץ מעט מזעיר משבח הכריעה וההשתחוויה לפני ה' יתעלה, לעורר לבבנו ולאמץ כח.

ירושה היא מאבותינו

נתחיל במפורסם וידוע לכל, מצוה זו הייתה חביבה אצל אבות האומה אבותינו הקדושים, שהם ייסדו עבודה זו כאמור באברהם ויצחק (בראשית כב, ה), ואני והנער נלכה עד כה, ונשתחווה ונשובה אליכם. ע"ש. וראה בריקאנטי (במדבר פ"י פרשת בהעלותך אות לה) ויהי בנסע הארון ויאמר משה וגו' בנס"ע בגמטרי"א יעקב, ועל כן הנו"ן הפוכה, כאדם הכורע 'על ברכיו לפני המלך' ומבקש ממנו צרכיו, 'וכן צורת יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד'. ע"כ. וראה כמה גבוה ענין כריעה זו, שמלבד שכך היא הדרך למתחנן, עוד נרמזה היא בתורה וחקוקה במרכבה, וברור שכל דימוי הכריעה לאות נ' קיימת רק כשהוא על ברכיו וגם מכופף ראשו, שאל"כ הוא אות 'ר' ולא 'נ'.

ומפורסמים הם דברי התנא דבי אליהו (תדא"ר, כ"ה) וז"ל, כל אחד ואחד מישראל, חייב לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. ע"כ. והגם שלמדרגותיהם הרוחניות לעומק מחשבתם וגודל דבקותם, אנחנו רחוקים מאוד מאוד, אך לעשות 'מעשה' בכריעה והשתחוויה לה' כמותם, זה בודאי בכוחנו וגם מחובתנו ממש.

מראשית היותנו לעם

וכידוע השתחוויה לה' הייתה מרכזית מאוד אצל 'כל עם ישראל' החל מראשית דרכו עוד בהיותם עבדים לפרעה, ומהם למדנו שאך טבעי הוא ליהודי להודות לה' בהשתחוויה, כמו שהעידה התורה על ישראל בשמיעת בשורת הגאולה בעודם במצרים, שנאמר (שמות ד, לא) ויאמן 'העם' וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עוניים ויקדו וישתחוו. ע"כ. ומהם למדו חז"ל (פסיקתא זוטרתא שמות סי' לא) לכל הדורות הבאים וז"ל, ויקדו וישתחוו. מיכן שצריך אדם להודות 'ולהשתחוות' על בשורה טובה. ע"כ. והדברים מוכרחים מצד עצמם כמה עבודה זו פשוטה וטבעית, שבלא תורה ובלא ציווי הנבואה מעצמם התעוררו כולם להשתחוות לאל גדול ונורא, וכיוונו לרצונו יתברך עד ששיבח מעשיהם בכתוב, ומכאן נתעורר כמה יסודית היא ההשתחוויה בעבודת האל יתעלה.

מלבד הנזכר בדרך הודאה הרי גם נצטווינו בהשתחוויה, בפעם הראשונה בהוראת שעה במעמד מתן התורה כמ"ש (שמות כד, א) ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל 'והשתחויתם מרחוק'. ע"כ. ועוד זאת נצטווינו מצוה לדורות, בשעה שנעלה ונבוא לבית ה' בהבאת הביכורים גם חובה קדושה היא להשתחוות לה', כמו שנאמר (דברים כו, י) והשתחווית לפני ה' אלקיך. ע"כ.

משה איש האלוקים

ואדוננו משה רעיא מהימנא, מלבד אשר הורה לנו כל דיני התורה כולה, כל מעשה ופעולה דיליה תורה שלמה היא, וכתיב (דברים ט, יח) ואתנפל לפני ה' כראשנה ארבעים יום וארבעים לילה. ע"כ. וכתב רבנו בחיי (דברים ט, יח) וז"ל, טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, 'נפילה', שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר. נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל.

ואחרי שלמדנו שלשון ואתנפל הכוונה השתחוויה, כעת תטעם מתיקות לשון המדרש (שוחר טוב תהילים מזמור צ אות ו) וז"ל, תפלה למשה. זהו שאמר הכתוב ואתנפל לפני ה', ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני אמרו לא הניח משה זווית ברקיע 'שלא נתפלל עליו', שנאמר ואתנפל לפני ה'. ואתה מוצא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקדוש ברוך הוא, ולא בא הכתוב לייחס אלא משה בלבד, וכל כך למה, לפי שהיו מעשיו משונים מכל הבריות, כיצד אדם עומד ומתפלל שעה אחת או שתי שעות, וכשהוא צדיק הרבה יום אחד, אבל משה התפלל ארבעים יום וארבעים לילה, אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת אני מדמה אותו עליכם, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ) זה משה, שהיה מאיר אפילתן של ישראל, ומגיד להם דבריו של הקדוש ברוך הוא, הוי תפלה למשה איש האלהים. ע"כ.

הרי לך שעיקר שבח תפילתו של משה רבנו הייתה בריבוי ההשתחוויות שהיה משתחווה בתפילה, עד שלא הניח משה זווית ברקיע שלא השתחווה שם. וכ"ה בזוהר חדש (פרשת תרומה), נפילת אנפין מה היא, הא אוקמוה דקא עביד כל מה דעביד משה צלותא ותחנונים ובעותין ונפילת אפים דכתיב ואתנפל לפני ה'. ע"ש. ומי שאינו משתחווה אינו בכלל נפילה כלל אלא ישיבה בעלמא. והבן.

וכעת תבין דברי רבנו יעקב בעל הטורים (או"ח סי' קלא) בביאור הנוסח שאנו אומרים אחר התחנונים 'ואנחנו לא נדע מה נעשה' וז"ל, והטעם לפי שהתפללנו בכל ענין שיוכל אדם להתפלל בישיבה ובעמידה ובנפילת אפים, כאשר עשה משה רבינו דכתיב ואשב בהר וכתיב ואנכי עמדתי בהר וגו' ואתנפל לפני ה'. ומאחר שאין בנו כח להתפלל בענין אחר, אנו אומרים ואנחנו לא נדע. ע"כ. הרי לפניך שכל נוסח זה הוא רק באחד שאכן עשה נפילת אפיים בהשתחוויה, כאשר עשה משה רבינו ואתנפל לפני ה'. ודו"ק.

דוד מלכנו

וראש המחזקים והמזרזים לעבוד את ה' בהכנעה זו, הוא אדוננו דוד מלכא משיחא שחזר וזירז עשרות פעמים בדבריו הנאמרים ברוח הקודש, בואו נשתחווה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו (תהילים צה, ו). רוממו ה' אלוקינו והשתחוו להדם רגליו קדוש הוא (תהילים צט, ה). הבו להי' כבוד שמו השתחוו להי' בהדרת קדש (תהילים כט, ב). השתחוו להי' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ (צו, ט).

וראה בספר המספיק לעובדי ה' (סוף עמ' 33) לרבנו אברהם בן הרמב"ם, שמלמדנו להשכיל מהם דרכי עבודת ה' בתורתו של דוד המלך וז"ל, ומשום כך אמר דוד כי צריך לעבוד את ה' יתעלה במגוון מצבי עבודת ה' וכו' באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו, כוונתו נשתחוה וזה העדיף ועל כן החל בה, והואיל ואין אפשרות להתמיד בהשתחוויה אין עבודת ה' מתבססת עליה מבלי זולתה, אלא נכרעה גם כן, והואיל וגם בה קשה להתמיד – נברכה. ולא נותרה חוץ מאלו צורת עבודת ה' שיזכירה, משום שדוד 'לא הכיר' את צורות עבודת ה' של 'המתרשלים השיכורים עקב צרות הגלות', ומי שהכירן אמר: הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקתינו, כוונתו ואפילו "צדקתינו", כי הן בתכלית הביזוי והשפלות. אבוי אפוא למי שאינו מתעורר ואינו מתפכח ממה שהוא נמצא בו עד ישקיף וירא ה' משמים. עכ"ל.

והבן שאין מוזכרת כלל דרך תפילתנו בישיבה על כסא, ובטח שלא העלה על דעתו שכיפוף הגב ייקרא כריעה, ובודאי שלא עלה על לב שיש מי

שיקרא לנשען על ידו והוא יושב בשם נפילת אפיים במקום השתחוויה ממש. וכך גרמה גלות.

ובדרכו זו של דוד המלך פסע יורשו והוא החכם מכל אדם שלמה המלך, וממנו למדו חז"ל עיקר ויסוד גדול דיני כריעות בפילת העמידה. וכך מתאר הנביא את צורת תפילתו (מלכים א פ"ח פנ"ד) ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת 'קם' מלפני מזבח ה' 'מכרע על ברכיו' וכפיו פרשות השמים. ע"כ. וכן הוא מתואר בדברי הימים (ב פ"ו פי"ג), כי עשה שלמה כיור נחושת ויתנהו בתוך העזרה וכו' ויעמד עליו 'ויברך' על ברכיו נגד כל קהל ישראל, ויפרש כפיו השמימה. ע"כ. הרי שתפילתו בלא ספק על ברכיו ממש שהברכה וכריעה, וממנו למדו חכמים שכזה ראה וקדש. והגם שלא למדרגתנו לעשו כן בכל התפילה, אך לאבות והודאה למדו חז"ל שכן יש לעשות, ולמה נגרע מלעבוד את ה' בהכנעה הראויה.

עיקר עבודת ישראל במקדש

ובעת באנו לירושלים וזכינו לבית מקדשנו, מן המפורסמות שהשתחוויה הייתה מרכזית ביותר בעבודת המקדש והקורבנות, ויש בזה אריכות גדולה מאוד בדינים והלכות, ואין כאן המקום לזה רק לדוגמא בעלמא אציין, שבכל יום בכל קורבן התמיד פעמיים בכל יום 'כל העם' שבעזרה משתחווה 'תשע פעמים' בהקרבת התמיד, כמבואר במסכת תמיד (פ"ז מ"ג) וברמב"ם (תמידין פ"ו ה"ז). וזה מלבד שלוש עשרה השתחוויות שהיה משתחווה כל יהודי, רק בכניסתו להר ה' ולמקדש (שקלים פ"ו משנ' א-ג).

וכמובן גדולה ומרכזית הייתה עבודת ההשתחויה בשבת חודש ומועד, ועל היעדרה בעוונותינו אנחנו מתפללים בתפלת המוספים, אלוקינו ואלוקי אבותינו מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו ואין אנחנו יכולים לעלות ולראות 'ולהשתחות' לפניך וכו' אלוקינו ואלוקי אבותינו מלך רחמן רחם עלינו וכו' ושם נעלה ונראה 'ונשתחוה לפניך'. ע"כ. חוזרים וכופלים התחינה 'לעלות ולהשתחוות' שזוהי עיקר העבודה לפני ה' כשבא להראות לפניו.

ובזאת תדע עד כמה חפץ ה' בהשתחוויה זו מאוד, שבעבורה נעשה 'נס קבוע' בבית המקדש. וכמאמר חז"ל (אבות פ"ה מ"ח) עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקדש וכו' עומדים צפופים ומשתחוים רווחים וכו' ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלים. ע"כ. ומבואר כמה יקר בעיני ה' ההשתחוויה לפניו, שבעבורה פעל נס קבוע בשינוי טבעו של עולם 'בצורה מוחשית ומורגשת', שהרי כמה מהניסים שם יש להם ביאור בדרך טבע כגון שלא תפיל אישה ולא אירע קרי לכה"ג ושלא הזיקו נחש ועקרב וכו', ועומדים צפופים ומשתחווים רווחים הוא בודאי נס גדול המורגש ביותר ונראה לעין שאין החומר תופס מקום, ואעפ"י שהוא שינוי גדול בטבע העולם כדאי הוא לשנותו בנס קבוע, העיקר שלא יהיה איזה צד של סיבת הימנעות.

ובשבח וגודל הנס במשתחווים רווחים ראה דברי המדרש (בראשית רבה בראשית סי' ז) וזל"ק, רבי שמואל ברבי חנא בשם רבי אחא אמר ארבע אמות לכל אחד, ואמה מכל צד כדי שלא יהא אדם שומע תפלתו של חבירו, ואף לעתיד לבא כן שנאמר (ירמיה ג) בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' וגו', רבי יוחנן סליק למישאל שלמיה דר' חנינא אשכחיה דיתיב ודריש בהדין פסוק בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה', א"ל רבי וכי מחזקת היא ירושלים כסא ה', א"ל הקדוש ברוך הוא אמר לה האריכי הרחיבי קבלי אוכלוסיך, הה"ד (ישעיה נד)

הרחיבי מקום אהלך למה כי ימין ושמאל תפרוצי וגו'. ע"כ. במהרה בימינו נחזה בשוב ה' ציון.

והדברים מדברים בעד עצמן כמה חשיבותן וחומרתם, ומאחר וחזינן שכך פשטות לשון חז"ל בכמה מקומות וכך עשו מעשה להשתחוות ממש, והובא כן בגאונים וברמב"ם, ולכל הדעות אם עושה כן שבח ויקר ומעלה של כריעה גמורה יש בו, וגם אם יוצא ידי חובה בנענוע ראש (ברכות כח ע"ב) למה לא נטרח על עבודת אלוקינו לכרוע לפניו ולהשתחוות לקבל השראת שכינה במעשינו.

השתחוויה עבודה שלמה היא

ועד כדי כך שבח עבודת ה' בהשתחוויה זו, שהיא אחת מד' עבודות המיוחדות לעבוד בהם הבורא יתעלה, והמעיז לעבוד בה לאחר בלתו יתברך, נכשל הוא בעבודה זרה הבזויה והחמורה. שנאמר (דברים יז, ב) כי ימצא בקרבך באחד שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך, איש או אשה אשר יעשה את הרע בעיני ה' אלהיך לעבר בריתו. וילך 'ויעבוד' אלהים אחרים 'וישתחו' להם וגו'. שדינו במיתה שהעיז לעבוד בעבודה זו אל זר.

ולמדו חז"ל, שכל כך מיוחדת היא ההשתחוויה לה' עד שחייבה התורה מיתה לעובד בה אלילי שווא, ואפילו אין זו דרך עבודתה. וזה מבואר היטיב בגמרא סנהדרין (ס ע"ב) וז"ל"ק, אחד העובד כדרכה ואחד 'המזבח' ואחד 'המקטר' ואחד 'המנסך' ואחד 'המשתחוה', ואפילו שלא כדרכה. ע"כ. ומחומרת העובר על רצונו תלמד קל וחומר לעושה רצונו, ואין היא תלויה דווקא במקדש אלא ששם המקום המיוחד, אך בכל מקום ומקום שבח הוא להשתחוות לפניו.

ואלו העבודות המיוחדות, מכונות בשם שבח יקר וגדולה 'עבודת פנים' (שם), והלומד דברי חז"ל במקורן יראה נכוחה כי ההשתחוויה היא עיקר העבודה לה' וממנה עיקר הלימוד לשאר עבודות שממנה בנין אב לד' העבודות העיקריות בנלמד מהפסוק 'לא תשתחווה לאל אחר'. והבט וראה והבן כמה חשיבותה שהיא עיקר גדול בעבודת הבורא לכרוע לפניו, שאין דומה לה אלא קורבנות ממש, והיא העבודה היחידה שלא בטלה בחורבן בית ה', ואיני יודע אם לא בקטרוג זה מתעכבת גאולתנו שגם את שבכוחנו לעשות איננו עושים.

וההשתחוויה בבית ה' היא עבודה 'שלמה' מצד עצמה, ולכן מותר להיכנס למקדש אפילו 'רק' בעבורה ואינה נקראת 'ביאה ריקנית', ואפי' כהנים עמי הארץ שאינם ראויים לעבודה במקדש, מותרים הם להיכנס להיכל להשתחוות, כי זו עבודה מצד עצמה כמ"ש התוס' (חגיגה כו ע"ב ד"ה שלא). וכן מבואר הוא ברמב"ם (ביאת מקדש פ"ב ה"ד) ובתוספות יו"ט (תמיד רפ"ז). וכ"ה ברמב"ן (דברים ו, יג) שכתב וז"ל, ירצה לפרש כי אחרי שהזהיר בשמירת כל המצות כלן ולשמוע בקולו, יהיה "ואותו תעבודו" לעבדו במקדש בקרבנות ובשיר 'ובהשתחואות' שם, כי זה יקרא עבודה. עכ"ל.

ואם תתבונן בדבר תבין דבר גדול, שמכאן מובן שההשתחוויה היא עבודה שלמה 'מדאורייתא' להשתחוות לפני ה', ואפילו במקום 'שאינו חייב' בה אם משתחוה עבודה שלמה היא. ובדרך פשוטה יש לומר, שאינו רק במקדש שלא באו לומר 'רק' במקדש היא המצוה, כי באמת השתחוויה לה' נזכרת מאבות העולם עד דוד המלך עוד קודם בניית הבית, אלא באו לומר שגם במקדש המיוחד לעבודת קורבנות, השתחוויה בתוך ההיכל נקראת עבודה שלמה לה'. ודו"ק. ואם כנים הדברים, הרי מבואר שההשתחוויה היא מצוה דאורייתא, ומקיים בזה מצוה מהתורה (דברים ו, יג) דכתיב, את ה' אלהיך תירא ואתו תעבד ובשמו תשבע. ע"כ. ואחת מדרכי העבודה הרי היא 'השתחוויה'.

וזה ברור שגם קודם בנין בית המקדש בירושלים, הייתה מצות ההשתחוויה לה' עם שאר הקרבת קורבנות יחיד שניתן להקריבן בבמה בכל מקום. שהיה כל איש בונה במת יחיד ומקריב ומנסח עליה ומשתחוה לה', והיה נקרא עבודה שלמה לה'. וראה בגמרא זבחים (קיב ע"ב) השתלשלות הדינים במרוצת הזמנים בזה. וגם מאז שנאספו הבמות מזמן בנין בית הבחירה בירושלים, לא נאספו אלא הקורבנות אך מצות השתחוויה לה' נשארה בכל מקום, כדחזינן בתפילה ובנפילת אפיים גם בגולה וגם בארץ. בכל מקום ובכל זמן שכך היא דרך העובד לכרוע ולהשתחוות לאדונו, ורק הגשת הקורבן התייחד מקומה במקדש בלבד.

וכעת תבין היטיב בהירות לשון המספיק לעובדי ה' (עמ' 34) שכתב וז"ל, מן הראוי שתדע שההשתחוויה היא עיקר עבודה למקום ברוך הוא, ועל - כן ציוותה עליה התורה ונהגו על פיה הנביאים ובה עבד את ה' כלל העם, ויראי ה' טעמו את פריה, וברכתה חלה ותחול על הנביאים והקדושים. אשר להיותה עיקר עבודה למקום ברוך הוא הנה זה משום היותה מכלל ארבע עבודות המיוחדות למקום. ע"כ. והוסיף ואומר (סוף עמ' 35) וז"ל, והואיל וההשתחוויה היא חובה שנקבעה מצד הכתוב, מדברי המסורה ומההיקש: מצד הכתוב - כפי שהבאנו, מצד המסורה - כפי שביארה המשנה, וכבר הזכרנוה, בהיות ההשתחוויה תכלית ההשתדלות בעבודת ה' שבצורה החיצונית, ראוי לבאר באיזה מצב היא מחויבת. ע"ש. ושים ליבך, שמשתמש בלשונות חיוב ולא רק המלצה ומעלה בעלמא, כי באמת זו היא עבודה שלמה לה'.

הכול ראויים להשתחוות לפני ה'

ואל תקשיב לדברי טועים, שרק המיוחד בעמו ראוי להשתחוות לאדונו, שבאמת היא טענת טעות חמורה וממש פשיעה. שיסוד הוא שהכול שווים בחיוב להיכנע לפני ה', ולשון נביאים ודוד נעים זמירות ישראל, שאפילו 'גויים' מצוותם להשתחוות לאל גדול ונורא, 'יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך'. ואם גוי טמא שבא ממקום טמא יש לו להשתחוות לה' והיא מצותו, וגם בו יש שבח לבורא, אין לך יהודי גס ומגושם איזה שיהיה שלא יהיה זך וטהור מגוי ובודאי הכול כשרים לכך, שכל ישראל טהורים וממקור טהור חוצבו, שהם בני אברהם יצחק ויעקב.

וכמה תמוה טענת הטועים, שהרי יש פוסקים רבים האומרים שאין לגוי איסור מהתורה אפילו בע"ז בשיתוף עם עבודת ה', ונמצא זה הגוי משתחווה יום לעין ואבן וביום שאחרי משתחווה להבדיל בין הטמא לטהור לאל גדול ונורא, ולא אסרו בו כניסת להר ה' ולא גינו מעשה ההשתחוויה בו. ואיך לא יהיה יהודי איזה שיהיה, שכולנו מאמינים בני מאמינים באל אחד יחיד ומיוחד בכל ליבנו, בודאי הכול ראויים להשתחוות לפניו יתברך.

ואחר שהוברר שהיא חובת כל ישראל כפשוטו, ואפילו השתחוויה הגוי שבח הוא. כל המכחיש זה וטוען על בני אבות קדושים שאינם ראויים הם להשתחוות לה', מטיל מום בקדשים הוא. ואם ח"ו חושב שדבריו ראויים להיאמר 'הלכה למעשה' ולא כאיזו התנצלות רפוסה, חוששני שזה בכלל מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, שאיך יהיה דורש מדעתו והוא סותר דברי תורה ודברי חז"ל בהינף עפעף, וכן לא יעשה.

אך מה נעשה והעולם כבר התרגל לדחות גם מצוות גמורות, אם נמצא שהמנהג אינו תואם לה, ולא חלים ולא בוחלים גם בטענות סרק שהרוח תישאם שלא באו אלא לכסות על ערוות המנהג. ולא מאמינים בעצמם לטענתם ורק אומרים אותה מהשפה ולחוץ, ויש לעוררם שח"ו לא יפלו ברשת אכזר בטענה שכזו.

ובכלל יש לשאול היכן שיקול הדעת של הטוען כן, שאם על מעשה השתחוויה לדעתו ישראל אינם ראויים, היה לו ללמוד גם ק"ו לבטלם ח"ו גם מהתפילה לפניו ית' שתפילה צריכה כוונה וטהרת הלב הרבה יותר מהשתחוויה, ואולי גם לא ייכנסו בבית כנסת שהוא מקום קדוש ואנחנו לא ראויים, ואולי גם לא יזכירו שם ה' המקודש על שפתיהם גם בברכות ופסוקי התורה, ואלי גם לא יהיו ראויים לאות תפילין ואות ברית שתהיה עליהם והם אינם ראויים, ועד"ז ילכו מדחי אל דחי ח"ו כי יש איזו טענת טעות מיסודה.

ואם על שאמר להו רבי זכריה בן אבקולס (גיטין נה ע"ב), יאמרו מטיל מום בקדשים ייהרג. ודבר אמת הייתה בפיהו אך לא אמת לאמיתה לצורך אותה שעה, אמר עליו רבי יוחנן, ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו. על אחת כמה וכמה על הטוען טענות 'ענוותנות של טעות' שאין ישראל ראויים לעבוד עבודה בהכנעה גוף ולב, שאין לך חורבן גדול מזה. ודי בזה לכל מודה על אמת.

ודברי חז"ל הנזכרים כבר למעלה, מוכיחים עד זמן האמוראים (מגילה כב ע"ב) היה פשוט שכל העם 'משתחווים' בנפילת אפיים שבכל יום, וגם בזמן הראשונים (כמ"ש הרמב"ם והמאירי לעיל) עוד היה מצוי כן עד שההיעדר התפשט בקר העם. אך גם בזמן הזה הרי כך נוהגים בימים נוראים בעלנו לשבח וסדר העבודה, ולמה זה לא אמרו להזהיר שמי שאין ראוי שלא ישתחווה. ולהיפך הוא האמת, שכבכל שהאיש רחוק מיראת שמים יש לו להרבות בכריעה והשתחוויה לחזק את הכנעתו לפני הבורא, ולא להיפך.

ולא אכחד דחזינן שגם טענה זו אינה חדשה היא בעולם, וכבר נדרש רבנו אברהם זי"עא אליה בספרו המספיק לעובדי ה' (עמ' 50) שכתב וז"ל, כמו כן אפשר לחשוב בטעות או להטעות על ידי המחשבה שההשתחוויה הנה דבר אשר צריך שיהא בסתר, ושלא יגש אליו כל מי שמזדמן אלא אדם רב חכמה, המשיג מה שניתן להשיגו המאמין בעל האמונה הנכונה, באופן שלא יגש לזה אלא נביא או חסיד גדול או מי שקרוב אליהם, וכן בסתר ולא בגלוי. ורבות ראיתי שאלה המעזים לפסוק הלכות טועים לחשוב מחשבה מוטעית זו עליה ואומרים: "לא כל הרוצה ליטול לו את השם יטול", ולא כל אחד כמו ר' עקיבה או רב עליהם השלום שישתחוו. וכו' והצבור הנגרר מסכן, התפתה להאמין, בגלל הקוצר הרב של שכלו בזה, עד כי בראותו תלמיד ומכל שכן עם הארץ או קטן או אשה משתחווים, הרי זה אצלו כעברה, ובעיקר בצבור. 'והבורות אצל מקצתם' הגיעה למדרגה שמגנים את ההשתחוויה הגלויה משום "חישינן ליוהרא" וכו' הנה אבאר לך את ביטול מחשבה מוטעית זו, וכו' ואם יאמר זאת מישהו משיבים לו: הוי חלש ההבנה! הרי התפלה יותר ראויה למחשבה זו בהרבה וכו' התפלה הנה דיבור ושיח והזכרת תאריו יתע', וגידול ובקשה ולימוד זכות ותודה והכרה וכו' ואין אנו רואים איש מהראשונים ולא מהאחרונים שאמר כי אין ראוי שיתפלל אלא אדם מצוין באמונה, מושלם בחכמה וכו' ישמור ה' ויסלח ממחשבה ואף מאמירה ואף משמיעה זו! וכו' והרי לשיטת מי שסבור שיש לאסור, היה לו לאסור את השתחווית הבקשה אשר 'משתחווים' על פיה כלל האנשים עד הזמן האחרון, בכל המנהגים! וכו' אנו 'ממליצים ומחייבים' שישתחוו כלל האנשים, יחיד ורבים, כשם שכולם מתפללים וכולם עומדים וכולם פונים נוכח הקדש וכולם כורעים באבות תחילה וסוף, והודאה תחילה וסוף, וכשפוסעין לאחריהם בסוף התפלה וכו' צריך שהאנשים כולם ישתחוו ואפילו לא כל משתחווה מהם חש בעת השתחוויתו, את גדולתו של מי שהוא משתחווה לפניו ולבו שבור ופוחד לפניו פחד

במהות הפנימית כמו בצורה החיצונית של השתחוויתו על ידי הטלת פניו על הארץ וכו' הנה אפוא השתחווית עם הארץ והקטן בשנים, וחיקוים את מי שגדול מהם בשנים ובמעלה הנה חובה, משום שאף אם אין זה "לשמה" הנה מתוך כך בא "לשמה". ע"ש. ודבריו מדברים ומוכיחים מצד עצמם.

כל העם גדול וקטן

ובאמת זה ברור ומבורר בלשונות התורה והנביאים, שאפילו נשים וילדים משתחווים לפני ה' ממש 'כל העם' כפשוטו איש ואישה זקן וטף. ולדוגמא ראה הנאמר בדור המדבר (שמות לג, י), וראה כל העם את עמוד הענן עמד פתח האהל וקם 'כל העם' והשתחוו. וכן הוא אומר (דברי הימים ב ז, ג), 'וכל בני ישראל' ראים ברדת האש וכבוד ה' על הבית ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו והודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו. ואומר (דברי הימים כט, כח-ל) 'וכל הקהל' משתחווים והשיר משורר, ואומר (דברי הימים ב כט, כט) וככלות להעלות כרעו המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו. ואומר (דברי הימים ב כט, ל) ויאמר יחזקיהו וכו' ויקדו וישתחוו. וכהנה רבות מאוד. ושים ליבך היטיב לזה, שאינה עבודה וציווי למיוחדים שבעובדי ה', אלא מצוה היא על כל העם כולו, כל שירא את ה' משתחוה הוא לפניו בהכנעה. וברור ומובן שכך הייתה העבודה פשוטה לפני הבורא, ולאורך רוב ככל דורות עם הקודש, קודם בנין בית ה' ואחריו, פעמים שהיא מצוה ופעמים שהיא חובה גמורה מהתורה.

תכלית כל בני האדם

וכאמור היא התכלית האחרונה על כל בני עולם שנאמר, יבושו כל עבדי פסל המתהללים באלילים, השתחוו לו כל אלהים (תהילים צז, ז). ואומר (תהילים כב, כח), יזכרו וישבו אל ה' כל אפסי ארץ, וישתחוו לפניך כל משפחות גוים. ואומר (פו, ט), כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך אדני ויכבדו לשמך. והיא רוח ה' ביד נביאיו כמו שנאמר (צפניה ב, יא), נורא ה' עליהם כי רזה את כל אלה-י הארץ וישתחוו לו איש ממקומו כל איי הגוים. ע"כ.

דניאל איש חמודות

וגם אחר שנחרב בית ה', לא בטלו ישראל מעבודתם וכך מתועדת היא תפילתן של דניאל איש חמודות (דניאל פ"ו פי"א), ודניאל כדי ידע די רשים כתבא, על לביתה וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלם, וזמנין תלתה ביומא הוא 'ברך על ברכוהי' ומצלא ומודא קדם אלהה, כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה. ע"כ. ומפורש הוא שכך היא דרך התפילה שלוש פעמים ביום 'ברך על ברכוהי' וזה כדרך הלימוד הנ"ל משלמה המלך. וראה בירושלמי (ברכות פ"ד ריש ה"א) שדרשו הלכות שלמות מפסוק זה וזל"ק, וכן הוא אומר אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך, וכי יש פולחן בבבל ואיזו זו תפילה. יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת, פירש בדניאל וזמנין תלתא ביומא הוא ברך על ברכוהי וגו', יכול יהא מתפלל לכל רוח שירצה, ת"ל וכוין פתיחין ליה בעליתה נגד ירושלם. יכול משבאו לגולה כן, ת"ל כל קבל דהוה עביד מן קדמת דנא. ע"כ. הרי שכל פרט בפסוק למדו ממנו הלכה למעשה לתפילה בלי שינוי כלל. והבן.

ודרך צורת תפילה זו של דניאל נזכרת ומבוארת היטיב בספר יוסיפון (פרק שלישי) וז"ל, ויהי בלכתם כה וכה סביבות בית דניאל וימצאו עלמה קטנה משחקת נכח פתח השער אשר לדניאל, וישאלוה לאמר איה דניאל ומה הוא עושה ותען להם לאמר הנה הוא בעלייתו נותן שבח ותהלה לאלהיו, ומתפלל נכח החלון הפונה נגד בית האלהים אשר בירושלם. ויאמינו האנשים ויחשו לעלות אליו אל העליה אשר הוא מתפלל שמה וימצאוהו 'כורע על

ברכיו ארצה' וכפיו פרושות השמים, כי שלש פעמים ביום היה דניאל מתפלל אל ה' ומודה לאלהיו. ע"כ. וממנו למדו חז"ל בית אב לכריעה כעיקרי התפילה.

עיקר התפילה בעבור ההשתחוויה

וראה יסוד גדול בכל הבנת התפילה, והוא במדרש תנחומא (תחילת כי תבוא) וז"ל, היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וש"ה בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו (תהלים צה), והלא כריעה בכלל השתחויה והשתחויה בכלל כריעה, ומה ת"ל נשתחוה נכרעה נברכה, אלא צפה משה ברוח הקודש וראה 'שבית המקדש עתיד ליחרב' 'והכבורים עתידין ליפסק', עמד והתקין לישראל שיהיו 'מתפללין' שלשה פעמים בכל יום, לפי שחביב תפלה לפני הקדוש ברוך הוא מכל מעשים טובים ומכל הקרבנות. עכ"ל.

ולכאורה ישאל השואל מה ראה משה רבנו בהפסקת הביכורים יותר משאר קורבנות, אך לדברינו הוא ברור ומובן, שמאחר והחיוב ביחיד להשתחוות מהתורה הוא בהבאת הביכורים, שמצוה היא מהתורה על כל ישראל להשתחוות שנאמר (דברים כו, י) והשתחויית לפני ה' אלקיך. ע"כ. על זה הצטער משה רבנו על ביטול הביכורים בדווקא כי בזה יתבטלו ישראל מההשתחוויה לה', על כן עמד והתקין להם שלוש תפילות ביום, כדי שלא יתבטלו 'מהשתחוויה', ומעתה ברור שמה שהתקין להם 'תפילה' הוא בכריעה והשתחוויה בדווקא, שאם לא כן את העיקר לא פעלנו. ואנחנו היפכנו היוצרות, שאת דיני התפילה לקחנו בדקדוק זמנים ודינים רבים, אך את הכריעה וההשתחוויה ביטלנו, ונמצאים מעשינו היפך תקנת משה רבנו והפכנו את העיקר לטפל והטפל לעיקר.

וראה לשון רבנו בחיי (דברים ט, יח) שכתב וז"ל, טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר, נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל.

וכך היא לשון רבנו אברהם (עמ' 36) וז"ל, והואיל וההשתחויה היא 'חובה' שנקבעה 'מצד הכתוב', 'מדברי המסורה' 'ומההיקש'. מצד הכתוב כפי שהבאנו, מצד המסורה כפי שביארה המשנה, וכבר הזכרנוה, בהיות ההשתחויה 'תכלית ההשתדלות' בעבודת ה' שבצורה החיצונית, ראוי לבאר באיזה מצב היא 'מחויבת' או אם רצונך אמור 'דרושה' וכו' למצב בו היא דרושה או מחויבת או מוטלת, הריהי ראויה בשלושה מצבים: בעת גידול שמו יתעלה, בעת ההכרה והתודה על חסדיו ובעת בקשת רחמיו. ע"כ. וכותב בסמוך לזה פרטי הדינים למעשה וז"ל, ועל פי משמעות זו 'תיקנו' ז"ל 'לכלל הצבור' את הכריעה, שהיא 'מעין' השתחוויה, בברכה ראשונה שלתפלה תחלה וסוף, משום שכוונת אותה הברכה היא הגידול, כפי שנאמר לך לעיל. 'ואם ישלים' העובד ירא ה', או העובדים יראי ה', 'את הכריעה בזה בהשתחוויה', הרי זה עדיף ומובחר יותר משום ששיעור הכריעה שחייבוה הוא "עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה", כפי שהתבאר בתלמוד. בכל זאת התירו למי שחלש בעבודת ה', למועט הזריזות בה או לחולה החלש במילוי שיעורה, כמי שגידיו יבשו אשר לפי דעתו קשה לו לקפל 'פרקיו' על - פי שיעור הכריעה, ואמרו: אם נעגע בראשו שוב אינו צריך. ע"כ.

ומכל הלין מילין מבואר, שכריעה והשתחוויה צורך גבוה הוא וכחלק בלתי נפרד מהתפילה, וכל תקנת התפילה שלא יתבטלו מכריעה והשתחוויה.

'תפילה' על שם השתחוויה

ותדע יותר מזה, שקריאת 'שם' לתפילה היא על שם ההשתחוויה, שתפילה נקראת בעשרה לשונות כמ"ש במדרש דברים רבה (תחילת ואתחנן) וזל"ק, א"ר יוחנן, עשרה לשונות נקראת תפלה ואלו הן: שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה, ביצור, קריאה, ניפול, ופילול, ותחנונים. ולשון 'ניפול' מדכתיב (דברים ט, יח) ואתנפל לפני ה'. ע"כ. ותרגום ואתנפל תרגם באונקלוס ואשתטחית קדם ה'. שהיא לשון כריעה והשתחוויה, וכ"ה באבן עזרא (שם) ואתנפל - על פניו ארצה. ומבואר שנפילה על פניו היא חלק בלתי נפרד מדרכי התפילה, ועל שם הנפילה היא נקראת.

ועוד זאת תא שמע מדרש פתרון תורה (כת"י אורבך עמ' 239) המיוחס לגאונים שכל התפילה נקראת על שם נפילה זו בכריעה והשתחוויה וז"ל, בכריעה והשתחויה צריך להתפלל, שנ' בואו נשתחוה ונכרעה וג' ואומר והמלך שלמה קם מלפני מזבח ה' וגו', וגם בנפילה על פניהם חייבין להתפלל שנאמר ויקדו וישתחוו לה' אפים ארצה, וכתיב וירא כל העם ויפלו על פניהם וגו' ופתרון תפלה נפילה הוא שיפול על פניו. 'ואין לתפלה פתרון אחר אלא נפילה', לפיכך תיקנו חכמים כשיעשה תפלה יפול על פניו, ואומר אפים ארץ ישתחוו לך, ואומר ויאמר ה' אל יהושע קום לך וגו', ללמד שתפלה נפילה על פניהם הוא. עכ"ל. והוא דבר גדול שבאו ללמדנו שזו עיקר התפילה ההשתחוויה והנפילה לארץ שכריעה בכללה.

אחת משמונת תיקוני התפילה

ואם לא די בכל זה, ראה דברי הנשר הגדול רבנו הרמב"ם (תפילה פ"ה ה"א) שכתב וז"ל, שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה, ונוכח המקדש, ותיקון הגוף, ותיקון המלבושים, ותיקון המקום, והשויית הקול, והכריעה, והשתחויה. ע"כ. ומפרט והולך כל אחד מהם כדינו, וכריעות חמישה הם ועוד השתחוויה גמורה בנפילת אפיים.

וכן מוכח ברבנו בחיי (דברים ט, יח) שכתב וז"ל, טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר, נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל. שכתב במפורש 'שתיקנו לנו' גם את עניין הנפילה ור"ל השתחוויה בנפ"א.

וכמו שלא יעלה על הדעת להתפלל בלכתחילה בישיבה, או שיתפלל לכיוון ברזיל במקום לכיוון ירושלים, וכל שכן שלא יבוא לתפילה בבגדי ליצן. כך לא יעלה על הדעת שבמקום לכרוע על ברכיו יכופף את גבו מעט, ובמקום להשתחוות יוריד ראשו להשעינה על היד כיושן שינת עראי.

המשתחווה כתינוק ברחם אימו

וראה בספר תניא רבתי (סי' ה) שכתב בשם גאונים וז"ל, צריך לו לכרוע עד ברכיו. לפי שהילד בעודו במעי אמו ראשו מונח בין שתי ירכיו והמילה שלו בתוך פיו, לפיכך צריך לשוח עד ברכיו. ע"כ. וזה ברור שהיא כריעה גמורה על ברכיו כפשוטו ממש, ומשל התינוק במעי אימו יוכיח, שלשון חז"ל (נידה ל ע"ב) 'וראשו מונח לו בין ברכיו', וראה בברכי יוסף (סי' קכא) שגורס 'על ברכיו' והכול אחד.

ושים ליבך לפירוש התפילות של רבינו יהודה ב"ר יקר (מובא בקובץ על ברכות לד ע"ב) שהאריך בכל זה ויש כמה פנינים יקרים בדבריו וז"ל, נפרש ענין הכריעות ועל מה יבאו, מתחלה היו רגילין

'להשתחוות' על כל ברוך שלפני הזכרת השם, דכתיב מפני שמי נחת הוא. וזוקף לשם, דכתיב ה' זוקף כפופים. ולבסוף אמרו שישתחוה כהן גדול על כל ברכה וברכה, אבל מגונה הוא על שאר בני אדם וכו' הטעם על כל אלו, דאמרינן בבראשית רבה וירא אליו ה', אברהם לא חזר מהר המוריה אלא בזכות 'השתחואה' דכת' ונשתחוה. וישראל נגאלו בזכות השתחואה דכת' ויקוד העם וישתחוו ועתידין ליגאל בזכות השתחואה וכו' ולכך הקפידו חכמים 'לכרוע הרבה בהודאה' כחויא שלא יהא דומה לכופר בבנין בית המקדש ותחיית המתים. אמ' במדרש תלים אמר רב כל מי שנותן פגם בדבר אל יראה באותה טובה, שנא' מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ע"ש.

ומבואר בצורה ברורה, שדימה כל השתחוויות הנזכרות במדרש שהם בודאי כריעות גמורות ככריעת שלמה המלך וכהן גדול, שאין חולק שהיו כריעות גמורות על הארץ ממש. ושכדוגמת זה ממש תיקנו חכמים 'כריעה' בתפילה, וקורא לזה השתחוויה כדברי המדרש באברהם אבינו ושאר השתחוויות שבמקרא, ולא רק איזה כיפוף גב בעלמא שזה בודאי אינו כדוגמתן כלל, וזה שסיים שנחשב כנותן פגם.

חילול ה' נורא ואיום

ויש לכל ירא את ה' לעשות חשבון נפש נוקב עד תהום, שהרבה היום נסמכים על מה שטענו כמה חכמים להסביר את המנהג היום, שכריעה על ברכיו 'קשה לזקנים', ובהכרח אין לתקן כריעות על הברכיים, דטריחא להו מילתא טובא. וציטטו הבאים אחריהם דבריהם בלא לדון אם יש אמת בזה או חילול ה' מוחלט.

ואחר אלף המחילות דבריהם חסרי הבנה וגם איסור נלווה עימם, שמלבד שלא מובנת הטענה מזקנים וחולים, שהרי הם פטורים אם לא יכולים, ואפילו לעמוד אינם חייבים. ובכלל הרי אין הכריעות לעיכובא כמבואר ברמב"ם ובטח שאינם מעכבים במקום אונס, שאפי' בעבר במזיד יצא וכמ"ש הרמב"ם בהדיא.

אך לא על זה באתי אלא על יסוד הטענה, שעל טרחה בעבודת ה' מיאנו לקבל האמת כמות שהיא. ויש כאן המקום להתבונן ולקחת מוסר כי פעמים גם אנחנו טוענים כן בשקט וליבא לפומא לא גלאי. אך העוצר ומסתכל ביראת ה' על טענה זו, יבין שהיא טענת סרק שאין לעלות על דל שפתיים כלל מטענה זו. ואילולי שיש בטענה זו חילול ה' נורא ואיום, לא הייתי מדבר. ואיני בא על דברי החכמים האומרים כן כי שגגה היא בפליטת קולמוס, אך יש לשמוע הטענה כדי לעורר נפשנו בחשבון נפש גדול לעורר לב כל איש יהודי.

שאיך נקשה עורפנו לטעון מחמת קושי ועצלות, לבטל עבודת הבורא מכל העם, והיא טענה נוראית בחילול ה' שהרי במציאות היום, רבים הם גויי הארצות כחול הים בכל ארצות תבל, שעושים כן לכרוע ולהשתחוות בלא טענת פטור, ובהם זקנים ישישים יחד עם צעירים, ללא הבדל איש או אישה כולם מכופפים ומכניעים עצמם לפי אמונתם. והמוסלמים לבד שהם כשני מיליארד בני אדם, והם רבע מכל בני האדם החיים על פני הארץ, עושים כן לאמונתם וכורעים על ברכיהם בתפילה 'שבע עשרה פעמים ביום' בחמש תפילותיהם. וידוע ומפורסם שלמדו מעשיהם מעם ישראל שבמקרא ובדברי הנביאים כמובא בספריהם, והעתיקו עבודת ה' אשר ראו בימי הגאונים. ואיך זה נטען בלא בושה שרק עם ישראל נעשו ח"ו כנכים וחלשים בעבודת ה', עד שאינם יכולים לכרוע לפני אל חי צורנו, יש בטענה זו עיוות גדול וחילול ה' נורא ואיום.

ומספר 'שני מיליארד' האמור, הוא רק במוסלמים המאמינים בא-ל אחד, ומה נענה ומה נאמר על חילול ה' גדול מזה בהרבה, שמלבד המוסלמים יש עוד גויים רבים עובדי עבודה זרה ממש המשתחווים לעץ ואבן, ואלה הגויים המשוקצים הטועים אחרי ע"ז, רק במדינת הודו הם יותר 'ממיליארד' גויים המכנים את טעותם 'הינדואיזם' על כל שלוחותיה וזרמיה. והם עדיין בבימי תרח משתחווים בפישוט אברים בפני עץ ואבן, ועליהם הזהירה התורה לא לעשות כמעשיהם אלא להשתחוות לבורא יתעלה לבדו. ובנוסף להם, הרי הנצרות שהתפשטה ברוב העולם, שעוברים על ע"ז בשיתוף, הרי גם הם רובם בורכים וכורעים לפני שטותם, ואין מתלוננים ולא מתעצלים על טורח, לא זקנים ולא צעירים איש ואישה יחדיו.

ואיך נקשה ערפנו ונחציף כלפי שמיא, ונצטדק בטענת סרק ושקר, שמכל בני העולם מיליארדים רבים של בני אדם כולם יכולים ומשתחווים להבל וריק, ורק אנחנו מכל בני העולם נכים וחלושים וכ"כ מסכנים עד שלא נוכל להשתחוות לאלוהים חיים מלך עולם. ואלה הטועים טורחים עם זקניהם ונשותיהם וילדים רכים, ואנחנו אפילו בבחורינו לא יכולים, חלילה לנו בני אברהם יצחק ויעקב, לשקר בנפשנו ולהעיז פנינו ולטעון כך נגד ה' אלוקינו.

וזאת היא תמיהה גדולה מאוד עלנו, איך זה שבמאות שנים האחרונות בטלים אנחנו מעבודת ה' מרכזית זו שירושה היא לנו מאבותינו הקדושים, ובה צעדו נביאים ועליה הורו חכמים, ואין פוצה פה ומצפצף ואין מי שמבאר טעם הגיוני במנהג או יסודותיו. ולבושתנו וכלימתנו היא, שהמשתחווים לעץ ואבן יש בכוחם ורק אנחנו חלושים ונרפים, וכל שכן שהמוסלמים המאמינים באל יתעלה כורעים לפניו ומשתחווים לה', ואנחנו עם ישראל בני אברהם יצחק ויעקב המלמדים אמונת האל בעולם, האומה המקודשת ממלכת כוהנים וגוי קדוש ללמד העולם דרך עבודת האל, 'עם הספר' הוא התנ"ך תורת האל, עם שנועד להורות הדרך לכל בני העולם את עבודת ההשתחוויה לפני ה' לבדו, ואנחנו לא מקיימים האמור בו, ועוד טוענים מחמת טורח העבודה, ושכינה זועקת אין זאת אלא נרפים אתם נרפים.

ועל כן יש לכל איש ישראל להיכנס בעבודה יקרה זו בהכנעה לפני ה' יתעלה, למה נגרע מגויי הארצות ומשפחות האדמה שהם משתחווים להבל וריק ומפללים לאל לא יושיע, ואנחנו 'לא' משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו בשמים ממעל'.

וגם אם נקבל שבתפילה אין חובת כריעה על ברכיו כלל רק כיפוף גב, אין בזה כדי להצדיק ביטול הכריעה וההשתחוויה לה' בנפילת אפיים ובכל התפילות שאינם תפלת שמונה עשרה, שהרי ברור שכריעה והשתחוויה שבתנ"ך אינה 'רק' בתפלת שמונה עשרה, שתפילה המצויה לנו יסודה בשלהי בית שני. ולמה נאחז התוספת בחז"ל ונבטל העיקר הכתוב לעבוד עבודת ה' הכתובה בתנ"ך, וחקוקה במעשי כל גדולי אומתנו אבותינו ורבותינו.

ולא באתי ח"ו לקטרג, אלא לעורר לב איש יהודי, כי הגלות רעה רבה הביאה עלינו, ששכחנו דרכי העבודה ורוח הקודש פרחה ואזלא לה, ומי יודע אם לא מסיבת זאת שאין אנחנו נכנעים לפניו יתברך לחקור ולעשות כפי רצונו יתברך, באות עלנו צרות רעות ורבות ואין שומעים קול שופר משיח, שבמקום להשתחוות בהכנעה אנחנו מחפשים לתרץ כל מעשה ומנהג גם אם יסודו בגלות ארורה.

חשש עדות שקר

ובפנים הארכתי, שלא רק שאנחנו חסרים מעבודה יקרה זו, ויש בזה חשש חילול ה' נוראי לעומת שאר גויי הארץ. עוד יש כאן גם קלקול וחשש גדול שאנחנו כמשקרים כלפי שמיא, והוא עוון פלילי. שאם על הקורא קריאת שמע הלכה היא שבלא תפילין, יש לחשוש לעדות שקר, כמאמר חז"ל בברכות (יד ע"ב) וזל"ק, אמר עולא כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. ע"כ. וכך נפסקה ההלכה בשו"ע (סי' כה ס"ד) שצריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש ותפלה. ע"ש.

האומר נוסח עלנו לשבח הוא עדות שקר חמורה מק"ש ללא תפילין, והוא קל וחומר פשוט וברור, שאם בקריאת שמע שאינו אומר 'ואנחנו מניחים תפילין' אלא רק קורא את לשון הפסוק 'וקשרתם לאות', אמרו חכמים שהוא מעיד עדות שקר. על אחת כמה וכמה באומר בלשון שמשמעותה קיום המעשה 'ואנחנו משתחוים לפני מלך מלכי המלכים' שבאינו משתחוה הוא גרוע בהרבה.

ועוד יש כאן גריעותא גדולה, שאם בקורא ק"ש ואין תפילין עליו, הרי אינו כ"כ עדות שקר כי בשמים יודעים שזה האיש מניח תפילין כל יום, וגם היום יניח הוא כשיהיה באפשר לו, ועדיין חששו חכמים לעדות שקר. על אחת כמה וכמה בעלנו לשבח שאומר כל יום ויום שלוש פעמים 'ואנחנו משתחוים' וגליא קמי שמיא שהוא שקר גמור שהרי זה לא השתחוה מעולם לפני אדונו, וכבר הוחזק בשקרו זה שגם לא ישתחוה בהמשך היום ולא ביום שיבוא אחריו. הרי שהיא עדות שקר חמורה בהרבה מקורא ק"ש בלא תפילין.

ואוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר, כי עוד חמור הוא בהרבה, שהוא כמבזה כלפי מעלה ח"ו, שחוזר כל תפילה שלוש פעמים ביום ומזכיר עוונו באמירה שקרית מול אדון כל הארץ. והרי הוא כאומר, גויי הארצות ומשפחות האדמה, הם משתחווים להבל וריק ומתפללים לאל לא יושיע, ואנחנו 'לא' משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו בשמים ממעל. זו הרי אמירה שיש בה מבזה ממש כלפי שמיא, והרי עדיפה שתיקתה מדיבור שלא יאמר כלל את נוסח עלנו לשבח, שאינו חיוב גמור ובטח לא לעיכובא. ואם רצונך לאומרו כי סודו עמוק ומעלתו גבוהה עד שמים, תאמרו ותקיים אמירתו להשתחוות לפני ממ"ה, שח"ו לא תהיה אמירתו מעוררת המקטרג עליו שאומר ואינו מקיים ולא חש לכבוד קונו לכל הפחות כמו שמכבדים הגויים הטועים המשתחווים לטעותם, אם כן למה זה נאמר סרק ושקר וכמכעיסים כלפי שמיא, והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה.

ואין צריך לומר שעדיף מן הכול, להיות באמת עובד את ה' בכריעה והשתחוויה, ואם אומר 'ואנחנו משתחווים' יכניע ליבו וכל אבריו בפישוט ידיים ורגליים לפני אדון כל הארץ, ששבח זה גדול ואדיר לאל גדול ואדיר, ויהיה אומר ועושה ושומר מוצא שפתיו.

וראה זה תימה גדולה שאין השכל סובלו, שמנהג בני אשכנז מפורסם הוא מאות שנים שגם בימי ראש השנה וגם ביום הכיפורים, כשאומרים עלנו לשבח במוסף כורעים ומשתחווים ממש באומרם 'ואנחנו משתחווים'. וממה נפשך, שמאחר והם מבינים להלכה ולמעשה שיש 'חובה' להשתחוות משום 'עדות שקר' כמ"ש במשנה ברורה (קלב סק"ט, קיג סקי"ב) וראה עוד עשרות פוסקים הסוברים כן לדין [תפלה לאיש עלנו לשבח (עמ' תכו)], אם כן מדוע זה לא חששו לעדות שקר 'בכל השנה כולה' שלוש פעמים ביום. ואם לחולקים שלדעתם אין זה חובה להשתחוות למה זה עושים כן בימים נוראים

להשתחוות שלא לצורך. ואם תאמר שמחמירים בעלמא להשתחוות רק בימים נוראים, למה לא החמירו כן גם בתפלת הלחש ששם העיקר שאומר כן בתפילה, ואילו בחזרה אינו ממש מתפלל אלא רק ש"ץ. והמנהג בזה לא מובן בטעמו. [ויש שהשמיטו לשון 'כורעים' כאילו רק הוא על ברכיים, והוא תמוה שלשון חז"ל ברורה שהשתחוויה היא על הקרקע.]

וגם מנהג הספרדים לא נקי משאלות, כי מצוי הוא בהרבה מקהילות ישראל כמעט כולם, שביום הכיפורים בשעת אמירת עבודת כהן גדול, מנהג ידוע ומפורסם הוא שבשעה שאומר הש"ץ 'והכהנים והעם כשהיו שומעים את השם המפורש יוצא מפי כהם גדול הטהרה היו כורעים ומשתחוים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וחוזרים ומשתחויים שלוש וארבע פעמים.

ואני תלמיד בור שאינו מבין דבר וחצי דבר שואל, איך זה שעל 'זכר' לעבודה עושים השתחוויה גמורה 'לזכר בעלמא', ואילו 'בעבודת' ה' עצמה ממש לא משתחווים אפילו לא על ברכיים, והוא היפוך ממש של העיקר והטפל, וביותר גודל ההיעדר שבכל ימות השנה אנחנו מטלים מעבודה שלמה להשתחוות לפני ה' יתברך.

ועל כל זאת ראה לשון השל"ה הקדוש (תמיד, נר מצוה סי' עה) שהרגיש בכל זה וכתב וז"ל, בענין אם להשתחוות כשאומרים בעלינו 'ואנחנו כורעים ומשתחוים'. קבלתי ממורי מהר"ש ז"ל מלובלין להשתחוות, דאם לא היה עושה כן, הוחזק כפרן, ומעיד עדות שקר בעצמו. וכן באשמורת, כשנוהגים לומר בפסוקים 'בואו נשתחוה ונכרעה כו', נשתחוה אל היכל קדשך', ישתחוה, מאחר שאומר נשתחוה. ואל תשיבני ממודים, מאחר שפירושו השתחואה, אם כן למה הוצרכו חכמינו ז"ל לומר להשתחוות בו, פשיטא. דזה אינו, דכבר כתב אבודרהם ריש דף ל"ט (סדר שחרית של חול, שמונה עשרה, בביאור ברכת מודים), ד'מודים' פירושו מלשון 'אך צדיקים יודו לשמך' (תהלים קמ, יד). אף על גב דכתב גם כן בשם הירחי (ספר המנהיג דיני תפילה סי' סא), דפירוש 'מודים' - משתחוים, כדמתרגמינן 'ואשתחוה אל המלך' - ואודי למלכא, עכ"ל. אין דבריו נראין, אלא פירושו קמא עיקר. ואין להקשות מהא דכתב רבינו ירוחם הכורע ב'וכל קומה לך לבד תשתחוה' (תפלת נשמת בשחרית לשבת) הרי זה מגונה, דשאני התם, שאינו אומר על עצמו שמשתחוה, דיהא מוחזק כפרן אם לא יעשה כן, אלא אומר סתם, וכל קומה לך תשתחוה, על כן לא ישתחוה, מאחר שלא ציוו חכמים ז"ל. אבל כשאומר 'ואנחנו כורעים ומשתחוים', בודאי צריך לעשות ככל היוצא מפיו, ודו"ק. עכ"ל.

ומדבריו רק מוכח כמה חמור היעדר ההשתחוויה בעלנו לשבח, וככל דברינו לעיל, והרי ברור שהשתחוויה היא פישוט ידיים ורגליים, ואם כן מדוע אנחנו לא חוששים לשקר בפני אל נעלה. מאחר ופסוקי התנ"ך ולשונות חז"ל מוכיחים בלשון ברורה, שאין השתחוויה נקראת אלא בקידה אפיים ארצה או פישוט ידיים ורגליים ממש, וכך גם הסבירו הפוסקים, וכך נהגו לבאר לאורך כל הדורות כדמוכח במנהג ימים נוראים. הרי שבודאי יש לחוש לעדות שקר גמורה וממש כמשקר כלפי שמיא, והרוצה להקל בזה עליו חובת ההוכחה נגד סתימת חז"ל.

וכמה התרחקנו מיסוד הדברים ומייסדן, שמסורת היא בידינו שנוסח עלנו לשבח מקורו בקודש מיהושע בן נון, שתיקן זה השבח הגדול כשכבש את יריחו. [סדר היום (כוונת עלנו) ועוד] והרי ברור ופשוט הוא שבלשון התנ"ך בה תיקן יהושע את הנוסח, השתחוויה היא על אפיים כפשוטו, וכל פלפול המילים אינה לדעתו ולא לשבח עבודת ה' כלל.

וראה לשון יסוד ושורש העבודה (שער ה פרק י) שהאריך הרבה בשבח יקר וגדולת שבח עלנו לשבח, ותוך דבריו כתב וז"ל, ואנחנו כורעים, צריך 'כריעה גדולה' בברכיו. ומשתחוים ומודים, צריך ג"כ 'השתחויה גדולה'. ועיין בסדורים ג"כ מענין הכריעה. ויכניס שמחה עצומה בלבו באמירת התיבות האלו, שמח מאוד שזכינו לכל זה. וכשיזקוף יאמר ג"כ בשמחה עצומה מאד ומאד: לפני ממ"ה הקדוש ברוך הוא. וראוי לקבל עליו תיכף מסירת נפש בציור איזה מיתה, מרוב השמחה והחדוה שיבער בלבו על זכיה זו ובודאי יעשה בזה נחת רוח גדול ליוצרנו ובוראנו ית"ש ויתעלה זכרו לעד. עכ"ל. ואינו מובן כ"כ מהי כריעה והשתחוויה גדולה, ואם כוונתו כדברינו הרי הדברים מבוארים.

ועיקר העיקרים בזה הסכת ושמע, שמאחר וגם בזמן הזה רבים הם עובדי אלילים המשתחווים להבל וריק, הרי בהכרח שזה לעומת זה צריכים לבוא ישראל קדושים להשתחוות לאל אחד יחיד ומיוחד, וכל שלא עושים כן הוא ביזיון וחילול ה' נורא ואיום, ואין כאן שבח בכיפוף הגב אלא חשש קטרוג, כשכל הגויים עושים לפני ההבלים שלהם פישוט ידיים ורגלים. והרי על זה גופא נתקן הנוסח ומה יועילו פלפולי מילים כשהעיקר המכוון אינו מתקיים על ידינו.

שבח ריבוי הכפיפה

ורבותינו ראו בזה שבח העבודה שבאים לפניו יתברך בכמה צורות כפיפה, ראה נוסח 'מודים דרבנן' דבר קפרא (ירו' ברכות פ"א ה"ה) שמפרט את הכריעה וההשתחוויה בהם אנחנו מתפללים להּ' וזל"ק, בר קפרא אמר, לך 'כריעה', לך 'כפיפה', לך 'השתחויה', לך 'בריכה', כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון . ע"ש. שמבואר היטיב שהיה לחז"ל כינוי נפרד לכל פעולה שאין כאן כפל לשון, בריכה היא כיפוף רגליו לארץ כנ"ל, ומוסיף עליו כפיפה שהיא השחיה, ומוסיף עליו כריעה שהיא נפילה על אפיו, ומוסיף עליו השתחוויה שהיא פישוט ידיים ורגליים. והכול שבח העבודה לבורא.

וראה בילקוט שמעוני (תהילים לה, סי' תשכג) וז"ל, אמר רבי תנחום אין לך כל אבר ואבר שלא קלס דוד להקב"ה בו וכו' רגל שמאל קודם לשלש פסיעות אחר התפלה. כרעים, כריעת ברכים בתפלה. ע"ש. שהוא מפורש היטיב שכריעה בתפילה היא על ברכיים. וכבר ידעת שכל פרטי מדרש זה נזכרים להלכה ולמעשה בספרי הפוסקים, ובפרט תן דעתך שמלבד שכריעה זו פשוטה בתנ"ך במשמעותה כנ"ל כאן מבואר שכך הוא דרך התפילה דווקא, ונזכר בדברי רבי תנחום לא כסיפור מילי אלא בפרטי הלכה למעשה.

וראה בשו"ת תורה לשמה (סי' לט-מ) שכתב על מדרש זה וז"ל, דברים אלו ודאי יש בהם טעם ע"פ הסוד ואינם מנהג בעלמא, אלא בכלל המצות הם, והנה הם דברים עתיקים מן הראשונים ואפשר כי הם קבלה מן מרע"ה, יען כי מפורש בדברי רז"ל שהם היו נהוגים מזמן דוד הע"ה, וא"כ אין זה רחוק שקבלום מן מרע"ה. ע"ש.

ושים ליבך, שאותו רבי תנחום שהביא במדרש דברי דוד המלך הוא אותו רבי תנחום בגמרא ברכות (כח ע"ב) שהביא דברי רבי יהושע בן לוי, שהמתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ע"ש. שברור ופשוט הוא שלא סותר עצמו ממקום למקום, ולא יעשה את ריב"ל חולק על דוד המלך, אלא פשוט הוא כדברינו שאין כאן שום סתירה ששוחין הכוונה שגם יכופף הגב כשהוא כורע על ברכיו, שהם שני חלקי המעשה השלם לכרוע על ברכיו ולכופף גבו וראשו. והדברים ברורים וישרים.

ללמוד ממעשי הצדיקים

וכבר ידעת שיש לנו ללכת אחר רבותינו מנוחתם עדן, ומאחר והתלמוד מביא מעשי תנאים ואמוראים בלשון 'התחוויה' ו 'כריעה' ולא 'שחיה', ותכף אמרו 'כריעה על ברכיים', הרי ברור שאם היה חשש בתוספת זו של כריעה על ברכיו, היו מעירים עליהם כדחזנין שהעירו במוסיף לשוח בסוף ובתחלת כל ברכה וברכה 'מלמדין אותו שלא ישחה'. אלא אדרבה הובא כמעשה לשבח בלשון כריעה דווקא, ובפרט שיסוד מעשיהם לשבח הוא הנלמד ממעשה שלמה המלך, שהוא יסוד הכריעות בתפילה שלא היה רק 'שוחה' אלא 'כורע' ממש וכמעשה דרב נחמן. ומבואר שגם אם נאמר שאין חיוב בכריעה אלא בשחיה, בודאי כריעה היא שבח המצוה בצורה המעולה.

וכבר חזינן כמה הלכות בפרט בתפילת העמידה, שנפסקו הלכות למעשה ממעשה יחידים מרבותינו האמוראים, ואעפ"י שיסוד מעשיהם לא נמצא לא במשנה ואפילו לא בדברי התנאים, וברור שהם חידשו כן מעצמם כי כך היה נראה בדעת קודשם שהוא שבח עבודת ה'. לנו הבאים אחריהם הוקבעו מנהגיהם כהכרח גמור והלכה פסוקה בחיוב גמור, להידמות ולעשות כמעשיהם הנזכרים בתלמוד. לדוגמא ראה המבואר בגמרא יומא (נג ע"ב) אמר רב חייא בריה דרב הונא, חזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלש פסיעות 'בכריעה' אחת. ע"כ. ומבואר שקודם חתימת התלמוד בודאי לא היה בזה 'חיוב', ורוב רבותינו לא עשו כך אלא רק פסעו לאחור, ואביי ורבא שעשו כן מדעתם הרחבה, לדידן הבאים אחריהם מעשיהם נפסקו כהלכה פסוקה. ראה ברמב"ם (תפילה פ"ה ה"י) וז"ל, וכשגומר התפלה כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, וכשהוא כורע נותן שלום משמאל עצמו ואחר כך מימין עצמו 'ואח"כ מגביה ראשו מן הכריעה'. ע"כ. ומבואר שפסק מעשה אביי ורבא להלכה שהכול בכריעה אחת, וכך נפסק בשו"ע (קכג ס"א), כורע ופוסע ג' פסיעות לאחריו, בכריעה אחת. ע"כ.

וכן ההלכה למעשה כמילתא למעלייתא שאמר רב (ברכות יב ע"א) כשהוא 'כורע' כורע בברוך, וכשהוא זוקף זוקף בשם. רב ששת כי 'כרע' כרע כחיזרא כי קא זקיף זקיף כחיויא. ע"כ. שמנהגי חכמים או דרשה נכונה וטובה זו נהפכה להלכה גמורה, אעפ"י שהם לא הורו כן כחיוב אלא עשו כן לעצמם, יש ללמוד קל וחומר וכל שכן על 'מעשה' הכריעה והשתחוויה שעשו רבא ורב ששת ורב נחמן שכריעה זו יסודה בלימוד פשט פסוקי התורה, ורבא למד הלכה מרב ששת שהבין שיש ללמוד לחיוב המעשה מיניה, כל שכן שיש לחזקו ולתת בו תוקף הלכתי גמור שהוא הפשוט והישר בלימוד והמעשה במשובח שאין בו גריעותא כלל. וגם למתעקשים בזה מסיבה שאיני מבין, הרי יודו וישבחו ויאמרו 'שלכל הפחות' יש לנו ללמוד להיות עושים כריעה גמורה על צד 'לכתחילה' ו 'הידור' גם אם אינה חיוב גמור.

וכן ברבא 'שכרע' בהודאה תחלה וסוף, אמרי ליה רבנן אמאי קא עביד מר הכי, אמר להו חזינא לרב נחמן 'דכרע' וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי. והתניא הכורע בהודאה הרי זה מגונה ההיא בהודאה שבהלל, והתניא הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה, כי תניא ההיא בהודאה דברכת המזון. ע"כ.

ומאחר ועבודת ה' זו להיות כורעים ומשתחווים ממש, הייתה פשוטה ומצויה לא רק בזמן אבותינו הקדושים עד בית המקדש, אלא גם בזמן חז"ל, וכן הוא תיאור חז"ל במנהגו של רבי עקיבא (ברכות לא ע"א) וז"ל, כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו

בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות. עכ"ל. וזה פשוט שכריעות האמורות על ברכיו והשתחוויה הנזכרת היא על הרצפה שכך היא הגדרתם וכנ"ל, וזה באמת גורם התזוזה של כל הגוף ממקומו, שאם רק מכופף הגב אינו זז ממקומו שהרי אין בו תזוזה ברגליו כלל. מאחר והם פשט הדברים ואין להם סתירה כלל, כך יש לעשות בלכתחילה. שכאמור מעשי הצדיקים הלכה היא.

יהא מורא שמים כמורא בשר ודם

וזאת תדע, שיש לנו ללמוד ק"ו מכבוד לבשר ודם, שכך היה לעולמים שמשתחוים לפני אדם לכבוד ונימוס, כנאמר באברהם אבינו (בראשית כג, ז) ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת. וכן הוא ביעקב אבינו וכל ביתו המשתחווים לפני עשו, וכן הוא בכל הבא אצל מלך ואפי' הוא נביא חייב להיות משתחוה לפניו כמ"ש (מלכים א א, כג) בנתן הנביא, וכ"ה ברמב"ם (מלכים פ"ב ה"ה). ומצאנו בזה שחז"ל באו בדרשה גמורה להתיר בגמרא סנהדרין (סא ע"ב) להם אי אתה משתחוה, אבל אתה משתחוה לאדם כמותך. ע"ש.

ואינה רק השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, שהרי קידה נלמדת במת שבע הבא לפני דוד המלך והיא קידה על אפיים, ומצאנו מפורש שגם היו 'בורכים' על ברכיהם, כנאמר על יוסף הצדיק (בראשית מא, מג) ויקראו לפניו 'אברך', וראה ברש"י בשם המדרש והוא בספרי (דברים סו"פ א) וז"ל, אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית, יהודה ברבי, למה אתה מעוית עלינו את הכתובים, מעיד אני עלי שמים וארץ שאין אברך אלא 'לברכיים' 'אבריכם' [אל ברכים] שהיו הכל נכנסים ויוצאים מתחת ידו. ע"כ. וביאר בשפתי חכמים וז"ל, והכי פירושו של אברך, דהכל היו באין אליו ואומרים לו 'אברך לך'. ע"ש.

ורוצה לומר שכל הבא לפניו בורך על ברכיו לכבוד כבא לפני מלך.

וכבר מהנזכר בנתינת כבוד כזה לבשר ודם, בבריכה כריעה קידה והשתחוויה, רק מזה היה לנו ללמוד קל וחומר לבא להתפלל שלא יפחות מזה, שאם כך עושים כבוד לבשר ודם לכל הפחות אין למעט מזה לכבוד הבורא יתעלה. שהמכבד את הבורא פחות מכבוד בשר ודם מכובד איזה שיהיה, הוא חילול ה' חמור.

ומאחר והדברים מפורסמים, לא באתי עתה אלא להראות שגם בזמן הראשונים כמלאכים וכל שכן בזמן חז"ל, עדיין היה נוהג כבוד זה לאנשים גדולים, שהיו יורדים לפניהם על ברכיים כפשוטו ומנשקים רגליהם או ברכיהם. כאשר תראה בספר חיבור יפה מהישועה לרבנו ניסים ב"ר יעקב מקיראן (עמ' כו) שהוא מחכמי הגאונים שכתב לבאר במעשיות חז"ל ברבי אלעזר ור' יהושע שהתארחו אצל יוף הגנן וז"ל, באנו להתארח אצלך, נפל על פניו בהכנעה נשק את רגליהם. ע"ש. וכ"כ רש"י (ע"ז יז ע"א ד"ה אבי חדייהו) שכתב וז"ל, דרך בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת, מיד הוא נושק לאביו ולאמו ולגדול ממנו 'בארכובה' או בפס ידיו [משום כבוד]. ע"ש.

ותא ונחזי שגם בזמן ר' יהודה החסיד עדיין היה נוהגים בזה, לפני אדם המכובד ולפני אביו, ולא רק בירידה על ברכיו אלא גם 'בהליכה על ברכיו' כפשוטו שכתב (ספר חסידים מרגליות סי' תרלט) וז"ל, בעיר אחת באו איש ובנו, וציוה האב לבנו כשיקרא בתורה שלא 'ילך על ברכיו' לנשק, כי היה הרבה שם שלא היה להם בנים וציוה לבנו כן, כדי שלא יהא להם עגמת נפש. ע"כ.

כעבד הנפטר מרבו

ודיבור שלם הוא בחז"ל וממנו למדו דינים רבים, שכך הוא דרך כבוד ליוצא מבית רבו, וכבוד אלוקים גדול מן הכול. וכבר ילפינן שדרך העבודה במקדש כך היא, שבסוף כל עבודת מקדש היה העובד 'משתחוה ויוצא' (תמיד לג ע"א). ובטעמו ביאר הרא"ש (קובץ מפרשים שם) וז"ל, והשתחוה ויצא. לפי שנגמר עם העבודה היה משתחוה כעבד שמשמש את רבו ונוטל רשות ויוצא. ע"כ. ואין ספק שמדובר על השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים, ויש ללמוד מכל זה השוואת העבודה בדברי חז"ל בין מקדש לתפילה, ועל כן תיקנו כריעה והשתחוויה.

ותדע שלמדו כן לתפילה בדין גמור, ראה דין שלוש פסיעות בגמ' יומא אמרה רבי יהושע בן לוי, והמשל שהביא עליו רב מרדכי עליו 'כתלמיד הנפטר מרבו'. בדומה לזה ממש מצאנו לרבי יהושע בן לוי בגמ' בבא בתרא (כה ע"א) וז"ל, דאריב"ל בואו ונחזיק טובה לאבותינו שהודיעו מקום תפלה, דכתיב וצבא השמים לך 'משתחוים'. מתקיף לה רב אחא בר יעקב, ודלמא כעבד שנוטל פרס מרבו וחוזר לאחוריו 'ומשתחוה' כעבד שנוטל פרס מרבו וחוזר לאחוריו 'ומשתחוה'. ע"כ. ומשתחוה לא מתפרש כלל בחז"ל על 'שחיה' בעלמא אלא רק על נפילת אפיים אם בעל ברכיו בקידה או בפישוט ידיים ורגליים. וחזינן שבשני המקומות המשל הוא 'כעבד מרבו' והוא בכריעה והשתחוויה גמורה.

וכעת תבין 'הפשט' במעשה גדול שעשה רבא (יומא נג ע"א) דגרסינן, רבא כד הוה מיפטר מיניה דרב יוסף, הוה אזיל לאחוריה עד דמנגפן 'כרעיה' ומתווסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא, אמרו ליה לרב יוסף הכי עביד רבא אמר ליה יהא רעוא דתרום רישך אכולה כרכא. ע"כ. ולכאורה יש לשאול על כל מעשה זה שלכאורה אינו מובן, חדא מה התפלא רב יוסף שכך עושה רבא, והרי כל תלמיד הנפטר מרבו כך הוא, והוא דבר פשוט עד שממנו עושים משל לשאר מקומות וכנ"ל. וכן יש לשאול איך קרה כן שרבא נפצע בכל עת שהולך לאחור, עד שמדמם בקביעות על פתח הבית, שהוא לא סביר כלל שבהליכה לאחור כך קורה, בפרט שבקל הוא להסתכל בסיבוב ראש לרגע קט מה יש אחוריו ומעשים בכל יום שאנחנו פוסעים לאחור ולא נפצעים כל פעם בצורה משמעותית כזו.

והנראה לענ"ד בפשט המעשה, שכל מעשה רבא היה שהולך לאחוריו 'על ברכיו' ממש היה, ויתבארו בזה דברי הגמרא עד דמנגפן 'כרעיה' דהיינו ברכיו, ומובן מדוע נפצע ודימם שהרי ברכיו משתפשפים בארץ ובאבני חצין שעליה, וזה פוצעו תדיר עד כדי דימום. וגם בזה שהוא על ברכיו מובן הפליאה שעשה דבר גדול לכבוד רב יוסף אעפ"י שהוא סגי נהור, שאפשר שרוב התלמידים היו רק מצדד לאחוריו או לצדדים או משתחוה ויוצא בדרך הליכה וכנ"ל, ורבא לא כן אלא פוסע על ברכיו עד שיוצא מהבית והוא מעשה גדול שלא בשגרה ובחובה. ובזה גם תתאים ברכת רב יוסף 'דתרום רישך', שבירכו מידה כנגד מידה על שהשפיל עצמו וכרע על ברכיו שיגביהו ה'. ובזה יתבאר שהתחילה הגמרא בביאור הדין וז"ל, כשהן נפטרין לא היו מחזירין פניהן והולכין אלא מצדדין פניהן והולכין, וכן תלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר פניו וילך אלא מצדד פניו והולך. כי הא דרבי אלעזר כד הוה מיפטר מיניה דרבי יוחנן כד הוה בעי רבי יוחנן לסגויי הוה גחין קאי רבי אלעזר אדוכתיה עד דהוה מיכסי רבי יוחנן מיניה, וכד הוה בעי רבי אלעזר לסגויי הוה קא אזיל לאחוריה עד דמכסי מיניה דרבי יוחנן. רבא כד הוה מיפטר מיניה דרב יוסף הוה אזיל לאחוריה עד דמנגפן כרעיה ומתווסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא. ע"כ. ואם עשה מעשה כרבי אלעזר וכבל תלמיד מרבו

אין בו חידוש לציין מעשיו, אלא כדאמרן שעשה מעשה גדול על ברכיו ולכן גם היה פוצע עצמו בפסיעותיו על ברכיו לאחור. ודו"ק.

והרי רבא בודאי ידע שיש לכבד את ה' לא פחות מאת רבו, שהשווה ה' כבודו לכבוד רבו שיהא מורא רבך כמורא שמים אך לא יותר. ומאחר ורבא היה כורע על ברכיו קמי רב יוסף, 'על ברכיו' ממש, הרי ברור שעדות על מעשיו (יומא נג ע"ב) הבאה בסמוך שהיה פוסע לאחוריו 'בכריעה אחת' בסוף התפילה, היינו על ברכיו כפשוטו ממש, כמו שהיה נפטר מאצל רב יוסף רבו. וכך סידר מסדר התלמוד להביא תחילה (נג ע"א) כיצד היה רבא יוצא מבית רב יוסף, ותכף (בעמוד ב) מביאה איך רבא היה נפטר מהשכינה בסוף התפילה. ולענ"ד הוא כפתור ופרח ופשט אמיתי מאוד.

המנהג אינו חותמת כשרות

ואל תטען שהמנהג הוא פשוט ואם כן בהכרח הוא הנכון להלכה, שהנה זה דבר ידוע הוא שהרבה מאוד דינים גמורים שהיו בחז"ל בטלים כמעט לגמרי בזמן הזה, וגם בדינים שאין בהם מחלוקת כלל ובלא איזו טענה לאסור, וכגון חליצת כתף לאבל ועיטוף ושורה למנחמים וברכות שתיקנו חכמים בהם. וכיו"ב באבלות על בית ה' שאין בנמצא אפי' קיום חצי מתקנות חז"ל בזה, כביטול הנגינה בכלי שיר או עטרת חתנים ומקום פנוי בשולחן, וכדומה להם שכמעט לא במצוי אפר בראש חתן ובקושי אמה על אמה עושים ויחידים הם הכורעים חולצה שעליהם בראות בית ה' חרב. וכל התירוצים והסברים וצירופי ספקות ללמד זכות, לא יועילו להשלים החיסרון של עיקר תקנת חז"ל שיהיו מצטערים על חורבן המקדש.

ולא רק בתקנות חז"ל ההיעדר מצוי, שכן אפילו במצוות גמורות רואים שכמה מהם בטלו עם הגלויות, כמתנת זרוע לחי וקיבה, או מצות חדש שבגלות אשכנז נעשתה כאיזו המלצה ונדחקו בהם הרבה לתרץ מנהגם. ואין מתעטפים בטלית כהוגן בכל התפילות וקבלת שבת אעפ"י שמפורש הוא בתלמוד כחיוב, ואפי' דייני ישראל בבתי דינים בטלים ממצוה זו, וגם בזה ארכה לה הדרך לתרץ תירוצים והעיקר חסר הוא. ולא טורחים על ס"ת ארכו כרוחבו אעפ"י שהוא בקל, ומה נאמר על מצות תפילין שעיקר המצוה כל היום כולו וכך היה נהוג בישראל עד דור השמד, ואנחנו מתרצים תירוצים וגם היא מצוה עזובה כאשר הארכנו בזה בספה"ק פארך חבוש. וכהנה רבות הם שאין בנינו נזירים על אף שהוא נדר גדול לאלוקינו, וחגירת שק ואפר ותפילת תענית ושעת צרה כמעט בטל מן העולם, ולא נזכרים בהם אלא כתחפושת בהפגנות הקיצוניים. ועצם קביעת תפילות וימי תענית בעצירת גשמים וצרות בטלה לגמרי על אף שצרותינו לא פסקו, ואינה נזכרת אלא בצורך פוליטי, וכבוד אלוקים הסתר דבר. ואעפ"י שאלה מוזכרות בתורה במעשה אבות ומצוה גמורה לצעוק בשעת צרה, ודברי חז"ל בתלמוד ומדרש מלאים בזה מצד לצד, ואין איש שם על לב כי אינו במנהג.

ומה נענה ומה נאמר שבטל 'דין תורה' בדיני ממונות כמעט לגמרי, ואין טורחים להקים הסנהדרין ואפילו לא בית דין הגדול, והכול פשרות ובוררות להכריח העם לקבל גם טעות, ולא משביעים שבועות המפורשות בתורה ובחז"ל, ובקושי מקבלים עדים לעדות ואלה פרשות שלמות הם בתורה. ויש כהנה עוד רבות שהלב דואב וכואב איך נהייתה כזאת בישראל, וכל בקי ולומד בצורה נקיה בלי דחיקת הלב לקיים המנהג בכל עניין, לבבו יבין האמת ויחפש מה שבכוחו לתקן להחזיר העטרה, ולגביה השכינה הקדושה מעפרה.

וכך היא דרכה של גלות, וכבר גילו לנו רבותינו כמה וכמה מצוות שנשתכחו מישראל אפילו בזמן

קצר של שבעים שנה, ומה יותר מקודש מס"ת שבהיכל שאותיות מנצפ"ך הסופיות נשתכחו וחזרו ויסדום (שבת קד), ומן המפורסמות שבחיסור אותיות או בחילוף אותיות ספר תורה בודאי נפסל מלקרוא בו [עי' שו"ע (סי' לב סעיף חי)] והוא הדין לתפילין ומזוזה. **ואם** כן, הרי שבאותם זמנים שנשכחו מהם צורת האותיות הסופיות גם תפילין ומזוזות היו פסולות, ונמצא שהתבטלו כליל ממצוות אלו שנעשו בפיסול. **וכדומתה** כן מצות ערבה (סוכה מד ע"א) שגם היא נשתכחה לגמרי וחזרו ויסדום, ועי' רש"י (שם ד"ה שכחום) שכתב, בגלות בבל שכחו את התורה והמצות במקצת, וזו נשכחה לגמרי. ע"כ. הרי לפניך שאפילו רק בשבעים שנה של גלות שייך שתשתכח מצוה שלמה מישראל, וכל שכן שישתכחו במקצת שאר המצוות וכמבואר בלשון רש"י הנ"ל. וראה בתלמוד (שבת מט ע"א) שאפילו במצות תפילין ההתרשלות חמורה ביותר 'ועדיין היא רפויה בידם', והארכתי בכל זה בספה"ק פארך חבוש בעשרות דוגמאות ודברי קמאי בדומה לזה.

ורק בדיני התפילה מצאנו שינויים גדולים ומשמעותיים מאוד, שאין מנהגנו כמנהג אבותינו ורבותינו, יש מהם שינוי במנהג בלבד אך יש מהם שינויים בהלכות ממש. אם בסדר קריאת ס"ת לסיימו בשנה או ג' שנים, וסדר הישיבה בבית הכנסת בספסלים או על מחצלות ברצפה, ואם תיבה של ס"ת וש"ץ במרכז או בקדמת בהכנ"ס. וגם להיפך הוסיפו הרבה על המבואר בתלמוד בסדרי התפילה ואפי' במצוי לנו מאוד, כמו שהעיר במספיק לעובדי ה' (עמ' 57) וז"ל, כגון קריאת "מזמור שיר ליום השבת" בליל שבת לפני קריאת שמע וביום השבת לפני פסוקי זמרה, ומזמור "הודו לה' קראו בשמו" ביום שבת לפני ברכת "נשמת" שאחרי פסוקי זמרה, והפסוקים הנאמרים כל יום אחר "ברכת שאמר" לפני "תהלה לדוד", ו"שירת הים" הנאמרת כל יום אחרי פסוקי זמרה, או "שירת האזינו" במקצת המנהגות, על כל זה ומה שדומה לו, לא ראינו ולא שמענו שגאון או חכם או פוסק הלכה גינה אותם ואמר שאין זה ראוי הואיל והתלמוד לא חייבו. ע"כ. ויש עוד דוגמאות לרוב לזה.

וכבר התבאר בפנים בארוכה, שהוא דבר פשוט ומוסכם שהיו משתחווים בנפילת אפיים בפישוט ידיים ורגליים ממש גם בזמן ראשונים, והתחיל להידרדר בדורם שיש מקומות שש"ץ לבדו נופל ויש שהוא היחיד שבטל, ולאחריהם כבר לא היה במצוי כ"כ בהשתחויה וכבר נהיה חובה דווקא בישיבה, והיום אין אפילו בית כנסת אחד שתמצא עושה כן בהשתחוויה, אעפ"י שהיא גמרא ערוכה במגילה (כב ע"ב) ואין חולק אלא שינוי המנהג.

והמציאות ברורה היא, שכל דור התנהג לפי מנהג מקומו ונגררו בזה גם חכמים מפורסמים אעפ"י שאין טעם לשבח בזה, ועל כיו"ב כבר הזדעק בספר המספיק הנ"ל (עמ' 17) שכתב וז"ל, אל תתמה מהשקפה בטלה ומכוערת זו אצל אנשי הדת, ואף אצל החכמים המצטיינים, ואף אצל כל מי שהתרגל אל מה שההיפך מזה, משום שקלות כעורה אצלם היא מנהג נפוץ ביניהם, כשם שקלות כעור חוסר הסדר בעת הישיבה היא מנהג נפוץ בין זולתם, והם מרבית הגליות ואפשר שאף כולן וכו' זהו מצב הצבור כפי שנהוג בשאר מנהגי הגלות בימינו, וכן לפנים במשך שנים רבות שאין למנותן במספר וכו' אם נעמיק להרהר בו נמצא שההיקש ולשונות החכמים ולשונות הנביאים, עליהם השלום, מגנים אותו, והמנהג אינו העיקר שחובה לנהוג לפיו, אלא הכתוב או ההיקש או שניהם יחד. אם ימצא שהמנהג בנוי על פי החובה, ממשיכים לפיו, ואם ימצא שאינו בנוי על פי החובה, יש לשוב ממנו אל החובה וכו' והמלחמה באמת וההתנצחות

למען מנהגים רעים, הביאה אצל אחד מהמנהיגים הרעים לומר וכו' פירוש בטל לחלוטין שאינו קיים אלא אצל אוויל ההבנה או עיוור הראייה, בגלל נטייתו, והבנתם של שני האנשים האלה את הנכון ושיבתם אל האמת קשות לחלוטין. ע"ש. הרי לפניך שכבר על דורו הצטער בלשון חריפה, ואותה הדרך המשיכה לה והתגברה עד ימינו, ואין כל חדש תחת השמש. והרוצה לבחון מעשיו ולחדד עבודתו לפני אלוקיו, יחקור ויחפש על דבר אמת, ובדרך שאדם הולך מוליכים אותו.

לא כל מנהג תורה הוא

וכבר חזינן במקומות רבים חכמת חכמים קדמונים, שאין להתרגש מהמנהגים מאחר שמצוי שיש בהם טעות מעורבת, וכל שרואה העוול והשגיאה מול עיניו אל יעבור בכל תתעלם. וראה לריטב"א (פסחים נא ע"א) בשם גדולי הראשונים וז"ל, והדבר פשוט שאין משנתינו וכל גמרא ועובדי אלא במנהג שהוא להחמיר, אבל במנהג להקל לעולם אין חוששין לו ואפי' היה על פי גדולים שבעולם, כל שנראה שיש בו צד איסור לחכם בעל הוראה אשר יהיה בימים ההם, שאין לנו אלא שופט שהוא בימינו, ומיהו במקום שאין האיסור ברור והמנהג קבוע כבר עד שאי אפשר לו לבטלו, נהי דהכא ליכא משום סירכא דכותיים דאי מסתרכי להחמיר מסתרכי אפי' הכי כיון שאינן בני תורה ואין כח בידו לבטלם יש לו לעשות לעצמו בענין שלא יהא בדבר מחלוקת עד שיוכל להחזירם מעט מעט, ואם הטעות מוכרע אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'. עכ"ל.

וראה דברי הרמב"ם בתשובה (הוצאת פריימן סי' מו) שיצא לבטל המנהג שעומדים בעשרת הדברות ודחה טענת המנהג וז"ל, והטוען על זה שהרי מנהג אנשי בבל לעמוד בעשרת הדברות, אין טענתו כלום, לפי שאם נראה אנשים בריאים ואנשים חולים לא נחלה אנחנו את הבריאים להשוותם לחולים, אלא נשתדל להברות את החולים ולהשוותם לבריאים. ע"ש.

וכבר היה כן לעולמים, שאפילו מצוות פשוטות וברורות נעלמו עד שנהיו זרים לישראל, ומי שהחזיר מהם זכה לבוז ולעג. שאין כל חדש, ומצוה המתחדשת זוכה להיות ללצון, וכך היה לא פחות על קרבן הפסח שהחזירו המלך חזקיה, עי' דברי הימים (ב, ל ה-י) שהכתוב אומר, ויעמידו דבר להעביר קול בכל ישראל מבאר שבע ועד דן לבוא לעשות פסח לה' אלקי ישראל בירושלם כי לא לרב עשו וכו' ויהיו הרצים עברים מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה ועד זבלון, ויהיו משחיקים עליהם ומלעגים בם. אך אנשים מאשר ומנשה ומזבולון נכנעו ויבאו לירושלם. ע"כ. והבן שפסוקי ההשתחוויה לה' נזכרים הרבה יותר מקרבן הפסח, ובעוונותינו נעדרת מצווה זו ואינה מצויה אפי' כליל הסדר אחת לשנה. ויש עוד אריכות בזה וכעת נעמוד בזה.

מה נדע אנחנו שלא ידעו רבותינו

וכל מי שרגיל בספרים, בהגיע הלכה שלא נהגו בה חכמי הדורות האחרונים, מיד קמה המולה וקול רעש גדול על המעיז להצביע על חסרון או שמאיר באור יקרות על שינוי נצרך.

והאריך בזה במצוה דידן במספיק לעובדי ה' (עמ' 53) שכתב וז"ל, בכך שדברים אלה הנם דברים שהמנהג אינו נוהג על פיהם וכי קשה ההתנגדות למנהג, והרי המשנה חייבה את עניין המנהגות באמרה: "מקום שנהגו" ואסרה את ההתנגדות למנהג משום הפילוג, המדנים והאיבה שזה מעורר וכו' במיוחד שהמנהגים המובאים כראיה כדי להתנגד למה שביארנוהו, הנם עתיקי יומין ונעשו לעיני נכבדים וחכמים גיבורי התורה בעלי הוראה, ולא הכחישו כל מה שהכחשנוהו ולא המליצו על

מה שהמלצנו עליו ולא ביארו מה שביארנוהו, וזה כאילו חידוש נגד מי שקדם והוצאת לעז על הראשונים. אמור בעניין זה מה שתרצה וכו' אם הראיה קובעת את היותם פגומים אין מחויבים ללכת על פיהם מפני שאין זה מן הנמנע שיתברר למאוחרים מה שלא התברר למי שקדם להם, וזאת אף על הרוב, מפני שהמאוחר מקבל בצורה מובנת יותר מה שהקודם כבר טרח עליו וביררו, והוא מתפנה לבירור מה שלא ביררו ולהסיק מה שלא הסיקו אותו הקודם משום התעסקותו בזולתו, ועל כן ההנחה המוקדמת שהוסכם עליה בהלכה אצל חכמי התלמוד היא "הלכתא כבתראי" וכו' ואין גנאי בכך מצד בעלי החכמה והאמונה, אלא מצד הצבור כעמי הארץ והדומים להם אשר מחובתם לסמוך על דעת מי שנתמנה עליהם, לא שהחכמים ילכו בעקבותיהם, בדעותיהם. והמנהגות שהחכמים ז"ל מצווים לנהוג לפיהם ואוסרים להתנגד להם, הם מנהגות שאין ראיה מצד כתוב ולא היקש המחייבים את ההיפך מהם וכו' אולם עניינים המחויבים מצד הדת הנה אין שמים לב למנהג בעניין ביטולם או הכחשתם אין לשים לב אפוא בקביעתם למנהג! וכו' מנהגות שיש בהם פגם הלכתי הנה ראוי לתקנם בהתאם לצורה ההלכתית, או אם יש התרשלות מחובה דתית, מחויבים להשלימה על ידי הנהגת מה שחובה בה. וראוי שתדע שבמנהגות בני הגלות, בתפלותיהם וקריאתם בספר התורה יש מיני שיבושים המורכבים משעשועי מנהיגים השואפים בהם לדרכי מנהיגות, וכן קביעות חזנים אשר החכמה דלה או אף נעדרת אצלם, שהתערבו בהם הנכון עם הטעות והחובה עם המגונה והטוב עם ההיפך ממנו; ואנשים חכמים, דיינים וזקנים, נמנעו מהגינוי מסיבות שלא נחקור בהן, אם משום שנבצר מכוחם לגנות או משום שמה שהתבאר לזולתם לא התבאר להם ואין פגם בחובתם בזה או מתוך סיבות אחרות וכו' ואשר למריבות ולמדנים המתעוררים בין האנשים משום בורותם ומשום עמדם על מה שאינו מעניינם בעת שינוי מה שהתרגלו אליו, הנה ראוי לשים לב אליו על ידי שאיפה לנהוג עמם ברכות ומשיכתם אל החובה, על ידי פיתוי ודברי כיבושין. אם המטרות הדתיות תושלמנה בלא מחלוקת מוטב, ואם תגבר הבורות ורשעות מחטיאי הרבים וטעות מי שמעכב את הרבים לעשות מצוה ואף מצוות בטעותם לחשוב שמה שהם מחזיקים בו הוא הנכון וכי מה שמומלץ עליו אינו נכון הנה יש לעשות את החובה ויתברר שהמחלוקת אין סופה להתקיים. ואילו מחלוקת של השואף לאמת לשם שמים, וסופה להתקיים. ע"כ.

ושים ליבך שרבנו אברהם מדבר על זמנו זמן הראשונים, שגם מנהגי ענקי הרוח יש לחקור אחריהם ולתקן את המעוות. ויש ללמוד על אחת כמה וכמה בדורות אלה האחרונים, ובפרט שהנך רואה שרוב ככל החכמים לא הזכירו מזה דבר בספריהם, וכתבו דינים כדבר פשוט בלא להרגיש בעצם העניין. ומיעוט החכמים שהרגישו בזה הרי עיניך רואות שדחקו בתירוצים שאין בהם סמיכה, והיא גופא ראיה לחולשת המנהג. ומה שחידשו איסורים אשר לא נשמעו מעולם ובהם רצו לבטל ההשתחוויה בטענות מוזרות, והיא מצוה הכתובה בתורה שדרכו בה כל אבותינו ונביאי ה' מאז ומעולם.

ואין לטעון כאן מנהג חכמים בדורות אחרונים יוכיח, כי באמת דבריהם בהלכות ימים נוראים אכן מוכיחים שכריעה והשתחוויה היא כפשוטו ממש, רק שלא נהגו כן בכל השנה מפני טורח וכדומה ורק בימים נוראים היו עושים כתיקונו ממש, וגם זה בעוונות התבטל בדורות אחרונים. וא"כ אינם חולקים בדין שכך היא צורת הכריעה וההשתחוויה אלא רק מציינים 'מנהג', ומאחר ובראשונים הדברים מפורשים שיש מחייבים כפשוטו ממש,

הרי פשיטא שאין כאן מנהג המכריע. ואם התפשט שגם חכמים גדולים פוטרים עצמם בכיפוף הגב מדין ספק דרבנן להקל או מדין נענע בראשו יצא, הרי ברור שאין בזה הכרעה הלכתית האוסרת לקיים את עיקר הדין, אלא שסמכו על צד להקל. ותו לא.

ובכלל הרי דברי רבותינו מבוארים (ב"ב קל ע"ב) שכל מעשה רב אינו הוראה עד שיאמר 'הלכה למעשה', **ועל** כגון זה כתב הגאון הקדוש רבי צבי הירש מזידיטשוב בספרו סור מרע ועשה טוב (הביאו להלכה מרן ביביע אומר ח"ז או"ח סי' יט אות ד), וז"ל: ואפילו היה הרב דומה למלאך ה' צבאות, לא תאמין לשום מעשה אשר יעשה לנהוג אחריו, עד שתדקדק בעצמך בכל אשר ראית נוהג, ותהיה נושא ונותן בדבר, שמאיזה טעם עשה הרב מה שעשה, ואמנם צריך אתה לדונו לכף זכות, ולא להרהר אחריו ח"ו, אבל לא תעשה כמעשהו, כשנראה שזהו נגד ההלכה, אלא אם כן יורה לך טעם נכון ע"פ ההלכה ויסביר לך הדבר, ויכנסו דבריו באזניך, לאחר שתחקור היטב בענין אז תאמין, וזולת זה לא תאמין, ואפילו אם יאמר לך שקיבל כן מאליהו לא תשמע לו, ואל תאמין לו, ואפילו בדבר שהוא מתקנת חכמים בלבד לא תשמע לו. ע"כ.

ומה מאוד יקרו דבריו אצלנו, שבאוזנינו שמענו מגדולי תורה שהצגנו הסוגיה בפניהם ושקלו וטרו עמנו בטענות ומענות, ולבסוף כשראו שאין למנהג חותם אמת, הודו ואמרו שמעולם לא נתנו דעתם בזה לחקור בחיוב ואם יש הצדקה למנהג, ולימדו זכות על עצמם מאחר שכך המנהג וכך ראו אצל רבותיהם, והיא גופא זעקת הצדיק הנ"ל. ואפילו תאמר שכל הגדולים עשו כן מהכרעת דעתם להלכה, ועלתה בדעתם אלו תירוצים למנהג. מאחר וחזינן מחלוקת מפורשת בקמאי ולא מעט אחרונים שהסבירו כן בפשטות, המחלוקת בעינה עומדת גם לנמנע מלהכריע עפ"י דברי הראשונים.

וזה מלבד העיקר גדול שהוא חילול ה' נורא ואיום, ובמקום חילול ה' לא חולקים כבוד לתלמיד, ועל כן בוודאי יש לכל חכם וצורב לעיין ולחקור הלכה למעשה בזמן הזה.

ואם מכח מנהג תבוא לאסור איסר, הרי המנהג בזה בודאי התקלקל לגמרי, שהרי חזינן שבלא ספק בנפילת אפיים היו משתחווים ממש ואין לזה זכר האידנא. וחזינן קמאי שברור מהם שהיו כורעים על ברכיים ואם נשתנה המנהג באיזה ארצות עד שנתפשט אין בזה לבטל את עבודת ה' הכתובה בתורה במפורש. ורגילות בתי כנסיות אינה מעלה ולא מורידה, שהכול נמשכים אחר אותה סיבה, ואין לנו לעוות האמת כדי להתאימה למנהג. וכעין זה ראה בריב"ש (סי' קמו) וז"ל, ואשר אמרת, שזה זר בעיני הקהל, מפני שנהגו בזה מכמה שנים, דרוב הספרים כתובין כן, אני מה אעשה להם אם סופריהם לא היו מומחין, הלמענם תעזב ההלכה וישתנה הדין? הלא שנינו בפרק הישן, שכשהלכו זקני בית שמאי ובית הלל לבקר את ר"י בן החורונית, ומצאוהו שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, ואמרו לו: א"כ היית נוהג, לא קיימת מצות סוכה מימיך. עכ"ל.

וכבר חזינן בלשון חדה בדברי כמה מרבותינו, על הנסמכים על מנהג כאילו הוא הלכה למשה מסיני ומסרבים לחקור האמת, ראה לשון הרשב"ש (סי' רפה) וז"ל, ואם הראשונים לא התקינוה אינה טענה וראיה שהדבר מותר, שמקום הניחו לאחרונים להתגדר בו. וכמה דברים היו ראויים לגדור ולא גדרום הראשונים ובאו האחרונים וגדרום, וכל המשנה והתלמוד מלאים מזה, וכ"ש האחרונים אלו, שאם אשר היו לפניהם לא תקנו ולא גדרו דבר ולא אסרוהו ובאו האחרונים שאחריהם ומצאו

מקום לגדור ולתקן, אין לומר שכיון שאשר היו לפניהם לא אמרו דבר שראוי לאחרונים לשתוק, וצא ולמד שכמה ראשונים אמרו כמה דברים בפסקי הלכות ובאו האחרונים וסתרו דבריהם, וזה במשנה ובגמרא ובחיבורין מן אז ועד עתה. ע"כ. ולדידן קיל טפי שאם בדורות קודמים שהיו בין הגויים קשה היה לתקן, אנן דמשמיא קא זכו לן לשכון בארץ הקודש תביעה רבתי תהיה עלינו בהתרשל מהמצוה לקדש שם ה'. ואכמ"ל.

ולשון חכמים מרפא בדברי רבותינו בתלמוד ירושלמי (פרק חלק סוף הלכה א) וז"ל, 'ניתנו מרועה אחד' אמר הקדוש ברוך הוא, אם שמעתה דבר מפי קטן ישראל והנייך לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן אלא כשומעו מפי גדול, ולא כשומעו מפי גדול אלא כשמעו מפי חכם, ולא כשמעו מפי חכם אלא כשמעו מפי נביא, ולא כשמעו מפי נביא אלא כשמעו מפי רועה, ואין רועה אלא משה וכו' לא כשמעו מפי רועה אלא כשמעו מפי הגבורה. ניתנו מרועה אחד ואין אחד אלא הקדוש ברוך הוא כמה דתימר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ע"כ. ומעתה אם ראית הדברים אמיתיים אל תחפש לדחוק דברים פשוטים, ולסתור האמת, אלא קבלם כשומע מפי הגבורה.

מוסיף הטפל והעיקר חסר

ואל תקוץ בתוכחה גם אם ארכה מעט, שיש לזה הכרח כמ"ש רבנו אברהם זיע"א (המספיק עמ' 58) וז"ל, אפשר שתחשוב שההארכה המרובה חזו שהארכנו בעניין זה אין זקוקים לה וכו' הנה הסיבה לכך הרשלנות הכללית של אנשי הגלות בעבודותיהם את ה' 'בצבור', הואיל וחלפו שנים ועברו דורות 'בזלזול' בחובות שהצבענו עליהן, על כן נאלצנו להאריך ולהרחיב וכו' ואשר להכרח שבחובות האלה המומלץ עליהן, הנה אין הכרח גדול מכך: והן "עת לעשות לה' הפרו תורתך". עד מתי נישאר בשברות זו בעוונותינו וכו' ואשר לכך שכוח הצבור חלש מההטרחה הזו, הנה אין זה נכון הם קיבלו על עצמם, או הטיל עליהם מי שמנהיגם, הטרחות בלתי הכרחיות שיש בהן טורח פי כמה ממה שבחובות האלה, כמו ה"קרובות" וה"מעמדות" ופרקי הפייטנות לסוגיהם השונים, שתשומת הלב בהם הגיעה לתשומת הלב למצוות המחויבות "יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא". התבונן במצב הצבור מסכן! בעשרת ימי תשובה וליל כפור שמים לב להיזהר ב"סליחות" ובעמידה בהן מהשליש או הרביע האחרון של הלילה עד סופו, ואילו בקרית שמע הם ישנים, כוונתי מקצתם או הרבה מהם, ויש להם הצדקה! כלה כוחם משום היותם ערים בלילה ומשום עמידתם, וכך אחר כך נשענים על הקירות והפינות בהירדמם בהכרח וכו' בכל מה שביארנו את חיובו והמלצנו עליו אין הטרחה גופנית גדולה, אלא הוא קל מאוד. מה טובה היא ההטרחה הגדולה שבו! שהרי היא נגד יצר הרע הגורם לגאווה, לקנאה, למעשים רעים ולמגרעות. ועניינים אלה רבו מתוך כוונה לנסותנו וכו' גמול מנהיגיהם החסים עליהם, מבחינה דתית, ומושכים אותם אל מה שיתע' רוצה מהם עצום שנאמר עליהם: "והמשכלים יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד". ואשר לכך שהיחידים, יראי ה', בעלי היכולת לכך ואף ליותר מזה לעצמם, הנה לית מאן דפליג שהיחידים הנם בעלי יכולת לכך, ועל כך אני דן: אין הכוונה בזה לתקן את עבודת ה' של חסידי ישראל 'אלא תיקון כולם' מעין מה שאמר יתעלה: "הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון"; וכל מה שהמלצנו עליו הריהו יראת ה' בעצמה, והיא מחויבת בגלל חטאיו של הציבור ואין ראוי לצמצמה ליחידים, אלא לכלל. ע"ש.

וסיים (עמ' 56) ואמר למעשה וז"ל, ואשר למריבות ולמדנים המתעוררים בין האנשים משום בורותם

ומשום עמדם על מה שאינו מעניינם בעת שינוי מה שהתרגלו אליו, הנה ראוי לשים לב אליו על ידי שאיפה לנהוג עמם ברכות ומשיכתם אל החובה, על ידי פיתוי ודברי כיבושין. אם המטרות הדתיות תושלמנה בלא מחלוקת מוטב, ואם תגבר הבורות ורשעות מחטיאי הרבים וטעות מי שמעכב את הרבים לעשות מצוה ואף מצוות בטעותם לחשוב שמה שהם מחזיקים בו הוא הנכון וכי מה שמומלץ עליו אינו נכון הנה יש לעשות את החובה ויתברר שהמחלוקת אין סופה להתקיים. ואילו מחלוקת של השואף לאמת לשם שמים, וסופה להתקיים. ע"כ.

שבח המקובלים בה

ומאחר וחזינן שבח ויקר לעובד ה' בכניעה, יתעורר כל לב לעבודתו יתברך. ראה בזוה"ק (ר"מ פנחס רכט ע"א) וזל"ק, וקודשא בריך הוא רשים בישראל לקבלייהו בצלותא למהוי חברים בהדייהו למכרע בכל גופייהו בתמני סרי ברכאן דצלותא לאמלכא עלייהו אמן ואיהו יאהדונה"י בכל אבר ואבר דלהון, ואמר קודשא בריך הוא מאן דלא הוי רשים קדמייכו למהוי כורע בברוך וזוקף בה' בקומה דגופא לא ייעול צלותיה בהיכלא דילי, דאיהו אדני לא תקבלון מלין דיליה על גדפייכו ואנפייכו. עכ"ל. הרי לפניך שכריעות כדבעי הם גורם מרכזי בקבלת התפילות, ובכריעה מקבל עול מלכות שמים ומייחד שמות הקודש.

וכתב רבנו משה קורדובירו באור החמה (ח"ג ד"צ ע"א) שהקב"ה אומר לחיות הקודש והאופנים המזומנים לקבל תפילות ולהתייחד על ידי התעוררותינו, מי שאינו כורע בברוך וזוקף בשם עם היות שמקיים בדיבור אם אינו מקיים במעשה בקומה דגופא, לא יכנס כי אינו מייחד. עכת"ד.

ומאחר ויש בנפילת אפיים מעלות רבות, נביא כמה מהם לחזק לב עובד ה' בעבודה יקרה זו. וראשית חזינן בפרי עץ חיים (נפל"א פ"ז) שהביא מהחברים כמה מעלות נפלאות בנופל על פניו כדבעי וז"ל, בסור נ"א זוכה למעלות רבות: א. נעשה כבריה חרשה, כאילו כבר מת ונסתלק מן העולם. ב. נותנין לו עוז ותעצומות ללחום עם היצר הרע. ג. תוספות השכל בתורה ובסודותיה. ד. תוספות דביקות בקונו. ה. זוכה למסילה כדכתיב אשרי אדם עוז לו בך מסילות בלבבם. ו. השפעה לשכינה שאומרת תן לי כך בשביל פלוני בני. ז. אין חטא בא על ידו, ואם יזדמן לו באקראי יתייסר באקראי עד ימרוק עוונותיו. ח. אם זובה למות ולהסתלק במותו אומרים לו שלום בלי עיכוב, ושאר הצדיקים שלא כוונו לזה מתעכבין כל שבעה. ע"ש.

וראה בספר אלף בינה לרבי יעקב אביחצירא זצ"ל (עמ' רלד) וז"ל, סוד ה' ליראיו וברית להודיעם (תהלים כה, יד) כאן בא לרמוז דאחת מן המעלות היא, שמוסיפים לו השכלה בתורה וסודותיה וההשכלה שמוסיפים לו בתורה היא שמודיעים לו טעם כל דבר ודבר על אמיתותו ושורשו למעלה, וזהו שאמר סוד ה' ליראיו דהיינו כשיעשה נפילת אפים כראוי ביראה הפנימית אז מתגלין לו סודות התורה כראוי, וגילוי הסוד הזה הוא כדי 'שבריתו להודיעם' דהיינו כדי לידע טעמי התורה על אמיתתם בשורשם למעלה. ע"כ.

המזלזל בכריעה – גרוע מנחש

ולגודל מעלתה, המזלזל בכריעה עונשו חמור ומר. ומבואר בגמרא בבא קמא (טז ע"א), שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים. עכ"ל. וראה בתוס' (ע"ב ד"ה והוא) שכתבו וז"ל, לפי שמצוה לכרוע וכי זקיף זקיף כחויא כדאשכחן ברב ששת במסכת ברכות (דף יב ע"ב ושם) מדה כנגד מדה ונעשה נחש זהו עונשו שגנאי הוא לו במה שנעשה נחש. גיליון, ויש מפרשים משום דאמרינן במדרש שיש עצם בשדרו של אדם

שממנו נוצר לעתיד לבא ואותו עצם חזק וקשה כל כך שאין האש יכול לשורפו והשתא כשאותו עצם נעשה נחש אינו חי לעתיד לבא ואין סברא לומר שיהא עונש גדול כל כך בשביל עון זה דהא כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. עכ"ל. והוא מבהיל הרעיון.

לא כורע – לא קם בתחיית המתים

ולא זו אף זו, ראה למרן החיד"א בברכי יוסף (או"ח קיג ס"ב) שהביא דברי התוספות וכתב וז"ל, ומלשון הזוהר בסבא דמשפטים הביאו הפרי חדש בדין זה, משמע קצת דבשביל דלא כרע במודים אינו קם לעתיד לבוא. עכ"ל. ועיין בזוהר הקדוש (שלח דקס"ד ע"א) שכתב וז"ל, שדרתו דבר נש כד כפיף קמי מאריה יזקוף ויתקיים לתחיית מתיא, אי לא כפיף במודים אתעביד חויא ולית ליה תקומה להההוא זימנא. עכ"ל. וראה במבשרת ציון (ח"א סי' כח) שציין למקורות אלה, והדברים עצומים.

נפ"א תקנה גמורה - לא מנהג

ובפנים הארכנו בדברי הראשונים, שמצאנו רוב מנין ורוב בנין שנפל"א 'תקנה גמורה' היא כחלק מחלקי התפילה ממש, ולא מנהג בעלמא. ועיקר הנפ"א היא ההשתחוויה. ראשית כך הוא פשוט ברמב"ם (תפילה פ"ה ה"א) שכתב את ההשתחוויה כדבר שבחובה לגמרי כמו עמידה וכמו נוכח ירושלים וכו' והרי מפרש והולך שאין השתחוויה אלא בנפילת אפיים שאחר העמידה. וחזר על דין נפל"א גם בתפלת מנחה (פ"ז הי"ח). וכן מוכח ברבנו בחיי (דברים ט, יח) שכתב וז"ל, טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל 'תכסיס' התפלה 'שתקנו לנו' בשלשה עניינים, והם: ישיבה, עמידה, נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה, הוא שכתוב (לעיל פסוק ט) ואשב בהר וגו'. עמידה, הוא שכתוב (להלן י, י) ואנכי עמדתי בהר, נפילה, הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'. עכ"ל. שכתב במפורש 'שתיקנו לנו' גם את עניין הנפילה ור"ל השתחוויה בנפ"א.

וכ"מ בדעת האורחות חיים (דין התחנות) וכן כתב בהדיא בשם הקר"ן ז"ל הוא הקדוש ר"ח מקינון מבעלי התוס'. וכ"כ גם הרוקח (סי' שכד) ומאחר ולמדו כן מהפסוקים, ובפרט מאותו הפסוק בשלמה המלך ממנו למדו כריעות התפילה, ברור שהוא חלק מתקנת התפילה ולא איזה מנהג יחידים.

ותדע עוד, שהנראה בפשטות לומר, כי נפילת אפיים בהשתחוויה היא חיוב יותר מאמירת פסוקי דזמרה וברכותיה, שיסוד פסוקי דזמרה מדאמר רבי יוסי (שבת קיח ע"ב) וז"ל, יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום וכו' בפסוקי דזמרא. ע"כ. ולשון יהי חלקי מוכיח שאינו חובה מיסודו, וגם לא נהגו בו בזמנם, שאם חובה הוא מה שייך 'יהא חלקי' הרי זה חלק כולם, וכן אם כך היה המנהג וכי היה שונה הוא מכל העם עד שצריך להשתבח רק באותם שגומרי ההלל. מה שאין כן בהשתחוויה שהיא יסוד מדברי התורה ונביאים, ובתפילה היא במדרשי תנאים. [וכל שכן שמוכרחת ההשתחוויה מאמירת קורבנות, שלא נזכר כלל בחז"ל כחיוב, ואינם אלא כדברי תורה קודם התפילה. ודו"ק.]

נפילת אפיים לאיש חשוב

עוד סוד גדול יש ללמוד בדברי רבותינו במגילה (כב ע"ב) שם מסופר על רב שלא נפל על אפיו עם הציבור, ותירוץ הגמ' בתירוץ שני וז"ל, ואיבעית אימא אדם חשוב שאני, כדרבי אלעזר דאמר רבי אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון, דכתיב ויאמר ה' אל יהושע קם לך. ע"כ. ומבואר שאדם חשוב יש לו לחשוש לחילול ה' או בזיון כבודו, ולא יהיה נופל על פניו לגמרי אלא אם כן יודע בעצמו שנענה כיהושע.

והמובן הוא שדווקא בנפילת אפיים איש חשוב לא ייפול, אך לא כתוב שלא יעלה כשליח ציבור, ולכאורה מאי שנא שהרי גם בהיותו ש"ץ ולא יהיה נענה יש בו בושה. ונראה ברור ופשוט שנפילת אפיים היא 'תכסיס' גדול לקבלת התפילה, שהנחת היסוד היא שמעוררת רחמי שמים מוחלטים שבודאי יהיה נענע משמים, אלא אם כן הוא בעל עוון. מה שאין כן בתפילה בעמידה שמידת הדין מקטרגת אפשר לתלות בה דחיית התפילה. ונמצאת למד, מה כוחה ועוצמתה של נפילת אפיים שהיא דרך מיתוק דינים שאין עוד כדוגמתה.

רבי אליעזר הגדול

ויסוד חוזר הוא בלשון רבותינו (ב"מ נט ע"ב) שאחר המעשה המפורסם בתנורו של עכנאי שבסופו נידו חכמים לר"א הגדול וז"ל, אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דר"ג הואי, מההוא מעשה ואילך לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר 'למיפל על אפיה'. ההוא יומא ריש ירחא הוה, ואיחלף לה בין מלא לחסר, איכא דאמרי אתא עניא וקאי אבבא אפיקא ליה ריפתא אשכחתיה דנפל על אנפיה, אמרה ליה קום קטלית לאחי. ע"כ.

והבט והבן המעלה האדירה וכוחה המופלא של נפילת אפים, שלא חששה לו בזמן תפילה וגם לא בזמן כוס של ברכה, ואפילו על שבת קודש או בהיותו עוסק בסודות התורה, בכל אלה לא חששה שמא זכותו תפגע ברבן גמליאל, אלא רק בשעת נפילת אפיים כי היא גבוהה ומסוגלת יותר מן הכול לקבלת תפילה ולמציאת חן בעיני בורא עולם. וידעה בנפשה שאם ייפול רבי אליעזר על פניו, ירעיש כל העולמות ותפגע מידת הדין במי שהצר לו גם אם הוא נשיא ישראל.

והדברים מפעימים ביותר ועוד סוד גדול בהם, ולבאר לך דבר ה' אביא לשון הגמרא שם בסמוך וז"ל, אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו מי ילך ויודיעו, אמר להם רבי עקיבא אני אלך שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא, לבש שחורים ונתעטף שחורים וישב לפניו בריחוק ארבע אמות, אמר לו רבי אליעזר עקיבא מה יום מיומים. אמר לו, רבי כמדומה לי שחבירים בדילים ממך, אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו ונשמט וישב על גבי קרקע, זלגו עיניו דמעות לקה העולם שליש בזיתים ושליש בחטים ושליש בשעורים, ויש אומרים אף בצק שבידי אשה טפח. תנא אך גדול היה באותו היום שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף, ואף רבן גמליאל היה בא בספינה עמד עליו נחשול לטבעו, אמר כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר, רבש"ע גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך שלא ירבו מחלוקות בישראל נח הים מזעפו. ע"כ.

ומלבד שהדברים מרטיטים כל לב, עד היכן קדושתם הייתה פועלת שכל הטבע לפניהם כחומר ביד יוצר, שים דעתך שבודאי רבי אליעזר הגדול כשנפל על פניו לא היה בליבו לבקש רעה על נשיא ישראל, שהרי חזינן שקיבל עליו דין הנידוי בדמעות כמבואר בגמ'. וגם רבן גמליאל נשיא ישראל כל מעשיו לשם שמים, והעד על כך הים הנח מזעפו שאפילו שכבר מידת הדין בוערת משתיקה בטענת אמת.

ועל כל זה ראה חכמת נשים היא הצדקת אמא שלום, שידעה שאין מידת הדין תפגע ברבן גמליאל 'לא בנתינת עיניו' של רבי אליעזר, ואפילו לא בדמעותיו, אך ידעה שיש דבר שכוחו רב יותר מתורה לשם שמים, וגדולה יותר מדמעות צדיק, ואפילו גדולה יותר מהסכמת החכמים גם יחד עם נשיא ישראל, וידעה שעל כל זאת אם ייפול רבי

אליעזר על פניו לא תהיה הצלה לאחיה נשיא ישראל, וטרדה בו לבטלו מכוונתו, והגם שעברו כמה ימים ומן הסתם קצת נח מצערו ויגונו ששלושה ימים לבכי וכו', גדולה היא נפילת אפיים שגם אחר זמן כוחה גדול ורב, ופגעה מידת הדין ברבן גמליאל ונחה נפשו של נשיא ישראל. והבט והבן מהי כוחה וגבורתה של נפילת אפיים בהשתחוויה לה', שכל העולמות מרעישים גם על דבר שלא ביקש וגם בדבר שמידת הדין כהעומדים נגדו. וזהו שבח הבורא, מתרצה ברחמים ומתפייס בתחנונים, ולשון הראשונים היא תחינה בנפילת אפיים. והבן.

ועיקר סגולתה כמ"ש מרן השו"ע (סי' קלא ס"א) וז"ל, אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים. ע"כ. שצריכה נפ"א לבוא תכף אחרי העמידה בלי הפסק דיבור בניהם, ומקורו הערה בבית יוסף בשם תלמידי הרשב"א (בבא מציעא נט ע"ב) גבי עובדא דר"א וז"ל, היה מדקדק רבינו ז"ל מכאן, שאין לדבר בין תפילה לתחינה והיינו דאמרינן כל יומא לא הוה שבקה ליה למיפל על אפיה. וכי תעלה על דעתך שלא הייתה זזה ממנו שעה אחת, אלא שהיתה מפסקת 'מכוונת תפילתו' להפסיקו בשאר דברים, ושוב אם היה נופל על פניו 'לא היתה תפילתו כל כך נשמעת', אלמא דאינו בדין להפסיק ע"כ. ובפנים הבאנו עצה, שאם הוכרח להפסיק בין התפילה לנפ"א, יאמר לשון נוסח 'תפילה קצרה' וכך נוסחה: צרכי עמך ישראל מרובין ודעתן קצרה, יר"מ ה' אלהי שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, ולכל גויה וגויה די מחסורה והטוב בעיניך עשה. ברוך שומע תפלה. [לשון הטור (סי' קי)]. ותכף בסוף תפילה זו יסמוך נפילת אפיים, ויתחנן בכל תחנונים שירצה, ונמצא סומך נפ"א לתפילה. כנלע"ד.

שירת הכלבים

עוד פנינה יש לי בזה על דרך דרוש, ראה דברי אדוננו דוד המלך שקורא בחיל, בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. שהנך רואה שמפרסם וקורא לכל ישראל וגם לגויים שיבואו לעבוד ה', ולא הסתפק להיות עובד את ה' בארמונו אלא להשפיע על קהל עדת ה'.

ויש לנו ללמוד מוסר גדול מהכלבים, שבפרק שירה שלהם מה הם אומרים, 'בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו', ואם תשאל למה דווקא כלבים אומרים פסוק זה, ראה בספר העיקרים (מאמר ג פ"א) שהכלב מכיר בטובת בעליו, ונכנע תמיד לפניו, ועל כן נלמד אנחנו לכרוע ולהיכנע לפני הבורא יתעלה. ואם כלבים המכונים 'עזי נפש' מכירים גדולת הבורא יתעלה להיכנע לפניו אנחנו על אחת כמה וכמה.

ואם עד כה הגענו, הרי שתבין כעת דברי שלמה המלך (קהלת ט, ד) כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. ע"כ. וכידוע דרשו כן חז"ל (שבת ל ע"ב) על טלטול גופו הקדוש של דוד המלך שנפטר בשבת והיה מוטל בחמה, שיש לטלטלו רק ע"י כיכר או תינוק. ולנד"ד הוא כפתור ופרח, שדוד המלך מרכבה לשכינה בהיותו חי והוא אש קודש לה', וכרכר בכל עוז ומשתחווה וכורע לפני ה' בלא סוף, ואעפ"י שקורא הוא לכל 'בואו נשתחווה ונכרעה', הכול אומרים שאין אנו ראויים, והוא אדוננו דוד לרוב קדושתו אומר, אך למדרגתנו אינו שייך. כעת נח נפשיה דמלכא משיחא, יאמרו הם היו ראויים ואנחנו לא. על זה אומר קהלת טוב 'הכלב החי' שקורא להשתחוות לה' בשירתו ולומדים ממנו קל וחומר, שאם הוא כורע ומשתחוה מחייב הוא אותנו, יותר 'מהאריה המת' הוא דוד המלך.

ואם יאמר המתעקש, שמא כלב זה בפרק שירה 'בעל מדרגה' הוא ואולי 'כלב המיוחס' הוא האומר שירה, שים ליבך בלשון השירה, שנשתנתה שירה הכלב משאר בעלי החיים, שאצל כולם נאמר לשון יחיד, ואילו בשירת הכלב כתיב 'כלבים

אומרים', שבהשתחוויה לה' אין צריך להיות לא מלך ולהבדיל גם לא כלב מיוחס, אלא כל אחד בין איש בין אישה בין נער בין זקן ואפילו גוי, כולם מצווים להשתחוות לפני אדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא.

וכעת גם יובן לך, מדוע שאליהו מלאך הברית בא לעיר הכלבים משחקים (ב"ק ס ע"ב), כי הם מצפים לשמוע בשורת גאולה שאז יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה' (ישעיה סו, כג) כמ"ש בליקוטי אמרים. וכנזכר במדרש (בראשית רבא נו, ב) אין הגלויות מתכנסות אלא בזכות ההשתחוויה. ולכן כלבים מצפים לראות הגאולה.

ואין ה' מקפח שכר שום בריה, שמאחר והכלבים נכנעים לפני ה' יתעלה בהשתחוויה וכריעה, מרחם עליהם הבורא כמ"ש חז"ל (שבת קנה ע"ב) שיודע הקדוש ברוך הוא בכלב שמזונותיו מועטין, לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים. ע"ש. שהכלב נכנע לפני ה' ויודע שאין מזונותיו אלא ממנו יתברך על כן כורע ומשתחוה לפניו, ורחמי שמים מרובים להשרות ברכה במעיו שלושה ימים.

וא"כ משתוקק הכלב להשתחוות ולכרוע לה', אנו בני איתנים בני אברהם יצחק ויעקב על אחת כו"כ. ואם כך שכרם של כלבים, שכר בני אברהם יצחק ויעקב על אחת כו"כ.

סוד הגאולה ותחיית המתים

ובזה נסיים, לא נחו רבותינו מלשבח ההשתחוויה לפני ה' עד שאמרו (בראשית רבה פר' נו סו"ס ב) וזל"ק, א"ר יצחק הכל בזכות השתחויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה, ונשתחוה ונשובה אליכם, ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות ד) ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו, התורה לא נתנה אלא בזכות השתחויה, שנאמר (שמות כד) והשתחויתם מרחוק, חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחויה שנאמר (שמואל א) וישתחו שם לה', הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחויה שנאמר (ישעיה כז) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים. בית המקדש לא נבנה אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צט) רוממו ה' אלהינו והשתחוו להדר קדשו, המתים אינן חיין אלא בזכות השתחויה שנאמר (תהלים צה) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו. ע"כ.

וראה שכל בניין העם וקדושתו ודבקותו בתורה ובמקדש ותחייתו לעתיד לבוא תלוי בעבודת ההשתחוויה, ואנחנו בעוונותינו חסרים מכל עבודה זו לגמרי. ומי יודע אם לא עבור זאת מתעכבת גאולתנו כי אין אנחנו משתחווים לפניו, ואם חפצים אנחנו שיתקיים בנו נבואת ישעיה (פס"ו פב"ג) על הגאולה, והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה'. ע"כ.

אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך, אך לא התלמוד עיקר אלא המביא לידי מעשה.

ואל תבוש מהמלעיגים, שמלבד שכך היא ההלכה גם חבל תעביר כל ימיך בלי השתחוויה, שזה ממש מעוות לא יוכל לתקון וחיסרון לא יוכל להימנות, שתחסר טובה וברכה והשראת שכינה.

ולכל הפחות בביתך השתדל לעבוד ה' בדרך אבות, לפניו יתעלה תכרע ותשתחווה, ועליך תבוא ברכת ה'. ולכל ישראל תשועת עולמים, ובבניין ירושלים נראה בקרוב, ושכינת עוזנו מעפרא תקום, ולפני ה' עושנו נכרע ונשתחוה.

תם ונשלם שבח לאל נעלה
וברוך הנותן ליע"ף כח